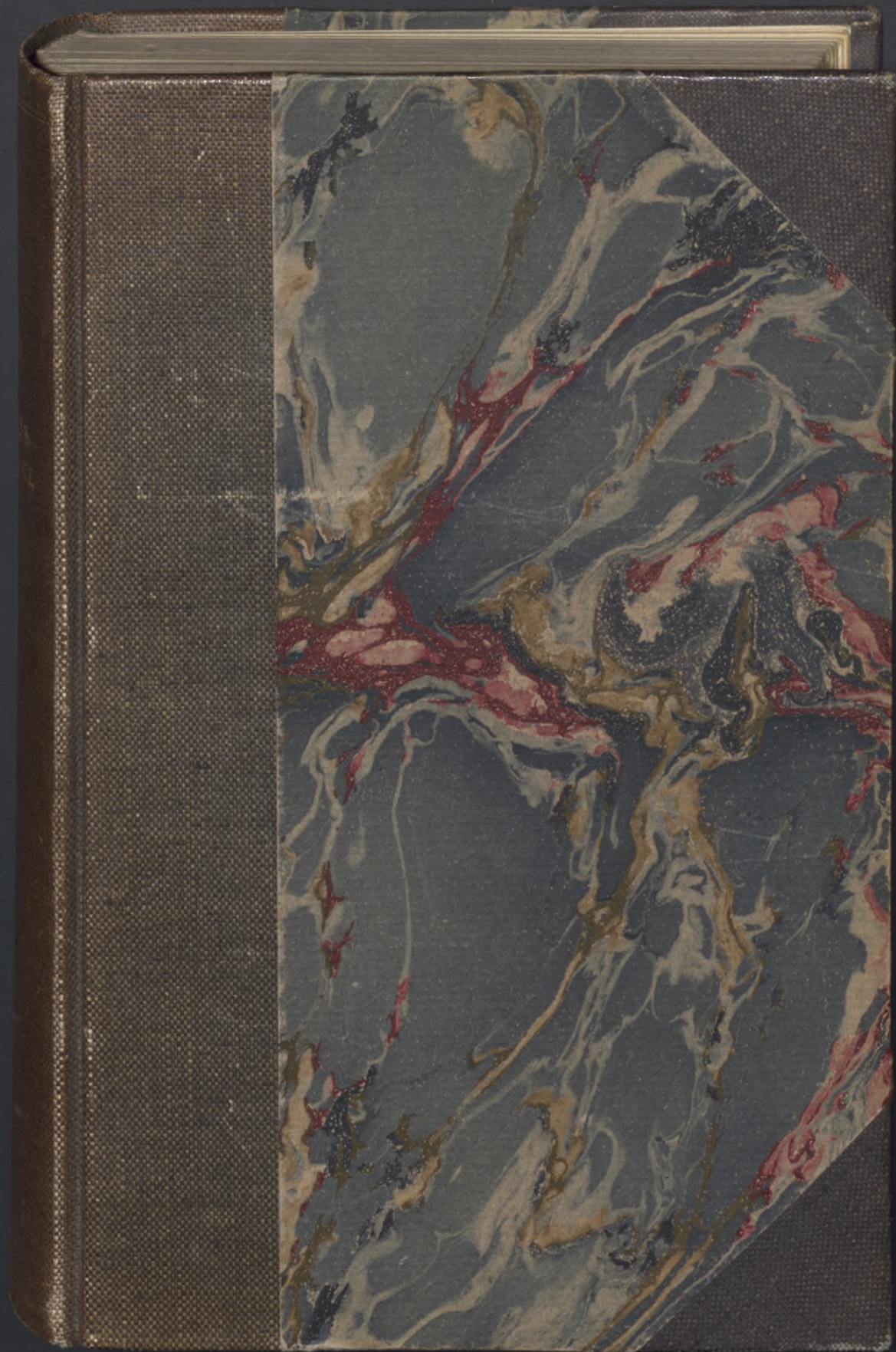

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Allmänna Sektionen

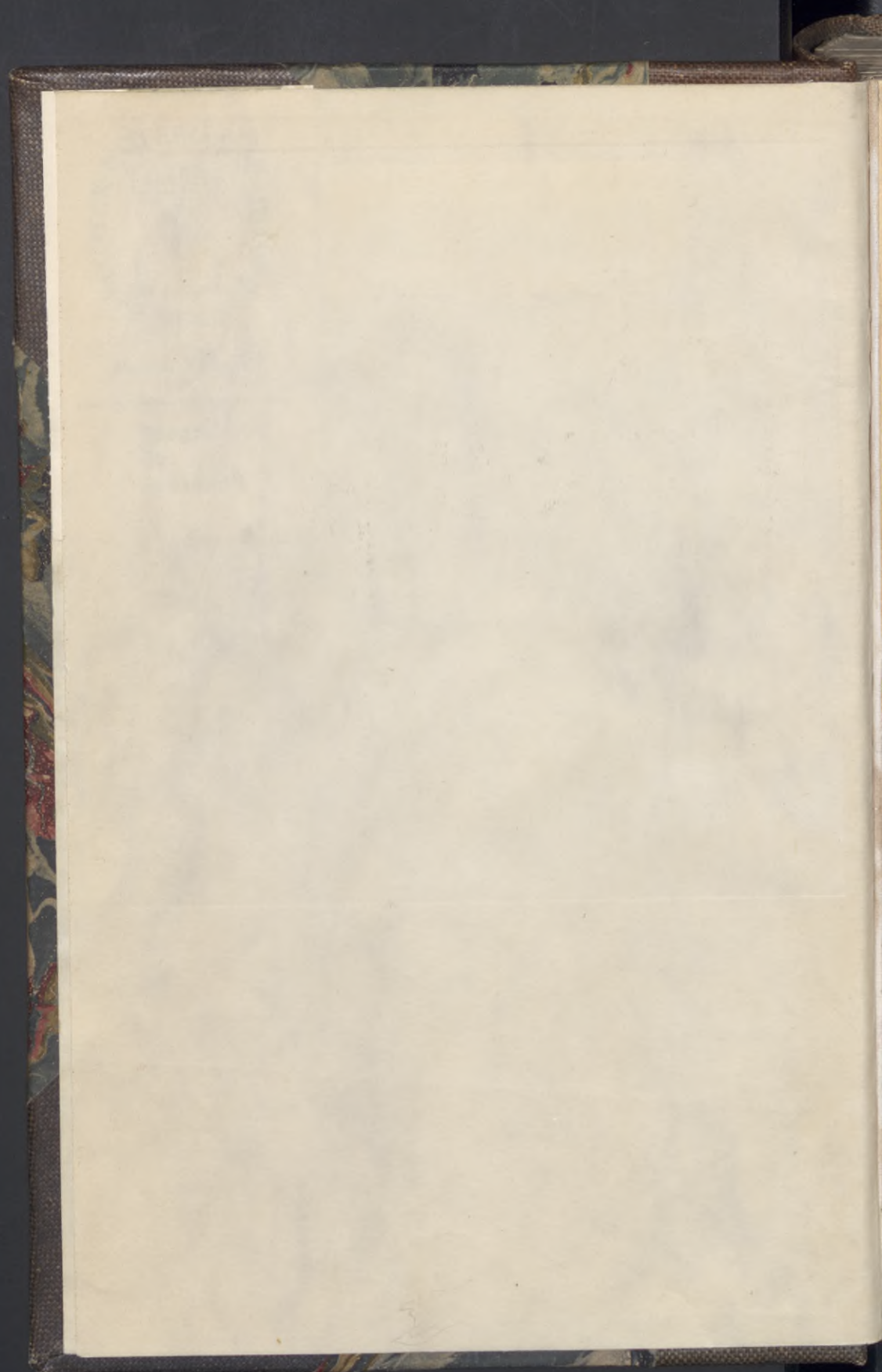
Geogr.
Sv.
Småland

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

14000

000353854

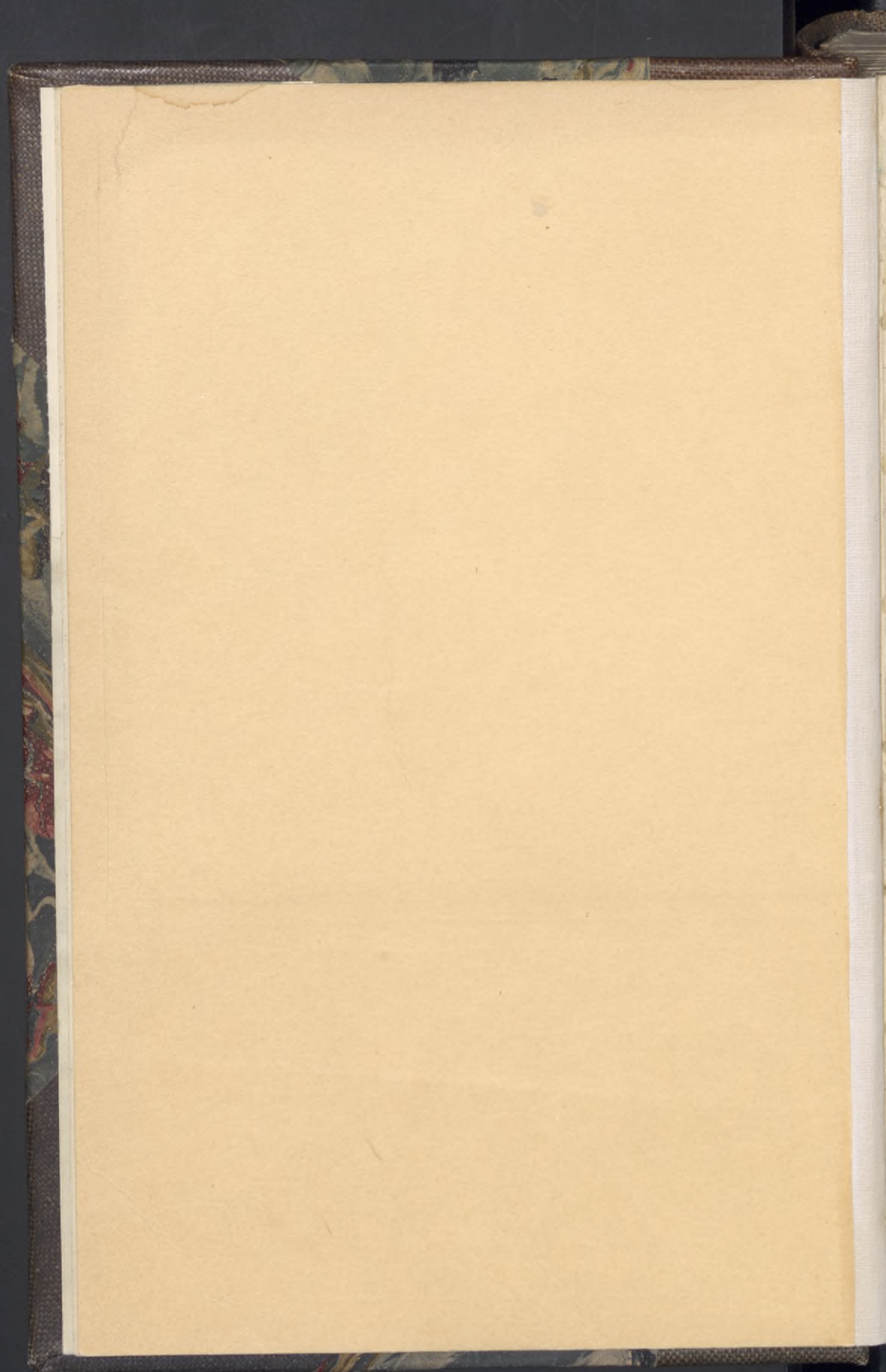
Småland

450
35

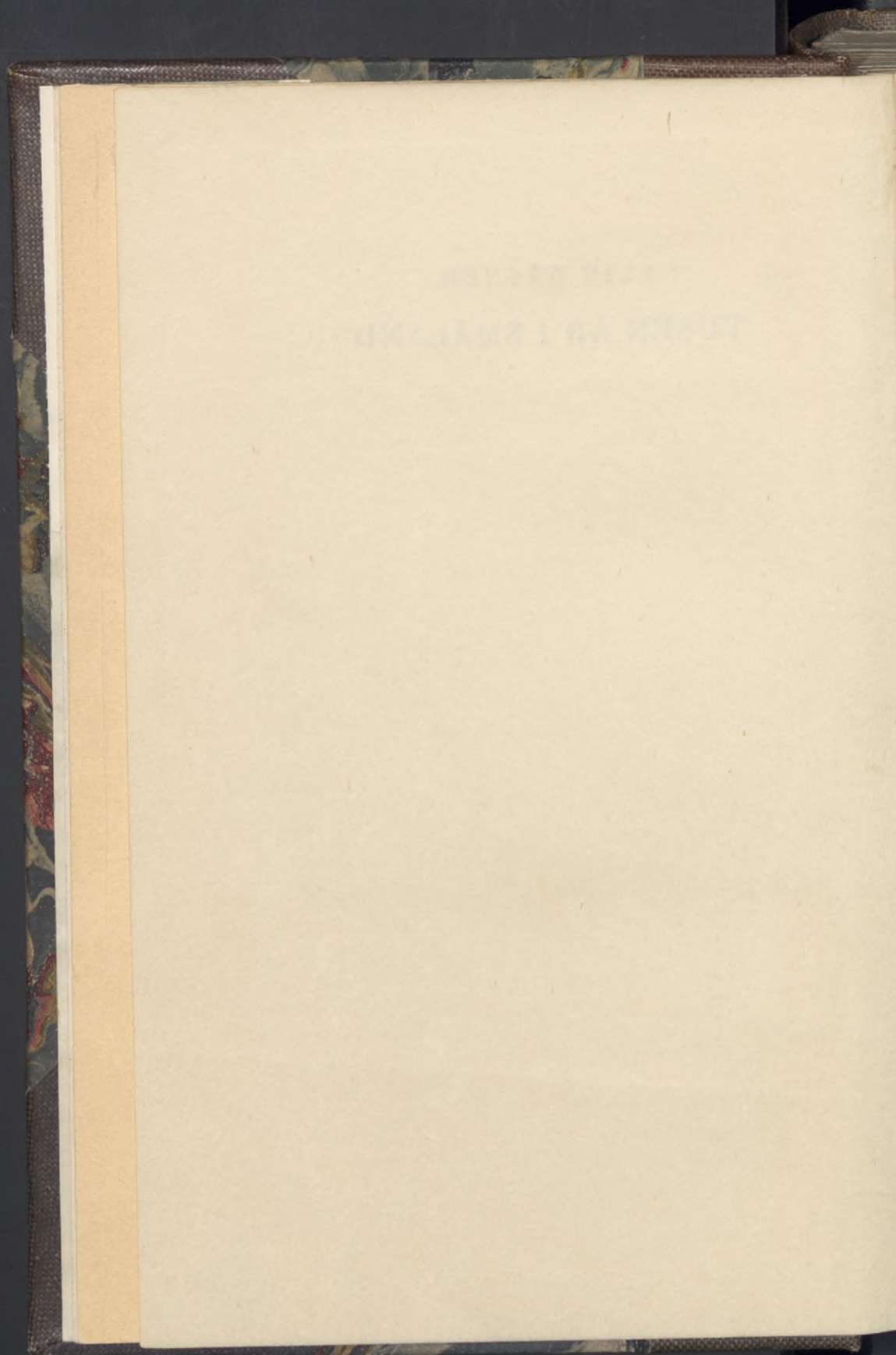

ELIN WÄGNER
 TUSEN ÅR
 I
 SMÅLAND

Wahlström & Widstrand
 Stockholm

ELIN WÄGNER
TUSEN ÅR I SMÅLAND

ELIN WÄGNER
TUSEN ÅR I SMÅLAND

STOCKHOLM
WAHLSTRÖM & WIDSTRAND

ERIK WÄGNER
TUSSEN ÅR I SMÅLAND

Stockholm 1939
Isaac Marcus Boktryckeri-Aktiebolag
398650

TUSEN ÅR I SMÅLAND

Ett par mil norr om Vätterns sydspets gör den östra stranden en utbuktning och reser sig samtidigt högt och brant ur vattnet. På denna blickpunkt ligger några röda smålandsgårdar samlade till ett grannhälle som heter Smedjeberg. En morgon tidigt i april körde mig en god vän genom skogen som skiljer byn från stora vägen Stockholm—Jönköping. I skogsbrynet slog en utsikt emot oss vars djärvhet och svikt kunde förstumma en. Under en grå snötung morgonbelysning utbredde sig den isvita tomma oändligheten. Ut i denna oändlighet låg slungad som en lasso en vinande stram blå båglinje. Så drömlig och förvillande var denna syn att vi kom bort oss och förlorade vårt fäste i tid och verklighet. Under ett ögonblick stod vi på yttersta kanten av den halvö som för tiotusen år sedan reste sig ur den europeiska kontinenten och vars tunga renskurade grannithuvud då var världens gräns mot isarna i norr.

Den tunna blå konturen som skar igenom denna vita rymd, var det nya uppstigande landet norr över, Guds första eller kanske andra plan till Östergötland och Västergötland. Vinden därifrån svepte så bitande om oss som om vi stått vid Ishavets kant i stället för på kanten av Jönköpings län. Den stora tystnaden stämde däremot inte med vår skapelsefantasi och drev oss också därför ur den. Så stilla som i Smedjeberg denna april-dag är det inte i naturen då hon är i sina stora tag som

omdanare och pånyttfödare. Då dånar det i isvatten-älvarnas väldiga flöden, då brister isportarna med klang och dunder och stenblocken brakar ihop så att jorden skälver under stötarna.

Den här dagen var det inte Den Stora Våren som kom utan bara en vanlig liten vår som dessutom uppförde sig som vinter. Vi var inte Lif och Leiftraser som steg ut under himlen efter att ha övervintrat tusentals år i Mimers hult. Utan två smålänningar i största allmänhet på väg att bese ett gammalt soldattorp i Smedjeberg eller casa militaris som dess forne ägare latinaren Håkan Sjögren uttryckte sig. Himmel och innanhav skilde på sig och återfick sina gränser. Allt som låg inom den blå båglinjen var Vättern, bortom Visingsö låg det trevna Hjo, längst bort där det vita förtonade i blått låg Askersund, och under Ombergs tunga plump i kustlinjen kunde vi pricka in Alvastra med cistercienserklostrets ruiner och Ellen Keys Strand.

För länge sen är den Stora Våren passerad, likaså Storsommaren med dess milda klimat. Det som för tio minuter och tiotusen år sen var Skandinavien nordspets är nu som vanligt höglandet på dess sydliga del. Fotvandringar till och från Sassnitz kan inte längre företas som väl är.

Bland allt det myckna man finner i de gamla småländska beskrivningar, vilka en rad förtjusande gamla herrar sådana som 1700-talsproben Samuel Rogberg i Fröderyd lämnat i arv, är det mest rörande den noggranna tideräkning de anser sig kunna föra från världens skapelse och framåt. De klarar sig inte från svårigheten vid alla dateringar bortom historisk tid med att ange ett visst år före Kristi födelse som en möjlig tidpunkt för en viss händelse. Nej, så här heter det: »då de svenskes första konung regerade i Sverige anno mundi

1787...» Eller: »Blenda nedgjorde den danska hären vid pass anno mundi 2493.»

De människor som ännu levde i en värld med så barnsliga tidsmått, måste ha känt Skaparen så nära bakom sig, att de kunde se skuggan av hans mäktiga fadersgestalt falla över sin väg. Man tycker de skulle bara behöva vända sig om vid tillfälle för att se honom sådan han var: nådig eller vred i lustgården eller jämlikt intresserad av att höra människornas mening som i Mamre lund. Men samtidigt är han som Domare och Frälsare så tätt framför dem, att de inte behöver mer än lyfta sitt huvud för att få syn på honom där han står och väntar dem vid tidens slut, nådig och vred även där. Han är på en gång tätt bakom och tätt framför dem i tiden. Evigheten ligger bakom hans rygg, färdig att tas i besittning med himlar och helveten.

Vi vandrar gärna i deras tankevärld, vi som är utslungade mitt i evigheten, om nu evigheten kan ha någon mitt. Det vet vi inte, men vi är lika säkra på att ha evighet bakom oss som probsten i Fröderyd var att ha den framför sig.

Emedan uppvuxen och barnalärd i samma bibliska tideräkning som Rogbergs, kan jag aldrig ta de astronomiska och geologiska tidsmått och de med dem följande förvandlingarna som något självfallet. Ibland gör de mig upprymd som den gången vid Smedjeberg, ibland jagar de en rysning längs ryggraden som jag inte kan övervinna ens med den jargong jag skapat till mitt försvar: tillsvidare är Skandinavien en halvö, skild från kontinenten... än så länge smälter snön om våarna... den plats å småländska höglandet där jag bor ligger för tillfället 200 meter över havet...»

Nå, detta må vara den resandes genom evigheten ensak.

Av mera allmänt intresse är måhända att erinra om

de myter som tillhör en förbiblisk föreställningsvärld och som lokaliserats just till samma punkt på det småländska höglandet där världen för vid pass tiotusen år sen gränsade till landisen. Där återfinner vi nämligen något som är jämförbart med de väldiga tidsmått vi kallar moderna. I Leonard Rääfs beskrivning över Ydre härad, det vill säga övergångslandet mellan Småland och Östergötland, möter vi en trollgumma som uttalar sig så här:

»Jag är nu gammal pynta
och levat i 3000 vintra
och sett Horssnäs ekelund växa upp och ruttna ner
sju gånger men aldrig har jag upplevat ett så starkt
krig som varit i år mellan Älle- och Svålsberget.»

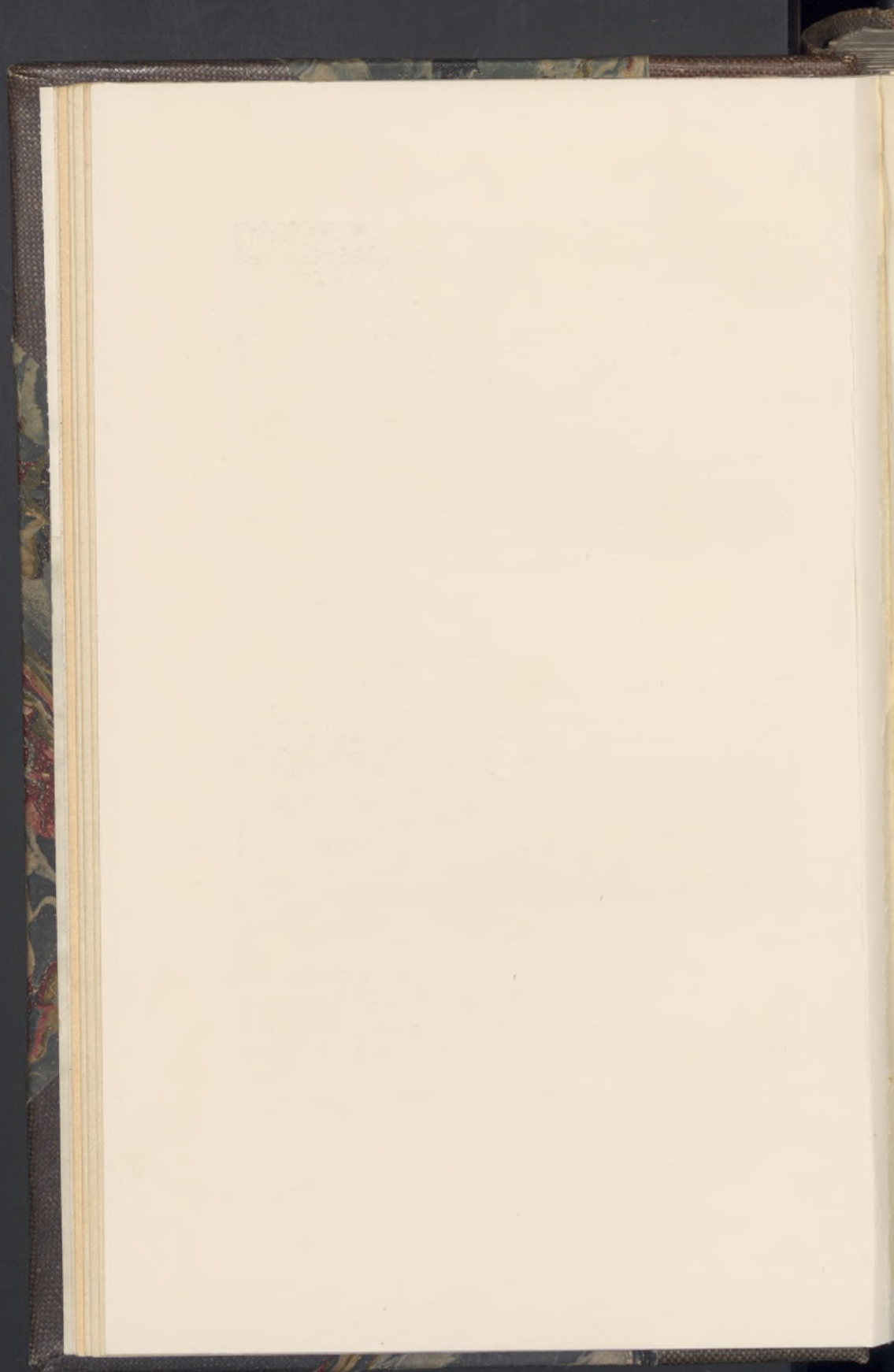
Jämförd med Valan i Voluspa som »mindes nio världar, nio urträd förr än världsträdet vuxit ur mullen» är ju den pyntan bara barnet, men för en enda smålandsgumma är det inte så dåligt att ha sett skogar växa och ruttna ner sju gånger. Räcker inte det så är förresten Rääf till hands med Urkon, även kallad Ödhumla eller mera vulgärt Sebilja, om vilken han meddelar att hon hålles fången i Tjårgaberget i hans härad. Längden av hennes fängelsestraff sammanfaller med tiden för världens bestånd och är utmätt på så sätt, att hon är tillstadd att varje jul äta ett hår av en stor nöthud, och när den är kaläten, slipper hon lös att förstöra världen. Endast om någon Sveakonung skulle våga sig inom häradets område sliter hon sig lös i förtid och jagar bort honom. Man börjar nästan förstå de Sveakonungar som på sin Eriksgata brukade vända vid Vätterns sydspets och sno uppåt Västergötland. Medan det blir en fullkomlig gåta hur svearna nånsin kunde besegra smålänningarna och de andra göterna när dessa hade en sådan bundsförvant. Rääf anser att

Utsikt över Vättern

Kalmarkusten förtonar i fjärran

sågen om Urkon som infångades sedan hon sparkat upp Sommens strandbädd, har kvardröjt sig som ett minne från den tid då »urtidens mäktiga vatten uppbrutit både forna och sina närvarande bäddar». För denna uppfattning om mytens ursprunglighet får han själv svara. Hur som helst, en lokalbetonad och beaktansvärd detalj i denna kosmiska sägen är den djärva gumman som hade så god hand med Urkon i hennes vilda tillstånd att hon rådde med att mjölka henne i Gavsälts gator i Norra Vi. Gumman förlorade dock, säger Rääf, »frukten av sin dristighet och sin möda», ty Urkon slog ikull den stora så som redan blivit fylld av hennes mjölk. Därmed förlorade kvinnan genom ett misstag om vilket ingenting nämnes, sambandet med de kosmiska krafterna, medan Urkon, utmjölkad och förbi, lät fånga sig av en jätte och stängas in i ett berg. Om hon inte vid oväder skakade sitt bindsel där inne i berget så människorna hör det, skulle man faktiskt ha hunnit glömma att hon finns och äter sig fram på sin nöthud. Ty så länge sen är det som allt detta hände, nära hela tiotusen år...

Gör man försöket att lägga in Smålands historia under begreppet föränderlighet får man på så vis utom växlingen av dess skapnad även med växlingen i klimat, naturtillgångar och i samband därmed olika näringsfång och olika perioder av fattigdom och rikedom. Vidare växlingen i dess uppdelning i världsliga och kyrkliga enheter, dess omställning från gränsland till ett innanland i ett avrundat Sverige samt växlingar i religion och seder. Men medan man trevar sig fram på föränderlighetslinjen, stöter man ständigt på oföränderligheten som dess motvikt och motsägelse.

Oföränderligheten betyder i detta sammanhang inte den långsamhet varmed olika skeden övergå i varandra.

I så fall vore det ändå någon utsikt att kunna göra upp ett schema för sig. Det som till ens förtvivlan och förtjusning dagas för en är att alla slags olika så kallade åldrar ligger flätade i varandra eller lever bredvid varandra i samma tid, trakt och människa. Detta är ju visst och sant inte någon ny upptäckt. Men det går inte riktigt upp för en vad det betyder förr än man måste skriva en bok om Småland.

Geologerna, arkeologerna och kulturhistorikerna har karakteriserat de olika skedena efter olika grunder och gett dem namn som vi ska ha att gå efter. Vi har snäckåldrarna som egentligen inte behöver bekymra oss, så sten- eller ben-, brons- eller guld-, trä- eller järnåldern som övergår i rostfria stål- eller pappersåldern.

Eller också:

den magiska, den asatroende, den katolska, den luterska med de pietistiska och indifferent åldrarna som underavdelningar.

Eller: herdeåldern, hackeåldern, stutaåldern, traktoråldern, kompletterade med: svin-, ko- och superfosfatåldrarna.

Och så vidare hur länge som helst allt efter behag och utrymme.

Det som gör att man trasslar in sig vid försöken att följa olika specialister på deras linjer, är att dessa åldrar aldrig upplevts av samtliga smålänningar på en gång.

Medan en del radikaler gick in i bronsåldern, torde flertalet smålänningar ha levat kvar i flintåldern utan att ana något om brons förr än bronsåldern var på dekadans. Och när järnåldern kom med vassare vapen och fattigdom och sjunkande kultur var det säkert många patetiska smålänningar som försökte hålla sig kvar i sina städade bronsåldersvanor och internationella illusioner, alltså reagerade på samma sätt som många gör nu.

Beslutar man sig av denna anledning för att smålänningarna i spridda formationer genomlevde olika åldrar efter varandra i tur och ordning, så dröjer det inte länge förr än man märker att de överlistar en även på denna punkt. Ty många smålänningar hoppar med suveränt förakt för utvecklingens gång direkt ur förhistorisk tid in i maskinåldern och klarar sig skenbarligen där. Eller de tror på magi midsommarnatten och vid sjukdom, på upplysning i studiecirkelarna och på luterska läran om söndagarna.

I Växjö äldre domkyrka ska ha hängt en hästsko av silver i ovanligt stort nummer. Sleipner tappade den, när han flydde med Oden för klangen av helgedomens första klockor. Men han flydde inte så långt. Han lämnade inte landet, han levde rövare i Smålands avlägsna bygder ännu under århundraden, till dess han slutligen upptäckte att han dyrkades av våra germanska stamfränder i söder och därför begav sig till dem. Möjligheten att småländsk folketro skulle utgöra en brygga mellan våra förfäders gamla och våra stamfränders nya Asatro är inte utesluten, hur föga tilltalande den än är för våra lokalpatriotiska känslor.

Att den magiska föreställningsvärlden levat kvar så länge är inte alls på samma sätt förargligt. För min del förstår jag bättre den uppfattning som med ordet *m a k t* förbinder den hemliga kraften i källan, kärven, blodet, ögat och ordet, än den uppfattning som inte vet av annan makt än vapenmakt. Ty hur naivt än dyrkan av de ting som uppenbarade kraften i naturen uttryckte sig, så var den förbunden med ett slags varsamhet inför det levande och en stark känsla av ett ömsesidighetsförhållande mellan människan och den övriga skapelsen. Människovärlden lånade kraft av jord och himmel, men insåg också sin plikt att hushålla med sitt lån och att ge något igen . . .

En dag i vintras då jag satt över mina böcker kom en bonde förbi vägen med några mjölkflaskor på lasset. Det var sista dagen vårt lilla ortsmjeri hade lov att fungera, så jag trodde att det var den sista mjölkskjuts jag skulle få se i min tid. I mer än en gård i orten där man hoppat över de utvecklingsled som separatorn och ortsmjeriet bildade, satte man nu kärnorna undan i en vrå. I morgon bar kvinnorna i dessa gårdar ut mjölken att hämtas av en lastbil till ett nytt centralmjeri med konditionerad luft, genomförd automatisering och som centrum en pastör om vilken ryktet gick att den kostat 20,000 kronor. Men en dag då den gamla smörkärnan avlöses av det mekaniserade mjölklaboratoriet då mötes ju århundraden till handslag.

Det var då titeln på denna bok kom till. Tusen år i Småland låter väl under alla omständigheter på tok för storslaget, men något rimligare blir det väl emot denna bakgrund.

Vad den vill säga är egentligen bara det att en och samma människa som är bosatt i detta landskap, kan i sin levnad ha snuddat vid kulturskikt man annars brukar ge tusen år för att breda ut sig på.

I sin barndom kan hon ha varit utsatt för magiska kultbruk från tiden före fädernas gudasaga, men det hindrar inte att hon på länets lasarett kan få dra fördel av de allra nyaste instrumenten och metoderna för diagnos och terapi.

Hon kan ha känt levande präster som drev ut onda andar ur riktiga häxor medels Guds ord, men också ha deltagit i diskussionen om behandlingsmetoderna på Sankt Sigfrids sinnessjukhus i Växjö.

Hon kan ha lärt sig hur man mjölkar kor med besvärjelseformer och mjölkmaskiner. Hon kan ha mött den tunga mäktiga ödestron hos de gamle och tron på staten och statsbidraget hos de unga. Hon kan ha upp-

levat hur uttrycket: »det var så utsett» bromsat alla försök att förebygga eller lindra skickelsens hårda slag men också att gumman, som ramlade och bröt armen på lanthandeln trappa, gladdes åt att handlarns kundförsäkring skulle ge henne ersättning för sveda och värk. Hon minns Lilla-Sara som i sin ungdom tjänte på två ställen samtidigt mot en årslön i ett för allt av 9 kronor och ull till två par strumpor. Men hon har också träffat tösen som utan besvär får en lätt plats med femtio kronor i månaden, eget rum och rätt att medtaga eget barn om hon har något. Hon har sett hästen och fotogenen överges och komma till heders, överges och eftersträvas på nytt. Hon väntar nu bara på att den gamla träkärnan och den gamla bibeln ska komma fram igen.

Det är då kanske förlåtligt om hon tycker sig ha levat tusen år i Småland. Får hon leva lite till lär hon komma att säga som gumman i Ydre:

Jag är nu gammal pynta
och levat i 3000 vintra
och sett Horssnäs ekelund växa upp och ruttna ner
sju gånger men aldrig har jag upplevat ett så starkt
krig som varit i år mellan Älle- och Svålsberget...

SANKTE PERS SMÅLAND

Småland har ännu inte blivit någon enhet. Detta uttrycker sig administrativt så att det styres av tre landshövdingar vilkas residens ligger i periferien. Landet är alltså utåtriktat, icke inåtriktat. Man kan dela upp det efter högländ och lågländ, kustland och innanland, efter riktningen av dess floder och färdevägar. Men det finnes även en annan uppdelning och den är av mera betänklig art eftersom den betygsätter landet som dels Guds, dels människors verk. De som läst Nils Holgerssons underbara resa, det vill säga praktiskt taget alla människor, vet att Vår Herre skapade Kalmar län med Öland samt Vättertrakten, medan Sankte Per får skulden för att södra Jönköpings och hela Kronobergs län är »ett magert och frostbundet land».

Folket som bor i Sankte Pers Småland kan skämta med varandra inbördes och med dem som bor utanför. De kan möjligen också tåla skämt men det får ju vara måtta med det också. I grunden vill alla människor bli tagna på allvar och vi utgör intet undantag. Detta förstår man lättare då man fått klart för sig att Sankte Pers Småland äger en hel stab av forskare som kan sitt land i detalj, som vet hur rikt och skönt det kan vara, som vet till vilka djup dess historia tränger och hur dess ansikte skiftat genom årtusendena. Här sitter de med sin kärlek och sin kunskap och kan inte göra sig

hörda, tycker de. Vildgässen som i tusental gästar Bolmen i Sunnerbo och Lidhemsaderna i Varend under vårarna, skulle kunna tala om varför de väljer att stanna veckovis i Sankte Pers Småland under väntan på att norra Sverige skall bli beboeligt, men det finnes inte mera någon som kan deras språk.

Sagan om Vår Herre och Sankte Per ute på vandring för att skapa Småland måste vara en variant av ett sagomotiv som är spritt över hela världen. Vem den spjuver var som lokaliserade den till Småland, vet jag inte, men troligen har han haft något horn i sidan till dem som bodde inom Tio Häradslagsaga, *ty det är inom gränserna för denna rättsliga enhet han funnit det land som är så dåligt att det inte kan vara Vår Herres verk*. Kanske var han en fredlös, utvisad ur Östra och Västra härad i Njudung, ur Östbo, Västbo och Sunnerbo i Finnveden och ur Norrvidinge, Uppvidinge, Kinnevads, Allbo och Konga härad i Varend.

Vi som bor inom dessa häradslagsager kan inte tänka oss att en fördomsfri bedömare skulle ha avskilt oss från det övriga Småland på grund av någon gemensam prägel av fattigdom och oländighet. Njudung, Finnveden och Varend har ett obestämbar syskontycke men är inte enhetliga vare sig till karaktär eller förmögenhetsförhållanden. Fattigdom och välmåga växlar inte bara efter olika bygder utan även efter olika tider, allt efter som äng och åker, skog och sjömalm, skogsdjur och husdjur växlat i betydelse och värde.

Mig personligen har både den okände upphovsmannen och den kända återberätterskan av sagan om Sankte Pers Småland gjort en stor tjänst. De ha försett mig med ett förträffligt skäl i efterhand för den begränsning jag måst företaga med denna skildring. Det andra Småland, det som är skapat av Vår Herre och omhändertaget av Selma Lagerlöf torde finna det alldeles i sin ordning

att den som har hemortsrätt inom Sankte Pers Småland också håller sig där inom.

Vad åter folket inom Tio härads lagsaga angår, så kan de måhända efter detta finna skäl att utvisa även mig ur sitt område. Då får jag väl fly till Vår Herres Småland och vinna en fristad där medan vreden går över. Jag antar att smålänningarna ännu står vid sin gamla humana medeltida regel att ingen får vara biltoget i mer än *ett* kungarike.

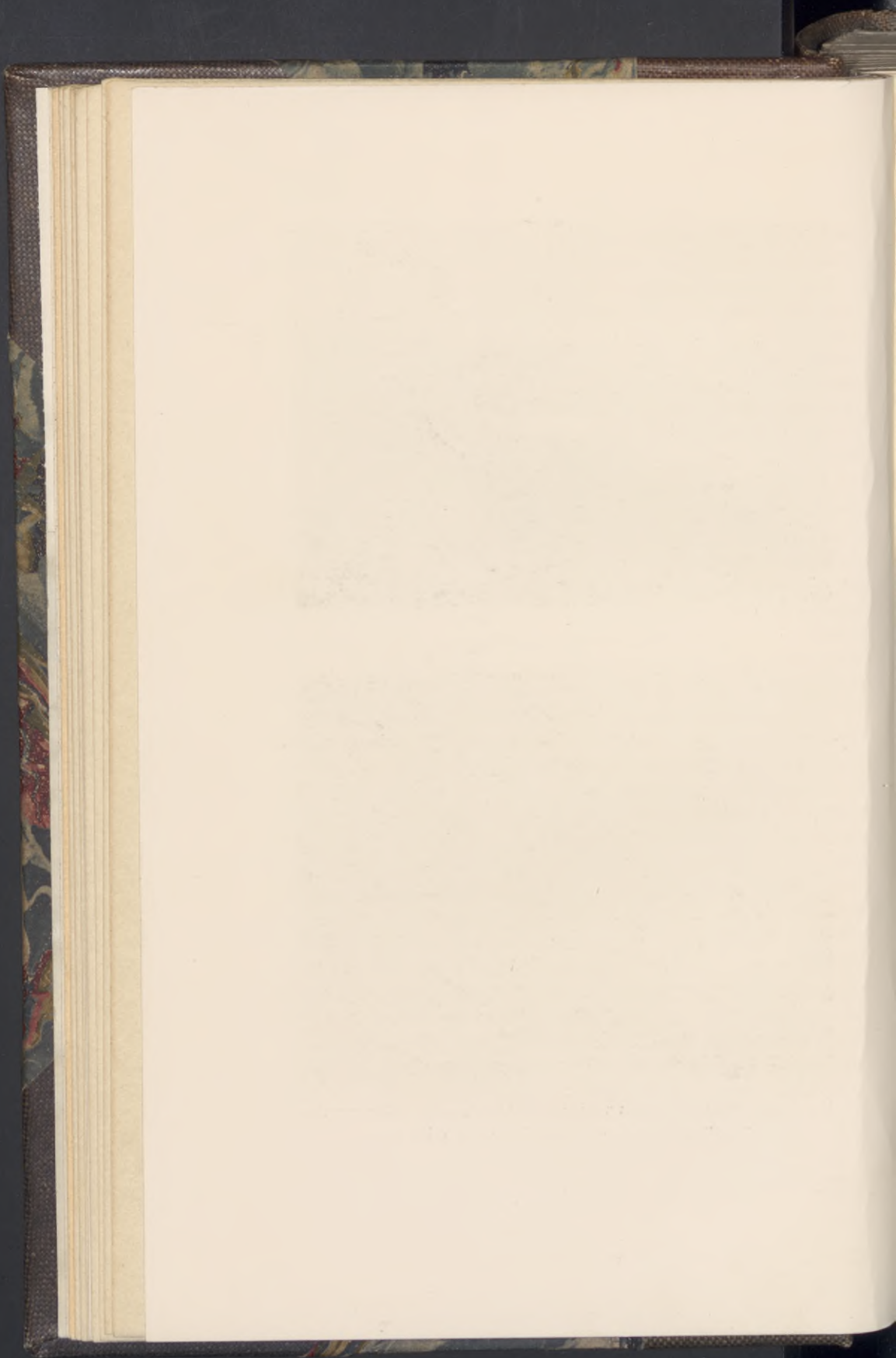
När jag började förarbetena till denna bok var jag inte fullt medveten om att Tio härads lagsaga bildade det område, utanför vilket mina möjligheter tog slut. Men redan min första förberedande färd utanför lagsagan gjorde den saken klar för mig. Jag satt vid ett av fönstren vid Alphyddan ovanför Jönköping och betraktade en av Sveriges skönaste utsikter precis som en turist. Eftersom jag inhämtat att Vätterbassängen står på lut och sakta men säkert stjälpur ut sitt vatten i sydändan, så lekte jag med den tanken att staden var en najad som satt och vickade på kanten av ett badkar. Men jag övergav denna frivola föreställning då jag förstod hur galet det var att tänka sig en najad med en hovrätt i sin famn. Att läsa in Jönköpings historia, göra sig bekant med dess minnen och museer och med männen på hedersstenen i dess stadspark, borde inte ligga utanför möjligheternas gräns. Men även här satt kännare och specialister i Mäster Gudmunds gille och anorstädes, och att ta upp en konkurrens med dem vore hopplöst och dumt. Det enda jag kunde hoppas att förmedla med min bok vore min egen hemkänsla i landskapet, det slags förtrogenhet som gör att man stavar och lägger ihop, grälar och berömmar utan alltför stora hämningar, och den hade jag absolut inte här. Mina minnen, mina småländska släktskaps- och vänskapsför-

Albert Engströms Småland

Eksjöborna är stolta över sina gamla hantverkar- och köpmannahus som motstått eld och rivningsattentat intill nu

bindelser räckte inte så långt som hit och min hembygds litteratur inte heller.

Jag kom att tänka på Carl Jonas Love Almqvist som kom till Jönköping på 1840-talet. Viktor Rydberg borde legat närmare och senare till, men han är för mig snarare ynglingen som informerade två ynglingar Charpentier på herrgården i min egen socken, som svärmade för deras syster, den unga och sköna fru Helène Gyllensvärd, och diktade om stenfoten efter det nerlagda bränneriet vid Bergsjöns strand till ruinerna av ett kloster. Förresten är det så med Almqvist att han för all framtid stämplar de trakter han skrivit om. Det är inte Axel Oxenstierna jag förbinder med det undersköna Värnanäs vid Kalmarkusten fast det var huvudgården i hans grevskap, utan Almqvist som till denna trakt förlagt händelserna i »Kapellet».

Men nu var det alltså fråga om Almqvist i Jönköping. När han kom dit var staden luttrad genom en svår koleraepidemi och väckt till religiöst liv som kunde stiga till sjuklig extas i predikosjukan. Här skulle han hitta på uppslag till en roman. Det gjorde han också och den kom att heta Tre fruar i Småland. Inte så underligt förresten, ty romantik och religiös väckelse löser på olika sätt kvinnorna ur konventionens bojar, och det fanns på den tiden minst trettio intressanta fruar i Småland värda att skriva romaner om. I den boken finns en hjälte som kan allting även reda upp allt det elände som de tre fruarnas män ställer till, blott inte finna sig tillrätta i Jönköping. Där råkar han totalt vilse, där håller honom både bovar och bonddrängar, fruar och flickor för narr. Och där drar han av detta »den största och lärorikaste slutsats för hela mänskligheten, som är att då man blir bedragen, sker det i de allra flesta fall genom en själv . . .»

Eftersom Jönköping lockat oss in på ämnet landskap och litteratur fortsätter vi med Albert Engström som härstammar från en annan ända av Vår Herres Småland. Han växte som hela Sverige vet upp i gränstrakterna mot Östergötland, vid Emåns källområde. Han älskar från barndomen vildmossen och urskogen, den tysta dunkla tjärnen, där lakarna stod gömda med huvudet under trädrötterna, och där den stora gäddan fanns, som var två och en halv aln lång. Den som saknar hemortsrätt här, får inte skatta dessa vilda traktens rikedomar: hjortronen, kräftorna, gäddorna, tjädrarna. Träden bör helst falla av ålderdomssvaghet, förmodar jag, eftersom Albert Engström en gång lovat att lägga ut gift åt träpatronerna. Säkert är han numera den förste att småle åt detta löfte i ljuset av det faktum att han själv förbrukat ofantligt mycket pappersved genom att utgå i så stora upplagor. »Min unga vackra skog ligger begravnen i Englands kolgruvor», säger han. Men den lever också i hans samlade upplagor! Och så gör även hans hembygd: »Ibland det härligaste jag minns från min ungdom är de småländska hjortronmyrarna med martallar, försvinnande mot horisonten och under dem en matta av vitmossa med pors, hjortron, ängsull och odonris. En gång låg jag på rygg i en sådan där mosse. Det var sommar och alla slags mygg och andra flygfän flög över mig. Varje träd var som en orgel full av flygfämusik...»

Jag gjorde visit i hans bygd en kall vårdag som inte kunde fresta någon att lägga sig på rygg i en mosse. Men jag genomträngde Skurugata och fann allt som Albert Engström beskrivit, blott alltsamman lite mindre i proportioner och märkvärdighet än det tedde sig för pojkfantasien en gång. Mitt i gatan låg den källa ur vilken Emån ska rinna upp, en upprinnelse lika hemlighetsfull som Albert Engströms, om man vågar säga

så, när man vet att han står snällt inskriven i kyrkboken hos far och mor. Själv säger han om källan att den är djup som fan, man kan kasta en sten i den och får vänta en kvart innan bubblorna kommer upp.

För min del väntade jag inte på bubblorna, det skulle kanske ha betytt att dröja fem minuter i den fuktiga ravinen, och jag ville ju också se Eksjö innan det blev kväll.

Eksjö har nyligen firat sitt 500-årsjubileum som stad. Den kunde göra det med så mycket större skäl som den i motsats till flertalet svenska städer har kvar några gamla köpmans- och hantverkarkvarter. Gatorna där har kvar så pittoreska namn som *Arendt byggmästares gata* och *Vaxblekargatan*. När portarna till de slutna gårdarna svänger upp och man ser de gamla timmerhusens inåtvända sida med svalgångar längs hela fyrkanten, blir man påmind om levnadssättet och byggnadssättet i sydligare länder där man anser sig böra skydda kvinnorna från solens och männens blickar.

Eksjö påminde om Toledo som också ligger i en vild och ödlig trakt och som också har en poet knuten till sitt namn, nämligen Cervantes. När jag stod vid åkanten i färgaregårdens trädgård, undrade jag en sekund om det var Emån eller Tajo jag blickade ner i. Mina ciceroner kunde emellertid inte förstå idéförbindelsen med södern, de sade att Eksjö var vänt norrut mot Östergötland, ett centrum för nöjes- och kulturlivet i Ydre härad, vilket delvis var militärens förtjänst. De sade också att folket i nordöstra delen av Småland inte kunde liknas vid något annat, alltså inte heller vid spanjorerna. Deras egenart var så stor att den till och med blivit hänförd till någon beskaffenhet i själva jordmånen som meddelade sig åt dem genom den mat de äter. Sedan jag under sömnlösa timmar på Eksjö stadshotell hade läst »Herrens lilla plantering», redaktör Ivar Ljung-

qvists glänsande och obarmhärtiga epos om nordöst-ringarna, förstod jag hur den idén kunde komma upp. Den natten är i högsta grad förbunden med minnet av diktens lanthandelspatron vars sjäsliv är hoptvinnat av en gudlig och en världslig tråd, samt med minnet av Smålands husarregemente som indrogs 1927. Det är så med en ryttarstaty att någon måste ständigt ha utsikt åt svansen, och denna någon var den natten jag.

På morgonen reste jag hem igen till dem som ätit bröd ur samma jordmån som min egen släkt så länge som bröd funnits i Småland och vilkas erfarenheter jag därför kunde tänkas dela och förstå.

För att inte ha något oförsökt för jag slutligen österut. Det blev min andra sydländska resa inom Smålands domäner, ty en strålande majdag på Öland är som en aprildag i Provence. Gula, röda och blå blomtuvor vällde ut över kalkstensterrasserna i den lilla trädgården dit goda människor förde mig, plommonträdens vita blom steg som vårmoln mot den blå himmelen, gullivorna var i storlek jämförliga med de vilda tacetterna i Provence, och näktergalen sjöng mig bort från alla slags jämförelser. Den lilla ullsmörblomman som stod där och erinrade om att även Öland legat under isen, försökte förgäves leda mina tankar från det underbara nuet till de djupa perspektiven som ledde in i naturens egen beredskapskommission.

Här på Öland såg jag för första gången de mångbesjungna ringar i gräset som älvorna sliter upp under sina nattliga ringdanser. Man försökte förklara för mig att det är svampar som sprider myceliet i år från år vidare ringar. Förklaringen låg över min horisont men jag gav mig, sedan jag själv fått plocka vårmusseronerna som stod där och bildade kartell.

På Alvaret fick jag se djurarten häst i en mångfald

vackra exemplar och gömde minnet väl för att ta fram på gamla dar ifall jag skulle träffa sagohungriga småbarn. Trots hästarna önskade jag ändå att ha fått se den öländska platån innan Karl XI skövlade dess skogar, där den gyllene hjorten vandrade som bara finns i Ölands vapen nu.

I Kalmar strövade jag omkring och tittade på slott och koja och förnämliga gamla borgarhus. Sedan tyskarna kommit att sitta i Prag hade jag plötsligt fått ett nytt intresse för den tid då de satt i Kalmar, den förefaller ej så avlägsen och orimlig nu. Och sedan jag läst i Smålands beskrivning sida upp och sida ner om danska infall i Småland, hade Kalmarunionen blivit aktuell i mitt medvetande. Jag försökte komma ihåg om det fanns något annat skäl till dess misslyckande än att tanken var förnuftig.

Vi smålänningar, framför allt vi som bor i den södra mot Skåne orienterade delen av Småland, har allt skäl att begrunda denna fråga, ty strävandena att skapa och att spränga unionen danade vår historia genom medeltiden och långt in i nyare tid. Vi var egentligen mogna för union med Danmark och skulle haft nytta därav, om den inte tvunget varit liktydig med dansk överhöghet och utsugning. Skåne och Blekinge var vår exportmarknad, därifrån fick vi in valuta och vad man brukar kalla kulturella impulser. När gränsen mot Danmark blev fiendegräns, avskars förbindelser som medfört fördelar för båda parter och i stället skapades en farozon och ett osäkerhetstillstånd som höll sig genom århundraden. Det är märkvärdigt att danskarna inte gav sig utan förnyade försöken gång på gång. De måste haft en olycklig hatblandad kärlek till Småland som de betraktade som komplement till deras eget land. Den känslan var nog också besvarad med samma blandning och av samma skäl. Fast danskarna slutade upp med

att köpa oxar i Småland och i stället stal dem, så ville smålänningarna hellre handla med Danmark än med Uppsverige. Värendsborna ville inte fara till Kalmar med myrmalmsjärn, smör, honung, ull och lin utan till Ronneby och Karlshamn. Det hårda och under förhandenvarande förhållanden nödvändiga priset för den svenska nationalstatens uppkomst fick smålänningarna i första hand betala, ty de fick svida under danska och svenska konungars tuktoris. Det skapade ett visst gränslandskynne hos dem. Det bryter ut ett krig mellan Sverige och Danmark. Båda parter uppmanar smålänningarna att ta parti. De begär uppskov med den saken tills de får se vem som segrat. De visste inte att det får man ju aldrig se.

Bland alla pamparna som är förevidade på väggarna i det östbergska läroverkets aula i Kalmar förekommer även en halvkarikatyr av Cecilia Fryxell. Den ledde mina steg till det seminariet Rostad, där denna ståtliga dam lärde flickor av familj att det med Guds hjälp gick an att bli folkskolelärarinna. Hennes livsverk ligger nu gömt i ett obearbetat material i seminariets arkiv och väntar på att bli en bok eller en film.

Viceåldermannen i Kristoffersgillet tog emot mig bland sina samlingar och lärde mig att förstå vad det vill säga att ömt älska och ta under sina vingar en stad. Kalmarkusten som jag från läroverkets takterrass nyss sett förlora sig i fjärran steg upp som en bygd av säregen social struktur. Den tiden låg inte så långt tillbaka då bönderna var redare, båtbyggare och skeppare, medan husturna skötte jordbruket. En kaschmirsjal och ett kinesiskt lackskrin blev sen deras belöning då de vittutsävande männen kom hem och fann ladorna fulla.

Snabbskissen som viceåldermannen gav av Stagnelii äventyr i biskopsgård och på sjömanskrogar var också frestande som uppslag, men jag drog mig av samma skäl

som gällde för uppslagen i Jönköping och Eksjö. Dessutom varnade mig denne Kalmarkännare just genom sin egen kunnighet och ödmjukhet helt omedvetet från att ge mig på Kalmar, hur uppmuntrande och tillmötesgående han annars var. Slutligen skrämde mig ett referat från ett av Kristoffersgilletts brödrastämmor definitivt bort från allt som har med Kalmar län att göra. Vid den stämman hade kyrkoherde Areskog, berömd botaniker och numera emeritus, hållit ett föredrag om »Mannablodet, ett stycke kalmaritisk kulturhistoria». Det var Linné som lyft in denna växt i historien genom att särskilt intressera sig för den under sin öländska resa 1741. Den 29 Maj begav han sig till slottet, huvudsakligen tyckes det av nyfikenhet att få skåda Mannablodet. I varje fall ägnar han nitton rader åt växten och två åt slottet i övrigt (jämförelsen gjord från upplagan: Linné om Småland av år 1907). Det är nästan omöjligt att motstå frestelsen att i detta sammanhang citera Linné även om det därmed dröjer något innan jag kommer fram till poängen i samband med kyrkoherde Areskog. »Mannablod eller Mannaört är en växt», säger Linné, »om hwilken mycket talas i Sverige, jag war ock specielt anmodad af åtskillige Riksdag-män at noga utröna hwad Mannablod månde wara för en växt: om hwilken sagan går at then på intet annor ort i werlden skal finnas mer, än endast wid Callmare-Slott däräst hon skolat uppsprungit af Swänskars och Danskars blod som på thetta fält tumlat i forna krig. Wi worom derföre så mycket mer pickhågade at åskåda ett sådant sällsamt ting i naturen, som naturen plägar endast uppehålla och föröka the skapade ting utan at sielf skapa: ty blefwom wi så mycket mer flate, då wi henne sågom intet annat wara än den ordinaire Ebulus eller Sambuceus herbacea som växer wildt öfwer större delen af Tyskland, wid Wexiö och i Trägårdar» etc.

Kyrkoherde Areskog hade nu vid föredraget redogjort för denna episod i Linnés Öländska resa. Efter föredraget blev diskussion och en annan mindre berömd gillesbroder framställde vissa förmodanden, som, står det ordagrant i tidningsreferatet »för referentens temligen otränade öron klingade så pass kätterska att vi åtminstone för dagen icke våga återgiva dem». Det kätterska låg däri att den opponerande gillesbrodern trodde Mannablodet vara en *Hypericum* vilket de flesta människor utanför Kalmar tar för givet.

Man torde förstå att den smålänning som bor väster om vattendelaren drar sig tillbaka ur ett län där den lokala pressen uppfostrats till en sådan försiktighet.

För att återgå till den lite skämtsamt försmädliga sagan om Sankte Pers Småland så ligger det en viss sanning däri, fast en annan än den som avsetts. Det är mycket riktigt att Vår Herre inte skapat ljunghedarna, där har människorna haft sitt finger med. Om Finnveden som särskilt utpekas i Selma Lagerlöfs skildring, heter det i gamla skrifter att det en gång var begåvat med sådana naturförmåner som förskaffade dess inbyggare alla livets förnödenheter. (Det gamla fylkeskonungariket Finnheden av B. A. Ennes år 1809.) Många stora fiskrika sjöar och åar tillika med vidlyftiga bok- och ekskogar lämnade inbyggarna tillfällen till ett lönande fiske, förmånlig jakt och god boskapsskötsel. Gamla rättegångshandlingar styrka att det ännu i början på 1600-talet fanns stora ekskogar på en trakt där ej ett enda träd fanns tvåhundra år senare.

I Gesta Beati Sigfridi från 1200-talet skildras Varend som ett gott land med goda fiskevatten, bin och honung, åkrar och fagra ängar samt tjocka skogar med allehanda villebråd. Och Njudung hade i sitt Nydala kloster ett märkligt och rikt kulturcentrum.

I skildringarna av Sankte Pers Småland växlar berömmet över dess rikedom på det märkligaste vis med klagomålen över dess fattigdom. Hur stor skuld människorna har i försämringen är väl svårt att säga. Då måste man först besluta sig för om det är deras eget fel att de blev för många och tvangs till en naiv rovdrift som tärde på skogar och villebråd. Det är ju också en oavgjord stridsfråga om krigandet ligger nedlagt i människans natur. Om det vore så, finge man ju inte ställa danskarna till ansvar om de uppbrände skogarna för att ej falla i deras utsatta försåt, utan skylla ödet för att Sunnerbo och Västbo blev så skogfattigt. Många försvarar danskarna mot anklagelsen och ger svedjandet största skulden. Skeppsbyggeri, tjärbränneri, järnhantering, glastillverkning och träförädling har också gått hårt åt skogarna. För återväxten av barrskog är numera sörjt, medan lövskogarna däremot drivas undan med hjälp av statsanslag och görs till betesvallar. Man undrar hur det skulle vara med statsanslag till några lövskogar som brandmurar mot eldfaran från luften när vi ändå kostar så mycket på luftskyddet.

Man reser i Finnveden genom väldiga sträckor av ung barrskog, där det fordom inte ens fanns fårabete. Och den ljunghypot hade inte alldeles orätt som till tack för järnvägen lovade kung Oscar I att

nu skola till rågfält förutan all ände
förvandlas de ljunghäld som danskarna brände.

Det är betecknande att i en reklambroschyr från Värnamo utpekas bland andra och större sevärdheter såsom fågelparadiset vid Kävsjön även Smålands numera enda flygsandsfält vid Slättö sand.

Så som Småland nu ligger där är det ett verk av Skaparen och smålänningen gemensamt. Vår Herre gjorde

det till den refflade springbrunnssnäcka från vilken vattnet flödar ut åt alla kuster. Han gav det dess svikt och den skönhet som de långa svepande åsarna och sjöarna i dalbottnarna ger. Av Honom är allt som finnes kvar av den stillhet vilken vilade över de breda epoker då naturen arbetade ensam här — naturligtvis på att ta emot smålänningarna om man får tro dem själva. Det var Vår Herre som skänkte skydd under högplatån åt de slättbygder i sydöstra delen av Sankte Pers Småland, där man skördar fullviktig säd på åkrarna och ädla äppelsorter i hagarna.

Den äkta sagan om Sankte Pers Småland börjar så här: »det var på den tiden då ännu inte Ljungen kommit in i landet.» Ljungen är symtom på en näringssjukdom liksom skörbjugg hos människorna och fördrives som den genom god vård. Naturen i Sankte Pers Småland är inte i sig självt snål, lika lite som en värdinna är snål som dukat ett bord för tjugo gäster och får dela håvorna mellan hundra.

Odlingen av detta Småland synes ha försiggått i flera etapper.

Under stenåldern utvaldes platserna för bebyggelse och odling. Än kan man här och var finna spår av stenåldersåkrar som anlagts på sidlänta marker med skyddat läge och god mylla. Arkeologen dr Oskar Lidén kan å sitt Sjögård på slutningen av en numera avsnörd vik av Bolmen visa några sådana åkrar. De har en terrasslik uppbyggnad och en svag skålförm för att behålla fuktigheten och påminner något om vinländernas kullar. När sådana lätt åtkomliga och fruktbara släntor var upptagna, började kolonisationen av gränsmarkerna. Väreidskännaren dr Albert Vejde anser att denna andra etapp inte inträdde förrän under unionstiden och att den sträcker sig in på Wasatiden. Men det finns andra auktoriteter, till exempel Gunnar Olof Hyl-

tén-Cavallius, som anser att digerdöden på 1300-talet radikalt satte stopp för och undanröjde alla anledningar till den väldiga utvidgning av den odlade bygden som redan förut var i gång.

I varje fall kan man väl få lov att som den tredje etappen beteckna den tid då uppfinningen av gripjätten, dynamiten och de moderna metoderna för utdikning och mossodling gjorde det möjligt att tvinga lönsamhet ur morän- och myrmarker som hittills trotsat eller föga lönat människors ansträngningar.

Det fjärde och senaste odlingsskedet inträder med konstgödningen och kraftfodret. Att genom tillsättning av syntetisk näring tvinga en jord till högre produktion än vad naturen tänkt sig, är också en form av kolonisation, tills vidare den sista.

Enligt dr Gotthard Virdestam skall det ännu finnas eller har åtminstone intill 1925 funnits kvar i Kronobergs län en av de forna Trojenborgarna d. v. s. labyrinter som var utlagda med stenar på marken. I gamla tider brukade ungdomen rida och dansa i dem, säger han, och bakom de upptåg de utförde i dessa irrgångar låg en rituell betydelse. I franska och engelska katedraler fanns sådana labyrinter vilka användes vid symboliska pilgrimsfärder.

Det förefaller mig nu när jag ska försöka redogöra för vad jag sett och upplevt under mina pilgrimsfärder i Sankte Pers Småland, som om jag skulle föra in mina läsare i en labyrint och lämna dem att förirra sig där, utan att ge dem en ledtråd till hjälp vid orienteringen. Mina egna resor ha företagits utan någon från början utstakad plan, allteftersom olika ämnen eller personer blivit aktuella för mig under arbetets gång. Och vad som har varit aktuellt har tämligen självsvåldigt be-

stämts av vad som legat inom min egen intressesfär. Att jag kommit att lägga så stor vikt vid kvinnornas insatser och historia, försvarar jag därmed att de är så gott som undantagslöst överhoppade i historien om Småland eller välmenande men ytligt och enfaldigt behandlade. Och att därav följer att en stor del av boken kommit att röra sig om tider och tilldragelser i vilka kvinnorna spelar en roll.

Om jag säger att det hela blivit ett brottstycke, ett klenit försök att antyda den stora och rika verklighet jag mött under de månader jag tillbringat i bibliotek, på landsvägar och i samtal med smålänningar av alla arter, så påminner jag osökt om den där mannen i anekdoten som viskande anförtrodde sin granne att han var puckelryggig. När jag läste om att Sydsverige kallades Ridgötaland lät jag lura mig av själve Hyltén-Cavallius att tro att det betydde De ridande göternas land. En språkman räddade mig tillfälligtvis ur denna fälla genom att förklara att ordet ursprungligen hette Reidgotaland och betyder de rena göternas land.

Liknande och värre misstag kvarstår säkert orättade. Men en sak är åtminstone viss: förut har jag älskat Småland av instinkt, nu vet jag bättre varför.

VÄGAR

När jag startade den första turen genom Småland i sällskap med en god vän som var hyggelig nog att ta sin semester redan i april, beslöt vi oss för att så vitt möjligt välja dåliga vägar och undvika de goda. De var ju krokiga och backiga, dessa gamla häradsvägar genom Sankte Pers Småland, men själva vägbanan kunde vara sammetslen och jämn. Genom att de tvang ner farten, lärde de oss att se upp för vad landskapet hade att ge, vi vande oss att hoppa ur och gå av vägen för att titta närmare på ett träd, en å, en bro, ett gravkummel, en kyrka, en by, en dörr, en gammal hytta. Då vi på dåliga vägar forcerade några av de forna gränsmarkerna mellan härad, län och landskap, slingrade vi mil efter mil genom skogar och fällor, mellan flyttblock, mossar och gölar. Men den skenbara enformigheten tycktes oss alltid mångformig, och vi tyckte det var skönt med områden som inte var rationellt utnyttjade utan låg som de låg och levde sitt eget liv, en uppfattning som ägarna säkerligen skulle funnit vanvettig. När allting var dolt i regndisets täta slöjor upplevde man landskapets naturliga modellering genom att man tvingades följa den med sin egen kropp, vilket ju icke är fallet på en god väg.

Dessa vägar var oöverträffade färdledare i det orörda Småland, ja de var på sätt och vis förutsättningen för dess orördhet. Läns- och vägstyrelser är trollkarlar som

Moses var, de sträcker ut sin stav och allt är förvandlat: landskapet, husen, människorna, människornas ögon, deras sätt att hälsa, rytmen i deras liv och hela deras värdeskala. Genom att observera vägarnas betydelse för landskapet av i dag, leddes vi till att förstå vad vägar hade betytt, samt frånvaron av vägar och riktningen och beskaffenheten av dem. Vägar hade ingripit i Smålands historia ända från den gången då de första nybyggarna tog sig uppför Lagan och Mörrumsån i ekstockar, då den första stigen trampades vid flodkanten, den första kavlabron lades med urskogsstockar över myr och moras.

Ur doktor Albert Vejdes uppsats i Hyltén-Cavallius-föreningens årsskrift av 1925 hämtar jag den utmärkta definitionen »självvuxna vägar» och »genombrottsvägar». De förra är bondens väg till sina mulbeten, åkrar och källor, grannes väg till granne och grannarnas gemensamma väg till kultplats och handelsplats, och de följer minsta motståndets lag. De senare byggdes av politiska skäl, de var härvägar och handelsvägar, de vågade sig över gränsmarker och vattendelare, de förband nödtorftigt de östra delarna av Småland med de västra. Deras beskaffenhet var betänklig även om man mätte dem med dåtidens fordringar. Bäst gick det att fara på vintern och de fyra första månaderna av året var samfärdseln livligast. Det är ingen slump att den stora marknaden i Växjö, den så kallade Sefframessemarken, hölls 15 Februari, då man kunde fara dit på tillfrusna sjöar och mossar med slädarna fulla av skinn.

När Jonas Love Almqvist skrev sin »Svenska fattigdomens betydelse» kom den att bära spår av hans småländska orientering under den perioden. Men den småländska livaktigheten om vintern var något han inte kände till eller inte brydde sig om att ta i betraktande. Som bekant gör han där en uträkning av hur länge »vår na-

tion bott i Europa». Felet att sätta detta tidsmått till 2000 år delar han med sina samtida. Men sen går han vidare och förutsätter att vi under dessa 2000 år levat »sammandragande, hopläggande och tillslutande» två tredjedelar av året. På denna förutsättning grundar han sin uträkning att vi alltså i egentlig mening levat bara i 700 år. Det är för honom förklaringen till att vi förefaller honom som barn. »Vårt sinnelag är klockan 10 på förmiddagen i huvud och hjärta», säger han. På de gamla småländska vintervägarnas existens och trafiktäthet faller hela denna lustiga uträkning samman.

Landsantikvarien dr Egil Lönnberg nämner vikingatiden som en stor vägbyggande period, då de vägar blev till som intill nyligen varit våra huvudvägar. När vi far förbi runstenar vid gamla vägar och broar, ska vi tänka på att de blivit resta över någon vägbyggare ty dessa var lika hedrade i Småland som i romerska imperiet. Sedan dess har smålänningen stretat med sina vägar ända till nu. Under unionstiden förelåg militär- och handelspolitiska skäl att bygga vägar som förband Skåne med Småland. Danska stormän hade förläningar i Småland och satt som fogdar på våra slott, så de hade all anledning att sörja för vägar dit. Sen kom den tid då Skåne och Småland nödvändigt skulle spärras från varandra, då endast krigs- och rövartåg men inga handelsresor var tillåtna, vilket naturligtvis inverkade menligt på vägbygandet. Under stormaktstiden blev det ett livsintresse för de stora jorddrottarna att anlägga vägar för att kunna fara mellan sina domäner. Efter freden i Roskilde skulle det nyerövrade Skåne genom vägar förenas med Småland vilket dock knappast lyckats ännu. Frihetstiden började en ny period av vägbyggande som sedan med vissa uppehåll pågått ända till nu, stundom under depressionstider som i slutet av 1860- och början av 1930-talen, stundom under högkonjunktur som nu. Det

vägbyggande som ägt rum i slutet på 1930-talet har i stort sett inte utförts för att bereda sysselsättning åt arbetslösa. Akåarbetarna eller de så kallade akurrarna har under de sista åren inte varit något aktuellt fenomen. — Det är strategiska skäl som ligger bakom när de bygger de stora autostradorna genom öde trakter, säger folk. Men när jag själv farit fram på dem, har jag känt mig övertygad om att så inte varit fallet. Om man vore en militärtransport på denna breda, raka väg och en fiende kretsade ovanför, så skulle man känna sig lika värnlös som en lus som råkat komma ut i en bena, tänker man. Hade de militära synpunkterna fått råda, skulle vägen tagit sig ut på ett helt annat sätt, resonerar man i sin fåvitskhet.

Man behöver så mycket mindre ta till de strategiska skälen som omläggningen av vårt transportväsen och önskan att utnyttja dess nya tekniska möjligheter till det yttersta är drivkraft nog. Detta sammanhänger sedan med att förädlingen av landets produkter centraliseras så att dessa produkter måste fara ideligen fram och tillbaka långa sträckor oförädlade och förädlade. Mot kostnaden att lägga eller lägga om en väg, ställes vinsten genom besparing av tid, fordonslitning och motorbränsle, och räknestycket slutar med en väldig post på vinstsidan, även om utgifterna springer högt upp i miljoner. Det vore förmätet att betvivla dessa kalkyler, men jag bär på några tankar vid sidan av dem, som trycker mitt hjärta till dess bristningsgräns, innan jag får avbörd mig dem.

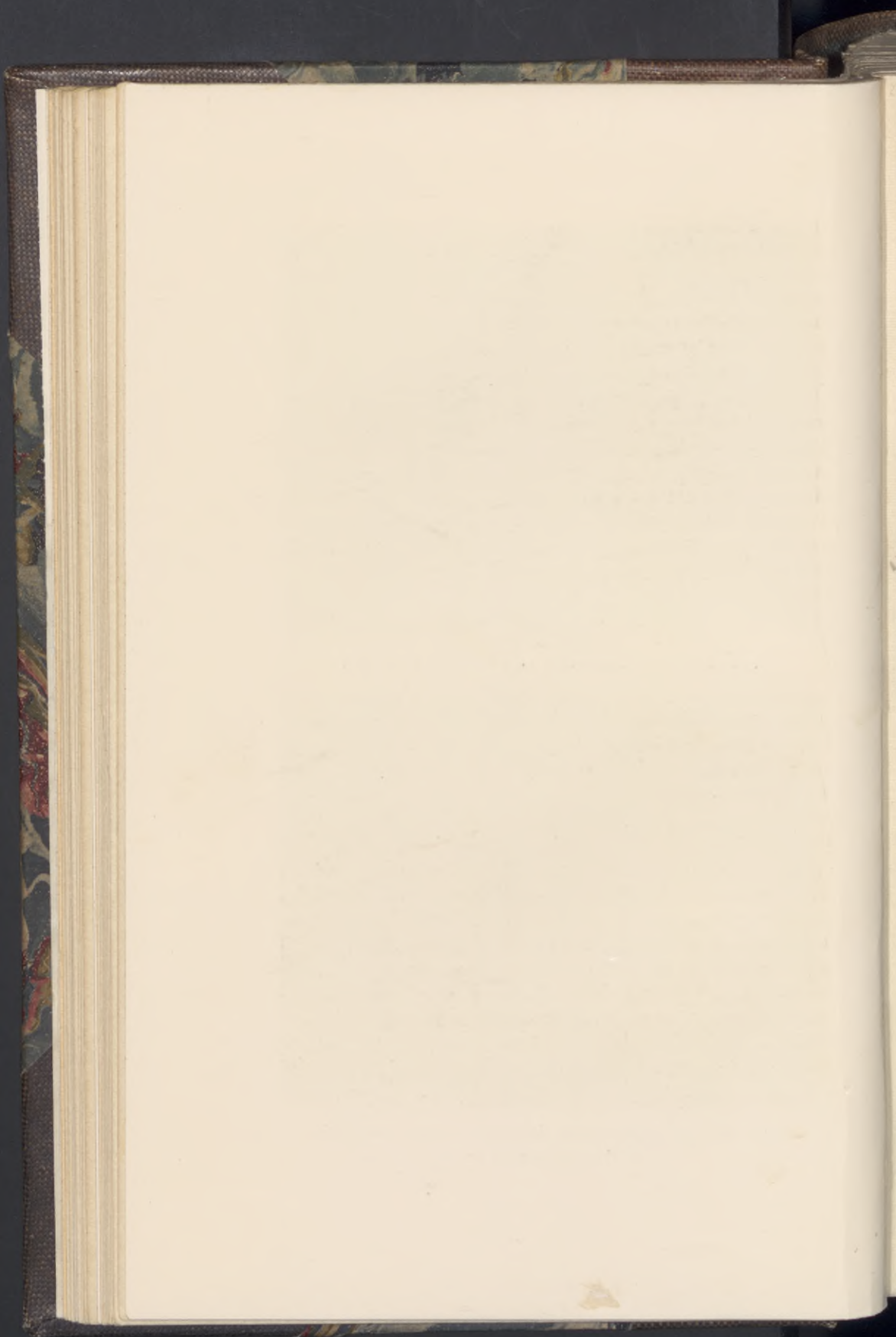
När folk lättar sitt hjärta i fråga om vägar tar de gärna till kraftord. I sin bok om Ydre, ett gränshärad som ömsevis tillhört Småland och Östergötland, skrev Leonard Rääf för omkring hundra år sen följande: »förädrén skydde ingen möda att uppnå höjder och åskådningens ljus. För att makligt ila till egennyttans mål

Här rastade oxdrifterna och man tog fram matsäcken

Vägen med den gamla grinden leder till det öde knektatorpet
i Sköldsta skog

nedgräva vi oss så djupt vi kunna.» Man lägger märke till ordet makligt, som får sin särskilda relief av det faktum att Rääf själv lär ha gått större delen av vägen bredvid sina hästar till Stockholm. Det låter underligt i fortkörningens tidevarv, men passar strängt taget nog bättre nu då vi bokstavligen kan *ila makligt*, om vår bil har tillräckligt många hästkrafter och bensin i tanken. Värre var det på den tiden då folk måste knoga långa branta mil till fots eller med skjuts för att söka läkare, barnmorska, bröd eller präst, då kunde de ha anledning att klaga på backar och kurvor. Ett ömdöme om den forna vägbristen som ingen lär kunna jäva lyder så: »när lantmannen ska 14 eller flera mil till närmaste stad och transporten är så besvärlig, saknar han uppmuntran till idoghet, och vanmakt sticker sig in uti hans näring».

Det vore i alla fall märkvärdigt om det inte funnes en rimlig ståndpunkt mellan den som Leonard Rääf företräder och den efter vilken våra ivriga vägmän av i dag arbetar.

En gång hade jag tillfälle att lyssna till en av dem. Han beklagade sig över att hur han gjorde och var han drog vägarna, så blev det aldrig bra. Alltid var folk missnöjda, än därför att vägen gick för långt ifrån deras ägor, än för att den gick för nära deras gårdsplaner. Än för att vi kostar på vägarna för mycket, än för att vi kostar på dem för litet. Än för att vi tar löjlig hänsyn till fornminnen, än för att vi är blinda för estetiska synpunkter. Än bygger vi för storslaget, än på tok för litet och dåligt. Min tro är, sade han, att eftervärlden kommer att hålla med de senare. När de ser våra vägar och tänker på att vi hade tillgång till arbetskraft och pengar, kommer de att fråga: vad tänkte den tidens vägmän på? Vilken opinion vi hade att kämpa emot, det är förstås glömt då. De som hånar oss för att vi kommer tillbaks

och gör om en väg som inte är mer än tio år gammal, låtsas inte om att vi den gången blev hindrade att lägga om den som vi ville. Etcetera etcetera.

Eftersom jag nu vet att vägingenjörer liksom präster, lärare, poliser och författare anser sig särskilt utsatta för allmänhetens okunniga och otacksamma kritiklusta, så skall jag försöka säga det jag måste säga så hovsamt som möjligt.

Herr vägingenjör, det hände mig när jag färdades Nissastigen fram, att jag gjorde ett fynd mellan Norra Unnaryd och Öreryd. Vägen hade där rätats och grävts fram genom en grusås. Det var bara en av hundratala vägförbättringar som företas i Småland under vägsäsongen av kraftiga män, även besuttna bönder som arrenderar ut sitt jordbruk och tar tjänst hos väggkassan för att få det bättre. Det minnesvärda med denna vägbit var helt enkelt det att släntorna var prydligt belagda med torvor som såg ut att ämna slå rot på sin nya plats.

När jag nu så väl lade märke till detta, så kan ingenjörn själv se att vi inte dömer er utan urskiljning, utan också ser upp då ni gör något bra. Vi är inte så oemottagliga för reson som ni tror. Vi förstår att där de stora snabba transportererna är oundgängliga, så måste det sprängas, fällas träd, grävas och fyllas för dem. Vi förstår framför allt det som göres för att undvika dödsfällor, men vi begriper inte att man för att rätta en väg skapar två nya dödsfällor genom att gå två gånger över en järnväg som man fordom inte berörde alls. Vi förstår kanske att där en krök på en huvudväg inte kan undvikas, så måste man lägga den med en lutning som på en bilkappkörningsbana. Men vi förstår inte varför en väg som huvudsakligen trafikeras av små bondskjutsar, måste läggas med samma lutning i krökarna. Vi tycker att ni kunde begripa att de små kvarnskjutsarna vid

halt väglag knappt kan hålla sig kvar på vägbanan i en sådan krökt och lutande backe. Kom inte och säg mig att bönderna snart kommer att sluta upp med att mala sitt mjöl i små poster på de små kvarnarna, för det vet jag ändå. Nästa generation kommer att slå dövörat till, då de äldre säger att mjölet förlorar i värde genom att gå igenom de stora elektriska kvarnarna, kanske kommer den överhuvudtaget att sluta upp med att odla brödsäd på de små tegarna i Småland. Även om det är så, kan man väl räkna ut att inte alla vägar har utsikt att bli stora trafikådror med tiden, särskilt som det är något besynnerligt fel på lusten att skaffa folk till världen som skall befara dem. Därför tror vi att man utan att riskera eftervärldens dom, kan göra lite mera skillnad på väg och väg än som nu är fallet.

Slutligen släpper vi er inte, innan vi fått lägga fram inför er den fråga som rör stora och små vägar i ett för allt: hur ser det ut i terrängen sedan ni blivit färdiga med ert verk?

Ni måste naturligtvis räkna som alla andra. Men om era kalkyler ska bli riktiga, så tror vi att ni måste ta in i dem det landskap med tillhörande människor som vägen berör. Det är inte bara ur estetiska synpunkter olyckligt att vägarna ser ut som piskrapp i landskapet och att grustagen fräter sig in i terrängen som stora variga sår. Det har också sina vådor ur moralisk synpunkt och det är väl ett skäl som ni genast reagerar för eller hur?

Tänk ett ögonblick på följande: samtidigt får tio minuter kortare väg till station eller mejeri, men den lär sig av er att man kan gå från ett arbete utan att snygga upp och utan att ta hänsyn till andras trevnad. Ett skolbarn som bar sig åt på sin skolgård eller i sitt klassrum som ni på vägarna skulle råka i skamvrån, en beväring i sin kasern skulle få arrest. Ni har givit de

sämsta exempel just framför skolgårdar och vem vet vart de för till en gång. Ni äter er in som en Gluff-gluff efter grus omkring små samhällen, jag kan nämna Bor och Åby om ni vill ha exempel. Det hjälper inte om ni säger mig att ni betalar en slant för gruset, för viljan att hålla prydligt i täpporna den kommer att torka ut med vegetationen ändå. Ibland kan man tydligt se att ni gjort er möda med att staka en ny väg så att den ska ge en stor utsikt över en sjö. Men då är det väl ingen mening med att förstöra effekten genom det sätt varpå ni även där, vid de ställen där alla turistbilar borde sakta farten av beundran, river upp terrängen, förstör marktäckningen och slänger omkring er stenar och skräp som slarviga barnungar.

Det är naturligtvis en kostnadsfråga om man kan avsluta ett vägarbete genom att göra snyggt i landskapet, och om man kan ta sig tid att hämta grus inne i skogarna där ingen har ont av grustagen. Det tog kanske en hel dag att förbinda de där genomskurna släntorna vid Norra Unnaryd med torvor. Men man kan måhända spara genom att lämna kvar en eller annan kurva som varken innebär tidsspillan eller innebär risk för dålig sikt? Vi förstår att man kan komma upp till väldiga tal i fråga om tidsspillan om man multiplicerar även sekunder med fordon och bensin. Men på andra sidan bör man sätta den kostnad som kommer att uppstå vid krökning av de alltför raka vägarna igen. Och så vad det kostar att vägarbetarna går omkring utan urskiljning och hugger ner all växtlighet invid vägen. Nära intill där jag bor växte fordom en liten vildapel. Den stod i yttersidan av en vägkrök, den kunde inte skymma något även för den värsta fartdåre. Den var bara ett underverk av ung skönhet och behag, och man gick och glädde sig åt dess blomningstid. En dag var den nerhuggen, meningslöst och dumt. Det kostade också

pengar att betala karlen som utförde denna bragd i landskapet.

Det är ett under att det fortfarande finns så mycket gamla vägar år 1939 som det bevisligen gör.

Medan vi for på dem, hade vi god tid till betraktelser över det faktum att uppfattningen om vad som är sällsynt, ovanligt och eftersträvansvärt i grunden förändrats på ett halvsekel. Samma längtan som nu drev oss in på dåliga vägar, drev min far att lägga resrouten till Sachsiska Schweiz då han for med sin småländska prästdotter på bröllopsresa. Skillnaden var bara den att då lockade det professionella turistlandet där klipporna ser ut som borgruiner och borgruinerna som klippor, medan numera den som söker det sällsamma inte far till det sachsiska ja knappt till det riktiga Schweiz. Ty ingenting kan ju vara banalare än fasadbelysta hotellkomplex från vilka kloakrören spy ut sitt internationellt betonade innehåll i de gröna fjällsjöar invid vilka frihetens vaggastod. Däremot — de delar av småländska högplatån som ligger bortom inflytandet av huvudvägar och järnvägar har på sistone fått ett värde som ingen för femti år sen kunde ana, ett värde av utsökt, svårfångad och melankolisk art. Så kände vi det åtminstone, fast här inte fanns några snöbelagda fjäll så sent i April och inga djupa avgrunder med vilda forsar.

Uttrycket svårfångad har här en dubbel betydelse. De är svårtillgängliga först och främst därför att de är dolda av ett förhänge för de resande på stambanan. Det är bäst att förlåta den herre som glömde att föreslå något uppehåll i Småland, då han gjorde upp ett förslag på sevärdheter för statsbaneturister. Ingen hade väl sagt honom att man bör stiga av i Nässjö bland annat för att nå det mäktiga gravfältet i Almesåkra, där guden Tor eventuellt ligger begravnen som Zeus på Kreta,

att det anspråkslöst utseende Sävsjö är nyckelorten för dem som vill göra sig förtrogna med minnena från Smålands kyrkliga medeltid, eller att Bråvallahed där kung Ring och Harald Hildetand slogs, ligger nära knutpunkten Alvesta med dess rangerbangård och slakterier. Och av sig själv kunde denne herre varken upptäcka stenålder, bronsålder, vikingatid eller medeltid från kupéfönstret, lika lite som han kunde hinna uppfatta de glimtar man får mellan mossar och småskog av blånande höjder, lövhult och öriska sjöar.

Men den slags svårigheter är ju lätta att övervinna, och vad statens järnvägar angår så har de gottgjort eventuella försummelser genom att uppdra åt Mårten Sjöbeck att utge verket om »Småland. Färdvägar och vandringsstigar utgående från statsbanorna». Den boken är alldeles förträfflig som resehandbok, man ska bara ha klart för sig att den enda upplagan är nära tio år gammal och att mycket kan ha hänt med platser vilka författaren prisar för skönhet och gammal kultur. Där finnes till exempel en bild av en väg som smyger sig så mjukt och vackert fram längs en insjö, kantad av stora mäktiga furor. Den sjöns nivå är nu sänkt, talarna är stympade av telegrafverket och backslutningen är söndergrävd till grustag, så den utsiktsplatsen är ingenting att ta biljett till Lidnäs för.

Men det finns svårigheter som ligger på ett annat plan. Man anser sig nödsakad att nämna dem för att inte lura någon människa till Småland på falska förutsättningar. I Småland är ingenting biggest in the World. Ingenting skyhögt, ingenting bråddjupt, ingenting bländande, ingenting som tar andan ifrån någon, snarare ger detta land den andlöst jäktade tillfälle att hämta andan igen om han det vill. Det är bara ett till omfånget stort och till karaktären oavbrutet växlande land, där det ännu är mycket lätt att vika in i bygder, vilka inte

hunnit bryta upp ur det jämviktsförhållande det haft i ett kulturskede som nu är under upplösning.

Storstadslivet skapar längtan till sin motsats: det ursprungliga naiva, försynta och utsökta, men den längtande kan liksom inte gå direkt ut ur storstadslivet och tillfredsställa sin längtan första bästa söndag eller lördag. Åtminstone är min erfarenhet den att det behövdes en lång förberedelsetid med avvänjning från stadens snabba rytm och hårda effekter, innan jag kunde se vad som fanns att se och ta fram värdena därur. Naturens rytm kan inte strax bli den riktiga för en, därför att man förflyttat sig en nattresa från Stockholm. Den omställningen dröjer, men när den skett har mycket förändrats. Även en människa vars inplacering i landskapet är så pass artificiell som en författares och som har stora luckor i sitt vetande bl. a. till följd av sin bokligt syftande uppfostran, lär sig att erfara årets, månskiftenas och dygnens växlingar med förut oanad styrka och följa dem med en ödmjuk villighet, i stället för att som stadsmänniska fordra att natten skall vara ljus, vintern varm och gatubelysningen starkare än månen.

Jag hade en gammal granne som påstod att man kunde höra gräset gro. Jag lydde aldrig hans råd att lägga örat till marken på den tid då mina hörselorgan ännu var perfekta. Det är de inte längre nu, och ändå hör jag paradoxalt nog bättre. Jag kan på ett helt annat sätt skilja på de ljud som löser sig ur den småländska stillheten: vindens, regnets, bäckens och klerans sånger, insektsurret och trädens sus strax före regn och solnedgång.

Själv föreställer jag mig att det var långa somrar och vintrar i en liten stuga på landet som skärpte min förmåga att ta emot intryck och gjorde mina färder för denna bok till ett så upprivande och upplivande äventyr. Vid samma vägar som jag förr befarit bara för

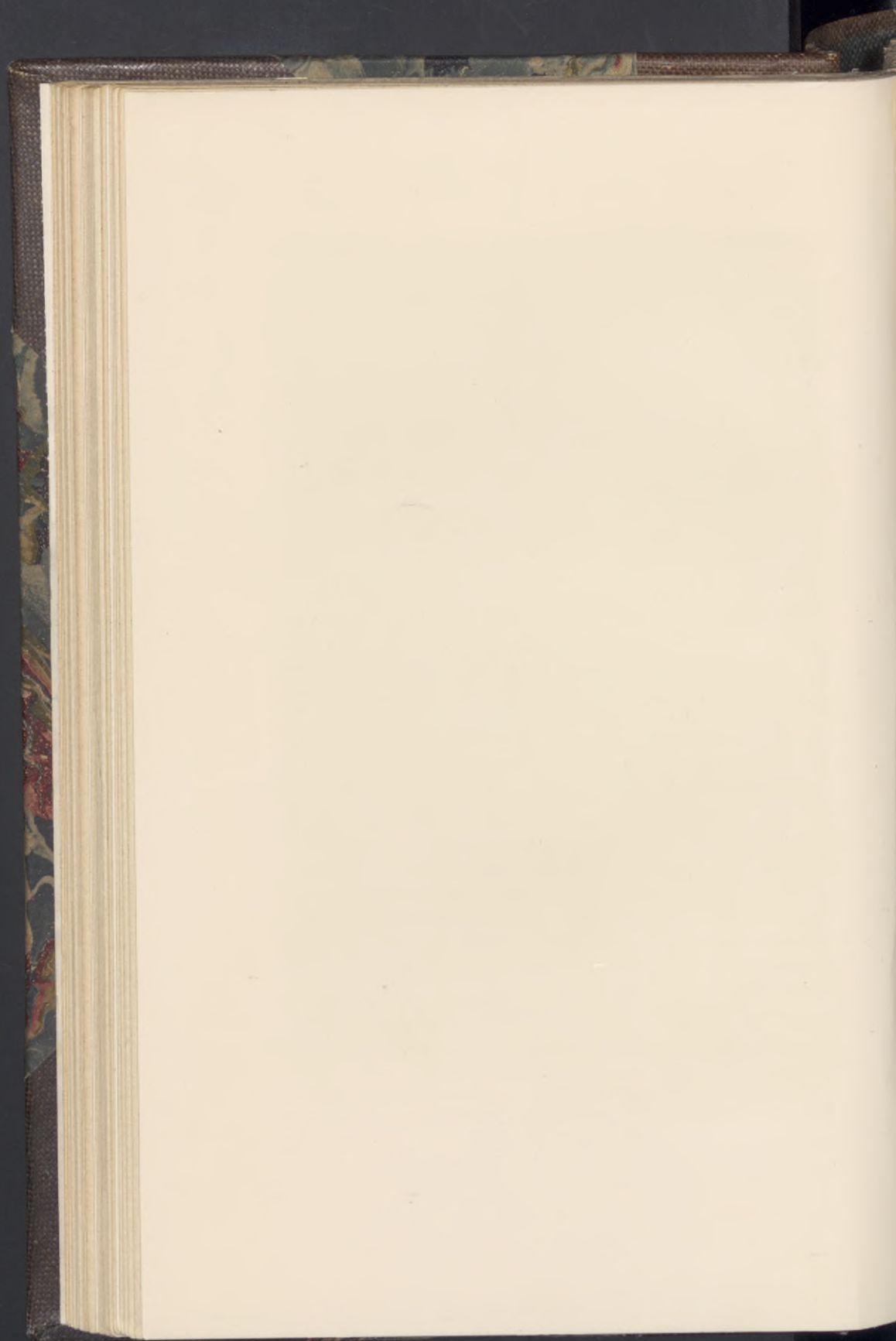
att komma fram, fann jag nu ständigt nya påminnelser om de smålänningar som röjt och bränt, hackat och odlat, skördat och övergivit sina verk. Jag fann igenväxta odlingar, fann kummel och stenar varmed människorna hugfäst minnet av ädel möda och bragdrik död. Jag iakttog hur naturen tog sig an de förgätna människoverken på sitt eget sätt. Hur den bröt ner den gamla bastan och löste upp det sinnrika låsbygge varmed stockarna varit fogade i varandra, hur den sköljde undan fästet för skvaltkvarnen vid bäcken och klädde fällor och gamla små lyckor med skog liksom det övergivna skifferbrottets branta väggar. Med ett ord, hur hon ingav ett mäktigt men vilseledande intryck av styrka, medan hon en kilometer därifrån låg krossad till hjälplöst mos under de moderna motordrivna verktygen.

De ökade möjligheter till jämförelse och sammanställning som åren ger som ersättning för allt vad de tar, gjorde att resedagarna fylldes med ett intresse som länge slog ut nyheterna från de världspolitiska fronterna. Så småningom kom jag till den föreställningen att ingen front är viktigare än den som går över landsbygden där kampen föres om en ny livsstil.

Det var den där dagen då vi hade det övergivna skifferbrottet och den hopramlade bastan bakom oss, som vägen lösgjorde sig ur skogen och red upp på en av de kungliga åsar som drar genom landet. Det klarnade och landskapet låg där med en gång så stort under en väldig himmel. Bergens byggnad stod lika genomskinligt klar för ögat som trädens kronor. Framför oss låg en by och den röjda bygden omkring gårdarna gav fri utsikt ner över sluttningen mot en sjö. Vad heter byn, vad heter sjön? För en gångs skull kan det

Moheda gamla kyrka med klockstapel. I tornet hölls vakt i väntan på fiender både norr- och söderifrån. Men danskarna sägs ändå ha stallat sina hästar här

göra detsamma. Byn får vara namnlös, lyft ur sin verklighet som den symbol den kom att bli.

Horisonten är uppbyggd av höjdsträckor som ligger över varandra i olika nyanser avståndsblått. Den är vid men ändå fast avgränsad som en erinran om den mänskliga tankens två ledmotiv: ändlighet och oändlighet. Innanför horisonten löper breda stråk av lövskog och blandskog som skjuter ner i den mångflikiga sjön, bildar uddar, dyker och kommer upp som öar längre ut. Över de rågstubbstrimmade fälten står lärkorna, och om man företoge en mätning från deras plats i rymden och ner till åkern, skulle man hitta deras stubbåkerfärgade ungar där.

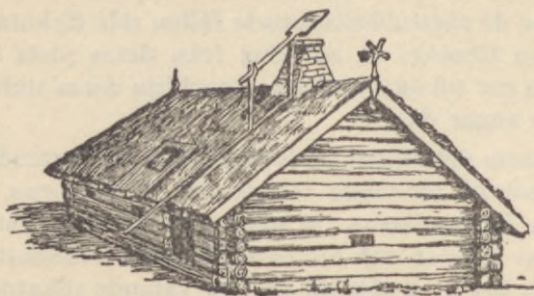
Eftersom det regnat på förmiddagen har varenda bonde passat på att tända sin vårelid: på trädorna, på de nyröjda betesvallarna, ja även i lövängarna där stora högar av kvistar och löv samlats under rishämtningen. Eldarna ligger så tätt att de vita vajande rökarna tvinnar sig i varann för att tillsammans förtunnas och försvinna. Under apelträden går mor själv och fäster med stenar en lång vit räcka av väv som ska blekas.

Landskapet är här resultatet av en månghundraårig samverkan mellan jord och jordbrukare. Vad människan kan visar de vackra gårdarna och de grå stenmurarnas breda ryggar utefter dem. Och ändå intar gårdarna i denna by en barnsligt värdsam hållning under de mäktiga vårdträden som bevakar varje ingång och utgång. Askarna, lindarna och oxlarna ser på en gång majestätiska och beskyddande ut, som om de vore medvetna om sin uppgift att hägna och värna.

Det är vad *jag* ser, men min goda vän ser något annat — Titta, viskar hon hänförd, där, där alldeles vid stammen, nej inte på asken utan på linden, där sitter

den lilla svart- och vitrandiga hackspetten som jag aldrig fått syn på förr!

Så ter sig ett landskap olika för varje människa som ser på det, och olika för var gång man ser det på nytt. När vi reste vidare genom byn under trädvalven och ner mot sjön, sade vi oss att vi nog aldrig skulle återse denna lilla värld så stilla och sluten som i dag.

Gammaldags sparrastova i Varend med spjällanordning utanpå taket. (Efter Varend och virdarna.)

GUBBEN BRYTJE

För några år sedan anlände till min ringa hydda en utländsk diplomat som hade en Volvo vilken man kunde bädda i. Han hade fått den idén att han ville slå läger med bil och tält invid en stilla, lövomkransad strand med god sandbotten och en halvtimmes väg till den trevna bondgården där han skulle hämta mjölk. Jag följde med honom till flera stycken småsjöar inom min närmsta omkrets, men vi fann inga bekväma bilvägar till de ensliga sjöarna, och de lättåtkomliga, behagliga badstränderna var tvärtom inte ensliga nog.

Efter varje misslyckande blev jag alltmera nervös, vilket han märkte. Diplomaten som han alltså var, sökte han prata bort misslyckandet genom att komplimentera mig för landskapet och för min hygglighet att offra tid på att söka efter hans drömstrand. Men jag är inte van vid att returnera franska komplimanger på originalspråket, och när de blev för många puttrade jag: »attention! du vägarbete!» Sedan påstod han att det var *du vägarbete* att komplimentera de småländska kvinnorna och att de var lika svåråtkomliga som de småländska sjöarna. Detta var en alltför snabb slutsats, grundad på en ensidig och olycklig erfarenhet. Det finns sjöar i Småland som är både förtjusande och lättillgängliga bara man känner till dem. Denna reservation — bara man känner till dem — är inte alldeles oviktig. Den sortens sjöar låter nämligen inte hitta sig i första taget.

Det var ju omkring de stora sjösystemen som smålänningarna slog sig ner för några tusen år sen, drivande ensligheten framför sig som en hind. Och det är där som det nya Småland hamras fram med en fart som vi skulle kalla amerikansk, om vi inte inhämtat att amerikanarna lärt sig att ta det hela litet långsammare och försiktigare.

Men de stora sjöarna kan stundom liksom de småländska kvinnorna ha mer än en sida. De kan verka rationaliserade, vulgära, överdrivna, och så plötsligt, om man vet att vika av den rätta vägen, är de som andra människor, tysta, inåtvända, med tidlösa utsikter över ljusa vattenvidder och orörliga, grönsvarta vikar, i vilka granen släpar sina grenar och där uttern obesvärad gräver sina gångar bland barren.

Under de resor som nu ska skildras, kommer vi att i den mån det går lägga vägarna omkring sjöarna, ty det är där vi finner historia. Vi kommer att med förkärlek stanna vid de okända sjöarna eller de kända sjöarnas okända sidor. Några nya upptäckter går inte att göra i detta av hembygdsforskare och fornminnesupptecknare genomplöjda land. Vår ärelystnad kan endast sträcka sig till att finna nya utsiktspunkter att betrakta det redan kända från.

Den första turen är ett typiskt exempel på ett sådant sätt att resa. Från min utsiktspunkt som är den lilla socknen Berg i Norrvidinge, ska vi fara västerut till sjön Stråken. Men i dag inte till Aneboda där Södra Sveriges fiskeriförening har sin station och där Limnologiska anstalten ligger, utan till ett okänt stycke vildmark som bär namnet Svänans.

På vägen gör vi en sväng in till Stora Målen, den gamla sätesgården i Moheda socken, där Gunnar Olof Hyllén-Cavallius bodde någon tid på sextitalet. Det känns liksom riktigt att börja den här skildringen med

en tyst minut inför författaren till Varend och virdarna, vars liv var en fullbordan av hans privata ordspråk: »*En hjärna utan dimma, ett hjärta utan fläck.*» De flesta förbinder hans namn med Sunnanvik, släktgården vid sjön Åsnen där han slutade sina dagar, eller med gravvården på Skatelövs gamla kyrkogård. Men eftersom jag i alla tider, ända tills vägen blev omlagd, farit förbi Stora Målen på väg mellan stationen och Berg, så tänker jag mig honom lättare här. I den här anspråkslösa träherrgården satt den vackre, älskvärde chargé d'affairen, sjassdafären kallad, en dag år 1864 och skrev ner den söta aftonbönen som en gammal gumma stavade för honom. Den har många läst både före och efter det året. När jag fick se den i Varend och virdarna kände jag igen sista versen, den där inte Jungfru Maria är nämnd förstås.

Jungfru Maria hon satt och sang,
 hon hade en bok uti sin hand
 hon hade Jesum på sitt knä.
 Gud bevare folk och fä!
 Gud bevare kvinna och man!
 Gud bevare eld och vann!
 Gud låte icke döden för dörrerna stå
 Gud låte icke synden i husen gå!

Denna lilla bön vilje vi sjunga
 tre gånger förr än vi gå till sänga,
 så följa oss alla Guds änglar.
 Två till hand och två till fot,
 två till var mitt ledamot.
 Två mig söva, två mig väcka.
 Två mig föra i Guds paradys
 och mina synder övertäcka, amen.

Inte långt från Stora Målen ligger bokparken där frökarna Cavallius svärmade och förlovade sig och som andra sevärdhet en grottformation kallad Kammaren, som anses ha varit tillhåll för stigmän vilka blivit dömda på skogen. Cavallius nämner detta hide i Varend och virdarna, men om han omnämner Svänansbygden vid Stråken, dit vi nu är på väg, så har det åtminstone undgått mig. En sådan uråldersbygd, där människorna levde i jordkolor, var inte så sällsynt på hans tid som den sedan blev.

Om läsarna ville slå upp kartan som finnes i slutet på boken och leta reda på Moheda, så bleve de strax orienterade. Där finns en gammal kyrka med vakthållningstorn, där man, efter vad professor Wrangel berättar, höll utkik efter fiender från både söder och norr. Från Moheda går vägen norrut genom Vegby där resestenarna står tätt, och snart är man inne på landtungan mellan sjöarna Fiolen och Stråken. Den väg vi farit på kallas än i dag Svinagatevägen, även av dem som ingenting hört om de stora svindrifterna som fordom på vårarna drog ner i de stora allmänningsskogarna i de utmarker där Moheda och Aneboda socknar stöter samman. På höstarna kom så bönderna igen och skulle hämta sina svin, men om då märkena, varmed svinen skulle skiljas åt, växt bort under sommaren, blev det stort bråk mellan svinägarna. Det är så länge sen, så man kan väl våga tala om att svinhämtningsdagarna var stora dagar för fylle och slagsmål. Ingen nu levande minns hur dessa allmänningsskogar såg ut då de bar bok och ek, nu växer här bara barrskog, insprängd med björk. Ingen minns heller hur svin såg ut på den tiden, men traditionen bevarar minnet av högbenta, starka och arga djur med viltsmak. En gammal kyrkovärd har berättat för mig, att man i hans barndom kunde sätta ett svin att vakta en fårahjord. Svinet var

lika skickat att hålla disciplin bland fåren som att bita från sig om räven kom. I så fall jagade svinet upp fåren på en stor sten och genade räven på alla sidor, tills han gav upp försöket att knipa ens det minsta bland lammen.

Kan det vara sant? Det är nästan lika svårt att föreställa sig ett svin i en sådan situation som regerande kvinnor under ett matriarkat. Vad nu smålänningarna angår, så gör de ju inte en god historia sämre . . .

»Jag ljuer inte, men ja hushållar me sanningen», eller: »ljuer ja, så tar ja inte betalt för at», är inte för inte gångbara ordspråk, vilka smålänningen använder sig av för att skoja med sig själv och andra.

Vi hade anledning att erinra oss dessa ordspråk när vi sökte råd och anvisningar i en stuga som låg mitt emellan Fiolen och Stråken. Mannen i stugan besvarade våra förfrågningar om en vägvisare till Svänans med att titta på oss uppifrån och ner och fråga vad vi hade där att göra bland stenar och träsk. Ville vi lyda hans råd, skulle vi i stället ta oss ner till Fiolen som var en undersjö. Hade kanske inte professor Naumann på Limnologen funnit skäl att lägga 40,000 kronor på undersökning av vattnet och sjöbottnen där och blivit världsberömd på det innan han dog? Hade kanske inte gubben själv fått följa ner till sjön vetenskapsmän som kommit farande från fjärran världsdelar bara för att hämta sig en liter vatten och en låda jord ur Fiolen?

Vi ville inte förneka att dessa uppgifter kunde vara riktiga, underligare saker än så har väl vetenskapsmännen gjort. Men vi ansåg att utan mikroskop eller förklaring av fackmän, kunde vi inte ha någon glädje varken av vattnet eller bottnen i Fiolen, så vi framhärjade med vår avsikt att ta oss till Svänans. Då hade mannen plötsligt inte tid med oss längre utan gav oss en god dag.

Men herr Johan Johanson från Lilla Målen, vars ägor ligger lika nära Stora Målen som hans intressen ligger nära de cavalliska, klarade oss ur svårigheten. Han följde själv med oss och skaffade dessutom till ledsagare en gubbe som var född i Svänans, och kanske numera var den ende som kunde berätta om livet där. Denne gubbe som vuxit upp under ett slags stenålder, var torr som en rot men livlig, snabb, smidig och kvickögd. Hörde bra gjorde han också, ty när vi viskade till varandra för att utrona om någon hade silver i växel att ge gubben för besväret, så la han sig i samtalet och sa: »ä dä en tia I har, så nog kan ja ge en åtta, nie kroner tebakars.» Förresten är det inte värt att jag försöker återge hans dialekt, för han är den enda smålänning jag haft svårt att förstå.

Gubben var född på ett litet ställe som hette Lundholmen i södra ändan av sjön Stråken. På den tiden bodde ett sjuttioal personer ännu i spridda jordkojor på allmänningen. Det ligger nära till hands att gissa att vi här hade att göra med en rest av sådana fredlösa skaror som fordom gjorde skogarna osäkra sedan de utstötts ur gemenskapen och dömts på skogen för något brott: stöld, mord eller, vad värre var, råmärkesflytning. Gubben behövde naturligtvis inte ha någon skum härkomst, det fanns också de som kom på kant med samhället för att de inte kunnat hålla sitt sexualliv inom de råmärken som samhället stakat ut, och som blev biltoga ett helt liv för en kort och olovlig kärleksaffär.

När gubben kommit lite i farten, berättade han självmant att hans föräldrar var tvungna att flytta från Lundholmen, ty där spökade så besatt efter gårdfarihandlare och småbarn — två försvarslösa kategorier — som blivit mördade där. Rättvisan brydde sig föga om mördarna, antydde han, men de mördade själva gjorde det påtagligen dessmera. De gav inte upp spaningen, och

de hade liksom inte förstånd att fatta att brottslingarna inte fanns kvar längre på det ställe där brottet ägt rum. Gubben beskrev torrt och faktiskt hur det var när sängarna dansade omkring med hela familjen natt efter natt, så att de aldrig stod om morgnarna på samma ställe där man ställt dem om kvällarna. Han berättade hur retfullt och, ifall man hade kreatur ute, hur rent olycksaligt det var när trolorna ramlade ur stöttorna, hur väl man än lade upp dem.

Vi inträngde i vildmarken på en stig som slingrade mellan grova flyttblock och sankar kärr, varvid herr Johansson berättade att han och hans skolkamrater på ryssfruktans tid gjorde sig hemmastadda här för att ha en tillflykt då ryssen kom.

— Ja, sa då stenåldersmannen, vad tror I, håller Svänamassens håla för en fullträff däroppifrå?

Denna ödemark har sin hjälte och sagofigur och det är Svänamassen. Om man besöker Svänans måste man också ta sig fram till den smala öppningen mellan stora block som bildar ingången till hans håla. Men att komma dit fordrar hela orienteringsförmågan hos en vildmarkens son, ty terrängen är full av hopade klippblock. Just här stod i alla fall länsman en gång och gav skallgångsbönderna noggranna instruktioner om förföljandet av Masse utan att ana att den fredlöse nere i sin håla hörde varje ord. Han hade krupit ner i den i rättan tid och dragit en enebuske efter sig för att kamouflera ingången. Den historien kan man ju få berätta om man inte tar betalt för at . . . Otroligt är det i alla fall inte att en stigman och stortjuv använt den hålan. Rovfåglarna lär ha röjt hans tillhåll, ty han grävde ner så mycket stulet kött i bergsskrevorna att stanken drog dit fåglarna i stora massor. Han var nog inte gift.

Att han stal så mycket kreatur är förklaringen till att rättvisan intresserade sig mer för att finna honom

än för att utreda varför en eller annan gårdfarihandlare försvann. Vid nattliga expeditioner i bygderna stal han hela oxar som han drev ut i vildmarken. Eller han passade på när det varit slakt förrätta i en gård, tog kreaturet och bar hem det på sin rygg. En gång hände det honom att han kom i en begravningsgård och fick tag i liket i stället för kon som man slaktat för att hedra detsamma. För att vilseleda sina förföljare gick han också baklänges på snön längs hela sjön Stråken. Det är samma historia som berättas om en småländsk ryttarskara, vilken flydde för dansken under en av de många skärmytslingarna i gränstrakterna. De skodde sina hästar bakvänt, vände, överraskade dansken och hämnades sitt nederlag.

Vad skall man egentligen säga om historier som dyker upp i olika variationer på skilda ställen? Från olika håll berättas historien om pigan som lockades med en kalv eller med en tjur som inga karlar fick bukt med. Även Alfred Elmladh, den nyligen avlidne kyrkoherden i Urshult, har tagit upp samma historia i »Ur en gammal kyrkoherdes gömmor». Det är tjurauktion, tjuren kommer lös och hela skaran av spekulanter springer som yra höns, tills lagårdspigan lyckas locka in honom i lagården genom att visa honom hans välkända hink med mjölröra. En historia som berättas från olika orter måste ju redan därför vara lögnaktig, tror man. Men när man själv sedan upplever historien som verklighet och kan namngiva dels tjuren, dels karlarna som sprang för den och dels kvinnan som band honom, vet man faktiskt inte längre hur man skall betrakta vandringsagorna.

Vad ska man säga om slutet på Svänamassens historia? Även den är en vandrings saga. Han stal ju till sist en svart hingst, som red direkt ner med honom i ett kärr, ur vilket ingen av dem kom upp.

Spåren av de övergivna jordkulorna gör egentligen ett starkare intryck än Svänamassens håla och tjuvlegenderna. Man lutar i alla fall mest till att tro att Svänmassen är en sagofigur i stil med Fjärhanakittan på Fjärhanaberget (tjäderberget) som spelade jägarna från förnuft och alla sinnen, enligt vad stenåldersgubben berättade. Men lämningarna efter jordkulorna stod där som ofrånkomliga vittnesbörd om hur människorna bott i ens egen barndom, ja längre ändå. När gubben säger: »Här vid denne stenen sto ja då ja gjore träske åt Fältamärtan å henna ungar», då vet man att man har att göra med ett direkt förmedlat barndomsminne.

Fältamärtans stuga är människoboningen på väg att lösgöra sig ur jorden. Den har fått ansiktet ovan marken, detta ansiktet har en mun, det vill säga en trädörr, men det saknar ögon. Ögat sitter på ryggen just där huset kryper ur jordbacken och det är rökfånget. Dess ögonlock är det stora spjället som man fäller ner eller gillar upp utifrån backen. Här får man ett nytt bevis på hur realistiska sagorna är. I Sven Sederströms Folksagor från Småland, som nu minsann upphöjts till riktig litteratur, förekommer den klipske pojken Pinkel vars uppgift var att stjäla trollkäringens skatter. Hon bodde i en stuga som var precis sådan som Fältamärtans. Pinkel kunde därför promenera från marken upp på taket så lätt som när man går uppför en kulle, titta ner genom rökfånget och salta gummans gröt som stod på spiseln. Ingenting kunde vara enklare, och ingenting mera detaljerat riktigt i sagan — så när som på guldpälsen, guldlyktan och guldbocken förstås.

Även Fältamärtan hade en päls, en lykta och en bock, men av guld var de inte, så där ser vi vad som är diktarens tillsats.

En gång betydde det säkert ett stort framsteg, när man funnit på att göra en spjällanordning. Då hade

man något att täppa till rökfånget med när det regnade och snöade. I gengäld kunde man ju inte elda då, men så låg man där väl i de fällor man flått av de vilda djuren som skjutits i skogen. Det drog nog inte, ty snart låg snön över hela stugan, men maten om man hade någon, fick ätas kall.

På den tid då stenåldersgubben gjorde träskor åt Fältamärtan, bodde där två familjer i kulan. Den var då avdelad på längden medels ett förhänge hopsytt av skinn från pälsdjur som skjutits i skogen. »På den tiden va di inte så primitiva som nu utan di hade förladdare», sa gubben.

Annars så snarade de nog vanligen sina byten eller tog dem i grop och fiskade i Stråken vid bloss. De förstod sig på att samla, bereda och äta svamp, bär och vilda örter. Det finns mer ätlighet i dem än vad nutidsmänniskan har en aning om. Själva Göth berättar i sin bok om Kronobergs läns högland att under ett nödår räddades många till livet i hans hemtrakt, därigenom att en av de gamle läste i en gammal bok om örter man kunde samla och äta.

Emellertid så var ju Fältamärtan och Kulemian tvungna att skaffa lite mjöl till bröd åt familjen. Så gjordes kvastar i skogen och med dem gick de ner i bygden där de sålde och tiggde och slutligen tog sig hem med en säck på ryggen i vilken det nog fanns lite sogel också till ungarna därhemma.

Dessa människor levde och dog utan att äga en järnspik. Det är mycket intressant att betrakta de där gamla redskapen de hade. De fanns ju inte kvar i stugorna förstås, men i hembygdsparken i Moheda finns en hel loftbod full. Lika litet som husen är redskapen ännu lösta ur naturen. Fällkrattan varmed säden nedmyllades i askan på den brända svedjan är en granstör, hac-

kan är självvuxen, kannan är en urholkad trästam, pipen en gren på den. Ett lommeägg omkletat med lera är förvaringskärl. Konstfärdigare är gångjärnen, låsarna och spikarna av trä som användes vid husbygge och som gjorde sin tjänst och höll lika bra som järnvaror. Träåldern är därför en riktigare beteckning än stenåldern även för den tid folket i Svänans och dess gelikar levde i. En oändlig aktpågivenhet måste till för att inte gå förbi den furen som hade grenar som en trebenapall eller lönnen där det växte en årtull. Jag har själv bevarat i minnet en glimt av hur det kan ha gått till. Vi stod på planen utanför prästgården, och min morbror sa till vår snickare att det behövdes en ny årtull till båten. Jag undrade varför snickaren stod och tittade upp i träden hela tiden, medan de fortsatte att prata om ett och annat som skulle göras. Slutligen sa han till sin pojke: ge de opp där, du lu, där växer en klyka som är passlig. Pojken gav sig upp och kom ner med årtullen.

Herr Johan Johanson har skrivit en mycket innehållsrik skildring av folket i Svänans och allt vad de kunde, men han slutar betecknande nog med att säga att de var totalt okunniga. Det kan ju också vara riktigt, allt beror på hur man tar det. Okunnighet är det naturligtvis att söka utröna framtiden med järtecken, men så gjorde även de romerska kejsarna. Här i Svänans hade gummorna sitt eget sätt. När tre knektar från Svänans skulle ut i finska kriget, gick deras hustrur ut i markerna och utvalde tre halvstora stenar, vilka motsvarade deras tre gubbar. Fanns det liv under stenarna, det vill säga gråsuggor och myror, så skulle karlarna komma hem igen, var det tomt på djur under stenarna skulle de dö. Under den ena stenen var det tomt, och motsvarande knekt kom heller aldrig igen från Finland. Låt oss inte förhåva oss över gummorna. Detta teckentyderi kunde prästbarn få vara med om ännu på 90-talet.

Folk levde och dog som de kunde. Var det för kallt eller för oframkomligt, fick de döda stå lik till bättre väderlek, då båralaget sammankallades och bar dem ut till vägen. Inom allmanningen gick man på sina ben och bar man på sina armar eller använde kanske på sin höjd drög eller sommarkälke. Gubben visade oss på en drög som han just reparerat för att kunna släpa hem höet från den odling han köpt och än i dag brukade här i Svänans. Att få se en i bruk varande drög, fordonet från tiden före hjulets uppfinning, är en helt annan sensation än att se en på hembygdsgården.

Kontakten med människorna utanför stenåldersbygden inskränkte sig inte till tiggeresorna eller stöldturnerna. Man kunde till och med ta emot och vara gästfri och bjuda på något, då man fick besök från civilisationen. Det värsta var att ha något att elda upp med, ty i Svänans tog man egendomligt nog aldrig ved i skogen utan eldade alltid med färskt ris. Det berättas helt förtjusande att ville man då i all hast koka upp någonting, så stoppade man kvasten i spisel, ty det var det enda torra man hade. Gnydde inte *en* kvast, offrade man flera, det finns möjligheter även i en jordkula att visa att man inte frågar efter vad man kostar på sig för en gäst. Jag tänker mig gärna att det var den snälle pastorn i Öhr som bjöds på kaffe kokat över kvasteld, när han kom i sockenbud.

Vi frågade om vandringarna till julottan som skildrats i nyssnämnda artikel. Gubben berättade hur det gått till. Eftersom hans hem låg längst bort från kyrkan, var det där det första blosset tändes som bröt det djupa mörkret över ödemarken i den hårda midvinternatten. Med blosset i spetsen gick folket till nästa kula, vem vet om man där hållit reda på vilken natt som var julnatten, redan det var ju en stor konst. Så gick färden från kula till kula, och slutligen tågade hela stenålderstrup-

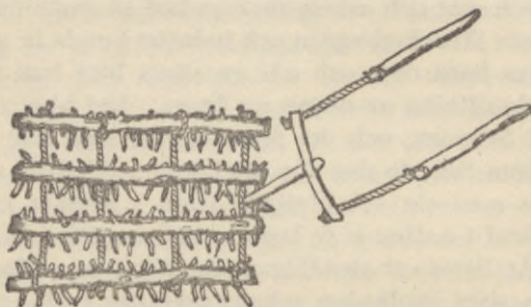
pen som ett ljuståg ur mörkret mot Aneboda kyrka för att sjunga: så skön går morgonstjärnan fram.

Om det här varit en legend, som det ju onekligen har ett visst tycke av, så skulle den slutat med att stenåldersmänniskorna en julottemorgon fått lyssna till det glada budskapet att de slapp återvända till svälten i sin ödemark, att det fanns rum och mat och arbete för dem i människornas bygd. Men så storartat gick det inte till då de klarade sig ut ur stenåldern. Somliga fick nog rum och mat och arbete men endast så småningom allteftersom järnvägsbyggen och industri kunde ta upp dem. Somliga bara dog, och när en stuga blev tom togs den inte i besittning av någon ny ägare. Det blev allt ödsligare i Svänans, och det fanns gamla som inte hade ro att vänta tills de dog för att komma därifrån utan tog stugan med sig och flyttade fram i bygden med den. Ljuståget i natten blev kortare och upphörde sen alldeles. Äntligen var stenåldern slut för denna gång.

Den sista jordkulan rekonstruerades i Moheda hembygdspark.

Ja så tog vi farväl av gubben, han fick sin tia och gav åtta kronor tillbaka. Han hade haft en härlig förmiddag, sluppit arbete, fått smörgåsar och pilsner och pengar till. Vi andra var dödströtta av att ha vandrat i terräng i flera timmar och väjt för ormar, stenar, gungflyn och trädrötter. Men gubben han var ovanligt utvilad och pigg. Vi såg hans smala krokiga rygg försvinna i en krök, han hade en verklig vildmarksgång. Vi kom överens om att han var ett fynd, men vid närmare undersökning kom vi till den övertygelsen att fyndet var fattigt på ädla metaller. Han var en förstklassig träl, en Brytje som den förträffliga synonymen från Ydre lyder, för att förstå det behövde man bara se det dike han grävt på gamla dar mellan stora jordstensblock för att dika ut sin lilla mossodling. Men hans själ var lika ut-

torkad av arbete som hans kropp, han var den rationella människan som påträffas i alla åldrar, även i stenåldern. Han tänkte sig ingenting vid det han berättade, varken när det gällde spökena eller kyrkogången, och precis lika gärna som att fråga honom hur stenåldern tog sig ut inifrån ett människohjärta, kunde jag fråga mullen i hållkistan vid Helgasjöns strand, där korgmakarn bor.

Värendsk klovaharv, gjord av granstockar med
kvarsittande grenar, till hälften naturvuxet,
till hälften handarbetat redskap.
(Efter Värend och virdarna.)

FREJS HUSTRU FÖR DENNA ORTEN

Sedan vi hopsommerat Svänansdagens resultat, beslöt vi att på nya vägar söka det förflutna. Jag hade länge sysslat med den oundgängliga hjältinnan Blenda som man ju måste. Invid sjöarna Salen och Åsnen fanns Blendasagans huvudorter utsatta på kartan. Dit skulle vi fara nu. Från Svänans ödemark skulle vi vända oss till den mest framåtskridna småländska bygd och gräva efter det förflutna där.

Gräva är här taget i överförd bemärkelse, ty grava orkar jag intet. Däremot blyges jag inte att stjäla, det vill säga stjäla upplysningar ur andras forskningar och sedan dra bakvända slutsatser av dem. Det var så jag tänkte göra med Blenda. En besiktning av Bråvallahed, med Blädinge och Benestad, och av Blotviken vid Åsnen där Blendasagan slutar med stortvätt, skulle kanske ge någon ledning och inspiration vid arbetet att först plocka sönder Blenda och sen sätta ihop henne igen.

På väg till och från Blenda rundade vi en brandtomt om vilken det finnes en historia. Om man ser till de mänskliga sorger och avvikelser från dygdens väg som ligger bakom, så är det ju en mycket bedrövlig historia men det är ju Blendas också. Här på brandtomten stod en gång ett hus, och där bodde för rätt så länge sen en kvinna som fick för sig att hjälpa upp familjens affärer genom att tända på och lyfta brandförsäkringen. Det

var ju en banal idé, men det originella låg i hennes sätt att förbereda sig. Dagen innan hon själv skulle göra familjen hemlös, lagade hon mat för glatta livet på sin spis: stekte köttbullar och fläsk, kokte sylta och bruna bönor, precis som man föreställer sig att Blenda gjorde, när hon skulle bjuda in dansken. Med hjälp av frun som tände på kan man se hur den värendska hjältinnan, flottig och röd, kontrollerar ölets styrka och fläskets fett-halt, medan hon gör upp de hemskaste planer i sitt sinne. När maten var färdig (vi är nu åter i tjugonde århundradet) packade hon in den i en koffert, bar ut denna på tomten, gick in och tände på. Brandkåren kom, fann köttbullarna och därmed mordbrännerskan.

Den släta Blendabygden vid Salen och Åsnen är ur-gammal bygd. Där finnes stenåldersboplatser, bronsåldersgravar och järnåldersrösen. Mycket folk har bott här, mycket har hänt dem under årtusenden. Även om man bara är på genomfart utan särskilt intresse för forntidens minnen, så kan man inte undgå att lägga märke till de stora fridlysta resestenarna mitt i åkrarna och de väldiga kumlen på ekbevuxna kullar. Och kommer man hit enkom för att söka efter minne av de döda slakten som här levat, kämpat och dött, då möter de en så mäktiga och starka att bygden snarare får sin prägel av dem än av den tid som är, fast dess ingrepp i landskapet är många och hårda. Man blir övertygad om att härar drabbat samman här, att döda gravsatts och den livgivande kraften dyrkats under många former. Namnet Bråvallahed, eller bråddödsheden kan passa här med sin djupa tragiska klang, antingen sen slätterna vid Salen har historisk rätt till det eller icke. Skeppssättningarna invid Vislanda gamla prästgård med sina djärvt svängda stävar av sten påminner om sjöfärder genom de månggrenade vattensystemen ut på haven och tillbaks igen. Den småländska bebyggelsehisto-

rien djupnar i ålder och mäktighet och skär sig ner genom årtusendena. Och i denna stora historia står nu barockfiguren Blenda med sitt dåd att fylla och slå ihjäl danskarna och representerar kvinnornas enda bragd i Småland!

Hur ofta Blendahistorien än berättas, alltid saknar den förhistoria och fortsättning. När man beundrar värendesdräkten med det silverstickade och silkessömmade fälttecken som Blenda förvärvade oss rätt att bära, måste man undra över att så tilltagsna och råa kvinnor efter denna lyckade kupp för alltid dragit sig tillbaka i en bragdlös tillvaro med sin lika arvsrätt och sina vackra kläder. De långa krigen med dansken borde ha gett kvinnorna massor av tillfällen att på nytt gripa in i historiens gång, men så har inte skett. När männen överrumplas och nedmejas i själva Blendabygden år 1612 vid det ovanligt lyckade lilla Kalmarkriget, då svenskarna sysselsatte sig med att erövra Jämtland medan danskarna slog ihjäl bönderna i Småland, då vet man om Blendas döttrar ingenting annat än att de var fattiga och sörjande änkor. Många försök att tolka Blendasagan och härleda den småländska arvsrätten ha blivit gjorda. Jag medger här gärna, att då jag läst de dokument på vilka de olika teorierna blivit uppbyggda har jag för det mesta kommit till olika slutsatser än de lärde tolkarna själva. Men så långt följer jag dem att man inte kan få tag i en historisk Blenda som kan placeras i något bestämt härad eller århundrade.

Ingen småländsk kvinna tycks ha befunnit sig i någon av historiens skärningspunkter, eller legat under så klar belysning av stora händelser, ej heller så inspirerat en skald, att hennes personlighet och öde bränt sig kvar i minnet med sina särdrag. Originalen bakom Kellgrens, Tegnér's och Almqvists kvinnliga personager behöver här ej tas med i räkningen. Ett allmänt minnes-

underlag för den uppfattningen att kvinnorna i dessa avlägsna trakter varit ett särdeles duktigt och kavat släkte har det däremot funnits. Sagner och historier har varit i svang om deras underliga sammankomster och hedniska fester och deras hänsynslösa motstånd mot främmande inkräktare. Men dessa historier ha förvandlats allt efter olika tiders insikt och smak och behov, precis som hållkistor brukats till soplårar och gravrösen lagts på vägarna efter genomgången behandling i stenkrossen.

Skaparen av Blendafiguren sådan den lever i allmänna medvetandet var regementskvartermästaren Petter Rudebeck. Han bodde i slutet på 1600-talet på *Huseby* bruk i hjärtat av Varend och var en storsvensk eller storsmålänning efter tidens läggning. I förhållande till sägenskatten omkring de värendska kvinnorna synes han spela ungefär samma roll som den bonden i *Hjälmseryd* som byggde en potatiskällare av den romanska kyrkoportalen. Han saknade förutsättning att värdera sägenmaterialet men han plockade i alla fall ihop en figur av stort format och lyckades ge henne en fin placering i Smålands historia, fick folk att tro på henne och vara stolta över henne likt judarna över sin Judith som slog Holofernes. Detta behövde inte ha gjort så stor skada, om inte Blenda där hon stod kommit att skymma ingången till en hel värld, en väldig verklighet. Ingen har heller haft intresse för vad som fanns bakom den ingången, man har stannat, betraktat Blenda, trott att man visste det bästa som fanns att veta om de småländska kvinnorna och gått vidare, sedan man ägnat en suck åt vad Gunnar Olöf Hyltén-Cavallius så betecknande kallar »deras forna tapperhet». Även sedan det klarlagts att Blenda historiskt sett är en tvelaktig figur, står hon i det allmänna medvetandet kvar där hon står, och världen bakom henne är precis lika utforskad som förut.

När en gång forskningsintresset vänder sin håg till

kvinnornas andel i vår kulturhistoria, kommer dock Småland att visa sig vara en rik fyndort, därför att vår kultur här är så gammal och långt fram i tiden behållit så många drag från sitt gamla ursprung. Inte så som skulle man kunna gå ut i bygderna och där finna någon levande tradition att följa bakåt i tiderna, det kan på sin höjd lyckas då det gäller häxor. Men tack vare att Småland har så många intresserade och flitiga forskare och upptecknare, så kommer det att en gång bli möjligt att plocka hop kvinnornas kulturhistoria ur de fack vilkas påskrifter heter: folkmål, folksed, folkstro, folkmedicin. När vetenskapen en gång får den idén att ta fram skärorna och sätta ihop dem efter en ny metodik, så kommer den att få fram en ny bild av den småländska kulturhistorien med de särdrag som uppstått genom att kvinnorna så länge hållit sin ställning i arbete och kult.

Eftersom ingen vet när det kommer att ske, må det kanske tillåtas mig att göra en historia i tre kapitel av det material jag plockat ihop under strövtåg i Blenda-bygden och Blendalitteraturen.

Kanske att inte alla vet hur hon såg ut i Rudebecks ögon? Jo så här: »en kvinna, stående i hjälm och brynja, hållandes i ena handen ett svärd, i den andra en båga och tvenne pilar, under fötterna en död mans kropp som ligger vidöppen». Vi som kommer ihåg att Rudebecks Blenda lurade fienden i döden med mat, öl och löften om älskog, inser genast att en sådan utrustning varit onödig, ja omöjlig för henne och förstår att han rört sig med olika i sig oförenliga sägenvarianter. Det har gjorts mycket skoj av hans vårdslösa sätt att lägga tillrädda ortsnamnen: Skäggalösa, Grebbebacken, Blädinge, Tröjemåla, Vär(n)landa, Dansjö, Tumlingerör, Blotberget och Frulund, men lika litet som Homeros sina hjältar, formade han sina hjältinnor ur luften. Inte har han kunnat få ihop någon Blendahistoria bara på ortsnam-

nen, han måste ha hört och läst gamla sägner och historier. Där ligger nog historia döld i namnen blott att det är en annan än den som Rudebeck fann där.

Sverige levde i slutet av 1600-talet som nu i en likriktningsperiod och från Stockholm påbjöds att allmän lag och förordning rörande arv skulle gälla även i Småland och Blekinge, med andra ord, lagen att syster skall ärva hälften mot broder skulle införas i stället för den gällande lika arvsrätten eller värendsätten. Men detta påbud återtogs snart och man lät saken bero.

Enligt vad doktor Albert Vejde uppger i Hylltén-Cavalliusföreningens årsskrift av 1922, skulle det till en del ha varit Rudebecks förtjänst att de regionala intressena vann på de centrala myndigheternas önskan att skapa enhetlighet. Han skrev ner sin Blendasaga sådan som han med sina forskningsmetoder fått fram den, och ställde den till de herrars förfogande som ville behålla den gamla arvslagen orubbad i Varend. Rådet fick då veta att den lika arvsrätten en gång givits Värendskvinnorna därför att de besegrat dansken, och hade då inte hjärta att beröva Blendas tappra döttrar deras privilegier. Det är möjligt att detta argument blivit använt och haft något att betyda, men troligt är väl att myndigheterna även denna gång som så ofta förr och senare gett sig inför smålänningarnas motstånd mot att rubba på gammal sed och rätta sig efter föreskrifter från Stockholm. Hela denna historia utspelar sig mellan lagmän, fornforskare och råd, ingen kvinna är nämnd i detta sammanhang.

Rudebecks hopskarvade Blendasaga har emellertid kommit den levande historien nära i det ögonblick den sättes in som motvikt mot försöket att försämra värendskvinnornas ställning medels lagändring. Och hur ombyggad den än är, kan det därför vara skäl att återge hans version.

Då konung Alle i Kinnevalds härad en gång gett sig

i väg med sina män för att hjälpa kungen av Västergötland mot kungen av Norge, passade danskarna på och inföll i hans land. (Sådan påpasslighet var ju svensk-dansk sed under grannfejdens långa århundraden.) När danskarna härjat en tid utan att möta motstånd, beslöt en framstående kvinna i det närliggande (och kanske hittills skonade) Konga härad att ingripa. Hon sände bud till kvinnorna i Väreuds alla fem härad att samlas vid Gemla tingsplats (sedermera leksaksfabrik) och ta med sig allt vad de hade av mat och öl. Där förelade hon kvinnorna sin plan och sedan de gillat den begav de sig till Bråvallahed, där de tillredde ett präktigt gästabud. När allt var redo, sände kvinnorna ett bud till danskarna. Om dessa ville sluta att föröda landet, skulle mat och öl och kvinnor i gengäld stå dem till buds. Stagnelius låter i sitt *Blendaepos* tärnan säga till den danske hövdingen:

»Omväxlingen gör denna värld så skön,
vad kval att alla dar se blott sitt eget kön,

— — —
en säng, ett bord, en leende värdinna
skall stå till reds för varje gäst.»

När danskarna infann sig, fortsätter Rudebeck, var gästabudet redo, men kvinnorna syntes inte till. I stället för att bli misstänksamma, ropade då danskarna: »denna maten passar oss bättre än käringar!» Och hur någon forskare kan undgå att känna igen den äkta klangen i detta utrop, har man svårt att förstå. När danskarna ätit och druckit tills de låg »som döda slaktoxor över slätten strödde», kom kvinnorna och skar på ett givet tecken från Blenda halsen av dem. Endast en dansk återkom för att berätta ett nederlag som måste ha känts sjudubbelt skymfligt i Danmark och väl ej heller berättas där? Men kvinnoskaran red över Helige å till Blot-

berget vid Åsnen, varest Blenda »lät uppkasta tvenne höggar av sten, den ena, Moderhögen, gudinnorna och särdeles Frigga till ära, den andra till gudarnas. Omkring dessa dansade sedan kvinnorna, sprang och för rättade offer.»

Dessa kummel, eller kummel som kan vara dessa, finns än i dag på sin höjd vid Åsnens strand, och vi skall strax fara dit. Men först ska vi besöka två kvinnor i Vislanda, som är införsatta i allt gammalt och fornt och höra vad de ha att säga. Forskarna har nämligen påstått att allt vad som berättas om Blenda i de trakter där hennes historia skulle ha utspelat sig, går tillbaka till Rudebeck och alltså icke har något med äkta tradition att göra. Efter allt vad jag hört om Blenda Andersson i Skörda och hennes syster Anna, förstår jag att här är rätta stället att pröva denna uppfattning på människor som har kontakt med gammal tradition.

För många är Vislanda namn på en station, för andra betyder det helgedoms- eller det heliga landet. Möjligen får namnet mindre högtidligt tolkas som Ängland och ängarnas land. I Wieslanda som namnet skrevs förr, skulle vi då återfinna det tyska Wiese = äng. När jag påminner om att Samuel Ödmanns ryktbara skildring av det Wieselska prästhemmet på 1700-talet just är knuten till Vislanda, så inser mina läsare att socknen länge måste ha följt sin egen behagliga takt i utvecklingen och inte rättat sig efter andra förr än plötsligt en station kom och satte sig i den.

Nu anländer vi alltså till Skörda där Blenda Andersson bor med sin syster. På det lilla stället finns inte bara boningshus och vanliga ekonomibyggnader utan också ett litet hembygdsmuseum som fröken Andersson skapat själv av egna ärvda saker, träslöjd och vävslöjd huvudsakligen. Hon kan emellertid inte själv visa sitt verk, ty en långvarig sjukdom håller henne bunden inomhus.

På sitt hårdhänta vis har ödet därmed skaffat henne tid att syssla med upptecknings- och forskningsarbete. Material har hon huvudsakligen fått av sin mor, som ännu hade allmogens stora traditions- och sägenskatt bevarad i sitt minne. Den Blendahistoria jag här fick höra var bara en enda av de otaliga historier som deras mor berättat medan hon satt i köket och spann. Hon var en sådan där sagoförtäljerska vid spinnrocken som en gammal Blädingegubbe tänkte på, när han sa: »*mor, hon berättar om Blenda precis som om hon varit med om at själv*». Det var därför självfallet att de två inte kunde tänka sig att historien skulle komma in genom litterär påverkan, vilken sedan förväxlats med äkta tradition. De gamle, de berättade vad de i sin tur hört av den äldre generationen, de hade inga böcker, de hade aldrig nämnt Petter Rudebeck och visste inte om han insatser för att rädda värendsrätten.

I Skördaversionen av historien sitter »regentinnan Blenda» på Oby gård (som numera äges av regentinnan på Huseby, fröken Florence Stephens). Denna Blenda stannar kvar med sina kvinnor som värdinnor för danskarna vid festen. Under fälttecknets breda skärpändar har de alla skickligt dolt sina vapen, de har alltså inte fått fälttecknet av sina män efter segern utan haft det förut. När gästerna är mogna, ägnar sig varje kvinna åt att löska sin utvalde och Blenda tar hövdingen. När hon ger ett tecken med sin kniv, skär så kvinnorna på en gång halsen av var sin. Endast kvinnorna från Östra Härad, som väl att märka är beläget norr om Värendsgården, springer sin väg från det obehagliga uppdraget.

Mina berätterskor hade hört talas om den tid då ännu Östra Härad fick betala Springskatt som straff för denna feghet och undrade om jag hade det? Ja, händelsevis hade jag det, och till och med helt nyligen vid ett besök

hos två fina gamla damer i Östra Härad. En yngre släkting brydde dem för deras ättemödrars feghet — uttrycket syftar emellertid på snabba skatteindrivningsmetoder och har ingenting med feghet att göra — och de lät förebråelsen gå över sig som välbekant och välförtjänt!

Jag fick också höra om Blendas fotsida ridkappa av mörkblått ylle. Modellen syntes stämma med den man ser i illustrerade upplagor av Fritiofs saga eller på avbildningar av allmogekvinnornas gamla sorgkåpor. Kanske att även de sju Vislandadöttrarna använde sådana när de red ut i socknen med sin mor prostinnan Wiesel så som Ödmann vet att förtälja. Blendas saga slutade även här vid Blodviken där kvinnorna tvättade sina blodiga kläder efter slaget och vid männens hemkomst erhöill de så arvsrätten, vilket man kan kalla en vestgöta-klimax.

Till slut kom Vislanda gamla sigill på tal. Så som de två systrarna beskrev det ur minnet från barnaåren, så föreställde det en kvinnofigur med svärd i hand, med andra ord Blenda. Sigillet återfann vi sedan i Vislanda nya prästgård hos prosten Wiesels sentida efterföljare prosten K. Holm. Det exemplar som låg i prostens skrivbord var från 1830-talet och användes inte längre. Hur gammalt det är gick inte att få reda på, spåren förlorar sig i arkivet i Vadstena. Kanske går det inte ens så långt tillbaka som till Rudebeck. Men onekligen ger det Blenda ett visst drag av verklighet, att hon finnes på ett pastors sigill med svärd och sköld och varendsdräkt.

Jag började denna historia med att säga att ingen småländska inspirerat någon skald nog högt för att få sina särdrag bevarade åt eftervärlden. Men det är kanske bäst att ta tillbaka ett så bestämt omdöme, eftersom Stagnelius skrivit ett epos om Blenda. Det intressanta med detta är knappast dess poetiska värde, utan att han

haft till förfogande en annan version än den som knä-sattes av Rudebeck och att hans version sammanfaller med fröknarna Anderssons från Skörda, fast han sedan utsmyckat den efter sin tids smak. Hans Blenda har långt svart hår, mildt öga, purpurhy, ett hjärta som en ängel och veka höfter, från vilka en svanvit purpurfransad slöja nedflyter. Denna Blenda lever i ett kristnat Varend. Hon älskar och älskas av konungasonen Adolf som emellertid lämnat henne för att kristna, läs plundra, ett trolöst släkte på Lifflands rika stränder. Blenda är i själva verket orsaken till danskarnas infall, på grund av den dygd varmed hon motstår den danske prins Olofs förförelseförsök. Medan Blenda sitter och broderar Adolfs bild, uppenbarar en dröm för henne att hon är kallad att med svärd bevara en snövit hjort mot ulvens raseri. Hjorten är det övergivna Varend, ulven är prins Olof som nu återkommer med 10,000 man. Hennes far ger henne en dolk och uppmanar henne att fly, varpå Blenda svarar:

»Tag denna grymma dolk, o fader, dock igen
vad gör en kvinna väl med den?

Att föra mordets stål ej nånsin vänjes Blenda.

Hon sköte blott sin nål, sin harpa och sin slända.»

Efter ytterligare öden och uppenbarelser befinner sig Blenda på en ljunghed med en tallös hop av skrämda kvinnor och barn. Vi får veta vad de har för proviant med: skinka, ost, saltat och rökt sovel samt porsöl. Dessutom som svaghetens sista värn »en var sitt lilla slipta järn». Lika detaljerat skildras de yppiga läger med ejderdun och allt där danskarna inbjudas att slå sig ner efter maten. Slutligen kommer det hemska ögonblick då Blenda släcker ljuset, fattar hövdingen i håret och stöter dolken i hans barm, dock så oskickligt att hon måste upprepa stöten flera gånger under hans böner om

förskoning. Stilenligt är att inte Blenda efteråt får någon arvsrätt. När Adolf kommer hem, finner han ingen Blenda. Hon förgråter sina dagar vid korsets fot, i tårar böjd som hon väl månne göra.

När vi passerar Huseby på väg till Blotberget måste vi stanna ett ögonblick för att betrakta tre ståtliga vattenhjul av urgammal typ som är i gång samtidigt, drivna av Helige å på dess korta väg mellan Salen och Åsnen. Det var här Rudebeck när han tillräckligt länge hade sysslat med skuggorna ur det förflutna, fick se Bråvallaslaget upprepa sig i en hägring över slätten...

Från Huseby följer vi Skatelöfsfjorden av Åsnen neråt, och snart är vi så långt att vi kan börja fråga efter Blotberget. Då flyger en liten flicka fram ur en skara skolbarn och ropar: blodberget, där bor jag! Och så drar hon oss i väg till en liten stuga vid Odenviken, eller Blotviken där radion och kaffepumpan står på... Vi fick knappt hälsa på gamla farmor därinne, ty flickan stod och stampade av iver, innan hon fått dra oss med upp på blodberget, där Blenda festat efter att ha förgiftat (alltså en liten ny variant) och slagit ihjäl den lede dansken.

Pukes kyrka måste vi också se, för tänka sig, här satte Blenda in en röd offerskål på altaret så den finns nog därinne fast en inte kommer åt den...

Var är vi egentligen? Rudebeck och flickan vet inte vart de har fört oss. De ville visa oss viken där Blenda och hennes kvinnor tvättade danskens blod av sina kläder, och de har fört oss till en av de platser i Varend där modergudinnan dyrkats med offer, tvagningar och danser. Denna vackra vårdag har löst sig ur sitt sammanhang och sjunkit tillbaka djupt i årtusendenas dunkel. Det har gått oss som Rudebeck, vi ser en hägring över Åsnen. Där vi står uppe på de väldiga block varav

Pukes kyrka är sammanfogad, ser vi värendskvinnorna komma ner till viken, men de har inga präktiga värendsdräkter utan är som de kretensiska offererskorna klädda i djurskört med svansen elegant släpande bak. De har offerdjur med sig och offerskålar att uppsamla blodet i. De utför många ceremonier med danser och språng, tvagningar och offer, och även ormarna på backen som än i dag heter Bosabacken eller ormbacken, har sin plats i kulten och sin del i offret.

Allt detta sker till ära för modergudinnan, vi kan kalla henne Frigg, vi kan kalla henne Afrodite, det är i alla fall henne man skall be om liv och växt och fruktsamhet, och henne man skall tacka för förnyelsens eviga under.

Vi stavar oss ur minnet, tyvärr utan hjälp av Zilliacus översättning, fram genom den karakteristik som Aischylos i Danaiderna låter Afrodite ge av sig själv.

»När den heliga skyn åtrår att genomtränga jordens kropp, och jorden åtrår att möta hans armar, när regn faller från jordens älskare himlen och fuktar hennes sköte, så att hon föder åt människorna de hjordar de betar och den säd som är deras liv, då är jag orsaken till allt detta...»

De där kvinnorna nere vid Blotviken förstår fullkomligt vad Afrodite här säger. När de badar i Åsnens vatten eller firar kultiska fruktbarhetsfester vid dess strand, då efterbildar eller förespeglar de den föreningsakt varmed all fruktsamhet framkallas. De skiljer inte på regnets och jordens, växternas, djurens och människornas förening, allt är invävt i samma händelseförlopp och dess mysterium...

Det är antagligen svårt att få någon att tro att det var genom denna förgängliga vision uppe på Blotberget, som jag fick ögonen öppna för de ställen hos de småländska etnograferna där modergudinnan skuggligt

skymtar förbi, men det var så i alla fall. Detta gäller dock inte för vad Linné berättar om ormkult i Småland ännu på hans tid, ty att pigan skulle stryka med sin hand över ormsläns rygg och sedan över kreaturens för att överföra fruktsamhet med sin handflata det visste jag förut. Men en tid efter besöket vid Blotberget satt jag och läste i en av Norra Allbo härads hembygdsböcker om Lekaryd och fann där plötsligt Peter Wieselgren citerad för följande ställe: *Dansjö anses benämnt av danskar. Kanske snarare därav att här, förr än Blenda besegrade danskar, varit en Tanjanas eller Tansjö, där bad hållits och dit en Frejs hustru för denna orten dkt från de tre högarna vid Hjärtanäs».*

Där hade jag ju min hägring! Yttrandet lyfte en flik av den förlåt som de allt överskuggande danska fejderna lagt över en tidigare historia och här kom fram en värld som existerat långt innan det fanns danskar och svenskar och gränser mellan dem att härjande överskrida. Wieselgren har ju inte något rykte för pålitlighet som etnograf, men här måste han vara förmedlare av en tradition som han själv inte skänker någon vidare uppmärksamhet.

Uttrycket Frejs hustru är lika litet ursprungligt som Cavallius benämning på modergudinnan: en kvinnlig Frö som dyrkats i Varend. Det är i båda fallen att uppkalla den äldre gudomligheten efter den yngre och göra den till dess följeslagare. Men eftersom Frejs hustru för orten tycks vara ett gångbart uttryck, så använder vi det hädanefter här.

När Wieselgren talar om Frejs hustru för denna orten, antyder han därmed att även andra orter hade sin. Han berättar också på ett annat ställe i sin beskrivning att på en ö vid Rottneåns utlopp i Innaren fanns en kvinnohed där de höll sina lekar. Och har man blivit väckt på uttrycket finner man antydningar om kvinno-

vallar på olika ställen i krönikan. Även forskare som arbetar med mera exakta metoder än dessa gamla småländska beskrivare, har funnit spår av urgamla bruk och föreställningsskikt. Lektor Eric Elgqvist anför gamla personers utsago för att man ända upp i vår tid brukat lämna kvar några äpplen på träden åt Frigg som sedan hämtade dem, medan Glo-son, Friggs heliga djur, letade efter den tribut av årets skörd som man gjorde bäst i att lämna åt henne på åkrarna. J. A. Göth berättar att när han var rädd för blixten som liten, lugnades han av de gamla med att det bara var Frigga som var ute och lyste för att se om kornet var moget.

Det finns en undervegetation av sägner och bruk, äldre än själva Asadyrkan som hållit sig levande trots all saltning och lutning som upplysningen kostat på den.

Det var klart att efter detta fynd av Frejs hustru måste vi fara till Dansjön och se på hennes ort. Vi fann kummel och skeppssättningar och resestenar här, men inte heller här någon »offerskål på altaret» som flickan vid Blotviken hade skrutit med. Vi hade emellertid just då, min etnografiskt intresserade gäst och jag, en stark längtan efter att se ett kultblock med offerskålar i. Och eftersom Norra Allbo hembygdsförening även tillhandahöll upplysningen att det fanns ett sådant med flera hundra skålgropar helt nära Dansjön, på en plats mellan Ör och Moheda, så for vi vidare dit.

Att finna den istidsslipade grå hällen nära gamla vägen som går över byn Hylte var ingen konst, sedan blev det värre. Vi hade tänkt att kultblocket skulle säga oss så mycket, men det trasslade endast till problemen för oss.

Vi hade denna gång litteratur med oss och läste på platsen brottstycket ur Danaiderna med Afrodites beskrivning av det stora kärleksförloppet i naturen efter den vackra engelska översättningen:

»Lo, there is hunger in the holy Sky
 to pierce the body of Earth and in Earth too
 hunger to meet his arms. So falls the rain
 from Heaven that is her lover making moist
 the bosom of Earth, and she brings forth to man
 the flocks he feeds, the corn that is his life.
 To Trees no less there cometh their own hour
 of marriage, which the gleam of watery things
 makes fruitful — of all these, the cause am I»

Här var hela tiden tal om vattnet som livgivaren, men vi hade ändå svårt att tro att de här små fina inslipade hålorna, inte större än tekoppar kunde haft något med regnkult att göra. Kanske i Grekland men inte i ett land som Småland som på den tid då Modergudinnan dyrkades måste ha varit ett enda glimmer av våta ting. Det låg ju nära det stora vårflödet efter istiden och måste ha sett ut som en skolgård gör under snösmältningen, innan solen och ungarna dränerat den.

Hur var det hållgröpningspecialisten doktor Lidén sagt i sin stora bok? Jo, att skålgroparna har en adress till jordgudinnan. Men hur skall man förstå en adress, hieroglyfiskt skriven som en massa hål i en klipphäll?

En önskan, en hyllning, en gåva eller rättare allt detta tillsammans måste ha legat bakom detta myckna svarvande. Att deflorera jorden kunde tyckas onödigt, när naturen var full av skrevor och källor ändå. Om själva svarvandet varit en kulthandling kan det haft olika betydelse. Namnet elvkvarn som givits skålgroparna tyder på rituellt malande. Vi tänkte ett litet tag på trälkvinnorna Fenja och Menja som malde världen sönder och samman under grandiosa sänger därför att kung Frode dels förolämpat, dels överansträngt dem, men denna trälkvinnovrede, den tillhörde en annan tid.

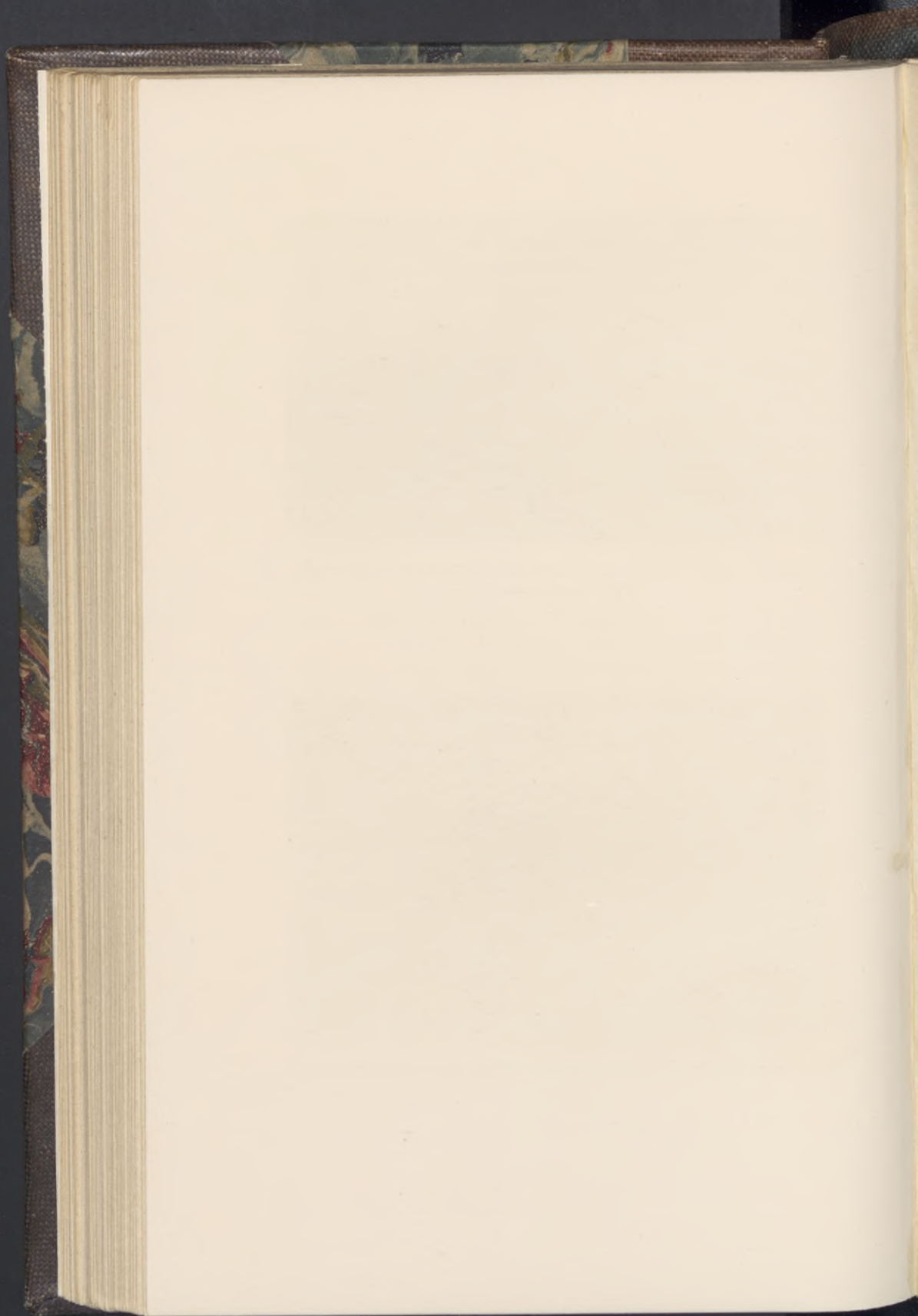
Så prövade vi teorien att kultblocken varit bord, dit

Blotviken, den urgamla kultplatsen där vi en vacker vårdag skymtade
Frejs hustru för orten

Parti från norra delen av Bolmen med dess grunda vassvikar

de döda inbjöds. Den föreställningen behövde inte alls strida mot föreställningen att här övats fruktbarhetskult. Om man trodde att det var döda som skickade livet upp ur mulden igen om vårarna, eftersom död och uppståndelse var en förutsättning för varandra, så var det helt naturligt att bjuda dem på fest.

Vad hade de gamla gummorna tänkt måntro, som hållit kulten vid elvkvarnarna i gång ända fram i våra dagar? Smorde de dem med fett och offrade ulltottar i dem därför att de trodde att de döda behövde fett och ulltottar? Hur kan det annars komma sig att vår tids kärringar frambar samma offergåvor av ull och fett som grekerna redan på förantik tid?

Enklast var att förutsätta att de inte trodde någonting bestämt. Men så kom vi att tänka på en historia som, om den är typisk, skulle tala för att traditionen håller sig kvar långt efter det åskådandets visshet försvunnit. Enligt den historien hittades inom ungefär samma kultområde som vår skålgropshäll en hållristning på så sätt att en fura föll, drog med sig en jordtorva och blottade hjul och fotavtryck.

Så småningom kom dessa till fackmännens kännedom och vållade stort intresse, men det märkligaste med historien är inte hållristningen och hur den tyddes och daterades. Utan den utsago som en forskare uppsnappade i byn, att långt innan upptäckten gjordes, tydde folk sig till den platsen, när de var ledsna. Med andra ord, de skulle gått till en gammal kultplats om vars tillvaro de inte hade kännedom.

Det folket måste haft en instinkt, ett samband med det förgångna som vi aldrig haft och aldrig kunde förvärva. Det var därför kulthällen inte kunnat berätta för oss sin historia. Vi samlade upp Aischylos och körde vidare. Det var en underbar försommarekväll och den lilla byn Hylte låg försänkt i en absolut ro när vi for

genom trädens rundklippta valv. Bortom Hylte borrade sig vägen ner i en smal dal, som i väster var begränsad av en barrskogshöjd och i öster av en bokskog. Ack hur ska den vägen få förbliva som den är? Får den vara växer den igen. Hugges den upp på ett okänsligt sätt, blir den förstörd.

Medan vi gled med avslagen motor genom dalen, sjönk solen mot den mörkvioletta barrskogen och bröt sina fina gyllene lansar mot dess sida. Men i den nylövade bokskogen flödade solskenet rakt in och blottade dess djup ända in mot själva berget. Varenda flatbyggd gren guldlinjerades ut och varenda visset löv på marken fick plastisk form.

Jag sade: här är vackert som en dröm.

Min följeslagare svarade: så vacker är ingen dröm.

Och det var det mest oemotsägliga ord som fälldes under resan till Dansjö och elvkvvarnshällen.

Hög med skålgropar i Fruelund vid Skatelöv. I Suecia Antiqua betecknad som Harald Hildetands grav, men är enligt Rudebeck de tappra amazonernas lägerstad.

DEN HÄRDHÄNTA GUNNR

Det duger emellertid inte att lämna Blenda badande vid Åsnens strand sedan man gjort henne till Frejs hustru för den orten.

Det går inte ens att befria henne från misstanken att någon gång under tidernas lopp ha förövat ett blodsdåd av säregen art: tvärtom språkforskarna kommer med antaganden som stärker misstanken.

Före Rudebeck hade en annan och vederhäftigare krönikör, Johannes Baazius d. ä. fört in i litteraturen en äldre tradition där det heter att *när männen blivit dödade av fienden grep kvinnorna till vapen och drev fienden ut ur landet*. Det är märkvärdigt att Rudebeck som kände denna tradition tyckte det var stiligare att låta sin hjältinna överfalla de berusade och slå ihjäl dem utan strid. Dock synes han ha menat att somliga av hennes gräbbor fått offra livet i striden, hur han nu kan få ihop det. Efter som det var han som hjälpte till att upprätta kartan i Suecia Antiqua över Bråvallahed så måste det väl vara han som inspirerat den »fantastiska förklaring» som åtföljer densamma. Där utprickas precis var den skäggalösa hären slog läger, var den fällde kämpen Olav och Baste Starke samt danna hövdingen Tumling. Alldeles riskfritt var icke detta, ty, som Rudebeck säger på ett annat ställe: de fick själva »låta sitt röda blod rinna för sitt kära fädernesland». Deras lägerstad kallas sedan Fruelund eller Rosenlund »till evig ära och beaktelse efter dessa ädla mör».

Eller som det uttryckes i De Verendia Smolarum:

»Bråwalls hed i Smoland har
Svenska Amazoner
Till beröm i godt förvar,
pigor och matroner,
som gjort stora nederlag
deras gravhög än i dag
kallas dem till tacka
Skiäggalösa backa.

Skäggalösa här blir på Suecia Antiquas latin imberbis exercitu. Det lär vara en hårresande tolkning av Skäggalösa som snarare betyder Skägges lott eller också sumpmark.

Men även om här finnes kvinnogravar i Fruelund och Skäggalösa skulle vi inte kunna tänka oss dem som amazongravar. Amazon får varenda fruntimmer heta i tidningarna som råkar lyfta en kvast för att försvara en karl mot en annan. Det är verkligen ett mycket felanvänt ord, ty amazonerna stred aldrig för män utan alltid mot dem, undantagandes drottning Pentisilea som så hatade grekerna att hon för den skull hjälpte trojarna i kriget mot dem. Hennes »kära fädernesland» Kaukasien var en mot all rimlighet stridande kvinno-stat, där inga fäder tilläts att leva sedan de gjort sin plikt att avla barn.

En sällsam lek i den mänskliga historien var grekernas strider med amazonerna, sådana de återspeglas i antik konst och myt. Årtusenden av arbets- och kärleks-gemenskap och guerillakrig om makten, och så dessa våldsamma sammanstötningar där maktkampen stegras till vanvett. När man betraktar bilderna av en grekisk heros som dödar en amazondrottning eller en amazondrottning som dödar en grekisk heros så står man inför en stor tragedi. Triumfens ögonblick är genomkor-

sat av en dödlig smärta över triumfen, i segerns ögonblick bryter sig viljan att döda med viljan att äga, hög beundran och djup förödmjukelse i en känslomotsättning av grandiosa mått. Men Blendasagans berättare och återberättare har icke skuggan av en aning om detta.

Fast det inte finns spår av amazoner i Varend, så skymtar man däremot unga vapenövade kvinnor som slagits vid sidan av sina män. Vi måste alltid komma ihåg att smålänningarnas genom fornminnen daterade historia nu räcker lika många årtusenden som man bara för femtio år sen allmänt tänkte sig hela mänsklighetens i ett för allt. Och under denna långa tid kan kvinnorna hunnit finna på mycket. Tar vi nu ett steg över årtusenden från den dag då Frejs hustru för orten åkte till Dansjön för att bada, eller då modergudinnan hyllades vid Blotviken, och fram till vikingatiden eller vår heroiska ålder, så är vi inne i en tid då samma ära ännu gäller för kvinnorna som för männen. För att få tillbringa evigheten på samma ställe som sina män, vilket man får anta att de ville, måste de ju följa dem i löden.

En del av våra filologer finner spår av sköldmör i de småländska sjönamnen. Vi har fyra sjöar med namnet Allgunnen och ur detta drar man med någon tvekan ut det från Voluspa bekanta valkyrienamnet Gunnr. Varpå man strax berövar henne varje kroppslighet och historisk existens genom att göra henne till virdarnas mytiska stridsgudinna som sedan deklasserats till valkyria. Men gudagestalter brukar annars genomlöpa en motsatt utvecklingsgång. Mänskliga minnen och drömmar är det material varur de uppstår. Det är därför svårt att tro att smålänningarna skulle kunnat skapa sig stridsgudinnor om de inte känt till företeelsen sköldmö. Då kan man lika gärna tänka sig att det funnits skalder

som skapat bilden av nornorna spinnande livets tråd utan att ha sett kvinnor vid en slända. Liksom nornorna måste ha blivit till ur påtagliga synintryck, förbunden med föreställningen att livets tråd flyter genom kvinnornas händer, så vill jag tro att kvinnliga gardestrupper eller sköldmör glorifierats som stridsgudinnor.

Men man kan i sanning tala om en deklassering ifall det är dessa bågbeväpnade sköldmör som fått sitt rykte förstört ända därhän att de fått ge stoff åt historien om mordet på danskarna.

Vi har nu hunnit långt i tiden från den dag då kvinnorna beledsagade Frejs hustru från denna orten till Åsnens strand. Det är mycket färre kvinnor som drar ner till viken för att fira sin fest. Mödrarna har inte alla sina döttrar med sig, endast några få håller fast vid den äldsta kulten och följer den magiska linjen för att i tidens fullbord urarta till häxor. Det är en annan tid nu, Oden har överlistat den sejdkunniga valan och lärt hennes hemligheter, även det ytterst viktiga receptet på mjöd. Den som är både sejdkunnig och vapenkunnig är starkare än den som kan endera konsten, varför det är säkrare för de unga kvinnorna att hålla sig till den nya gudagenerationen och till männen som parallellt med den rycker upp i betydelse och makt.

Unga småländskor som följer med sin tid lär sig bruka vapen och tar tjänst som livvakter åt hövdingar, de har alltså genomdrivit rätt till utbildning och känner i sin behörighetslag ingen inskränkning för militäryrket. Men när sen asatron i sin tur hotades av kristendomen, ställer de sig en garde och betraktar det som sin uppgift att bekämpa den. Det är ett tragiskt missförstånd av dem att bekämpa en lära som vill föra kärlekens och barmhärtighetens dygder till heders, men sådana missförstånd är mycket vanliga hos kvinnor än i dag. Ty-

värr eftersom kärlek och barmhärtighet vore deras enda räddning och hjälp.

Även sköldmör blir gamla om de inte får dö i tid och missförstår tidens tecken. Gunnr som givit sitt namn åt sjöar, som ställt sig vid männens sida i kampen mot moderväldets förtryck, blir nu själv en förtryckare. Hon avskyr Vite Krist och jag föreslår att det är hon som låter dräpa Unaman, Sunaman och Vinaman, den Helige Sigfrids systersöner.

Var och en som känner till hembygdslitteraturen i Småland skall nu genast säga mig att det var »den kände odalmannen» eller till och med »den värendske stormannen» Gunnar Gröpe som utförde detta dåd. Ja, även jag har ständigt och jämt mött honom som en herreman på den småländska krönikans blad, och det är inte jag som gjort om honom till kvinna, det är moderna filologer och historiker som bakom namnet Gunnar Gröpe hittat namnet Gunnr Hardgrepa eller Den hårdhänta Gunnr. Men när man vant sig vid hennes kön, tycker man att hon passar ganska bra in i en akt av Blendasagans långa historia.

År 1919 meddelade professor N. Beckman ett intressant utdrag ur Arvid Trolles lagbok från omkring år 1500 där det heter: Gunner Gröbes sleckte i Waerend, the lod halshugge Sancte Sigfridi söstersöner, een hed Vnamanus, annen Vinamannus, tredie Swnamanus kumme aff England mz Sancte Sigfrido . . . » Om Gunnr själv heter det att hon »ligger widh Twing i Blekinge i hedhen jordh. Hun dreffs aff Waerend aff konung Oleff som Sancte Sigfridus cristnede». Till på köpet blev hennes dotter kristen.

Så gick det vikingaålderns Blenda, eller med andra ord: sägnerna omkring Värends kvinnor får sitt tillskott genom historien om missionärs mordet vid tiden för Värends kristnande.

Rudebeck har känt till denna Gunnr, men han har inte låtsat om henne då han skrev sin Blendahistoria. Hur skulle det också ha tagit sig ut om han i sin propagandaskrift för kvinnornas arvsrätt framställt värendskvinnorna såsom särskilt nitiska fiender till kristendomen. Men namnen Hardgrepa och Gunnr har han sammanställt. I Suecia Antiqua förekommer en karta av Blendatrakten, på denna finns utsatt en liten sjö, tillhörande Åsnens vattenområde — och den heter »Hartgropas lögetrog» eller badkar. Och den latinska översättningen lyder minsann: Balnearium Gunnildis.

Nu kan det vara lagom att återgå till historisk tid. I det tredje avsnittet av vår historia regerar kung Sverker den äldre i Sverige. Kung Sven Grate av Danmark infaller i Småland för att hämnas den skymf som Sverkers son tillfogat två höga danska damers ära. Det heter i denna version som Grimberg tagit upp bland andra sagor, att ehuru Sverker lämnade smålänningarna åt sitt öde, så försvarade de sig tappert och framgångsrikt bakom stora förhuggningar och hade kölden till bundsförvant. Kvinnornas roll skulle ha bestått i att ha lurat i försåt en spillra av den på återtåg stadda danska hären, supit den full och mördat densamma. Ingen forskare i Blendahistorien har tagit upp denna version på allvar. Likväl bär den vissa drag av sannolikhet. Jag får bekänna att jag håller det för mycket möjligt att något sådant kan ha fallit desperata kvinnor in, förhärdade som de var genom de ständiga strider vilka förödde land och folk. Det är inte alls omöjligt att kvinnorna i en by som blivit övergiven av byamännen, kun-

de på sätt som sägs ha tagit hand om en liten dansk trupp som var hungrig och nedslagen och följaktligen lätt att tämja med list och traktering. Vana att skjuta ihop mat till gillen ha smålandskvinnorna varit intill denna dag, så den saken kan inte ha vållat någon svårighet.

Sköldmörnarnas tid var förbi och list är alltid de försvarslösas vapen. En gång då ett tjuvband grasserade i vår trakt på jakt efter matvaror, frågade jag matmodern i ett herrelöst hus vad hon skulle göra om tjuvarna kom. »Ge dem en sup och en smörgås», svarade hon ögonblickligen. Det var första och sista gången jag iakttagit en modern småländska reagera som en Blenda, men från denna enda gång daterar jag min övertygelse att det kan ha legat någonting till grund för historien.

Däremot förefaller det absolut otänkbart att några män skulle ge sina kvinnor arvsrätt eller någon slags illis quorum för ett sådant dåd. Den psykologiska verkan därav måste ha varit beundran, blandad med skräck. Gentemot kvinnor som är i stånd att skära halsen av män som förtroendefullt lägger sina öltyngda huvud i deras knän, är ju män absolut värnlösa. Låt oss tänka oss män som kommer hem ur striden till sin by och får veta vad som hänt med dansken under deras frånvaro. Äldermannen samlar hop dem till överläggning och där framlägges två förslag för dem att välja emellan. Det ena går ut på att strama åt tyglarna så att kvinnorna inte blir för uppblåsta och farliga, det andra går ut på att inte reta dem genom att på något vis förändra deras ställning, men det finns ingen som röstar för att ge dem mer än de haft.

Hur hänger det då ihop med den lika arvsrätten?

Ja, det är en annan historia och rätt så småförarglig för smålänningarna, vilka trott sig vara ensamma om den.

»Om sig själv, sin härkomst och sina kvinnors forna tapperhet och därpå grundade företräden, sina uråldriga lika arvslagar, talar virden med en naturlig ehuru sällan med en stötande stolthet» skriver Gunnar Olof Hyltén-Cavallius i sitt berömda verk Varend och virdarna. Det är ganska förtjusande att han är så stolt över den lika arvsrätten, men efter vad vi numera vet, så har smålänningarna inte mer anledning att vara stolta än västgötarna och upplänningarna. Men de kan skryta med att ha behållit arvsrätten fram till 1845, och det är förstås inte b a r a det.

Det är uppsalaprofessorn Åke Holmbäck som gjort slut på vår föreställning att varendskvinnorna skulle varit ensamma om att ärva lika med männen ända till dess den lika arvslagen genomfördes för hela riket. Före Birger Jarls tid hade även kvinnorna i andra landskap lika arvsrätt med män. Därför att hans arvslagar var till fördel för östergötlands kvinnor som var arvlösa, har vi fått lära oss att betrakta honom som kvinnornas välgörare. Men det var han ju inte alls i den utsträckning som man trott. Det ger vidare, så vitt jag kan förstå, en mycket klar hänvisning till var vi har att söka orsaken till att varendskvinnorna länge intog en privilegierad ställning. Det berodde på att urgammal sed längre höll sig kvar där och att smålänningarna var ovilliga att ändra sina vanor efter befallning från rikets styresmän. Upplänningarna däremot lydde order ehuru i etapper och med tvekan. Emilia Fogelklou visar detta i sin undersökning om »Birgitta och landskapslagarna», vilken är det första tecknet jag känner till att svenska kvinnor uppmärksammat professors nytolkning och dess oerhört betydelsefulla innebörd.

Professor Holmbäck tänker sig möjligheten av att Birger Jarl hedrade Sofia av Danmark genom att efter danskt mönster införa halv arvsrätt för kvinnor i sam-

band med det furstliga bröllopet i Jönköping då hans son Valdemar vigdes vid Erik Plogpenning's dotter.

»Här i ditt nya land min kära sonhustru», skulle svärfar då ha sagt, »kommer syster hädanefter att för din skull få två kor av sex, i stället för att broder förut fått dem alla.» Detta var bokstavligen sant eftersom Jönköping låg under Östergötlands rättsområde, men inte hela sanningen. Om prinsessan lät lura sig av en halv-sanning, så var det inte första eller sista gången i historien det hänt en kvinna.

På 1200-talet skedde alltså en likriktning i Sverige som ledde dels till förbättring, dels och i övervägande del till försämring av kvinnornas ställning i arvsrättsligt hänseende. Professor Holmbäck framställer detta så som om det endast varit fråga om ett tillfälligt hak i den på det hela uppåtstigande linje varmed man kan utrita kvinnornas ställning i Sverige. Man har svårt att kalla för tillfällig den försämring som varade 600 år och dessutom i slutet på 1600-talet var nära att vidgas ut att omfatta även småländskorna, fast Rudebeck och den småländska envisheten kom emellan. Men professorn kan inte lämna den uppfattningen att kvinnornas ställning oavbrutet förbättrats under historisk tid. Det är på ett sätt så rart att männen inte kan uppge tanken att de oavbrutet förbättrat vår tillvaro, gett oss arvsrätt, gett oss rösträtt, gett oss vatten och avlopp och lärt oss allt vad vi kan, men kanske borde de någon gång minnas vad de lärt av oss.

Samtidigt som professor Holmbäck's bok *Ätten och arvet* kom ut år 1919, hade äldre och yngre forskare skilt Blenda från varje förtjänst om arvsrätten och ägnat sig åt att undersöka var virdarna då fått idén att ge kvinnorna arvsrätt ifrån eftersom den inte var någon gård av tacksamhet. För den som inte vet hur de lärde har det mellan sig, kan det tyckas att den frågan skulle

varit besvarad med professor Holmbäcks bok, men så är ingalunda fallet. Fortfarande dyker den värendska arvsrätten upp som ett argument i diskussionen om virdarna varit en folkstam för sig med anor från det oroliga och bråkiga germanfolk historien omtalar under namn av eruler, dessa som efter många irrfärder »sätter kurs på Thule» och stannar där. Fortfarande resonerar man över möjligheten att erulerna, då de som legoknektar eller erövrare kom i kontakt med romarna, skulle från dem ha övertagit den romerska rättens lika arvsrätt. Och jag för min del välsignar den värendska stolthet som ligger bakom denna för mig oförklarliga envetenhet, ty den har givit anledning till arkivforskningar med intressanta fynd, vilka jag annars aldrig skulle fått höra talas om, då jag inte forskar själv.

Vad småländskorna intar för hållning till problemet vet jag inte, kanske ingen alls. Deras accepterande av Blenda som representant är utomordentligt upplysande för deras passiva inställning. Vill de vara på den säkra sidan, så gör de bäst i att åt männen överlämna äran att ha försvarat hembygden mot dansken och att nedlägga sin gärd av tacksamhet vid den minnesvård som nyligen rests över de allmogemän som stupade vid Blädinge svedja det olycksåret 1612. De har ingen anledning att hålla på Blendahistorien och vara stolta över den, stolta kan de i stället vara över de kvinnor som höll ut och förde livet vidare under dessa långa århundraden av meningslösa fejder. Att skärvor av smålandskvinnornas långa ödeshistoria kan finnas gömda i Blendasagan har jag här försökt att göra troligt. Men något bevis på »Det svenska fruentimrets uråldriga beröm och ädelmodighet» som den ger sig ut att vara, det är Blendahistorien inte, och det är lite tomt att det inte finns något bättre.

Innan vi är färdiga med Blenda måste vi likväl säga några ord om kvinnornas privilegier och deras betydelse. De s. k. militära privilegierna som skulle förvärvats tillsammans med arvsrätten och behållits som minne av deras tapperhet, har inget militärt i sig. Rida måste ju brudarna i ett land utan körvägar, och bröllopsmusiken är ursprungligen magi.

Problemet om den värendska arvsrätten skulle komma närmare sin lösning, om man inte bara jagade erulerna och sökte möjligheten av de påverkningar de kan ha mottagit på kontinenten, utan även intresserade sig för de småländska kvinnornas ställning i arbetsliv och kult. Om samhällsstrukturen här längre än på andra håll bevarade ålderdomliga drag, så är därmed enligt min uppfattning också svaret givet på frågan varför kvinnorna längre där än annorstädes behöll en bättre ställning. Eftersom jag längre fram talar om arbetsfördelningen mellan könen skulle jag vilja pressa hop min uppfattning till följande sats: om kvinnorna i Småland gick och skar säden med skära längre fram i tiden än på några andra håll, så måste de också där längre och bättre göra sig gällande.

Om mödrarna brukat hackan och skäran, handkvarnen, krumkniven, fårsaxen och sländan som vi vet att de gjort, så ger de självfallet dessa ting vidare till döttrarna. Och viktigare för dem än ärva redskapen är att ärva kunskapen om hur de ska brukas vid arbetet på jorden, med hjordarna, vid härden och vilka bruk som skall iakttagas för att jorden skall bära frukt och kreaturen trivas.

I det primitiva samhället där arv över huvud är ett sent påfund, diskuterar man inte hel eller halv arvsrätt med kvinnor som har de viktigaste näringsgrenarna i sin hand, med dessa som kläder och mättar de sina. Man kan naturligtvis komma till en punkt då man tar

dem i håret och ryter: gånge hatt till och huva ifrån! så som kanske skett i Östergötland vilket i så fall varit regerat av hardgrepor för länge. Men man ger dem inte arvsrätt för deras tapperhet.

Det är så mycket annat som är viktigare än att ärva allt eller intet eller hälften: frågan om mannen eller kvinnorna skall stanna eller flytta ut ur familjen vid äktenskap, frågan om dispositionsrätt över förmögenhet och person, frågan om rätten att bestämma över barnen. Hyltén-Cavallius säger att i det medeltida värendska ättsamhället inom Tio härads lagsaga bestämde *fäderna* när det gällde äktenskap fortfarande över *både* manlig och kvinnlig ungdom, och det på en tid då enligt landslagen endast kvinnan var beroende av giftoman. Likställdheten i Varend uttryckte sig alltså på den tiden så att både manlig och kvinnlig ungdom stod kvar under ättens lydnad, medan i andra landskap männen befriat sig därifrån. När sedan plikten att lyda giftoman endast kvarstod för kvinnorna, har genast en olikhet, en försämring uppstått, som efter några årtionden anses vara en naturlag.

När det är tal om kvinnans höga ställning talar man alltid om Varend och inte om Finnveden som ju dock har en trovärdigare sköldmö än Blenda i sin Hervor, kungadottern från Bolmen som hanterade skot och båga, svärd och sköld. Det var om henne som lantmätare Allwin skrev så rart: »amazon, efterlämnade hon troligen inga efterkommande.»

Många glimtar av kvinnornas situation får vi från Finnveden genom de utmärkta häradsbeskrivningarna. Så är det från Finnveden skildringen av de åtta sorgemödrarna kommer. Dessa som klädda i svarta kåpor och med lutande hållning skulle skrida först i varje begravningsfölje, representanter även vid de mest lu-

terska sorghögtidligheter för modergudinnan i hennes åt nattsidan vända funktion som döds gudinna.

Däriifrån kommer också en saga som jag lånar ur Ny Smålands beskrivning. Nu har Blenda hållit scenen i nära 250 år, ända sedan Rudebeck fick henne färdig. Det kan vara på tiden att hon får maka åt sig för en annan som det förefaller mig äktare sagofigur. Symbolvärdet i den sagan ligger så nära till hands att jag inte behöver påpeka det.

En ungersven skulle resa till Halmstad, heter det i sagan, fast den naturligtvis är mycket äldre än Halmstad. När han kom till Ugglarör vid Nissastigen fick han se en fager ungmö vid vägkanten. Han tilltalade henne genast med orden: goddag fästmö! och flickan svarade: tack, håll ord med det. När han återvände från sin resa stod flickan på samma ställe och krävde att han infriade sitt löfte. Han ångrade sig nu och räddes att ha kommit i beröring med ett troll, varför han bad om åtta dagars betänketid. Prästen i församlingen rådde honom att som villkor för äktenskap uppställa att flickan skulle låta döpa sig och bli kristen. Hon förklarade sig villig därtill, men efter dopet försvann hennes skönhet och hon blev ful och grov.

Angående deras sammanlevnad berättar historien att mannen var hård och fräck samt hånade sin maka för att hon var ett bergatroll. Hustrun upptog i enlighet med sina kristna äktenskapslöften hans beteende med stilla tålmod, tills det en gång hände att makarna skulle sko en häst och hustrun tjänstgöra som hällekarl. Hästen ville ej stå stilla och skon passade ej heller. Med vresiga tilltal sköt mannen skulden på sin hustru. Den bad då att få se skon. Mannen svarade: det lär du troll förstå dig på! Men hon tog skon och böjde, rätade och krökte den efter gottfinnande med blotta händerna. Därvid sade hon: med lika lätthet som jag böjer denna

hästsko, kunde jag böja och kröka dig om jag så ville och inte följde mina givna löften till dig, vilka jag alltid sökt uppfylla och hålla heliga.

Historien slutar med att mannen efter detta alltid visade hustrun en tvungen hövlighet och att ätten troligen nu är utslöcknad.

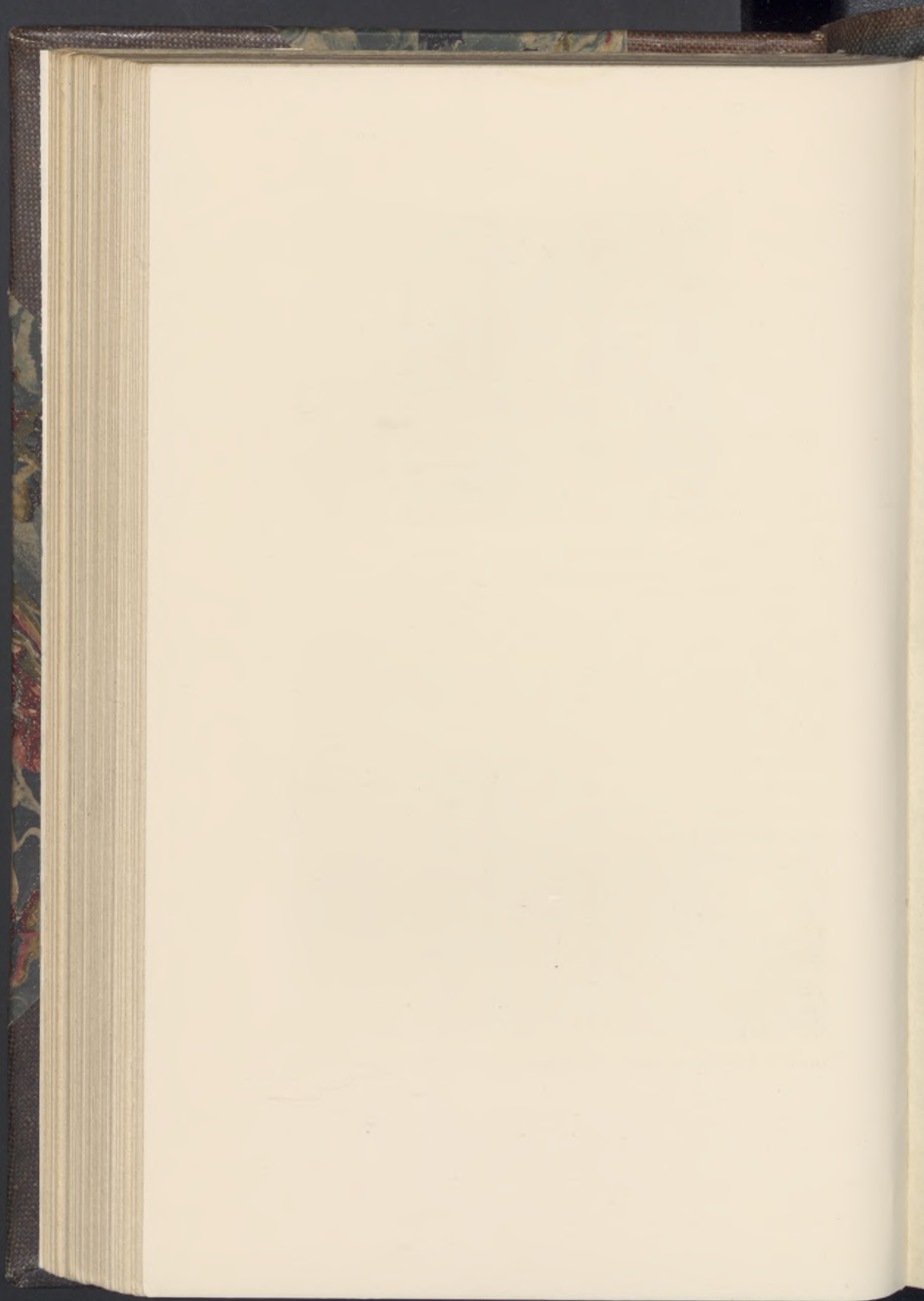
Vislanda pastoratssigill med årtalet 1833, numera ur bruk. Visar en beväpnad kvinna, iklädd den ännu på 1800-talet brukliga folkdräkten. Enligt de lärda kan den lika arvsrätten ledas tillbaka till den tid då Varend och Blekinge hörde ihop, d. v. s. innan Blekinge, troligen i mitten på 1000-talet, blivit danskt. En kvinna som alls skulle haft något med varendsrättens tillkomst att göra, borde ha levat senast under något av de första århundradena före Kristus och följaktligen haft en annan kostym. På skölden står namnet Blenda, ett jämförelsevis modernt namn som anses vara tillverkat av Rudebeck på mansnamnet Blåding.

Till sevärdheterna på Huseby hör vatten-
hjulen som ännu hålls i gång

Bron över Mörrums å vid Hackekvarn, där två lastbilar inte kan mötas

SMÅLANDS JAPAN

Fruktbarhetsgudinnans ande som Frejs hustru bad ner över Åsnen svävar fortfarande över hennes sjö. Öar och stränder, särskilt i dess södra del är på ett särskilt sätt välsignade. Fruktbarhetsgudinnan visar själv på vad som passar att odla här, därigenom att hon låter fruktträd växa vilda i hagarna. Den store fruktodlaren kapten Klingspor på Kurrebo i Urshult skulle skratta åt en så poetisk vändning och säga att fruktträden spritts av kreaturen som ätit av suräpplena och gett kärnorna ifrån sig, när de vandrat vidare. Men det är ju inte överallt som varenda kärna slår rot och växer upp till ett stort träd, och heller inte överallt som det lyckas så förträffligt med ympning av ädla sorter som här i Urshults pastorat. Fruktblommen skadas inte heller här av frost, ty Åsnen är en frotskyddande och värmereglerande faktor. Därmed skyddar också fruktodlingarna Åsnen från att sänkas ytterligare, får vi tro.

Men träden med de fina ymparna är ömtåliga som allt som lyfts ovan sitt naturliga läge och tillstånd. Det är inte bara att låta dem växa som de kan i hagarna sen ymparna tagit sig. När man reser i fruktodlingstrakten och ser dessa väldiga arealer med förädlade vilda träd, som måste ha fritt omkring sig och öppen jord omkring rötterna och sprutas och gödas med stor urskiljning, så förstår man att fruktodlingen måste ge en särskild prägel åt ortens arbetsliv. De flesta fruktod-

larna är dock inte specialister utan bönder som har fruktodlingen till biförtjänst. Det är nog det tryggaste, men å andra sidan kan det inte vara annat än bra att kapten Klingspor ägnat sig åt fruktodling som yrke och därigenom gjort erfarenheter som kunnat bli nyttiga för alla. Det är också stiltigt att se en fin fru med så vackra arbetshänder som fru Klingspor fått av att gräva, plocka frukt och packa.

Urshult har något japanskt över sig. Här firas fruktblomningen som en högtid och då kommer bussar långa vägar för att se de 60,000 fruktträden stå i blom. För de gamle i Växjö är detta en årlig högtidsresa som de talar om och gläder sig åt i långa tider.

Men samtidigt är Urshult också industrialiserat precis som Japan. Fruktodlarföreningen utnyttjar skördarna så rationellt som möjligt. Fruktkokeriet i Urshult förvandlar en halv miljon kilo bär och frukt till sylt och saft, must eller sysmos samt i någon mån till vin. Annars sker nog den mesta vinberedningen för eget bruk i hemmen, där man inte tynges av någon försäljningsskatt. Urshultsboar påstår att man inte kan komma in i en stuga utan att det säger kluck i en damejeanne. Kokeriet ligger nu under utvidgning efter att ha genomgått sitt försöksstadium så att ledningen fått klart för sig hur man skall tillfredsställa kinkiga kunder. Vitaminerna lämnar man emellertid åt sitt öde, fast sjukhusen i så hög grad är kokeriets avnämare. Den vetenskapliga uppfattningen av konserveringsmetodernas inverkan på vitaminerna är ju minst sagt vacklande, och man kan inte följa med i krökarna, tycker den säkre skånske ingenjören som sköter fabriken.

Konserveringsarbetet är huvudsakligen säsongarbete och en del fruar i Urshult brukar få arbete här från och med den första jordgubbsskörden och till dess äppelskörden råkat in i flaska eller burk.

Även här går dock rationaliseringstendensen segrande fram. Inga flitiga händer kan konkurrera med den nyaste krusbärssnoppningsmaskinen, och så blir arbeterskorna mindre behövlige.

Här se vi den vanliga utvecklingen: hemarbete, handarbete i fabrik, maskinarbete.

Som helhet förhöjes dock bygdens välstånd av denna industri utom att den är till välsignelse för hela landet. Den är inte för inte länets hövdingens skötebarn och ett exempel man försöker ta efter på andra håll i Kronobergs län.

En tur kring Åsnen för oss genom alla slags tider, men så kallas den ju också av Hyltén-Cavallius för virdarnas medelhav, den första sjö de erövrade i Småland. Inte långt från Urshults kyrka och samhälle ligger Hackekvarn just där Mörrumsån, strid och ymnig leder Åsnens vatten över i Havbältan för vidare befordran genom Blekinge ut i Östersjön. När vi är så nära, kan vi inte underlåta att fara dit. Det är visserligen länge sen platsen hade intresse som strategisk punkt vid försvaret av Småland mot Blekinge. Men en annons i Smålandsposten meddelar att sammanträde skall hållas i juli för att höra markägarna om den ansökan som Kinnevalds vägdistrikt gjort »att få utriva den nu befintliga bron över Mörrumsåns högra gren och på samma plats uppföra en ny bro.» Det stod visserligen i kungörelsen att ansökningen förmenades kunna angå endast fyra hemmansägare. Men den som tagit sig för att skildra Sankte Pers Småland tycker med rätt eller orätt att varje rivning av ett kulturminnesmärke angår en djupt.

Gustaf Wasa hade sitt intresse riktat även på Hackekvarn. Där hade legat en gammal befästning under medeltiden och den ville han bygga upp igen, ty för honom var ju och förblev Blekingegränsen en fiendegräns

hur illa detta än passade smålänningar och blekingar. Rogberg anför i sin Smålands beskrivning två mänskligt och historiskt intressanta dokument angående Hackekvarn, båda två brev från kungen till hans käre son Erik. I det första brevet som är daterat den 24 april 1558, ber han sin käre son att fara ner till Kinnevalds härad där det vid en kvarn, Haka, skall finnas en mäktig skön lägenhet till befästning och däromkring lustige ägor med skog, fiskevatten och annat mera. Han säger att det synes honom icke orådligt att med det första låta besiktiga platsen och med tiden hava där någon synnerlig byggnad för händer. I ett andra brev till samme käre son nämner han inte ett ord om befästningsplanerna, men lockar honom endast med ålefisket vid Hackekvarn som skall vara något alldeles enastående och väl värt en resa till det fjärran Småland. Den barske kungen uttrycker sig så försiktigt och psykologiskt i brevet till sitt problembarn Erik som om han varit en modern pedagog.

När man får se Hackekvarn tycker man att Erik gjorde dumt att sätta sig på tvären mot sin far.

Vi mötte en yngling på cykel och hejdade honom för att få några upplysningar om vilken bro som skulle läggas om och varför. Han visade på bron, och vi sa: ja men den är ju rak och fin och inga hål ser det ut att vara i den heller. — Nej men se lastbilschaufförerna kan inte mötas på bron. — Tänk om de skulle vänta på varandra en sekund? Här är ju så underbart vackert, så vad gjorde det?

Han smålog och satte sig på cykeln igen: »ja somma sär att här är den vackresta plats på jorden», sade han. Men vi hörde på tonen att han tyckte här skulle bli ännu vackrare om här komme en ny cementbro i stället för den gamla, byggd av natursten.

Vet du vad jag skulle göra om jag vore konung Gus-

taf för en dag? frågade jag min chaufför. Jo jag skulle skriva ett brev till min käre son kronprinsen, klok och förnuftig och arkeolog och allt, att fara ner till Kinnevalds härad, där det skall finnas en mäktig skön bro och däromkring lustige ägor med skog, fiskevatten och annat mera och se vad som vore att göra. Men eftersom jag inte får bli kung för en dag, skulle jag vilja begagna mig av den allmänna svagheten för monument och försöka egga smålänningar och blekingar till att tycka att Hackekvarn är ett omistligt minne av deras gamla fiendskap och långa vänskap.

Hackekvarnen vid Mörrumsån står ännu upprätt, men det väldiga vattenhjulet vilar sedan femton år tillbaka. Ålefisket pågår och belöper sig än i dag på tusentals kilon, laxöringen går till fast mindre än förr, och jakten här omkring är god till glädje för bolagsherrarna från Fridafors.

Men här är ett aftonsamhälle så att säga, ett av dem från vilka alla slags näringsgrenar som bedrivits förr, nu försvunnit. Här fanns förut kvarn, såg, oljepress för linfrö, garveri, bränneri, mejeri, järnmanufakturverk och smedja.

Nu skötes hela driften här av förre kvarnmästarens dotter som för räkenskaper över ålfisket, reglerar vatten vid dammarna och gör observationer åt meteorologiska anstalten.

Hon bor i det gamla bostället vid fallet. Hennes dörr stod öppen när vi kom förbi och skenet av en brasa flöt ut i skymningen under de täta gamla träden. När vi helt enkelt steg på, bortskämda som vi var över att alltid bli vänligt mottagna, kom över oss den känslan som man kan få ibland: tänk, att här står nu en mänsklig värld formad och mättad genom många dagars och många generationers möda och kärlek, som du för fem minuter sen inte visste om! Om

fem minuter är du borta igen, men då har du införlivat den i ditt minne för alltid.

Vid brasan satt två unga människor och läste dikter, ja de hade var sin bok med svensk lyrik i handen. I fönstret stod en spansk lilja och blommade med scharlakansröda guldkantade kalkar. Den grät ymniga tårar vilket betydde att den spådde regn. Det kunde ju passa för en lilja som växte å en meteorologisk observationsort. Men jag för min del anser att den fällde tårar före vattendomstolens sammanträde.

ÄNGELEN GABRIELS PALM

Olika skeden känner sig dragna till eller bortstötta från varandra. Nu är det medeltidens tur att komma inom kretsen för forskares intresse och beundran. Den nuvarande biskopen på Östrabo intresserar sig för medeltiden så som hans företrädare för hundra år sen för vikingatiden. Många luckor gapar mot forskarna på detta område, många sorgliga spår av förödelse som övergått oersättliga skatter. Men de som vill plocka ut den småländska medeltiden ur konst och arkitektur har ändå något att hantera. Det är svårare med medeltidens anda. Fördomarna mot medeltiden är enorma bland gemene man. Det har predikats mot papisteriet ur renlärighetssynpunkt under århundraden och ur upplysningssynpunkt under årtionden. Viktor Rydberg skrev i en publikation som hette »Från Småland» sin hemska pamflett mot medeltiden som han håller för en 600-årig natt, befolkad av djävlar, upplyst endast av svavlet från helvetet. Vi har dessutom blivit så vetenskapliga, så exakta, så nyktra att vi har mycket svårt att förstå oss på medeltidens räntabilitetskalkyler, enligt vilka det var god förtjänst att ge en gård eller ett ålfiske åt Nydala kloster mot förböner av motsvarande värde.

Okunnigheten om medeltiden är grotesk, yttrade biskop Brilioth vid ett tillfälle, och jag förmodar att vi var flera som kände oss träffade.

När Önd dog, Assars fader i Nöttja, Sunnerbo, ristades om honom följande runor:

Han var minst
bland människor niding,
gav åt arme
glömde hatet.
På sin Gud
den gode trodde.

Det vill säga, han var enligt hednisk uppfattning en perfekt gentleman och han hade av den nye guden lärt sig att vara barmhärtig och att förlåta. Man vet inte om det var tyska, anglosachsiska eller norska missionärer som förvandlat honom, men vilka det var så hade de i alla fall lärt honom något väsentligt om religion.

Finnveden där runstenen över Önd restes, anses vara den del av Småland som kristnades först, antagligen söderifrån. Det gamla fylkeskungariket hade över huvud tidiga och lätta förbindelser med kulturvärlden, medan Varend kommer i efterhand. Det har genom sina handelsförbindelser med Finnveden hört talas om att en ny Gud nalkas och detta har väckt blandade känslor hos folket. Somliga har rest sig till motvärn, och när den Helige Sigfrid kom fick han känna på det, men så begav han sig också rakt på den gamla trons centrum: gudatemplet och marknadsplatsen vid Växjö. Det ligger nog en sorglig verklighet bakom Sigfridsfiguren med de tre huvudena i en spann, antingen det var en Hardgrepa som eggade till mordet eller ej.

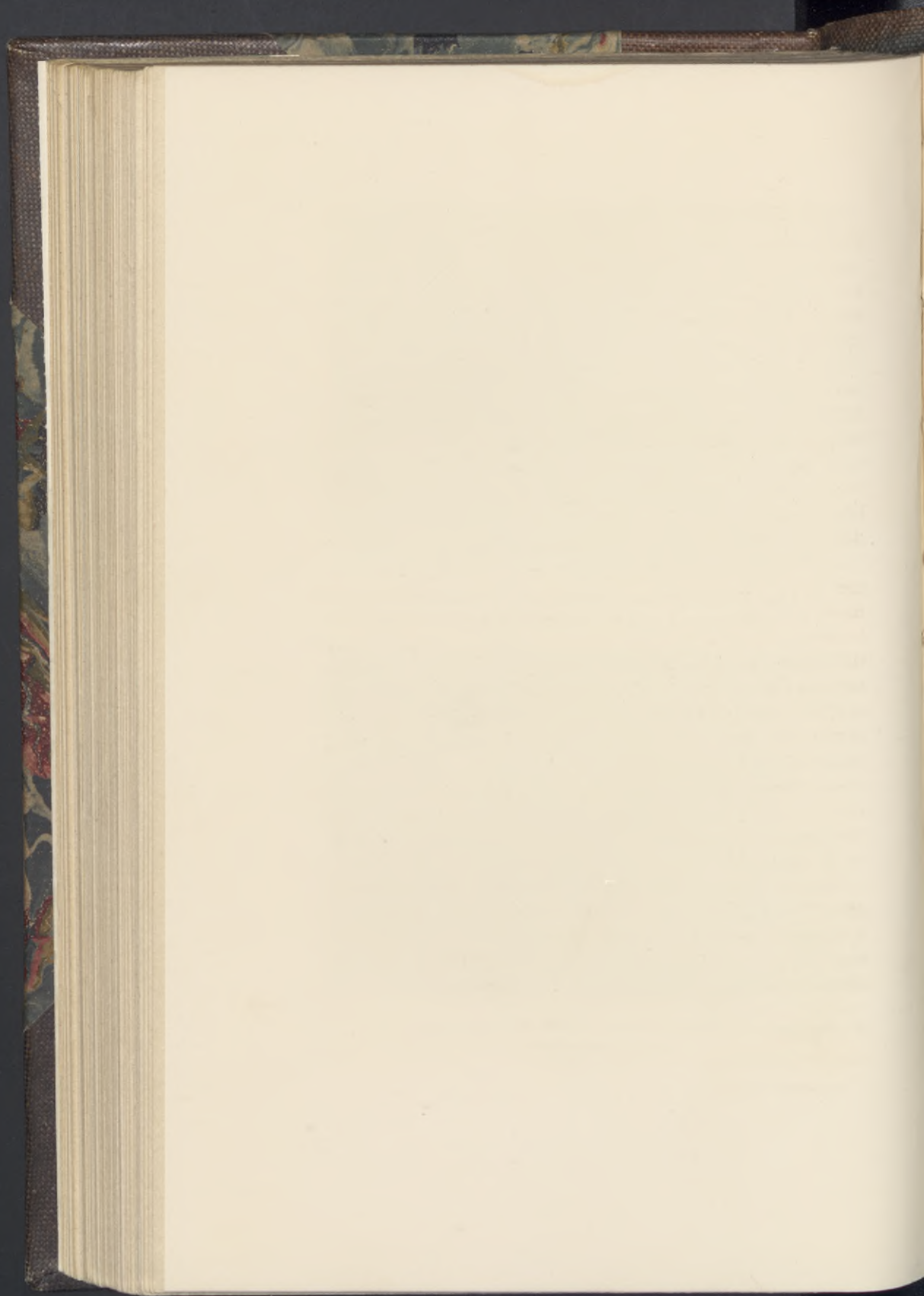
Men det fanns också andra som gladdes åt det nya budskapet. De sade som de blindade vid Jericho i Heliand: »*som de blindade sitta vi alla vid Herrens väg i detta Midgård slagna med blindhet tills Nornan griper oss, så vilse är världen, trolös mot Gud, nedsjunken i mörker, trældom i dödens dalar.*»

Ruinerna av Nydala kloster. Därintill en del av den ursprungliga klosterkyrkan som alltså användes för gudstjänstbruk

Cisterciensarnas stilrena och enkla kyrka fick barockutsmäckning av senare tidens barn

När man känner det så, då är hjärtat öppet för en ny förkunnelse, det vet ju vi som har det likadant. Professor Grönbech skriver om religionsskiftet i Norden att den gången kunde jorden inte »ligge herrelös hen», det vill säga människorna kunde inte leva utan Gud, den möjligheten kan endast uppstå i våra moderna hjärnor. Om vi kan framhärda med det, är en senare fråga. I varje fall så gick strömmen då in mot kristendomen och förde smålänningarna med sig. Motströmmar uppstod men de förlorade snart sin kraft. Småland blev kristnat och de äldre religionsskikten antingen blandades upp med den nya eller gömde sig under ytan. De gamle gudar blev helgon eller djävlar, den hedniska vintermarknaden blev Sigfridsmässemarknad och är så än i dag.

I Öjaby besökte jag förr ofta en källa vid landsvägen som kallades Silverstad källa. Dess vatten drack man ur handen för dess vackra namns skull. Där troddes hedningarna ha tvättat sig innan de gick upp till Odens tempel i Växjö. Sedan blev den en dopkälla och till sist en plurr. Där hade man hela förvandlingen och den fann man helt naturlig, ty hedendom och medeltid stod inte högt i kurs och dessa minnen var inte något för ett luterskt barn att bevara och värda. När man senare fick ögonen upp för den småländska medeltiden blev den förbunden med helt andra trakter. I Nydala vid Ruskens strand och i Dädesjö kyrka upplevde man den.

Det är alltså till Njudung vi först reser för att få en glimt av småländsk kyrklig medeltid. Far man med stambanan genom de gamla gränsmarkerna mellan Varend och Njudung, så ser man mest bara mossar och skog, skog och mossar. Men landsvägen går genom ett vackert och omväxlande fast ganska ödsligt landskap. Vid vägen står en jätteek med väldiga valv över vägen, om den inte fallit för vägrätningen vill säga. När jag

farit fram under den har jag tänkt på alla oxdrifter som bör ha rastat här. Man föreställer sig att gränsområdena bör ha avskilt folket i Njudung från folket i Varend totalt, men så var åtminstone inte fallet under förra århundradet. Värendsbornas böjelse för att köpa kor och stutar i Njudung var så stark att den övervann vägens längd och om man får säga som det var, rädslan för Hjälmserydsborna. Norrvingebor som nu lever berättar om sina fäder att de drev i väg till Vrigstad fem eller tio mil för att köpa kreatur på marknaden där. På den tiden köpte folk inte kor med höga mjölksiffror utan kor som härdats under ändå sämre förhållanden än man själv kunde bjuda dem. Och Norrvingarna ansåg sig ha bättre beten åt kor och stutar än vad Östbo och Västbo hade däröver i Jönköpings län.

Det sades i Norrvinge att i Hjälmseryd kunde allting hända, så folk söderifrån höll ihop på sina kreatursresor. Här under den stora eken har nog mången suttit och önskat att han väl vore hemma med sin ko. Men då har där i följet varit någon annan som fallit för frestelsen att skrämma upp den rädde ännu mera. »Pass du på, när vi komma te måsen», skulle han säga, »så du inte blir nåpen i näsan utå den där självspillingen som to dö på två käringar. Tro I me inte? Den forsta den svalt han, tess hon ge opp och hängde se på trea våningen. När han hitte na fe han brått å stoppa en ostabit i munnen på na, det hade hon inte mö glädje å. Nästa käring var å den odrya sorten så den rodde han ut på sjön å hyvade över båtkanten. Sen så to han livet å se å blev nergraven inve sin stua, men där kunne inte de annre bönnerna ha an, sånt väsen som han förde. Så de ga nära tattare brännvin för att de sulle flytta han. Men de ska ja sä att de ge åt en hoper brännvin, för de fe grava ner å opp han mönna gånga innan han fe ro här i måsen, äss han nu har nån ro...

I våra dagar har uttrycket: i Hjälmseryd kan allting hända, fått en helt ny betydelse som gett socknen en glänsande upprättelse gent emot norrvidingarna.

Ty vi kan inte peka på någon motsvarighet till den bragd som hjälmserydborna utfört genom att återställa den plundrade taklösa ruinen av sin romanska kyrka i gudstjänstvärdigt skick.

På 1860-talet byggdes en ny kyrka i Hjälmseryd en mil längre ner mot gränsen till Kronobergs län. Den gamla kyrkan såldes på auktion och man försökte spränga sönder henne men tröttnade upp. Folk körde dit och tog med sig vad de hade kunnat få loss. Man undrar om det verkligen bara var åtrå efter byggnadsmaterial som drev dem. En bit av en kyrka kan väl anses som en lyckobringande relik lika väl som en flisa ur ett kors eller ett ben ur en hand. Av den dyrbara romanska sandstensportalen byggdes en potatiskällare, ett fruntimmer köpte en dörr från läktaren och tog den med sig då hon flyttade från orten. Professor Evert Wrangel har vid sitt besök där sett en imponerande ruin men fått »ett sorgligt intryck av en vandalistisk tidsperiod».

Emellertid kom en våg av intresse för den kyrkliga medeltida arkitekturen i Njudung. Rätta tiden var väl inne, och så blev kamrer Torsten Fogelberg riksantikvarens ombud för Njudung. Han sjöng ihop pengar och samlade bidrag från stat och enskilda, och han fick socknen med i arbetet på att återupprätta kyrkan.

Folk plockade fram de bitar från kyrkan de hade inmurade här och där. Biten från dopfunten som murats in i spiseln för att ge lycka, togs dän och bars tillbaka. Fruntimret skickade tillbaks dörren. Folk gjorde dagsverken vid restaureringsarbetet till ett värde av 5,000 kronor. En man gick ett helt år och lagade till murbruk på lediga stunder. Stenaltaret som varit trappa kom tillbaks på sin plats igen. Prästgården hade förut

legat vid en ruin, nu fick prästen ett tempel att ta hand om, där gudstjänster kunde hållas vid särskilda tillfällen och dit folk reste från långa håll för att vigas.

Man föreställer sig gärna att det är det starkt personliga draget i denna restaurering, det frivilliga och mänskliga i den, som givit kyrkan den atmosfär som slår emot en när den står prydd till gudstjänst en helgdagsafton. Det nuvarande kyrkorummet är inte hela den gamla kyrkan, men för den som inte förstår sig på det, verkar den slutet och värdig i sin litenhet. Det första man ser är altaret med ett litet romanskt fönster, det blir ett vackert ljus genom dess tjocka valv över de bleka freskerna. Här träder oss den tidiga medeltiden till mötes i enkelhet, renhet och tyngd. Tyngd men inte tafatthet, den kom senare då stilkänsla och yrkeskunnighet försämrats.

Den form vilken medeltida svensk fromhet skapade sig har återuppstått i ett brottstycke. Men mycket kan inte återställas. Det lever i Hjälmseryd ännu en gubbe som erkänner att han slagit näsan av den stensulptur som nu står näslös i koret — kanske gjorde han det för att den inte hörde böner mer? Nu skulle han gärna vilja återställa näsan men det kan han ej. Relikgömmorna i altaret och i den näslösa helgonbilden är tomma. På sätt och vis gör hela kyrkan intryck av en tom relikgömma på oss som går här omkring i våra luterska skor och betraktar den. Vi vet så lite om vad den betydde, vilken kraft som bodde här och kunde stråla ut över Hjälmseryd en gång.

Det borde kanske erinras om att man kan ta en givande omväg till Hjälmseryd. Den går förbi Grönskulle som höjer sig vid en av de fyra sjöarna med namnet Allgunnen. Från toppen av Grönskulle är en väldig utsikt över de Njudungstrakter dit cistercienserna kom på 1100-talet. Skog och sjö än i dag, skog och sjö så långt

ögat når och det är långt. Man förstår varför Grönskulle varit ett vårdkaseberg. Hit lär också munkarna till slut ha tagit sin tillflykt när deras tid var ute, efter 400 år.

Från Lammhult kan man också ta vägen över Ohs uppåt Rusken till Nydala. Rusken hör inte till de kända sjöarna men är liksom över huvud Östra och Västra härad en upptäckt och en överraskning. Rusken ligger under höga stränder så att man har fri utsikt över dess långsmala bäcken, åtminstone en vacker vårdag innan grönskan blivit tät. Ohs har en av de vackraste gamla broarna i Småland vilket inte vill säga lite, och har kvar en gammal förnämlig bruksprägel.

Hur kom det sig att cistercienserna slog sig ner i Nydala? När Linköpingsbiskopen öppnade åt dem ett område i Småland, så valde han ett hedniskt, icke ett tillmötesgående sådant. Ur Emilia Fogelklous »Fromhetslivets svenskhistoria» hämtar jag bland många andra uppgifter även den om hur förtvylade munkarna i Clairvaux kände sig att behöva fara till de vilda och råa människorna i Norden. Men Sankt Bernhard såg i kallelsen från Norden ett tecken från Gud, och så måste de ge sig i väg.

De kom till Ruskens norra spets och grundlade här sitt Monasterium Beatae Mariae de Novavalla. I själva namnet låg en rörande påminnelse om det saknade Clairvaux. Självt en dotterkyrka till Clairvaux blev Nydala en moderkyrka för ett stort område. Hjälmserydborna berömmar sig av att deras kyrka är äldre än Nydala. Men om inte cistercienserna kommit till Nydala i den period av reformatoriskt nit som orden upplevde på 1100-talet, så hade aldrig Hjälmseryd fått en kyrka med fresker och skulpterad portal.

Nydala är inte på långt när så bekant som dess motsvarighet i Östergötland. Men så kan i stället resenä-

rerna som tar sig dit hänge sig åt den tjusande illusionen att ha upptäckt något bortglömt och fördolt. Klosterkyrkans gråstensgavel är av en annan resning än de andra medeltida kyrkorna i Småland. Den kyrka som nu är i bruk är ändå bara en del av den ursprungliga och dessutom en i hög grad illa åtgången del. Barocken har tryckt sin prägel på dess inre så att man har svårt att tänka sig den tunga stränga kyrka där cistercienserna höll gudstjänst natt och dag. Endast i bönekamrarna som omgjorts till sakristia föres man tillbaka till medeltiden.

Resten av den stora stiftelsen är bara ruiner. Det ursprungliga, först byggda kapellet eller bondkyrkan har sina gavlar kvar, och här planeras ett museum. Av abbotens hus finnes en ruinklump. En del av klostrets grundmurar är frilagda men mycket vilar ännu under jorden och väntar på spade och anslag. Resterna av en vattenledning av sten som munkarna dragit från en sjö norr om klostret kan ännu spåras, men sen är det inte mycket mer. Och ändå vet vi att dessa medeltida byggmästare kunde bygga så att tidens tand var maktlös mot deras verk. Det skulle nitiska människor till för att bryta sönder Nydala kloster, annars hade det stått än i dag.

Historien om Nydala är historien om ett fyrahundraårigt försök. Så länge håller det sig uppe i Njudung, sen stampas det ner och plånas ut och lägges till yttermera visso under ett bann som varat även det i fyrahundra år.

Två hundra år av uppgång och blomstring. Så vitt man kan döma måtte det ha gått bra att lära »råa obildade folk religion och tukt». Smälänningarna tar lärdom av klosterbröderna, kanske mest i världslig måtto. Lekbröderna eller konverserna som skötte det världsliga utgjorde en tyst och ständigt arbetande skara, så beskri-

ver dem Ortved i sin bok »Cistercieorden og dens klostre i Norden». De bröt väg, odlade urskogsmark, planterade, torrlade vattenfyllda ängar och mossar, införde nyheter i jordbruk såsom t. ex. treskiftet, de var styva och mångsidiga hantverkare, som själva tillverkade allt vad de behövde, alltså höll ett omfattande självhushåll av förebildlig art.

Att bygga och pryda kyrkor så som de själva lärt i Frankrike och lära upp konsthantverkare utgjorde också del av deras uppgifter. Det ålåg dem att visa gästfrihet mot främiingar, de tog emot gamla och sjuka och även förmögnare helpensionärer som ville sluta sina dagar i klostrets hägn.

Genom ännu bevarade gåvobrev kan man få en föreställning om all den stora frikostigheten mot Nydala. På 1200-talet tillföll dem även gårdar från den socken, där jag bor i Norrvidinge. Vi tror att den eleganta stiliserade madonna från Bergs gamla kyrka som förvaras i Växjö museum, är en erinran om förbindelsen mellan cistercienserna och bergborna. De som vill skydda orden från de nära till hands liggande anklagelserna att ha kapat åt sig för mycket, erinrar om att det inte var bara feta, lättskötta egendomar och fina fiskevatten de fick utan ofta utmarker som vållade dem mycket arbete.

I centrum av all denna världsliga verksamhet befann sig alltså kormunkarna med sin abbot. De bildar stiftelsens kraftstation genom vilken den gudomliga nåden ledes ner som driver företaget. De måste därför hållas i en oavbruten andlig träning. Natt och dag tillbringas med andliga övningar. Kapitel hålles varje dag, varvid fel och försummelse genomgås, bekännes och bestraffas. Det skall hållas oavlåtliga förböner om lättnad i skärselden för dem som skänkt klostret jordar och fiskevatten. Föreställningen om lata munkar kommer delvis ur missuppfattningen att ett sådant liv är lättjefullt,

men där lättjan inträder är detta liv dött. Har man tagit på sig att tjäna Gud för deras räkning som inte själva förmår ägna sig helt däråt, så har man därmed också ställt sig under hårda krav.

För luteraner är det obegripligt att några utvalda innanför en klosterkyrkas murar ens med den strängaste andliga koncentration kan överta de världsligas plikter inför Gud eller hjälpa dem som dött utan förlåtelse. Ty de har fått inpräntat i sig att var och en måste göra upp sin sak med Gud direkt och att man väl bör tillgodogöra sig Kristi överloppsgärning men inga människors. Men på förlutersk tid bör det ha känts ganska skönt för de troende, som gick omkring bland avsatta demoniserade makter, att veta sig ha detta tysta försvarsverk ibland sig där förhandlingar oavbrutet fördes med de heliga förespråkarna inför Guds tron. När man är viss om förbönernas kraft, är det inte svårt att betala för dem, först när den tron försvagats blir det betungande.

När Luthers idéer kommer till Småland stöter två konträra system inom samma kristendom ihop. Det är detta tillfälle som den världsliga makten begagnar sig av för att i namn av den rena läran öka sin förmögenhet. Företaget påminner i så måtto om utplundringen av judarna, att man inte räknat med någondera partens arbete såsom ett värde för det land där det utfördes.

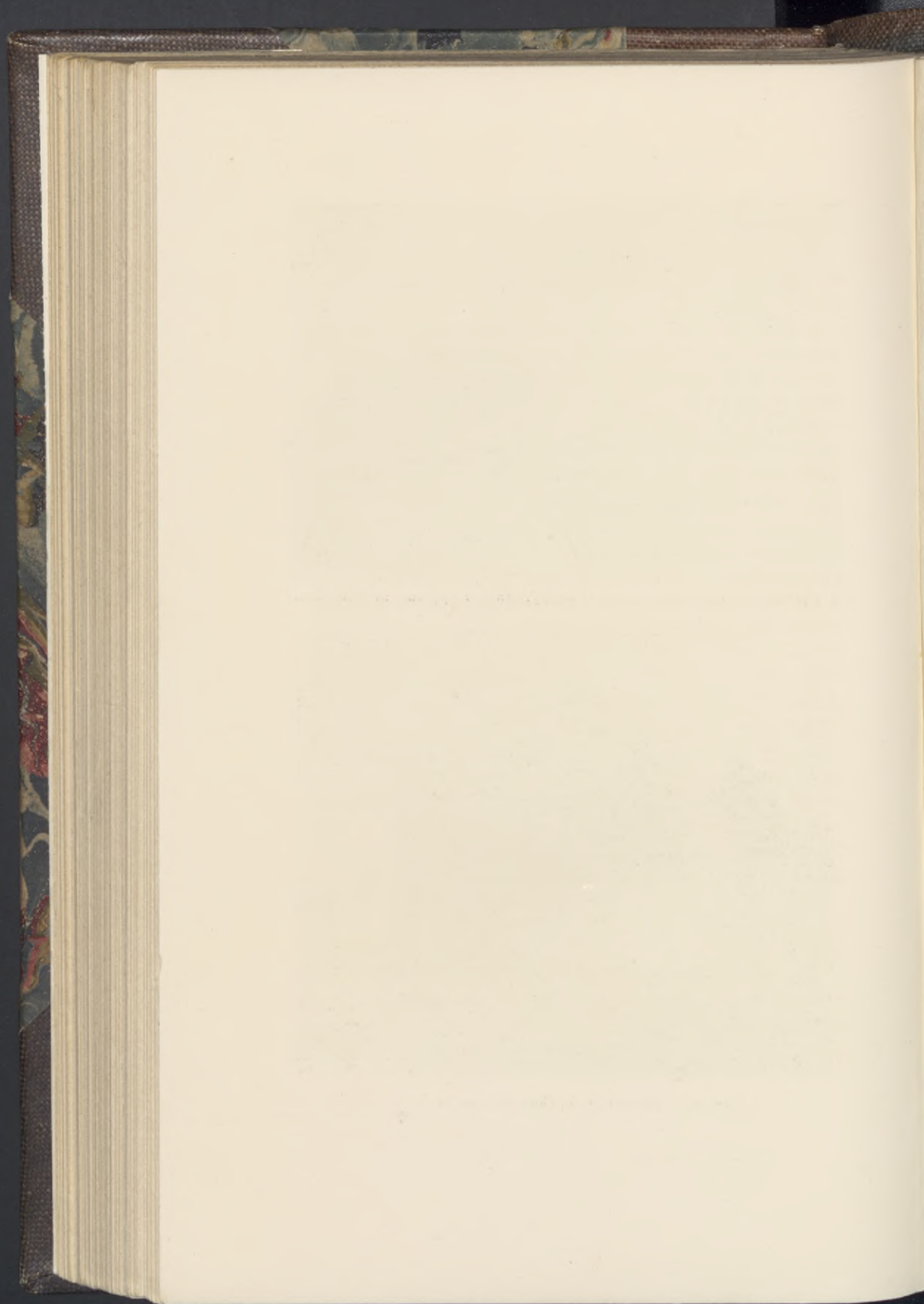
Innan den slutliga undergången kom var den länge förberedd. Såsom Ortved skildrar klostrets senare historia är det en kamp mot missväxtår, nödår, digerdödsår och mot den tilltagande respektlöshet som gör att klostret aldrig är säkert för att bli skattat på sina ägodelar som en bikupa. Så länge bannlysningen var ett hot som människorna föll till föga för, har det funnits möjligheter att skydda klostret med Andens skarpa svärd. Det tillgreps också av biskop Absalon i Lund i

I Hjälmseryd kan allting hända: ödekyrkan har uppstått ur förödelsen

Så såg Hjälmseryds kyrka ut ännu år 1934

ett brev från slutet av 1100-talet, ställt till folket i Njudung, Varend och Finnveden.

Efter den tidigare medeltidens blomstringsperiod tycks en genomgående försämring ha inträtt för hela Småland.

Det är svårt att säga i vad mån klostrets oförmåga att skydda sin egendom och sin ordning hängde samman med att en inre kraft var uttömd och förbindelsen med kraftkällan i universum försvagad. Beskyllningar mot prästerna för oordentligt leverne, utsvävningar och simoni saknas inte från slutet av 1200-talet. Förbindelsen med moderklostret i Clairvaux slappnade i varje fall. Men det finns också bevis på att klostret ännu i det sista åtnjöt allmogens kärlek och vördnad. Det var stormännen som tog klostrens rikedomar för att bekosta rustningar och sin personliga hushållning.

Utrotningen av cistercienserna och deras Nydala sker under första hälften av 1500-talet, krönikan bevarar denna tragedi i några få knappa ord. En dag under år 1521 kom Kristian II till Nydala, han var verkligen mycket verksam i Sverige det året. Abboten ansåg sig enligt sina regler förhindrad att ta politiskt parti för den ene eller andre av Sveriges herrar, men tog dock emot kungen med största gästfrihet. Följande morgon under gudstjänst inträdde konungen i kyrkan, framkallade ett intermezzo, lät binda abboten och de tolv prästerna samt kastade dem alla bundna i sjön där de förgicks. Därpå for han sin väg, medtagande vad han hade lust till däribland klostrets kopiebok med avskrifter av dess gårdshandlingar. Detta dyrbara byte har först helt nyligen återbördats till Sverige.

Det gjordes ett försök att återupprätta klostret igen. Biskop Brask invigde en ny abbot och återinvigde det skändade portkapellet, korsgången och begravningsplatserna. Men modet var brutet. Finanserna var också ef-

ter den betan eländiga, och allmogen kunde ej hjälpa upp dem. Gustaf Wasa lovade visserligen smålänningarna att »var och en må tro och predika vad han tycker, och angående munkar och nunnor blir allt vid det gamla». Men det var bara eftergifter för stunden. 1529 tog kungen slutgiltigt klostret från cistercienserna och det fick luterska ämbetsmän som förvaltare. Efter den stora kyrkoräfstén skrev allmogen till Gustaf Wasa att det snart var så ljuvt gå i en öde skog som i en kyrka.

Man funderade på att återuppta någon form av kloster igen, därför att det var svårt att ordna med ungdomens uppfostran, att placera gamla präster och »till äktenskap ohågade eller otjänliga kvinnor» men tiden tyckes ej ha lämpat sig för en övergångsform.

Efter fyrahundra år har tanken kommit upp att grunda ett religiöst centrum i Småland, helt luterskt men i alla fall präglad av koncentration och avskildhet (inte för livet men under någon tid) till de andliga insikternas och krafternas stärkande. Det är just ungdomens fostran som står i förgrunden. En folkhögskola skulle bilda kärnan i stiftelsen, och utbildningen av söndagsskollärare är en av de uppgifter som ligger stiftets biskop särskilt om hjärtat vilket är helt naturligt. Stiftelsen skulle också bli den plats där kyrkliga möten, kurser och läger inom stiftet skulle förläggas.

Platsen för Sankt Sigfrids stiftelse är ännu inte bestämd. Även om det nya bygget inte reses i Nydala, så är det dock på sitt sätt och under tidsbetingade former en fortsättning av Nydala efter 400 år.

Den nyväckta lusten att knacka fram den medeltida konsten i Småland under övermålningarna och restaurera de minnen som finns kvar från vår kyrkliga medeltid, går som en strömning vid sidan om arbetet för Sankt Sigfrids stiftelse. Men kanske flödar båda dessa intressen ändå ur samma källa.

»Som de blinda sitta vi alla vid Herrens väg i detta Midgård, slagna med blindhet tills nornan griper oss, så vilse är världen, trolös mot Gud, nedsjunken i mörker, trældom, i dödens dalar...»

Den som kommit till Njudung för att se vår kyrkliga medeltid är på långt när inte färdig med att ha sett Hjälmseryd och Nydala. Man bör se Myresjö återuppståndna lilla medeltidskyrka som också har varit taklös men nu är satt i stånd. Den har återfått sin predikstol från 1600-talet av Jönköpings museum med ömsidigt tack: museet för lånet, kyrkan för tillsyn och vård. Likaså bör man besöka Lannaskede som anses vara den bäst bevarade och mest typiska av den tidens kyrkor. I vapenhuset står där en vikingagrav och inne i kyrkan en brudstol med hjärtan och druvor utskurna i ryggen.

Det finns ju många fler gamla kyrkor och de är inte alla placerade i Njudung. Vederslövs kyrka med sin underbara smidesbeslagna dörr varmed endast grinden i södra Sandsjö kan tävla, Jäts ödekyrka som fortfarande har sin fjällbeklädnad kvar, Sjöås, Drev, om jag nu bara får nämna dem jag själv fått tillfälle att se.

Taket i Dädesjö kan man ha rätt att uppehålla sig särskilt vid, ty det är något i sitt slag enastående, inte bara för Småland utan för hela Norden. Dess målningar från senare delen av 1200-talet är utan restaureringar bevarade, något blekta men underbart vackra i sin färgskala av blått och brunt, svart och vitt. Att kyrkan en tid var sädesmagasin tycks inte ha skadat dem. Det var en stor sensation då den igenmurade triumfbågen nyligen öppnades, och man i dess valv

fann bevarade väggmålningar, troligen av samma mästarehand. Av kyrkans prakt från gamla tider är annars allting försvunnet så när som ett par träskulpturer och några nästan utsuddade väggmålningar. En del är överfört till den nya kyrkan, däribland en del textilier vilka ligger till underlag för kyrkliga vävnader, som upptagits av Kronobergs läns hemslöjd. Taket är fyllt av medaljonger inom en bård av akantusrankor. Det är inte så lätt att se vad de ska föreställa, men med hjälp av professorerna Wrangels och Rydbeckes texter går det lättare. Om några kopior eller färgfotografier vore tillgängliga för de besökande skulle målningarna säkert ge än mer behållning. Flertalet av bilderna utgör en sammanhängande serie vars motiv anses vara hämtat ur ett numera försvunnet legendarium eller medeltida visa. Här läser vi som i en bilderbok om de ting som »ej finnas i biblia skrivet och äro dock fullkomliga sann och prövad». Det är sådana »fåfängliga saker och mirakler» som prästerna i stiftet ännu 1647 förbjöds att utsprida från predikstolen.

De visar det medeltida tänkandet från en mycket älsklig sida. Genom att följa dem kan man på nytt sätta hop den populära Staffanslegenden. Staffan är en av Herodes tjänare och när han sett stjärnan i julnatten, går han till Herodes, stör honom mitt i middagen och säger: »nu är oss profeten född försann som världen skall frälsa och döma». Det vill inte Herodes tro förr än tuppen på fatet »står upp, slår ut sina vingar och galar» vilket den prompt gör. Den ropar till och med: Christus natus est, så det i salen klang. På Herodes har detta ingen annan verkan än att han låter stena Staffan. Både tuppens uppståndelse och Staffans stenande förekommer i Dädesjötaket.

Legenderna om Guds moder fyller också en stor del av taket. Självgör hon underverk och underverk ske

för att rädda henne och barnet. Mannen som lovat att aldrig ljuga, håller på att bli hennes fördärv vid flykten till Egypten, ty han kan inte ens rädda Guds son med en nödlögn fast dess moder ber honom därom. Kommer förföljarna och frågar om kvinnan och barnet ridit förbi, så måste han säga ja för sitt samvetes skull. Hon slutar att argumentera med honom och ber att säden han är i färd med att så strax skall mogna till skörd. Knektarna kommer och frågar efter modern och barnet. Här har ingen farit förbi sen jag sådde den säd jag nu skördar, svarar den sanningsenlige mannen, varpå knektarna anser förföljandet lönlöst och kastar om sina hästar.

I de medaljonger som ägnas åt Marias sista stunder dyker ett gammalt motiv upp som varit fullkomligt utstruket ur vårt reformerade medvetande. För oss försvinner Maria med Jesu ord på korset: kvinna se din son, men både romerska och grekiska katoliker sysselsätter sig lika väl med hennes ålderdom och död som med hennes barndom och ungdom.

Det heter att hon på gamla dar mycket längtade att få skiljas hädan. Då kom Jesu Kristi ängel med otaligt mycket ljus, förutsade hennes bortgång och gav henne en grön palmkvist från paradiset lustgård. Kännaren av Dädesjötaket O. Rydbeck anser att en av bilderna i Dädesjötaket föreställer Maria då hon visar för Johannes den palmkvist hon fått av Gabriel vid hans andra besök.

Man är nu på 1200-talet och den oberörda jugfrudomens värde är starkt betonat. Därför kan en legendförfattare inte tänka sig en större glädje för Jesu moder än att inför sin död få en palm från Gabriel till yttermera bevis på att hon var en ren jungfru då hon födde Guds son till världen. Detta är åtminstone vad man inbillar sig då man står där i Dädesjö kyrka och försöker läsa i dess bilderbok med uttolkarnas hjälp.

En sak behöver ingen tveka om, nämligen att där ligger en stor kärlek till Guds moder i dessa bilder. De som älskar henne vet inte vem hon är. De vet inte att de firar årsdagen av världens födelse vid Marie Be-bådelsedag, därför att de med en tråd hänger fast vid en uråldrig skapelsehistoria enligt vilken hela världen blivit till i en Gudamoders sköte. Men de vördar henne och är ömma om henne, de låter alla apostlarna sörja vid hennes dödsbädd och följa henne till graven med ängelen Gabriels palm.

Nu finner man inte något spår av det ömma förhål-landet till Guds moder här i Småland, annat än några blomnamn: jungfru Marie lin och sänghalm, jungfru Marie hand, samt några gamla fromma ramsor vilka in-te brukas mer. Vi har redan citerat en aftonbön som börjar med en bild av jungfru Maria med Jesus på knäet. Här följer två småländska böner till Maria vilka även de är upptecknade av Hyltén-Cavallius.

Den första användes för att avbedja regn:

Jungfru Maria hon satt på stätta,
hon borsta och hon flätta.
Hon bad till Gud allena
att regnet måtte lena
och solen måtte skina
först på folk och sen på få
och sen på jungfru Marie lilla vita knä.

Den andra skulle sjungas så lusteliga av ett litet barn medan det gick runt huset:

Jungfru Maria står upp och tänder ljus.
Gud vare med oss i detta hus!
Hon lycker våra ögon, hon täcker vår mund,
Hon friar vår själ från helvetets grund.

I Colerii Oeconomia finns en rimmad almanacka. Där är Maria så inflätad i rimmen att 1600-talet inte fått bort henne. Man gör en reservation för de påviske vidskepelse och läser sen verserna i alla fall.

Så här låter minnesramsans för september:

Egidius blåste i sitt horn,
nu är Maria jungfru båren,
låt oss högt det korset uppsätta
att ingen må det oförrätta.

Och denna är för augusti då man firade minnet av den dag Jesus Kristus kom till jorden med mycket herrskap av himmelrike för att hämta hem sin gamla moder:

Peter och Staphan underlig,
Dominic Sixtus frögda sig.
Sade Laurens: vad mån det vara,
Maria vill till himla fara?
Bernhard stod därifrån,
Bertil sade: vad ser du så
mycket uppå?

Bertil och Bernhard representerar här ett påtagligt avståndstagande och en begynnande skepticism. Därifrån går vägen fram till den inställning som mötte riksantikvariens ombud, när han letat fram en träskulptur och satt in i en nyrestaurerad kyrka. »Tag bort fruntimret, hon hör inte till vår religion», kommenderade en av sockenpamparna, och fruntimret kom bort.

Detta flyktiga och i hög grad ofullständiga besök inom den småländska medeltida kyrkans värld må avslutas i Hjortsberga kyrka. Det medeltida triumfkrucifix som avbildas här har blivit räddat in i socknens empirekyrka och har sin plats mitt emot predikstolen. Det sitter dock så högt uppe att man helst bör ha blivit var-

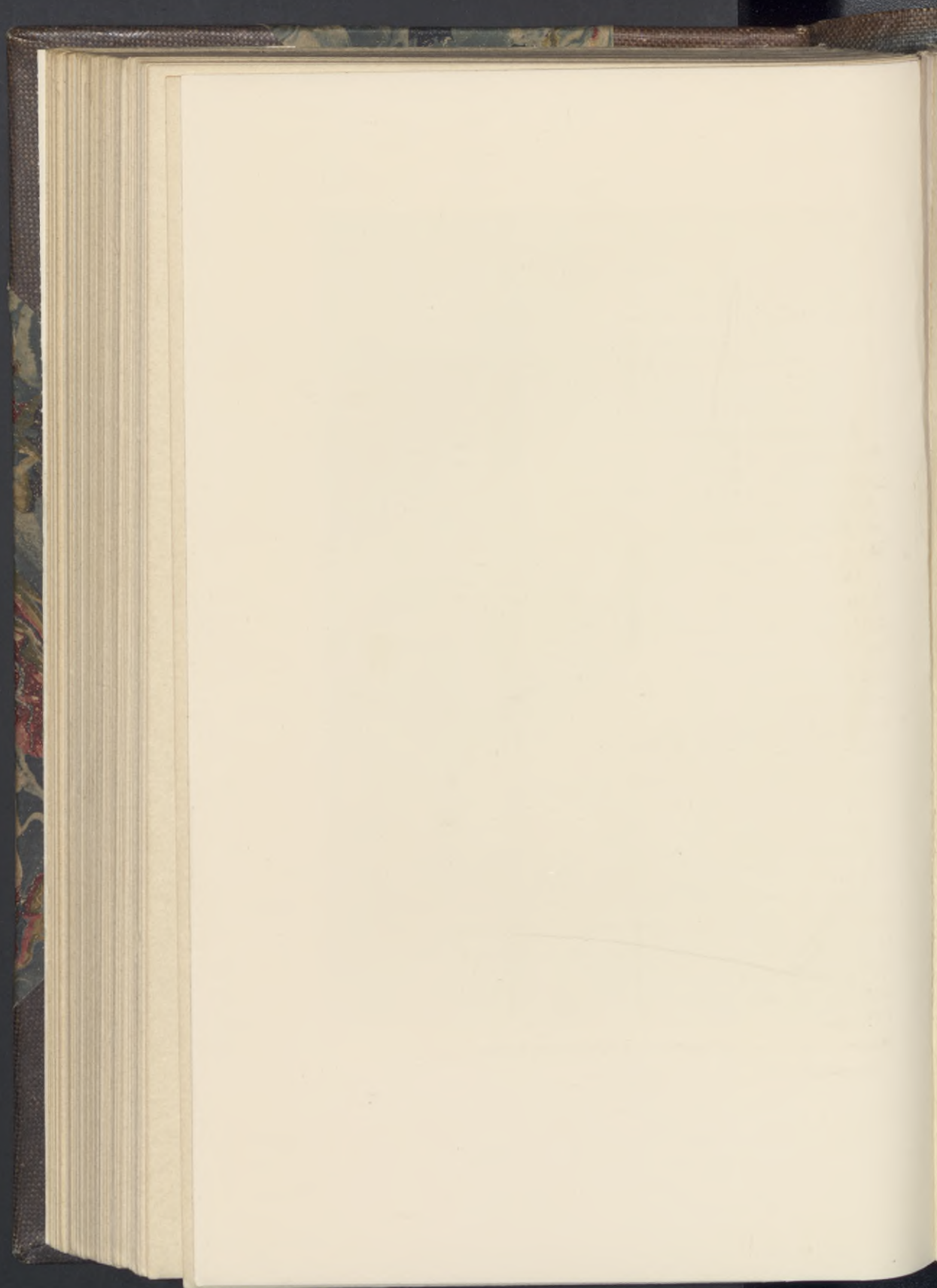
skodd om dess skönhet, annars kan man lätt gå det förbi som många har gjort. Fastän Jesu sida är genomstungen, har han inte uppgett andan. Hans ansikte är levande och smärtförlöst, hans ögon blickar kärleksfullt ner på någon vid korsets fot som vi inte ser. Efter evangeliernas berättelse och all rimlighet skulle han vara död nu, men han är inte död, han kan lyssna och svara:

»Så kom Jesu moder gångandes.
Min son var haver du varit?

Jag har varit i helvete,
och nedslagit alla helvetets portar.
Jag har varit i helvete
och igenlöst Adam och Eva
och alla små barn, både större och smärre . . . »

Krucifixet i Hjortsberga kyrka

PELAGRIMS RESOR

Spänningen mellan andligt och världsligt, synd och försoning, självhämnd och självtukt, blodrus och botgöring skymtar som motiv i småländska sägner och folkvisor. Även om ursprunget inte alltid är småländskt, så har det upptagits som eget och lokaliserats till bestämda platser.

Det märkligaste med barnabrunnarna i Ödetofta, Tolgs socken, är inte att där 1902 vid en upprensning hittades 6,000 offermynt från Magnus Ericson till Oscar II. Inte ens alla historier om hur man sökt bot för sjuka barn där genom att tvätta barnens kläder i den ena, doppa ner dem själva i den andra och låta dem dricka ur den tredje brunnen. Denna vallfartsort är nu övergiven sedan Stina Harrington även kallad Handtång, gått hädan, den sista som visste hur man skulle bära sig åt och som kunde hjälpa de sjuka vid källan. Nej vad som är så märkvärdigt är tron att källorna fått sin undergörande kraft genom blod, frivilligt utgjutet till försoning av ett brott.

Tre bröder här från trakten som i allra första pasteriets dagar varit munkar och pilgrimer, återvände långt om länge och mötte då tre vackra pigor som körde hem boskapen. De började kurtisera dem och först när det var för sent upptäckte de sex att de var syskon. För ängslan och ont samvete ville då bröderna inte längre leva en timma. De bad systrarna befalla sig

i Guds händer och dräpte dem först och sedan sig själva. Där det ofrivilliga incestbrottet sonats sprang sen källorna upp till välsignelse för många.

Det är inte utan ett intresse att jämföra med en blodskamstragedi från en annan socken. Ränningen är densamma men försoningens inslag fattas, och härifrån hörs det ingenting om några undergörande källor. En mäktig bonde hade skickat bort sina tre söner enär det blivit spått att de skulle bliva sina systrars banemän. Bröderna och systrarna träffades i hemmets närhet och dessa förvildade bröder säger:

Antingen skolen I vara vårt viv
eller skolen I mista ert unga liv.
Den yngsta av dem
hon svarade då
Gud låte oss ingendera fresta på.

Men, så här gick det:

Först så voro de deras viv,
Kaller är den skog,
Sen fingo de låta sitt unga liv,
De voro tre sköna jungfrur.

Dådet upptäckes då bröderna kommer hem och fadern nedhugger sina söner:

Truls tog till sitt rostiga svärd,
kaller är den skog,
De skola dö, de äro det värd,
De voro tre sköna jungfrur.

— — —

Jag måste bekänna att jag for till Angelstads kyrka i Bolmentrakten för Ebbe Skammelsons skull. Jag ville se järnkorsen på kyrktaket som sägas ha varit smidda

av Ebbe Skammelons bojar och beträda kyrkogården där skiljemuren mellan vigd och ovigd jord ramlade ner så att Ebbe kom att vila på heligt rum.

Själva sägnen om riddaren som förlovar sig med en fager mö, bestämmer förlovningstiden till sju år och kommer hem på dagen lagom för att finna sin fästmö i brudstol med en annan, är närmast invandrad från Danmark men sedan lokaliserad till olika ställen. På Grönskulle visas än i dag de hålor där tragediens huvudfigurer begravdes och visan som här är rent parodisk finnes på tryck. Men sagan om Ebbe Skammelson på Tiraholm vid Bolmen är det något särskilt med, den har många högdramatiska och gripande detaljer. De tre variationer jag läst är överens i själva huvudstycket: brottet och botgöringen, så jag väljer den som är satt på vers.

I den står att när Ebbe vid hemkomsten fått situationen klar för sig, sökte han undgå det öde som väntade genom att kasta om sin häst. Hans mor övertalade honom dock beskäftigt att stanna på bröllopet, vilket hon sedan ångrade hela livet, ty hon fick handen avhuggen. Ebbe gick alltså in och tjänstgjorde som munk vid bröllopfesten, ända tills det blev tid för bruden att gå i säng. Då tog han henne avsides och påminde henne om hennes ed, men den dumma gåsen svarade med att lova att bli som en mor för honom. Han stack genast ner henne, gick in i stuvan och sade till brudgummen som dessutom var hans egen bror: nu har jag följt din brud i säng, »att hon skall intet drömma». Varpå brodern förfärad svarade, att Ebbe så gärna får stanna hos henne om natten. Då dräpte Ebbe även brodern, slutligen fadern och högg som sagt handen av sin mor.

Och vad hände sedan?

Visan svarar:

Thet var Ebbe Skammelson
 Han gick sedan till smidie by
 Ther låter han slå sig ringar av järn
 Och alle vore de ny.
 Thet var Ebbe Skammelson
 Lätte järnslå både händer och länder
 Så vill han pelagrim's resor gå
 Och försona sina synder.

Påvens avlat i Rom gav honom inte lugn, säger en annan version, han återvände och bad tinget om ett hårt straff. Lantdomaren i Västbo dömde då att han skulle smidas i sju lispund järn och i dessa bojor förflytta sig mellan Bolmens 365 öar, sedan han tillbringat ett dygn på varje. Han släpade sig omkring lik en vingskjuten fågel och landsteg slutligen vid Angelstad. När han låg gömd i en lada kom en piga för att mjölka och sjöng under mjölkningen riddar Ebbes visa. Han røjde sig genom att ropa: »Somt är sant och somt är falskt.» Pigan varskodde folk som hjälpte honom fram till byn. Mellan den och kyrkan låg en jordfast sten, han steg upp på den och utropade: »Är jag värdig att vila i vigd jord, så sker det.» Bojorna föll då av hans händer och fötter, och han föll död ner till jorden. Efter det han begravts på norra eller helvetessidan utanför muren skedde sådana järtecken, att bönderna utvidgade kyrkogården att omfatta Ebbes grav. Organisten Gadd påstod år 1829 att den ännu var i gott stånd.

Det motiv, på vilket sagan om Ebbe Skammelson är uppbyggd, är tidsbestämt endast i den yttre omklädnaden. Dess kärna ligger innanför medeltid och nutid. Naivt och allmängiltigt är här uttryckt den eviga striden i människans bröst mellan driften till självhämd och längtan att försona och förlåta.

SMÅLÄNSK MAGI

Det var en gång en skogspark som skulle fällas. För mig och många andra hade den betytt både skydd och skönhet där den stod, men nu var det alltså slut. I ett hörn vid vägen stod en tio—femton stycken vackert och fritt vuxna furor och granar, och dem dristade jag mig att be för. Markägaren hade ingenting emot att låta dem stå som ett skydd mot den gapande tomheten bakom, men han kunde ingenting göra, ty de tillhörde den som köpt dem på rot. Jag ackorderade då vidare med honom som köpt dem på rot. Han värderade trädens värde i penningar tre gånger högre än jag. Vi beslöt att låta den slutliga uppgörelsen anstå till morgonen därpå.

Följande morgon vaknade jag med ett ryck och tänkte: hur ska jag nu göra? Min omgivning varnade mig allvarligt för att köpa träd på annans mark och låta dem stå där. Redan förut hade jag rykte om mig att vara lite småtokig och småförmögen och värre skulle det bli. Med dessa förmaningar i öronen, skyndade jag i väg utan att veta hur jag skulle handla. Det såg så underligt ut då jag kom fram. Större delen av skogsparken hade fallit nu, men det hörn, om vilket vi underhandlade, hade sparats ut. Ännu en gång gick jag en tur omkring träden. Deras svepande grenar tyngdes av vintermorgonfukt, de skrovliga stammarna var djupt och måttat bruna, över mossan låg små gråa fuktpärlor.

Ett lag karlar hade just börjat morgonens arbete med yxa och såg. Mitt i den stora stillheten började en hög fura att vaja och strax föll den omkull.

En lång stund talade karlarna och jag i kubik och jag mottog en hälsning från virkeshandlaren att de här träden var de värdefullaste på hela området. Konstigt nog var hans värdering av träden fortfarande tre gånger så hög som min.

Karlarna tog itu med nästa träd och jag började på nytt vandra bland dem som ännu var kvar. Om jag skulle nöja mig med åtta träd, vilka borde jag då välja ut?

Det var då träden började tala.

De stod där som individer med starka tydor och vart och ett begärde att få leva. De var bara sexti år gamla och befann sig alltså vid ingången till medelåldern. De skulle kunna stå lika länge till med sina rötter i jorden och lägga på årsringar.

På den tiden då alla träd kunde tala ropade de om varandra till bonden, som kom ut med sin yxa i skogen: »Ta inte mig, ta min syster!» Men här var ett träd som sade alldeles tvärtom. Det var en gran som stod och höll en tall i famnen och omslöt tallens rötter med sina. Granen sade: Rädda oss båda om du kan, annars låt oss dö tillsammans!

Det var en svår strid. Mitt ursprungliga motiv för att köpa träden hade bleknat bort. De begärde att få stå för sin egen skull och sitt eget mysterium. Men så småningom drog jag mig i alla fall ur deras maktgräns. Jag betänkte värdet av att behålla sista resten av mitt anseende som en vettig människa och gick bedrövad bort.

Gamla tiders smålänningar skulle inte alls ha förvånat sig över att träd uppträdde som personligheter, ty hela

naturen var personlig för dem. De var förvissade att träd kunde ha en själ, knappast granar kanske, men av barrträden åtminstone enar. De bärande träden såsom ek och bok, rönn och oxel var de själfullaste. De största och vackraste av dem hade mer kraft och makt med sig än andra, ty i dem bodde en hamadryad eller löviska och hon tillät inte att de fälldes. Den som förgrep sig på dem fick böta med sjukdomar och olyckor. En Vislandabo som fällde ett friträd i mitten på förra århundradet blev mållös i all sin tid, berättar Cavallius. En bonde högg en gång ner ett vårdträd. Om kvällen stod han och hörde hur det sjöng i stubben:

Husvilla ä vi,
husvilla ä vi,
husvill ska du också bli.

Och nästa dag brann gården.

Men vårdträd kunde också skydda mot eld. När Torlarps by i Sunnerbo uppbrann år 1843 medan man brände brännvin, bar Nessastina ner sina tillhörigheter under Skattegårds gamla alm, och fast hela byn brann upp, nådde elden aldrig dit.

Träd kunde också vara goda fostermödrar, därom vittnar historien om Barnaboken, även den från Sunnerbo. En gång vid pass 1675, berättas det i Ny Smålands beskrivning, hade en vallpojke och vallflicka, elva och tolv år gamla, råkat att få ett barn ihop. Av rädsla för husbondefolket gömde de det lilla kräket i en ihålig bok mitt i villande skogen, men sökte ändå vårda det efter bästa förstånd. Kom den lilla modern först till trädet om morgonen, gav hon barnet bröstmjölk, men när pojken kom först gav han det getmjölk att dricka ur en sko. När föräldrarna gick hem om kvällarna skötte trädet barnet. Det höll sina händer över dem alla

tre, hur skulle det annars varit möjligt att husbondefolket tagit sig an de små föräldrarna och förhjälpit dem till giftermål sedan de upptäckt skandalen? Likaväl kunde alla tre ha blivit nedsatta i en nio alnar djup grop med en brödkaka dinglande ovanför. Deras rop och skri skulle då ha tjänat andra små vallhjon till varning, och när de tystnat skulle lagens tjänare ha skottat igen jorden över dem. Man kan väl inte tvivla på att övernaturliga krafter var med i spelet, när man läser att den lille som haft ett träd till fostermor blev en biskop till slut.

Så länge smälänningen levde i sin naturförbundenhet var trädens liv på hemlighetsfullt vis hoplänkat med människornas. När de kallar ett träd för vårdträd, betyder detta, enligt Cavallius, att de tänkte sig trädet som hemvist för deras vård eller dubbeljag, detta jag, om vars tillvaro de var så ständigt och egendomligt medvetna. Även kristna människor kände en dunkel drift att gå bort och bedja under stora träd. Att hålla mjölk och öl över de heliga trädens rötter var ett steg längre bort i hedendomen, men i avlägsna trakter lär seden ha behållits ända in på 1800-talet.

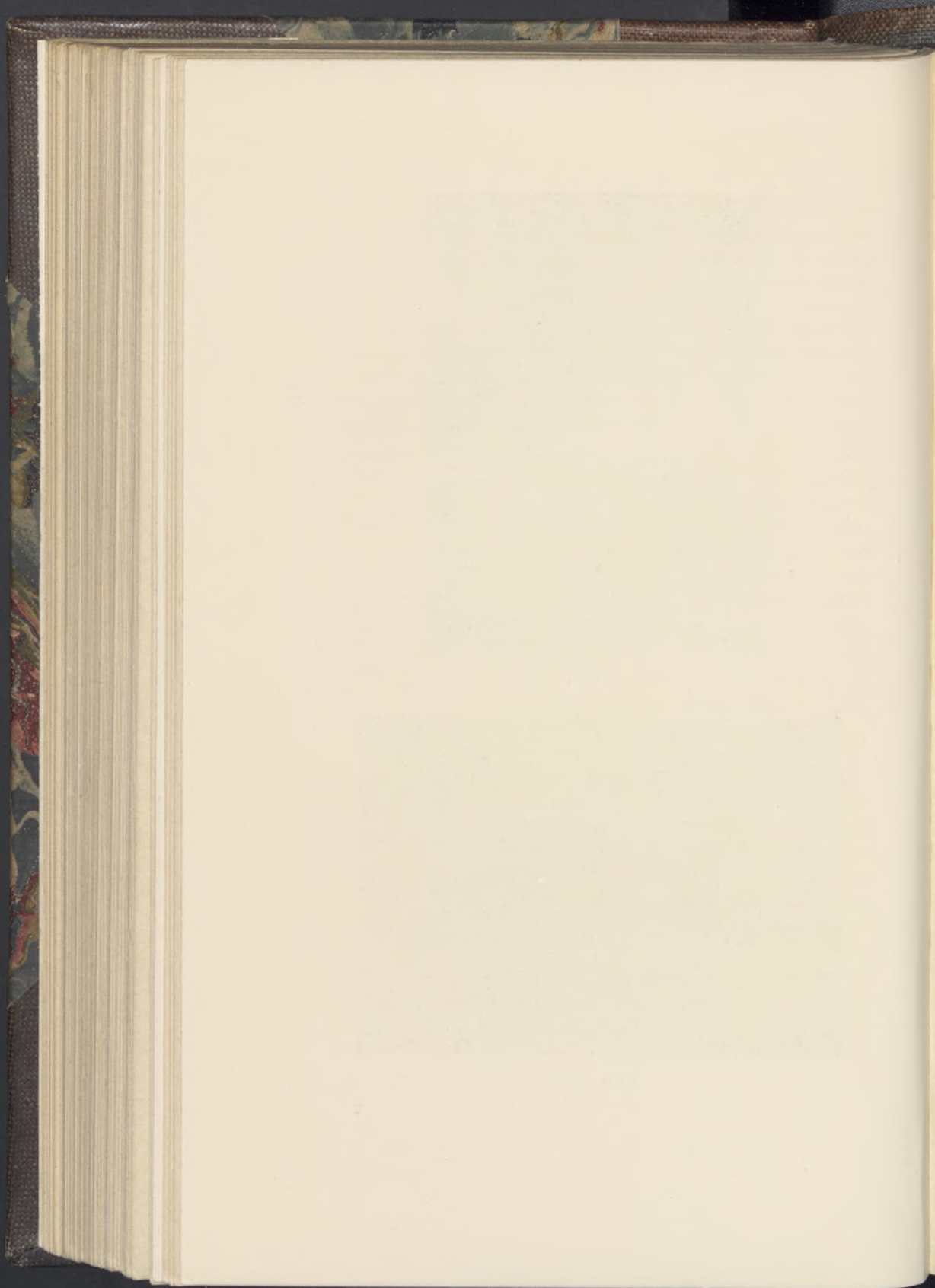
När folk tog sig namn efter träd, till exempel Almén, betydde detta mycket mer än en önskan att heta något klangfullt. Man tänkte på ett bestämt träd och hedrade det genom att uppkalla sig efter detsamma. Det berättas att den stora linden i Vittaryd, efter vilken släkterna Lindelius, Tiliander och Linnæus skulle tagit sina namn, hade tre stammar. Den första utdog samtidigt med den Lindeliuska släkten, den andra med den Linneiska och den tredje med den Tilianderska. Om sanningen av detta fenomen vittnar en prost som hette Forsander, men likväl är den betvivlad, ty det påstås att släkten Lindelius hade sitt namn efter en helt annan lind. Dessutom är det orimligt att en lind skulle vara

Stå?

Eller falla?

så patriarkaliskt inställd att den vissnade ner när en släkt dog ut på manssidan. Åtminstone Linné har ättlingar på kvinnosidan kvar i Småland än i denna dag, så som till exempel landshövdingen i Växjö.

Det går många historier om träd som gjort nytta dels vid barns börd, dels vid krig; som barnmorskor alltså och som skydd och betäckning mot fienden. Under Sjuårskriget gömde sig en bonde från Färgaryd i en ihålig ek när vilda rövarhorder trängde in från Halland som krönikan uttrycker det. Juten sände in spejare efter spejare för att se om vägen var framkomlig, men ingen kom tillbaka ty bonden sköt dem alla ur trädet. Slutligen insåg juten att den vägen, som den osynlige fienden höll under sin eld, måste undvikas. Den tjänst som eken gjorde åt folket i Färgaryd glömde man aldrig.

Om en ek gick det envisa rykten att den dolde skatter i sitt innandöme. Då ägaren började hugga i den, stack där fram ett rart litet kvinnohuvud. Det tillhörde en Mariabild som varit satt att vakta skatterna, men nu måste ge upp.

Man hittar alldeles otroliga gamla träd var man färdas i de avsides trakter dit de dåliga vägarna för. Det finns mångstammiga bokar så väldiga, att varje huvudstam kunde räcka till ett jätteträd för sig, urtidsträd som står kvar som minnen av urtidskogar ur svunna perioder. Det finns stora ensamma ekar som syns milsvitt omkring på sina höjder, jättebuketter av lindar som fått stå i fred kring ett heligt gravrör och stolta slår ut sin väldiga gemensamma rundel mot himlen.

Man kan få vara med om att pressa en liten bil mellan två fantastiska lindar vid vägen, medan den lille blåögde gubben som äger dem träder till och ursäktar sig

med att det »ljasom bär se inte å ta ner di, fast de stå i väjen», alldeles som om han talat om ett par undantagsföräldrar.

Sådana träd kan alltså ännu dra en trollkrets omkring sig så att ingen vågar ta ner dem, även om den tid väl är för alltid förbi då man fruktade att göra dem till ved sen de fallit av sig själva. Men de kan också irriteras folk så att de inte får någon ro, innan de visat att de kan rå på dem. I våras for jag på en övergiven gammal väg och fick då syn på en björk av jätteformat som lagt sig till med en rund krona, vilken i omfång tävlade med bokarnas i närheten. Det dröjde inte många minuter förr än jag var i samspråk med ägarinnan till björken som var en katig och präktig äldre hemmansägare. Hon visste genast vilken björk jag menade, ty hon hade på sina ägor bara *en* som kunde komma i fråga, och det var inte länge sen en virkeshandlare skickat ett ombud att köpa den för 18 kronor. Det ombudet hade hon förstås kört ut, men sen infann sig chefen själv och sa: jaha, mor Lina, nu kommer jag och ska tvångsköpa hennes björk. Genom det uttrycket räddades björken, ty det retade mor Lina som naturligt var. »Tvångsköpa, sa ja, vem är ja skyldi nåt? Inte Svensson i alla fall!» Svensson insåg sitt misstag och försökte i stället med att bjuda 80 kronor. Men mor Lina förklarade att han fick inte hennas björk om han så bjudde fyra gånga åttio. — »Då måtte hon ha steet avigt ur sängen», sa den förvånade Svensson. — »Ä de så han tvunget ska vetat, Svensson, så ste ja ur sängen med ändan först!» Efter detta hade björken fått stå i fred.

Mor Lina erbjöd sig att visa mig en gran hon hade i markerna, som varit avbildad i en tidning. På vägen till detta fenomen funderade jag över samtalet med virkeshandlaren som föreföll mig hemlighetsfullt. Inte att han prövade att få trädet för arton kronor, ty man för-

söker ju alltid att tjäna en slant på ett ensamt fruntimmer, men att han sedan gick så högt över sitt första bud. Hade virket något extra värde som flambjörk? Eller ville han bara helt enkelt visa sin makt över gamla träd och gamla fruntimmer?

Det slog mig plötsligt att mor Lina och jag måste haft att göra med samma virkeshandlare.

Men det behöver ju inte alls ha varit fallet.

Mina vänner påstod att jag sedan brukade gå litet fortare förbi granstubben som stod och höll tallstubben i famn. Det var naturligtvis förtal, men sant var att jag genom ett träd kommit ur min enkelbottnade värld in i den magiska.

På sätt och vis är man alltid granne med den världen i Småland. Det går lätt att låsa dörren som leder ut till den, men om man däremot öppnar den, då kommer alla möjliga minnen fram.

Jag tänkte på min barndoms gudfruktiga gamla hushållsmamsell och hennes små konster vid sidan om kristendomen. De befanns nu ha sitt ursprung i en magisk värld. Hon bodde innanför en förråds-kammare där det luktade ull, lök, torkad frukt och lavendel. Den var otapetsrad och det var stora springor mellan väggplankorna. I dessa springor satt alltid om sommaren stånd av sedum par om par, vilka betecknade pastorsadjunkter och fröknar i förlovningsåldern. Vi avläste med intresse de där taklökarnas vridningar under det de växte i springornas jordmån, ty vi visste att vände sig paren mot varann, blev det förlovning av. Vi fann inte det märkvärdigare än att vi alla skulle falla på knä morgon och afton då det lästes Fader vår. Om den gamla mamsellen fick ihop några av dem hon önskade se gifta, vet jag inte, men det var lika viktigt för henne att skilja folk åt. En gång då hon misstänkte en gäst

för att ha planer på någon i familjen, sa hon: »Jo, jag har nog sett dig springa omkring här länge som en katt med ett ormhuvud», och detta hade åsyftad verkan.

Man kan inte begripa hur sådana dumma yttranden kunde göra intryck på någon. Men hon hade ett sjätte sinne som hon hänsynslöst begagnade i klanens tjänst och därmed kom hon långt. En annan behövde bara önska att smita ut en månskenskväll för att promenera med en skolpojke, så tystnade den kvällen det vanliga knarret i hennes säng. Man behövde inte öppna sin dörr för att övertyga sig om att gumman satt i trappan och vaktade. Hur visste hon att vaksamhet behövdes just den kvällen? Man kröp i säng igen, kuslig till mods, och tänkte att det nog var sant som hon sade att hon sett en av de underjordiska i ladugården. När hon hört tre gånger tre knackningar på rutan om natten, så hade vi ju sport ett oväntat dödsfall. Påtagligen visste hon mer än andra. Men sen på morgonen var hon en vanlig liten gumma, och en kväll drog man henne vid näsan i alla fall.

En vinter då jag slutat skolan, såg jag henne riktigt på nära håll. Det var nytändning, det var lördag och hon koncentrerade all sin kraft på att förmå ett visst par att komma till prästgården och ta ut lysning. Det var hög tid att de kom ansåg hon, tecknen hade sagt henne att något hinder var i vägen men att det kunde övervinnas. De ska komma, sa hon och rörde ihop en lysepannekaka. Därpå dukade hon och gick att klä om sig, medan hon posterade mig att passa pannekakan och skjutsen.

— De är försenade, men de kommer, och pannekakan röre vi inte, sa hon. När hon till slut måste medge att hennes besvärjelser varit utan kraft, gick hon omkring och gnolade en improviserad klagovisa på temat: »Hon bakte lysepannekaka och de kom inte.»

Jag var nu så gammal att jag i min tur gick och mumlade för mig själv: åderförkalkning.

Så småningom upptäckte man att vad man trott vara en speciell form för åderförkalkning hos enstaka personer, tillhörde ett föreställningsskikt som var vida utbrett i det fördolda, att likna vid det underjordiska vattensystem som går under markytan och flödar upp i de där källorna som aldrig tryter. Att leva i Småland utan att veta varför man lyste i ny eller risade för de döda, varför gulstot botades med gulmossa och varför man måste vara aktsam om avkammat hår, det var ungefär som att inte veta vad som fanns under markytan man gick på.

Men det är inte så lätt att få svar då man frågar. Först trodde jag att folk teg för att de var generade, så småningom begrep jag att det berodde på att en magisk handling kan förlora i kraft om man talar om den. Att man måste tiga då man plockade midsommarblomster att sova på, det hade jag ju vetat. De flesta historier om skattsökning slutar snöpligt, därför att de sökande blir narrade att bryta tystnaden. Går man årsgång julnatten för att utröna det kommande årets händelser, måste man tiga. En av mina kusligaste barn-domshistorier handlade om den där bonden som under årsgång mötte ett liktåg och frågade: Vem är det ni bär till graven. Han fick till svar att det var Truls i Ånga, det vill säga han själv. Kanhända ligger en förvissning om tystnadens magiska kraft i mycken tystnad om sexuella ting som man tagit för blygsel. Tigande människor och laddade bössor är mäktigare än de som skjutit bort sina skott.

Men det är inte alltid så lätt att förstå sig på tystnadens orsak. När jag en dag i somras satt och lirkade med en gumma som var känd för att veta besked om »vad de gamle hade för se» fick jag så småningom

klart för mig att hon teg med vad hon visste för att hon omvänt sig till kristendomen och avsvurit det hedniska. Jag ångrade nästan att jag själv berättat så många historier för henne och väckt upp en glimt av det gamla intresset på nytt. Det spelade i ögonen medan jag drog mina historier, men hon satt där med munnen stängd som en port. Jag bad då om ursäkt att jag stört henne med att tala om allt möjligt gammalt och förgånget. Men då flög munnen upp på gumman och hon brast ut: jo, om hon bara kunde sä me vart di har tajet vägen, alla di unnerlige djuren och mänskerna som folk så förr! Jag antydde att de gamle kanske bara hade skrutit med vad de sett, men det upptogs nu plötsligt nästan som en förolämpning. — Min syster hon ljudde inte, och en gång när hon skulle gå i skickbud med ett brev, fick hon sällskap med en svart hund och en eldslåga sto de ut ur halsen på han. Och karlen som skulle hatt brevet, han hängde dö på logen när hon kom fram.

Det finns ännu folk på djupa landsbygden som står närmare det utvecklingsstadium då ord var mättade med den verklighet ur vilken de uppstått.

En sådan människa beskriver sin ångest att inte hinna fram med det viktiga brevet som en svart hund. Den springer bredvid likt skuggan och har kanske uppstått ur den. I drömmen befinner vi oss alla på detta uttrycksstadium. Där kan ångest bli en svart hund, hetan av ångesten en eldslåga, och den tyngd över bröstet vi somnade med, blir en stor grön sten nere på en sjöbotten. I drömmen kritiserar man ett hektiskt utvecklingskede genom att förvandla det till ett blommande äppelträd som man kan lyfta ur marken därför att dess rötter är förtärda.

Ju längre tillbaks vi kommer i allmogespråket, ju mer liknar det drömspråket, föreställer jag mig. Ord

är verklighet och ord skapar verklighet. Därför är det mycket enfaldigt att gyckla med allmogens vördnad för det som är tryckt. Det har intet med den enkla människans häpnad inför en uppfinning att göra, utan är mycket äldre och betydelsefullare än så. Ord har makt och runan har makt, därifrån fick tryckbokstaven sin betydelse som den nu snart förlorat. Den helige Sigfrid skrev upp sina första kristna smålänningars namn på pergament för att vara säker att ingen skulle rycka dem ur den rätta tron.

Det finns en saga om bannans makt som Hyllén-Cavallius anför i Varend och virdarna.

Den lille fyndige herden Ubbe råkade med sina bjällror och skällor reta en jätte som utmanade herden på slagsmål. Herden upptog utmaningen men sa att först måste de banna varandra så att de blev tillräckligt arga. Jätten slängde ut ett skällsord om »kroknäbbigt troll». Ubbe svarade: »du skall få den flygande fänden!» Så lade han en skarp pil på bågen och sköt så att pilen gick jätten i livet ända in till fjädrarna. Då grep jätten hasteligen till för att utdraga pilen men ju hårdare han ryckte, dess värre pina led han. Då sade han till Ubbe: »vad är det som du sände mig?» Ubbe svarade: »det är en banna.» Jätten sporde: »varför har hon fjädrar?» Ubbe svarade: »för att hon skall flyga hastigt fram.» Jätten sade ytterligare: »huru sitter hon så hårt och fast i livet?» Ubbe svarade: »det är för att hon skall bita på och bli rotfast.»

Detta är en utomordentlig symbol av en förbannelse. Vi vet alla hur ont en banna gör och hur svårt det är att rycka ut den. Men det är något mer. Jag intresserar mig mera för jätten som inte kunde skilja på en pil och en banna än för den snedige getaherden som drog fördel därav. Jätten är min broder, ty mitt drömjag står på hans nivå. Jag inbillar mig att om jag kunde uppfatta

orden så som han uppfattade dem så skulle jag hitta i den magiska världen och förstå vad som ligger bakom skildringarna av underliga bruk och *vetar varför de var så verkningsfulla, att man höll i med dem genom tidsåldrarna.*

Nu får man nöja sig med att treva sig fram till den ursprungliga magiska föreställningen bakom vissa numera fullkomligt meningslösa bruk.

Förr reagerade jag mot seden att bjuda kaffe med dopp före maten på kalas. Jag tyckte det var ett oskick när man ändå strax skulle samlas till bordsbön och smörgåsbord. Sedan jag nu vet att kaffet efterträtt handmaten som intogs på stående fot i gilleshuset för att förena gästerna och sätta spärr för allt bråk under kalasen, så tycker jag snarast att det är tråkigt att kaffet börjar försvinna. Och jag finner mig i seden att skåla för den dödes minne på begravningar, sedan jag fått klart för mig att den seden stadfästes redan på den tid då man trodde att så länge man skålade för den döde var han inte död.

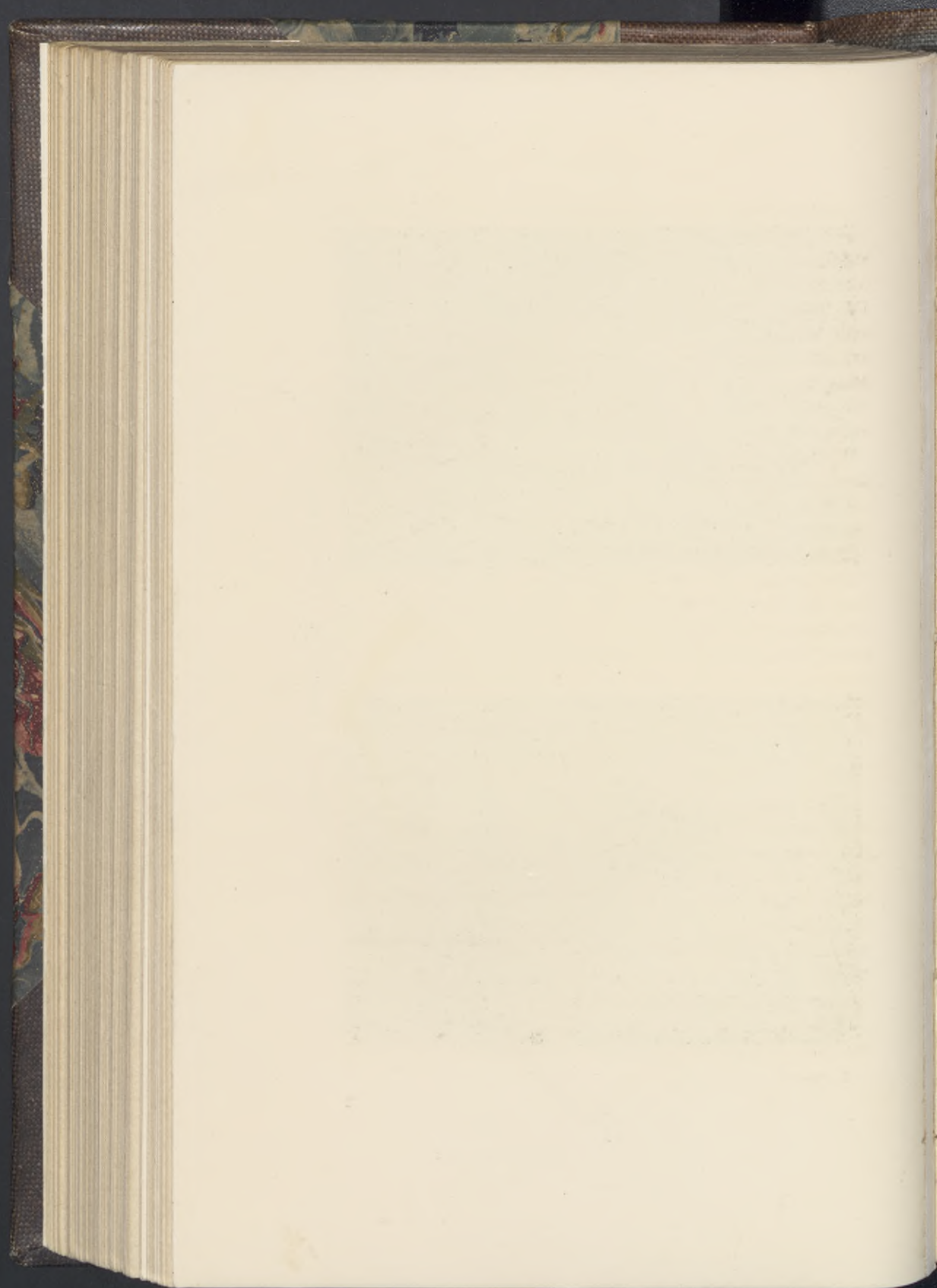
Tillvaron djupnar en smula omkring en, när man äntligen får klart för sig varför pigorna ansåg det vara så ödesdigert att lämna avkammad hår efter sig, så att djur eller människor kunde få tag i det. De ville eller kunde ju aldrig förklara för mig, att den som ägde en del av människan hade makt över henne, de bara grälade över mitt slarv. Nu vet jag att hade inte den vackra men fattiga Kajsa varit så slarvig att hennes rike fästmans onda systrar kunnat förse sig med en tuss ur hennes långa fläta, vilken de band om en bjällra och sänkte i sjön, så hade hon kunnat sitta som mora på en gård i stället för att tjäna herrskap i all sin tid.

— Ja men varför gjorde de det? frågade jag Kajsas matmor som älskar att berätta historien.

— För att de ville döda kärleken.

Skiftande smålandstyper av gamla stammen

— Kunde de döda kärleken?

— Jag vet inte vad jag skall säga om det. Han gifte sig med en annan och levde med henne i många år, men när hustrun var död kom han och hälsade på Kajsa. Då frågade Kajsa vad han ville. Och han sa att han ville kumma och se henne en gång te. Då sa Kajsa att ett gammalt skrå som hon var ingenting att se på. Men han förklarade, och den förklaringen levde Kajsa sen på till sin död, att för honom var hon det vackraste som fanns.

Frågan huruvida svägerskorna kunde döda kärleken med sin magi är alltså oavgjord. Kajsa ansåg inte att de lyckats, och hon har väl vitsord i saken. Men när jag tänker på henne och många andra raska flickor som ratades av enfaldiga svärföräldrar därför att de inte hade pengar, så far det för mig att fast det tog tid, har det gått att döda kärleken till slut. *Nu* är man i bondgårdarna bättre medveten om de dugliga flickornas värde, men man känner ingen magisk handling genom vilken man kan vända deras håg från textilfabriken eller herrskapsplatsen, fast man försöker med avlopp och wc så gott man kan.

Förr blev jag alltid så förvirrad när gummorna stack sina huvud ihop och avgjorde att den och den sjukdomen var lyte som måste påbotas. Det förvirrande låg däri att det kunde vara vilken sjukdom som helst: tungsinne, födelsemärken, danssjuka, skärvan, eksem eller fallandesot. Men i det där viskandet och pratet som numera upphört, låg en bergfast övertygelse om sambandet mellan mor och barn och om att människobarnet har en livshistoria före födelsen.

Det skedde ju mycket tokiga ceremonier för att bota lyte. En pojke hade danssjuka och modern fick klart för

sig att det berodde på att hon en gång blivit skickad att nacka sju hönor medan hon gick med pojken. Det var hönornas dödsryckningar som gick igen hos honom. Därför botades han med barnavårdsnämndens i vederbörande socken goda minne. Det gick till på så sätt att hyggliga grannar sköt till sju hönor som modern fick nacka, varpå pojken fick det varma blodet att dricka. Det hjälpte inte bättre än att pojken måste komma på anstalt, där han är än.

Men ändå, ändå går det en högtidlig rysning igenom en, när man hör den domen avkunnas: fallandesjuka kan botas så länge den sjukes mor lever, men aldrig sen hon är död.

Dessa små prov på vad den rena amatörforskningen kan leta fram, har anförts för att antyda hur magiska bruk tar sig ut när man fångar dem i sista minuten innan de försvunnit eller degenererat till fullkomliga meningslösheten. Denna andliga torrläggning pågår parallellt med utdikningen av jorden och de sker under ömsesidig påverkan.

Man kan knappast finna någon mera inspirerad skildring av gammalsmåländsk föreställning och tro än den som Hyltén-Cavallius givit i Varend och virdarna. Det enda som är lite svårt är hans teori, men så är det ju med alla etnologer, även de som har teorien att man ingen teori kan ha.

I enlighet med tidsandan för hundra år sen var han teoretiskt en fullfjädrad utvecklingstroende, och som sådan lade han upp tre stadier i den förkristna småländska världsuppfattningen. Dessa uppbäres av tre raser, den ena mera begåvad än den föregående. De har efter och bredvid varandra bebott Småland under förhistorisk tid och ett stycke in på den historiska. Det är deras

ättlingar som, hopsmälta eller bara hoprörda med varann, befolkar landet under de senaste tusen åren av dokumenterad historia.

De första invånarna tänker han sig besläktade med lappar och finnar. Av senare invandrare benämndes de troll, och deras seder, bruk och väsende kallades för trolldom. Vad trollden än kunde eller inte kunde, så hade de förmåga att inge senare storväxta inkräktare den tron att de »kunde påverka de kosmiska krafterna, leda naturens makter, människornas håg och djurens böjelser», varför det var skäl att inte ge sig för hårt på dem.

Efter trollden kom goterna eller jättarna, vilka var det första herdefolket i Småland. Deras religion var, säger Cavallius, en naturdyrkan som på ett mytiskt sätt uppfattade naturkrafterna som levande väsen. Granen och tallen som omfamnade varann skulle de aldrig haft hjärta att karva eller svedja ner. Deras samliv med naturen var barnsligt och oskuldsfullt kamratligt, och vad som finnes kvar av detta sinnelag i sägner och seder är minnen från jättarna.

Slutligen inträngde virdarna i landet och de nuvarande smålänningarna utgör en blandning av båda raser, med jätteblodet övervägande i Finnveden och virdeblodet i Varend. Folket kring Bolmen visar sin härkomst från jättarna genom sitt tyngre och allvarligare sinne. Hur de kunde ha det i äktenskap med virdarna visar berättelsen om kvinnan med hästskon, tidigare anförd i denna bok. Jättarna utmärkte sig för hövlighet, foglighet, fredlighet och en djup religiös stämning.

Virdarna däremot (obs. däremot!) var alltid ett högst intelligent, livligt, villigt, artigt, stolt och krigiskt släkte. Cavallius kände sig i släkt med dem.

Jättarna nyttjade inte järn, och ännu på Cavallii tid

byggde de hus och båtar med naglar, lås och hakar av trä utan så mycket som en järnspik (vi ha sett prov på denna konst i Moheda hembygdspark).

Men virdarna kände järnets bruk, stod därför på en högre bildningsgrad och bekände sig till asatron. Nutiden anser inte att fredlighet, träslöjd och naturreligion i och för sig måste vara tecken på lägre kultur än den som är präglad av smideskunnighet, krigiskhet och tro på Oden och Tor, men så måste Cavallius och hans samtid se det. För honom bildar trollen, jättarna och virdarna, motsvarande stenåldern, bronsåldern och järnåldern, trappsteg mot den högre utvecklade mänsklighet som nu bebor vårt landskap.

När författaren gick att samla material till sin Varend och virdarna påträffade han enstaka exemplar av troll och även folk av nästan oblandad jättetyt och virdetyt. Vi som nu lever kan också utan svårighet utpeka små krumma gråbleka troll och milda, öppna, starka jättar vilkas drag inte verkar färdigmejslade och som skiljer sig påtagligt från Cavallii mörka, smalnästa, finlemmade och slagfärdiga virdar. Men vi tror inte för det att trolldom, naturreligion och asatro var representerade av olika raser och av stigande utvecklingsstadier, knappt ens av olika tidsskeden.

Av vilken ras eller rasblandning de gamla smålänningarna än varit, måste deras religion alltid varit färgad av deras nära förbundenhet med naturen, deras oberördhet av stadskultur.

Därför har föreställningen att skapelsen är besjälad varit den segaste av alla föreställningar och hållit sig under Asatro och kristendom. »Den urgamla tron är som örnbräknets, det kommer upp, ätes av får och frost, men rötterna fortsätter sitt liv under ljungen», säger Rogberg. Så länge allt är besjälad, är människan inte särskilt förnäm med sin själ. Så mycket vet hon om na-

turen genom den noggranna aktpågivenhet hon är tvungen till, att den är en mångskiftande, väldig enhet, där solen och molnen samverkar, likaväl som det vissnande lövet och daggmasken som bereder det till jord. Växter och djur bereder näring åt sig själva och varann, lever på varann och går under för varann. Den naturförbundna människan tror sig leva inom denna lag, enligt vilken livet föres vidare genom ständigt givande och tagande, ständigt offerande och mottagande av offer. Hon känner inte bara sin rätt att ta för sig vad hon behöver utan också sin plikt att hjälpa till. En huvudregel är att handskas med tingen med försiktighet och hövlighet. Kraften kan bo lika väl i misteln som i månen, och att jaga bort svalan är lika farligt som att släppa vargen in på sig. Man var hövlig till och med mot sjukdomen man ville fördriva. Man hälsade godafton på spenbölden och sade:

»om du vore så stor som ett klocketorn
skall du bli så liten som ett senapskorn,
i Jesu namn.»

Överhuvud är det farligt att överskrida gränserna för sin befogenhet. Själva torde smålänningarna inte ha märkt när fröet lades till en ny världsåskådning, ty frön är ju vanligen små. Men efteråt vill man gärna tänka att fröet kom i jorden vid den tidpunkt då beskedet nådde dem att för människan är inga gränser satta, ty hon intar en undantagsställning och är utsedd att ta jorden i besittning med vad däruppå är. Enligt Cavallius var det de utåtriktade och dådkraftiga virdarna förbehållet att bli medvetna om sin egen kraft och sin särställning och därmed höja sig till frihet. Man vet inte när virdarna kom och inte heller när den eggande och befruktande idén trängde in i den småländska hjärnan att allt som lever och växer är tributskyldigt under människan.

Triumfen över den nya konsten att smida det hårda järnet kan ha fött den, erfarenheten hur lätt det skenbarligen är att segra om man går fram med pil och yxa kan ha bekräftat den. Men mycket motstånd måtte den rationella människotypen ha mött både inom sig själv, bland andra människor och av naturen, ty renodlad har den ju blivit först nu på 1930-talet.

Människorna av den gamla försiktiga hållningen gav inte upp, även om de drog sig undan. Om de vapenkunniga föraktade dem, så fruktade de dem samtidigt, ty de visste att i varje rustning finns en svag punkt, där den magiska kraften kan tränga in. *De* visste ännu att vapnen och våldet har sin begränsning, därför att de är oförmögna att ge välsignelse och växt.

Därför lirkade man sig hellre fram. En man som lätt kunde ha slagit ihjäl den första orm han mötte om våren, ingår i stället en pakt med honom och säger: God dag, bror Burman!

fås inte vid mig och mina
så skall jag inte fås vid dig och dina.

Rättor och möss uppmanades avvika:

vid den heliga grav som vår Herre låg uti . . .

och myror sades upp till avflyttning under ytterst hövliga men bestämda former.

Nyligen dog en gammal ungarl som bodde ensam i sin stuga i en grannsocken. På den tiden då han var rask i benen brukade han ofta ge sig ut för att sälja borstar, se lik eller höra präster. Han har själv berättat att det sista han gjorde varje gång innan han lämnade huset var att lägga ut en kaka bröd åt råttorna, varvid han högtidligen tillhöll dem att hålla sig till den, vilket de också gjorde. Han tillhörde den magiska och inte den rationella typen av smålänningar, hur man nu

ska skilja på magiskt och rationellt. Magiska handlingar kan ofta vara rationella och rationella mycket ofta magiska. Den mannen visste också, för att nu ett ögonblick hålla oss till honom, att om man flyttade in i ett tomt hus blev där ingen välsignelse. Därför stod han i dörren, klädd i köksförkläde och med full eld i spiseln som representant för de välkomnande goda makterna, när jag flyttade in i mitt hus, och sämre representant kunde de ha valt. Men samma man var så noga med rätta läran enligt gammalläsarnas uppfattning, att han inte gav en präst intyg på renlärighet förr än han hört honom lägga ut alla texterna. Vad hade man inte kunnat inhämta om den magiskt-kristna människotypen ifall man känt igen den lite tidigare.

Det finns också den upplyst-magiska typen. Jag kände en smålänning som var organiserad industriarbetare och tillhörde bildningsrörelsen. Han var emellertid förföljd av olyckor tills döden befriade honom, och i vissa ögonblick, då han inte gav diverse kvinnor skulden, undrade han om olyckorna inte kom av att han slagit ihjäl tomtormen vid den lilla stugan där han växte upp. Åtminstone började olyckorna då och höll i genom livet.

Många historier finns om folk som varit alldeles utom sig, då någon rört deras tomtormar. Familjen Cavallius tjänstefolk matade tomtormar vid Sunnanvik berättas det. Låt oss inte skratta åt det. Vårt svenska härväsen och vårt upplysta kungahus håller styvt på ensamrätten till den tretungade flaggan som är ett orm- eller drakhuvud med uppspärrad käft och en tunga mellan dem.

Att ha makt över djuren sjunker emellertid så småningom ner till att vara trolldom och som sådan farlig. Från Västbo berättas om ett sällskap som var ute för att jaga varg. De hade fått upp spår på två stycken, men plötsligt var de som sjunkna genom jorden. Jä-

garna gick då in i en stuga för att fråga efter vägen, där satt en gammal gumma vid ett bord och under bordet låg vargarna helt snällt. Hon besvor de besökande att inte säga för någon att hon hade makt över vargarna, men de gjorde det ändå och så blev denna ättling av

»visa valan
som vargar tamde»

ställd inför domstol som trollpacka.

Hyltén-Cavallius skiljer egentligen på svart magi som tillhörde ett tidigare stadium och en mera underlägsen ras, och vit magi som var oskyldig och välmenande till sitt syfte, men han kan inte hålla denna skillnad genom hela sin framställning. Hans exempelsamling stämmer mera med den uppfattningen att all magi är både svart och vit. Urd och Hel är namn på samma gudinna. Fruktbarhetsgudinnan Frigg, överflödsgiverskan, har sitt onda halvväsen i Sinmara, torkans demon. Hammaren som skulle smugglas in i brudsängen för att göra föreningen välsignad, borde ha varit använd att spika hop likkistor med. En kvinna som fött tvillingar är kraftladdad, därför att hon burit under sitt hjärta två hjärtan, två leverar, två lungor, fyra ögon, fyra öron och fyra händer, och hon kan därför bota ryggvärk. Men en mördare har också stor läkedomskraft, ty även han har två livs kraft koncentrerad i sig. Sammanhänger därmed den dragningskraft som avrättningar haft och mördare fortfarande har? En avrättning var ju fordom något så viktigt, att tjänstehjonens ordnade ledighet ännu på 1800-talet bestod i rätt att lämna arbetet och störta till en halshuggning om så turligt var att den ägde rum inom rimligt avstånd.

För att besvärjelser ska lyckas, måste man som vi nyss hörde ha kommit i besittning av något som tillhör föremålet. t. ex. hår eller naglar. Sen förmår de kun-

niga att väcka eller döda kärlek, öka eller nedsätta människans potens och kvinnornas fruktsamhet. I den nyligen utkomna boken *Välsignade växter*, säger författaren att man ska inte förakta häxornas kärleksdrycker ty man har nu kunnat konstatera att de kände till örter som exiterade könsdriften. Och för den motsatta förmågan är den historien betecknande, som jag i brist på småländskt belägg måste hämta från Norge och vikingaåldern. En kvinna hade en älskare som tänkte bryta förhållandet genom att avvika till Island. Hon lade då ett bann över honom med ungefär följande ord: »detta giver jag dig till avskedsgåva att du skall kunna vara tillsamman med alla kvinnor på Island utom med henne som du önskar göra till din hustru», en förbannelse som enligt sagan också punktligt slog in.

Att återfinna tjuvgods har intill sena tider varit den konst som de trollkunnigas klientel först och främst fordrade av dem. Det var ett examensprov lika viktigt som för präster konsten att kunna bereda brottslingar så att de gick frimodigt till döden. Jag känner gamla människor som genom en klok gumma i Huseby fått igen kycklingar, pengar och mjöl. Gumman sa: »äss du vill, så kan ja befalla tjuven att ställa se med mjölpåsen på ryggen mitt i kyrkporten en söndag», något som förmodligen än i dag doktor Poul Bjerre skulle kunna göra. Den bestulne nöjde sig emellertid med att få mjölpåsen hem till trappan, och hem kom den en tidig morgonstund. För de bestulna ter sig denna förmåga som vit magi, ehuru de har sina tvivel om det rätta i att använda den, man borde väl hellre ta stöldförsäkring? För tjuven är det däremot utan tvekan svart magi.

När den magiska formeln för att hantera tillvaron sjunker i anseende, blir dess skummare sida mera påtaglig, så småningom blir magin varken svart eller vit, bara sjaskig. När de sejdkunniga kvinnorna förlorar i

socialt anseende, vänder de som hämnd den onda sidan till och de blir också mera sökta av människor och för ändamål som inte tål dagens ljus.

En första kris måste ha ägt rum redan då asarna besegrade den äldre gudaätten vanerna. Hela Voluspa är enligt de mera känsliga tolkningarna genomandad av den besegrades och överlistades klagan. Valan är intill döden bitter mot Oden som kommit över hennes hemlighet, enligt somliga genom att underkasta sig de värsta strapatser, enligt andra genom att använda sin manliga charm. Men hennes hållning är en annan mot de onda kvinnorna, om vilka det uttryckligen står att de alltid älskade henne. Genom dem hölls hennes kunskap levande från släkte till släkte. Det talar för att häxeriet kan följas tillbaka till den grå forntiden och inte är en plötslig psykisk medeltidssjukdom. Att Innocentius VIII:s bulla kom först 1484, tyder på att påvestolen var långsam i sina reaktioner mot häxeriet liksom senare mot nazismen.

Räaf ger i sin bok om Ydre härad en förträfflig formulering av den gängse uppfattningen av häxfenomenet på hans tid då han skriver:

Den arma mänskligheten lär sällan vid irrfärden på sin okända väg givit ett tydligare bevis på tidsandans och föreställningarnas allmakt än då hon under tre århundraden hyste en gemensam övertygelse om verkligheten av dessa Blåkullaresor, så stark och orubblig att många utan alla tvångsmedel frivilligt erkände sig ha ingått förbund med satan, deltagit i hans högtider och ditsfört andra, ehuru välbekant var att ett plågsamt och nesligt dödsstraff var ovillkorliga följderna av en sådan beaktelse.»

Det är antagligen för mycket begärt att Räaf skulle ha satt sig ner och tänkt över om hans teori var riktig i stället för att förvåna sig över tidsandans allmakt. Vik-

tor Rydberg hade till sitt förfogande utredningar av lärda auktoriteter vilka i häxeriet såg en de lägre folkens religion och höll häxsabbaterna för verkliga nattliga församlingar. Men han avvisade dessa förklaringsförsök såsom icke historiskt bestyrkta. Genom nyfynd och om-tolkningar av protokoll från häxprocesser i England och Frankrike torde denna uppfattning ha fått de allra starkaste stöd.

Naturligtvis var medeltidshäxorna mottagliga för intryck. Mottagligheten verkade så att de begick vissa handlingar som ledare med viljekraft kunde framställa som lockande och åtråvärda. Att tillhöra en hemlig kultgrupp kunde vara mycket tjusande. Och om man där fick lära sig hur man skaffade sig lyft- och lustsensationer genom att begagna upphetsande salvor, så var detta ett extra motiv för att trotsa riskerna och bli häxa. Om sen ens ledare står för konsekvenserna in i döden, så kan även den ringare och svagare följa exemplet. Vi måste komma ihåg att även ett offermotiv kan ha smugit sig in i denna besynnerliga brygd. I Falbygden offerade sig en ren jungfru frivilligt under den första digerdöden för att hindra dess framfart. Från Sunnerbo domstolsprotokoll i början av 1700-talet förekommer en grotesk förvrängning av denna historia. Koleran rasade och ingenting tycktes hjälpa. Gud nöjde sig inte med de offer som sjukdomen tog. Då grep man en insjuknad men ännu levande kvinna och lade henne i en likkista samt spikade locket över henne. Där skriade hon, tills folk kom och befriade henne, varpå hon kryade på sig och stämde dem som velat offra henne.

Vad som förefaller mig mycket svårt att tro är att jurister, präster och menighet skulle kunnat förmå fullkomligt oskyldiga bondkvinnor att dikta på sig brott, för vilka det inte funnits det bittersta underlag, och sedan döma kvinnorna till döden. Man har talat om tortyr

och hysteri i förening, och Strindberg har gjort sitt bästa att skildra hur en hysterisk flicka utvecklas till häxa, i det han klär 1600-tals kostym på 80-tals kvinnan sådan han såg henne. Men någon historisk eller ens psykologisk bevisföring kan man inte tillerkänna hans berättelse, hur suggestiv och otäck den än är.

Numera anses att tortyrbekännelserna är de bästa dokument vi har på den underjordiska hednakult som dolde sig under kristendomen.

Det hela blir mycket enklare om man tänker sig att häxorna blandade sitt tal med sanning, åtminstone så långt att de verkligen tillhörde en kultgemenskap med urgamla anor och hemliga sammankomster, varvid förekom örtsamling, kvastbindning, rituell malning på kvarnar, och bland andra fruktbarhetsriter även det magiska kultbröllopet. Varför skulle inte en förkristen kult ha kunnat leva kvar i degenererad form, när ännu 1717 »fränder slog ihjäl varann i striden om Gud och Oden» enligt vad Hyltén-Cavallius berättar.

Ur häxornas bekännelser framgår att de åtminstone från början inte ansåg sig ha begått något brott. När de talade med de kristna, begagnade de sig av de kristnas namn på sin Gud, men detta betydde inte att de själva ansåg honom vara ond, ty sins emellan hade de andra namn på honom, däribland Frö, fruktbarhetsguden. Fans mormor var Magna Mater och mäktigare än han. När de började kalla sin gud Lasarus och använda psalm 109 i Psaltaren att förbanna med, då har de redan rört ihop vad som borde vara oförenliga saker.

Endast de ståndaktigaste vägrade att återkalla och tog hellre bålet. Somliga återkallade och ångrade gränslöst sin stora synd, andra återkallade och framhårdade i sitt hjärta som den berömda Elin Esbjörns i Uråsa. Jag förstår inte varför Elin skulle vara ett namn som

predestinerade till att bli trollpacka, men det tycks nästan så.

Från de tidigaste häxprocesserna i Lothringen heter det i protokollen om en trollkvinna att hon alltid trott häxeriet vara den rätta religionen. En annan sade att hon hade mer utbyte av sabbaten än av att gå i mässan, och när domaren frågade om hon inte var rädd för djävulen (der Buhlteufel) svarade hon: varför det, han var ju bara gamle Zimmerpeterles son. (Murray: *The Witchcult in western Europe.*)

Jag har svävat ut över Smålands gränser men min avsikt är att komma fram till ett ännu gångbart ordspråk som jag ville tyda därhän att även i Småland förekommit häxsabbater som degenererade rester av en gammal kult. Det var en ren händelse att jag kom på det. En dag i vintras hade vi anledning att utan varsel bjuda nio karlar på middag. Medan kokerskan hällde köttfärsen i formarna, muttrade hon för sig själv: »farligt fläng i mors säng när far är borta». Först när lugn inträtt i huset, vågade jag fråga var hon fått det ordspråket ifrån. Hon lokaliserade det då prompt till en bestämd by och en bestämd gård där mannen hade ett kringvandrande yrke. Det var barnen i familjen som uttryckt sig så om förhållandena i hemmet, och jag fick också veta detaljer. Inkräktaren hade uppfört sig som en bock, det vill säga, han hade kommit krypande på alla fyra och klädd i en getfäll. Eftersom alla århundraden ligger huller om buller är det ju svårt att ens våga en gissning om när det ordspråket kommit upp. Men så mycket fick jag klart för mig att vad jag här år 1939 fått höra framför min egen Agaspis, det var ett eko ur en sjunken värld. Karlen i getfällerna som listade sig in på alla fyra var en ganska tarvlig och sentida motsvarighet till gamle Zimmerpeterles son.

De manliga deltagarna i kultfesterna skulle av den

historien att döma vara Zimmerpeterles söner som tryckt i vassen och kommit undan genom att man trott dem vara djävulen själv.

Om man gör den konjekturen, som vetenskapsmännen säger när det är något de inte vågar stå för, att häxprocesserna var ett försök att utrota en av naturliga skäl illa sedd kultform, så verkar allting så frestande enkelt och naturligt. Vad betyder Blåkulla? Ett fjärran berg, sådana som vi ha massor av i Småland. Det stämmer ju alldeles med att fruktbarhetskulten bedrevs på vackert belägna höjder. I Tyskland har fru Gode och fru Berchte haft så förnämliga kultplatser att den som kunde välja bland det bästa i Tredje riket helt naturligt fastnade för dem — fast Fredrik Barbarossa för säkerhets skull är förlagd till de djupa hålorna under Berchtesgaden.

I Småland har varje vacker kulle sin Kitta eller Uva som numera åldrats till fula käringar. Och tar man för en gång skull utan förutfattade meningar häxornas attribut i handen, så skall man märka att de, så när som på smörjehornet som är misstänkt, utgör symboler för renlighet, kunnighet och flit.

Ty vad annat är kvasten, ugnsrakan, eldtången, sländan, gödselgrepen och såstången.

Så kommer vi tillbaka till den mycket banala reflexionen att smålänningarnas magi är sammantvinnad med deras arbetsliv i dess förbundenhet med naturen. Magi kan förenas med arbete, så snart inte arbetet går fram med metoder som står i strid med den försiktighet den magiska människan anser sig tvungen att iakttaga. Arbete som går över i våldföring kan den magiska människan inte våga sig på. Det är så naturligt att hon använde lena och trubbiga verktyg på jorden, lika naturligt som att beteskultivatorn Rivbjörn nu leder suveränt. Alla sagor varnar för att förolämpa de osynliga eller till

synes ringa, man vet aldrig vilken makt de kan ha. Blomman eller paddan som blir skonade av lien blir hjälpare i nödens stund, den fattiga fula käringen vars börda man bär visar sig vara en mäktig fé.

I bondepraktikor och i Coleri Oeconomia där gamla föreställningar och erfarenhetsregler är uppsamlade, har jag läst de underligaste saker så att jag varken vetat ut eller in. Men kontentan har blivit att de människor som satt ihop dessa levnads- och hälsoregler hade en enorm känslighet för de stora rytmiska böljeslagen och de små skiftningarna i naturen. Det kunde de ha, även om de trodde att solen roterade kring jorden. Människan är ett finstämt instrument på vilket hela naturen spelar, safterna i hennes kropp, liksom i djurens och växternas, stiger och sjunker efter årstider och planeternas inbördes ställning. Det gäller att följa och hålla den rätta takten för arbete, vila, kärlek, måltider och fromma övningar. De örter vilkas safter och krafter återställde jämvikten om den blivit störd, som lenade, lindrade och hävde påbörjade förstörelseprocesser, måste vara plockade på rätt tid. Vilken var den rätta tiden? Den då blommorna var mätta, nämligen på kvällen och inte på morgonen då de vaknade hungriga som människan. Det låter sig numera tillfredsställande förklaras, men hur i hela världen visste människorna detta årtusende före den moderna vetenskapens intåg?

Man skall hugga timmer i nedan, står det. Inte ens Karlfeldt torde ha kunnat göra detta bruk populärt, ty man skulle ha trott att hans råd var rena poesien, men de sydamerikanska trävarufirmorna sätter in i sina kontrakt att timret skall vara fällt i nedan. Vätskan förmerar sig i människors och andra kreaturs liv ifrån ny intill månaden bliver full, sedan avtager den. Smör ska kärnas i nedan, men bröd bakas i ny för då jäser det, tilltager som månen. Man göder åkern i nedan och slår

den i ny. De melankoliska kan äta fisk, men för de flegmatiska är det farligt. Den höstliga Skorpionen bevarar höstsäden i jorden liksom fostret i moderlivet, liknelsen ligger så nära till hands.

Men jämsides med tron att man kan lirka sig fram i denna hemlighetsfulla värld genom försiktighet, akt-pågivenhet och förutseende, löper ödestron enligt vilken allt blir som det är utsett hur man bär sig åt.

›Nornan var förhanden
och det måste ske,
som Gud Fader ville›

heter det i Heliand till ett bevis på att ödestro och kristendom kan förenas i samma dikt och antagligen i samma människohjärta också, även om den är kommen ur ett annat skikt. Man kan grubbla hur mycket som helst på vad smålänningarna tänkte sig om denna makt som mot deras vilja ledde dem till lycka eller olycka, medan den lugnt såg på hur mycket bruk och finter de hade för sig för att få det som de ville. Hela problemet om viljans frihet eller bundenhet ligger inknutet däri. Var det den barmhärtiga Fadern i himmelen som ledde det därhän att pojkar i Smörhult övertalade sin far att följa med på den där bilfärden som blev hans och deras död? På begravningen böjer sig de gamle suckande för det som var utsett, medan de yngre resonerar om vägbanans beskaffenhet och bilförarens kondition. Är det kristlig undergivenhet eller hednisk ödestro? Är ödestron äldre eller yngre än den magiska livsåskådningen? För att få besked på den frågan får man gå till lärda verk där allt är förklarat. Ett är emellertid säkert, ödestron har berett vägen inom smålänningens bröst för den absoluta tron på statsmakten och statsbidraget som han nu klarar sig på.

När den naturförbundna människan ännu levde i ett stort sammanhang, måste de magiska bruken ha varit lätta att komma ihåg, därför att man hade så nära till den uppfattning ur vilken de kom. Men så snart av en levande tro blir ett ceremoniel och av den naturliga varsamheten blir försiktighetsmått och regler att hålla i huvudet, så inträder ett huvudbry mot vilket det moderna läxläseriet med inprovningar och studentexamen är en barnlek.

Den samvetsgranne praktikanten har aldrig någon ro. Just därför att han inte vet om han kunnat hålla olyckorna på avstånd eller om han utfört de handgrepp med vilka man får djur och växter att trivas, så blir han jämt så angelägen att se in i framtiden. Sätt att utforska väderlek är i Oeconomian lika vanliga som sätt att framkalla månadsrening eller abort.

Julen är den bästa tiden för att lära känna framtiden: man ska iaktta hur skuggan faller, hur ljusveken klyver sig och tusen andra saker. Man går till grannens och lägger örat till deras ruta medan man frågar: skall jag dö i år? Är sen det första ord som fälles där inne ett ja, då är det förkyllt.

Man har knappt hunnit hämta sig från julen, så kommer den besökelsens tid då allt är jämnskiftat: natten och dagen, och sen är det i en handvändning midsommar. Numera förstår jag bättre än förr varför nervklena smålänningar än i dag lägger sig till sängs före jul och midsommar som förebyggande åtgärd mot den försämring de fruktar. Man kan gott förstå nervklenheten och den ångest som följde därmed. Tänk om man glömer att lägga spånor av en huggekubb i barnets första badvatten, som seden var i Västbo härad, och sen barnet slutar på stupstocken bara för det! Tänk om den unga hustrun blir fattig och förtryckt i äktenskapet och fördärvad i barnsäng, därför att hon glömt några av de

tusen och en föreskrifter genom vilka hon skulle säkrat sig herravälde i huset, tur med kreatur och en lätt barnsbörd! Tänk om man ådrar sig de dödas onåd genom att glömma att julnatten är deras natt, då de har rätt till vad huset förmår.

Allra värst är det om man är osäker om vilka bruk som är de rätta, något som lätt kan hända när en föreställningsvärld är i utdöende. Louise Hagberg berättar i sitt verk »När döden gästar» om hur gummorna blev osams i en begravningsgård i Gårdsby i Norrvidinge när det skulle risas för den döde. Att risa för den döde består i att lägga ett kors eller en äreport av hackat granris på vägen där begravningsföljet skall dra förbi. Numera är det blott en ärebetygelse, men ursprungligen var meningen att man skulle på ett diskret sätt visa den döde vägen mot begravningsplatsen, så att han inte vek av inåt gårdarna. Nu ansåg somliga av gummorna i den gård där grälet utspelades, att barren skulle vändas mot kyrkan, och andra ansåg att de skulle vändas mot den dödes hem, för annars kunde han finna på att ta med sig någon från gården som sällskap i sin grav. Det är inför sådana tvister som man kan tycka att Alexanderhugget tvärs över den gordiska knuten är en befrielse, fast det lika lite som Kolumbi ägg är någon lösning.

Det är intressant att besinna hur smålänningarna av olika inställning tog emot budskapet om Kristus. Våldsmänniskorna högg huvudet av Unaman, Sunaman och Vinaman, det var en tarvlig och vanmäktig metod. De magiska människorna tillägnade sig predikan om korset på så sätt att korset blev ett signeri som hjälpte vid alla tillfällen alldeles som en patentmedicin. Den som flyr för trollen behöver bara springa tvärs över en plöjd åker så att spåren bildar kors mot plogfårorna. Den som inte ens vill lägga två strån i kors för en sak, måste därför vara verkligt likgiltig för den, när man kan med

ett så enkelt medel ställa den under korsets beskydd. Från Öland berättas att om man råkade vara ute sent och det var farliga makter å färde, så klarade man sig genom att sätta sig med benen i kors. Detta missbruk av korset måste ju ha varit outhärdligt för de människor som i detta såg symbolen för det ställföreträdande lidandets hemlighet.

Om prästernas och kyrkans inställning till de magiska bruken blir det tal, då vi kommer till den luterska kyrkans historia. Men redan här kan vi kanske skilja på två olika behandlingsmetoder och genom ett exempel ge en antydning om dem. Antag att en präst har kommit till en kyrka som anses som en offerkyrka, det vill säga en sådan som byggts på ett särskilt heligt hedniskt offerställe, och därför ger mer valuta än andra kyrkor för de offer som lämnas dit. En präst kan då välja två vägar. Han kan göra sig nytta för kyrkan och församlingen av denna vidskepliga föreställning, och han kan lägga ner sin kraft på att utrota den. Båda delarna hände alltefter pastors inställning.

När vi betraktar de magiska bruken finner vi ofta den rena pedagogiska avsikten uttryckt med den magiska människans åskådliga språk. Trollen har inte makt med den som tvättat sig. Den flicka som glömmer ett bröd i ugnen blir glömd av friarna, den som böstar en eldbrand, vilket man inte behöver göra om man skött elden, blir böstad av sin tillkommande man och så vidare i det oändliga. Likaså möter vi mycket som är direkt ruskigt: en mördares blod är den bästa kraftdrycken, och en kvinna som vill bli omgift ska lägga sig i sin döde mans säng innan ännu lakanen kallnat efter honom. Men mitt ibland denna finurlighet och ruskighet kan vi hitta uttryck för sanningar, oklara uttryck kanske, men ändå ett bevis på att man kom ett stycke på den vägen också.

Höjdpunkten i all mystisk Gudsupplevelse över hela denna jord är förnimmelsen av att vara förenad med Gud och hans skapade värld i fullkomlig samklang. Är det inte denna upplevelse de magiska människorna anat och är ute och letar efter, fast så få av dem lyckats helga den magiska föreställningen och lyfta den i en högre sfär?

Smälänningens gamla tro att i varje människa bodde en kraft som allt efter sin styrka verkade starkare eller svagare på alla väsen, varmed hon kom i beröring, den kan ingen längre avfärda som vidskepelse. Fysikerna får ju nu sina instrument att ge utslag för den mänskliga auran, däremot kan inte vetenskapen lära ut den försiktighet varmed folk som visste med sig att de hade starka tydor, umgicks med andra människor för att inte skada dem. Vår Cavallius som köpte tillbaks Sunnanvik sedan gården länge varit i andra händer, hade så starka tydor, att när han kom hem från en resa förlöstes korna från sina kalvar och torparhustrurna från sina barn, vilket ju inte var att beklaga, om det skedde på rätt tid.

Mot smälänningens gamla tro att vid varje möte eller beröring, även främmande människor emellan, uppstår en osynlig kamp innan ett ord har sagts, en kamp i vilken det starkare väsendet inverkar på det svagares hälsa, mod och lycka, har väl den nya psykologien ingenting att invända? Även den känner ju kraften i önskan, blicken och tystnaden. Om Linné levat i våra dagar — tänk så roligt om han gjort det — så hade han inte gjort sig så löjlig över den kloka smålandsgumman Ingeborg i Mjärhult, fast hennes redogörelse för universum och människans dubbeljag eller vård blev en faslig röra när den lärde mannen tvang henne att kläda sina föreställningar i ord. Han skulle kanske erkänna, att när en populärvetenskaplig författare av i

dag talar om »den världsomspännande industri till vilken solen lämnar energien» och hela vägen rör sig med termer ur maskinmänniskans värld, när det gäller att klargöra naturförloppen, så rör han sig liksom Ingeborg i Mjærhult med sina liknelser i verklighetens periferi.

Jag tänker på alla sagorna om dem som det gick illa för, emedan de förbisåg de små värdena, de små tingen och bara höll sig till det lysande, det kolossala och det krossande. Jag tror att smålänningen kommer att få anledning att begrunda den sagan och varför bara smålänningen? Likaväl svensken i allmänhet, tysken, engelsmannen, fransmannen, ryssen och den vita rasen över huvud.

I DAG HAR VI LUST ATT BESÖKA HERRGÅRDAR

Vi har besökt Stråken och Rusken, Salen och Åsnen i olika ärenden. Den färd vi gjorde sist slutade tätt invid Blekingegränsen där Mörrumsån ilar åstad till Havbältan med Åsnens vatten. Den magiska världen kan man inte pricka ut på karta, den finns överallt och ingenstädes. Men nu beger vi oss på nytt ut på resa i Sankte Pers Småland. Reseledaren lovar att inte nämna ordet magi på en lång stund — om det kan gå.

Vättern, istidssjön med de underjordiska flödena och de höga förkastningsvallarna känner alla människor från besök, bok eller film. Åsnen har också sitt stadgade rykte, de flesta som är något orienterade här, vet att man kan fara tvärs genom sjön på öar och broar ner till äppelbagarna, ålfisket, laxfisket och jakten i gränsbygderna.

Men hur pass känd *Helgasjön* är förefaller mera svårt att bedöma. Denna vackra sjö är inte blixtrande aktuell genom något hotande öde av så dramatisk karaktär som till exempel *Bolmen* som rätt vad det är kan förvandlas från en sjö till en reservoar åt Sydsvenska Kraft. Ej heller har den någon historisk plats vid sina stränder av sådan storleksordning som Linnés Stenbrohult vid *Möckeln*.

Men för oss som bor i Helgasjöns närhet är den självklar och nödvändig som vårt eget hjärta. Våra små-

sjöar skickar den sitt vatten, och förr for vi med små ångare på den och tillbringade makliga morgontimmar med äggkorgar och smörknyten som skulle till Växjö som vi.

Södra delen av sjön är lättast tillgänglig och mest bekant. Där ligger ruinerna av renässansborgen Kronoberg som Gustaf Wasa tvang bönderna att uppföra ur det gamla biskopssätets ruiner till en tvingborg att hålla styr på dem själva, fast han naturligtvis förespeglade dem helt andra ändamål. Kronoberg betyder nu inte bara en ruin utan också ett stort modernt lantbruk, en kungsgård. Där vid Helgasjön ligger också en liten badort, skuggig och fredlig och älskad av många, liksom antagligen landshövdingen Mörner efter vilken den döptes till Evedal. Det var här i Evedal Sigurd, smålänningarnas älskade kåsör i Smålandsposten, improviserade en visa som lydde:

Var skog har nog sin källa
 var äng sin blomma har
 vart hjärta har sin saga
 från svunna ungdomsdar.
 Och skogens källa sinar
 och ängens blomma dör,
 men hjärtats tysta saga
 ej någon tid förstör.

Den visan har motsvarat många hjärtebehov och därför varit mycket populär. Man skulle mot den endast vilja invända, att hjärtats tysta saga förstör en massa tid både i hem och på arbetsplats.

Helgasjöns norra del är emellertid undangömd och okänd. Eftersom inte alla resor kan starta från min lilla socken, reser vi från Evedal norrut förbi Helgevärma och Öjaby med dess medeltidskyrka och klockstapel. Nej vi far inte förbi i alla fall. Dess herregård ligger

ny och finreparerad och lyser mellan träden, och i dag har vi lust att besöka herrgårdar.

Kan man störa herrskapet utan vidare? Det kanske är mitt uppe i alla de tusen bestyr som åligger ett modernt herrskapsfolk? Nej det är inte farligt. Folket på den här herrgården gör inte ett dugg så lång dagen är. Det har inte ens reda på vad för mat som kommer på bordet, de går till dukat bord och dessemellan sticker det höga herrskapet eller håller garn åt varandra. Man har inga penningbekymmer på den herrgården som på så många andra. Inga bekymmer för sådden eller skörden, för mjölkpriser och köttpriser, för folkets löneprentioner och arbetstidslagstiftningen. Här råder det mest oansvariga herrgårdsaktiga sommarliv.

Vi stiger in i matsalen. Sällskapet kring bordet är uteslutande kvinnligt. Det dricker kaffe och håller på med en sällskapslek. De räknar ut hur många barn de har tillsammansantagna, och det blir 89 på tio kvinnor. Sen roar de sig med att räkna ut hur mycket de kunde ha fått av staten i mödrahjälp om denna varit uppfunnen på deras mest aktiva tid. — Jag kunde ha haft 3,000 kronor, säger en av deltagarna i leken och doppar en skorpa med minen av en som slagit rekord.

— Jag skulle ha haft 3,300 med ränta på ränta, säger en annan. De som bara haft åtta eller sju barn vågar inte öppna mun. En i sällskapet är föremål för allmän avund. Hon har utsikt att få mödrahjälp till hösten och därmed en protes både uppe och nere i mun.

— Vad du är lycklig, säger de andra som varken har tänder eller ser sig utsikt att få.

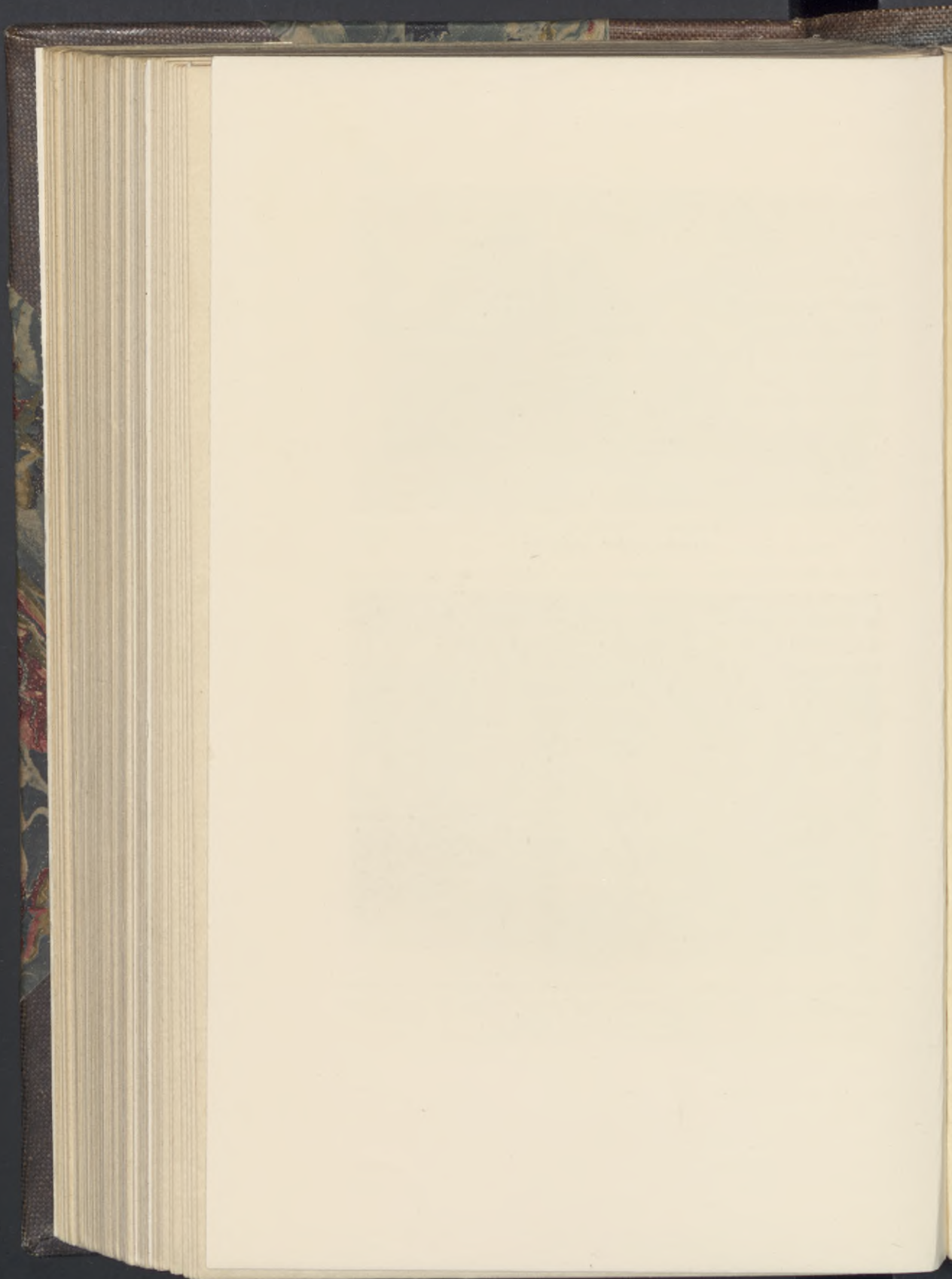
Vi har varit på det semesterhem för husmödrar som ordnats av landshövdingen Ingegerd Beskow och hennes medhjälpare, av vilka barnavårdsombudet fru Nea Sjöblom kanske särskilt bör nämnas. De socialdemokratiska kvinnoklubbarnas semesterhem vid Evedal, till

Svanås tomma herregård

Å landshövdingeresidenset i Växjö finnes ett Linnérum med två originalporträtt av Höök, föreställande Linné och hans hustru. Soffan och klockan har tillhört Linné

vilket de samlat pengar i många år får heller inte glömmas i detta sammanhang.

Den som tycker att småländskorna har mindre humor än smålänningarna bör lyssna till en sådan diskussion som den vid kaffebordet i dag.

Vi är så mycket mera imponerade av den som vi vet ur vilka källor den kommer. Vi vet en liten smula om hur dessa husmödrar har det i sina hem, från vilka man tagit dem nästan med våld ett par korta veckor för att vila. Vi vet hur den gamla spiseln ser ut där de ska laga mat för tolv personer varenda dag, om de har något att ta av. Vi har sett ungar växa upp ur marken och fylla köket då det kommer främmat, små blåögda magra ena med något hungrigt väntande i blicken. Vi känner den stugan där det fjortonde barnet väntas, och där något sådant som stolar eller sängar till hela familjen är något otänkbart och knappt ens saknas. Vi känner de stora tunga vördnadsbjudande mödrarna som klarat upp sitt öde på en liten gårdbit och tagit emot syarbete åt främmande ända tills det tolfte barnet kom. Vi känner de små kvicka, behändiga, energiska, vilkas händer gör arbetet från sig som underverk. Vi känner också dem som släppt taget och inte orkar hålla det hela gående. De är alla med i diskussionen kring kaffebordet, om inte alla har en kvickhet att komma med, så har alla humor att skratta åt andras kvickheter, Gud välsigne dem.

Vi far vidare. Vid Ör lämnar den breda vägen Helgasjön. Vi lämnar då den breda vägen och fortsätter norrut. Vid Svanebro, där korgmakarn bor, ligger den hällkista vi förut talat om. Inte ens mullen är kvar av dem som lades ner här generation efter generation, tills idén att envar skulle ha sin egen grav kom upp, »ett ytkrävande begravningsätt» som doktor Lidén sade, när han visade oss de stora järnåldersgravfälten kring Ljungby. Vid Svanebro kan man ta av åt vänster om man har

lust att se en herregård, där mangårdsbyggnader och flyglar står öde, medan allt liv är koncentrerat till arrendatorsbyggnaden.

Redan 1680 hade *Svanås* »en skön trädgård med åtskillige fruktbare trån och avdelte kryddekvarter». Ännu vittnar de stort anlagda mossiga stenterrasserna ner mot sjön därom i sin övergivenhet. Vi letar efter spår av de många fina perenna växter som blommade här under trädgårdens sista storhetstid för tjugo år sen, men de har vandrat all världens väg. Endast med stor omsorg förmådde man dem att stanna i det fattiga Småland. När omsorgen upphörde gick de ut.

Kråkorna tycker inte om den här besiktningen, de flyger upp som stora moln och försöker jaga bort oss. Men det här gamla tomma träslottet och minnena av det förgångna håller oss kvar nere vid sjön under de stora trädens beskydd. Jag tänker på den där gravskriften över kapitainskan Rudebeck som jag stavade på så ofta som barn. Hon måste ha gått här och stört och ställt under någon av de många Rudebeckarnas husbondevälde som varade här från 1751 till 1881. Och så en stund då hon var upplagd, satte hon sig ner och författade sin egen gravskrift som lyder så:

Jag sover sött
 av sjukdom trött
 i jordens mjuka sköte.
 Min själ med fröjd
 i himmels höjd
 har nu med Jesu möte.
 Gud så ledsage mina barn
 som än i världen vandra,
 att vi ock visst
 hos Jesum Krist
 få evigt återse varandra.

Sina barn kunde majorskan möjligen hålla reda på om hon från himlen blickade ner i Bergs pastorat. Men var har hon sina barns barn och barnbarn? För att hitta dem måste hon hålla sig både med adelskalender och telefonkatalog.

Herrgårdssläkterna är förströdda. Herrgårdslivet från förr existerar inte mer, det har dött ut eller antagit nya former. Den småländska jorden har, som kännaren kantor P. G. Vejde säger, gjort sin rundvandring från bonden till herremannen och i stort sett tillbaks till bonden igen. Därmed är dock säkerligen inte kringvandringen slut. Alla de små egna hemmen som varit torp eller på annat sätt frånsålts från större enheter står inför en kris. Om inte jorden går från egnahemmarna i denna generation, så går i alla fall nästa generation från de egna hemmen säger pessimisterna, därför att de unga inte vill leva så enkelt som man måste för att klara sig på ett sådant ställe. Men mycket kan ju hända som stryker ett streck över alla profetior.

Under unionstiden och storhetstiden lyste här namn på stora jorddrottningar men de är väl alla försvunna nu. Axel Oxenstierna, som egentligen hör till i Södra Møre men även ägde gårdar här åt våra trakter, har inga representanter kvar för sin ätt. Lika lite Lennart Torstenson som ägde en sätesgård även i den avlägsna socken där jag bor. Även de utländska kondottiärernas namn är borta eller finnas på ett epitafium i en gammal kyrka.

Den nyssnämnde specialisten på småländska herrgårdar, P. G. Vejde, har gjort en intressant jämförelse mellan de bullriga, bråkiga och hänsynslösa segerherrarna från Trettioåriga kriget, vilka tog för sig av Småland, byggde slott som de prydde med krigsbyten och behandlade bönderna som kontinentens livegna, och å andra sidan de krigströtta, luttrade, fattiga, ofta djupt gudfruktiga

karolinerna som efter stormaktsväldets fall återvände till Småland. För dem var själva nederlaget en inspiration till att försöka börja livet på nytt och rycka upp sina gårdar och sitt land ur krigsårens elände.

Stormaktstidens herrar var inte alla av samma kvalitet. Men det var en bister karakteristik de fick av en småländsk prästman i riksdagspredikan av 1650: »adeln låter sina hästar och hundar gödas och uppäta säden, vuxen till människornas uppehälle och låter den fattige dö av hunger».

I djup kontrast därtill står historien om den döende karolin. Jag har fäst mig vid den därför att en präst förekommer i densamma som tillhörde min mors släkt. Det är nu omkring tvåhundra år sedan pastor Ekedahl blev kallad till ryttmästaren på Ölsåkra som låg för döden. Pastorn kom skyndsamligen till herregården med sitt nattvardstyg, togs emot av förskrämda tjänare och fördes av en väl högljutt klagande husfru till den döendes rum. Prästen måste ha känt att en skugga djupare än dödens vilade över huset. Kanske anade han det dunkla sammanhanget mellan de två suparna som frun hade tvingat i sin man förra söndagen efter kyrkan och den dödsnöd han nu befann sig i. Det torde ha sports att frun sedan hon gett honom brännvinet rest till sitt hem i Berg för att efterhöra hur hon skulle ställa sig vid hans död. Dessförinnan hade hon befallt tjänarna att slå dövörat till om han bad dem om hjälp, vilket de också gjorde.

Så mycket märkligare måtte den scen ha varit vilken prästen nu fick bevittna i det äkta parets sängkammare. Den döende undfick nattvarden, tackade sin hustru för alla dagar de levat tillhoppa och förmante henne att frukta Gud och ställa sig väl. Den döende rentvår med andra ord mörderskan, friar henne från misstankar, han skaffar henne i prästen ett avgörande vittne till att hon

är oskyldig. Men så mitt upp i allt detta kommer en piga in som varit fruns medbrotsling, kastar sig på knä vid sängen och ber om förlåtelse för det onda hon gjort sin husbonde. Vad ska nu prästen tro? Den döende förlåter pigan och så säger han: »döden på slagfältet vore lättare än denna död.»

Änkan kom sedan inför rätta för att ha förgivit sin man, driven därtill av sin passion för en annan man som hon inte kunde få utan att göra slut på den förste. Mot sitt nekande kunde hon ej fällas, heter det, och hon slapp lös efter tre veckor på vatten och bröd. Hon levde sen i många år som hustru till den man för vars skull hon blivit mörderska, och dog av en »inwertes kräfweta». Den blödigare pigan bekände och blev avrättad.

De skildringar man får av kammarherre Uno Angerstein som levde på Gåvetorp under romantiken verkar som komna ur en annan värld, vilket de förstås också är. Av Vejdes, Wrangels och andras skildringar förstår man att han var den ideale Hugo Löwenstierna, en förtätning av Almqvists önskedröm. Han diktade bland annat ett epos om Blenda, han komponerade och målade, inte dåligt men heller inte så bra att han var likgiltig för andras konst. Tvärtom, han gick upp i den och hänfördes av den. Han ansåg det som en ära att få öva värdskap mot konstnärer som Marcus Larsson, Zoll, Nordenberg och Mandelgren. Gåvetorp var ett konstens centrum i Småland från vilket ett vackert mecenatskap utövades. Om en konstnär skickade några skisser till sin Mecenat under dennes tjänstgöring på Kronobergshed, sammankallade han dem av sina officerskamrater som hade sinne för konst. Dessa firade då högtid tillsammans, läskade sig från den tråkiga exercisen genom att fördjupa sig i färger och former samt påvisade mäs-

liga detaljer för varandra under svärmisk beundran. Det utmärkande för denne Angerstein som målade och donerade altartavlor är att han samtidigt var stor markröjare, vägbyggare och byggherre, höll lantbruksskola, anlade orangeri och smedja. Dessutom arbetade han för Rappe—Åsa kanalbygge som öppnade väldiga skogsområden i gränstrakterna mot Jönköpings län. Almqvist skulle ha gillat just denna blandning av sunt förstånd och själsfint svärmeri.

Under hans mågs och efterträdares tid hedrades Blenda på annat sätt än genom epos. Den punsch som försålades från Gåvetorps bränneri döptes nämligen till Blendapunsch. Ett mycket lämpligt namn får man säga, ty Gåvetorp ligger alldeles intill den sjön där Frejs hustru för orten for ner och badade långt innan pigorna slagit dansken. Och Blenda har ju alltid varit förbunden med spritdrycker.

En därpå följande ägare, major Aaby Ericsson, tog upp de Angersteinska traditionerna i vad gällde de praktiska värven och sträckte sitt intresse ut över hela länets och landets modernäring. Gåvetorp blev på nytt ett sällskapligt centrum men inte för konstnärer utan för dem som intresserade sig för det nybildade hushållningssällskapets uppgifter. Den Angersteinska kombinationen tillhör kanske speciellt romantiken?

När slutar romantiken? Vi vet när litteraturhistorien anser att den klingade ut. Men tar vi ordet mindre litteraturhistoriskt och filosofiskt och helt enkelt anser att det som är starkt känslöbetonat, osakligt, romanaktigt och otroligt också är romantiskt, så fortlever den än, låt vara att dess representanter mest har gråa hår. Med skäl kan man fortfarande säga som Almqvist då han, eller rättare Frans Löwenstierna och Richard Furumo, varit i Hjälmseryd: »*min far, Småland är en ort, här sker händelser*».

När man kommer närmare nuet får man vara mera försiktig med vad man berättar. Folk är rädda för offentligheten även om de bara har de nättaste saker att berätta. Så till exempel den herrgårdsdam som dyrkade de gamle vilka skapade Smålands herrgårdsvärld under tiden före sekelskiftet och med hänförelse skildrade för mig sin ungdom. Men hon får tycka vad hon vill, nu berättar jag i alla fall om hennes far, förste lantmätaren som bodde på en mindre herrgård och for omkring på skiftesförrättningar i sitt distrikt.

Den dagen då han skulle till någon särskilt besvärlig förrättning i en by där bönderna inte var sinnade att enas om ägodelningen, brukade han med särskild omsorg välja ut en psalm som ledmotiv för dagen, ty han behövde inte bara klokhet, tålmod och erfarenhet för att lyckas i sitt värv utan också hjälp från höjden. Det gällde ju att värdesätta en stor lott med växande skog i jämförelse med en mindre men fullmogen. Det var minsann inte lätt att avgöra den kvistiga frågan om ett rättvist byte mellan de stora torvmossarna som sades skola ge så väldiga skördar i framtiden och en välbelägen åkerlapp med djup mylla. När skiftet var under-tecknat var ett fredsfördrag i smått slutet i Guds namn och med Guds hjälp.

Hon berättade också om den herrgårdsfrun som hade till valspråk att man skall vara utförandes av sig. Därmed menade hon att strax efter en storbyk störta sig i en slakt, ställa till en fest eller vårda en grannkvinna med inflammerade bröstvårtor. Den skildring jag fick påminde mycket om Scarlet O'Haras mor i »Borta med vinden». Liksom negrerna på plantagen kom tassande till missus dörr om natten och väckte henne vid hastiga sjukdomsfall — på samma sätt och när som helst kom folket i den trakten till frun på herregården, därför att hon hade den läkande handen. Och lika kvickt som mrs

O'Hara kom i kläderna och fick fram sitt medikament-skrin, lika fort var den småländska herrgårdsfrun klar och färdig med sin havresoppa tillsatt med terpentin och Roséns bröstdroppar och så bar det i väg till de sjuka.

Om en släkting som var herrgårdsfru på en annan gård berättades följande: en sommar då hon var värdinna för ett hus fullt av gäster, rodde hon varje kväll i väg över sjön, gick in i en lada, där hon bytte kläder, gick bort till ett ställe där torparen låg i nervfeber, skötte om honom, gick tillbaka, tvättade sig i en spann vatten som skulle stå till reds i ladan, bytte kläder igen, rodde över sjön och presiderade över kvällsmatsbordet utan att säga ett ord om var hon varit. Det berättas inte om några missförstånd, hemliga spaningsförsök, svartsjuka, förtal och slutligt avslöjande av de hemliga resornas ädla syfte. Men för min del tycker jag att den historien är romantisk ändå, långt mer än Tegnér's historia i Kronbruden om prästfrun i Skatelöf som lät flytta ut sin harpa på en ö för att kunna spela för sin svåger Johan Henrik Kellgren. Där dröjer kvar lite av romantikens svärmeri för den upphöjda handlingen och individens engångsvärde även i en febersjuk torparens gestalt.

— Roliga fester hade vi minsann, berättade herrgårdsdamen vidare och torkade sina tårar som runnit fritt över de gamle och deras ädla dåd. Varje herrgård inom umgänget hade sin årsdag för storkalaset, vanligen var det herrns eller fruns födelsedag. Så att ungdomen och de äldre med förresten visste att den första juli ska vi dit och den tjugonde dit. När festerna låg bakom en, var man bara villrådig om var man haft roligast och var arrangemangen varit mest strålande.

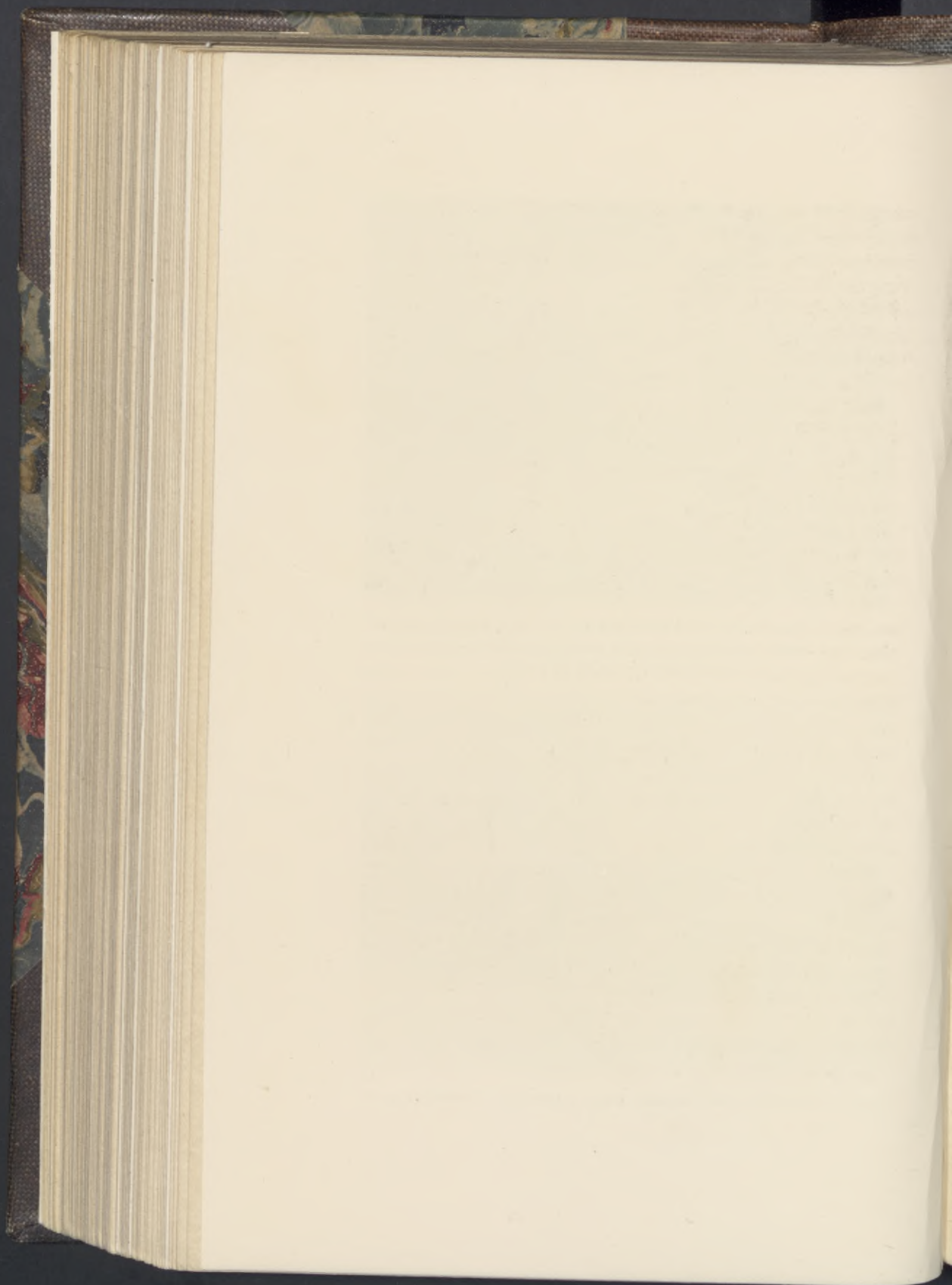
Så ljust ter sig minnet för den som växt upp i en trakt med många herrgårdar. De flesta var rätt så an-

Huseby herrgård med rika handskriftsamlingar och konstskatter. Då det hamiltonska egendomskomplexet sönderföll 1867 inköptes det av engelsmannen, ingenjör Stephens

Gammal prästgård från Mistelås, numera sevärdhet i hembygdspark

språkslösa om man jämför dem med de skånska eller sörmländska, fast de hade stil och historia. Men hon har inte glömt det oerhörda slit som låg bakom de glada festerna och emellan dem, inte bara för torpare och torparkäringar, drängar och pigor utan också för herrgårdsfolket själva. »På den tiden då jag hade 42 rum att hålla i ordning med hjälp av två pigor, då visste jag vad det ville säga att arbeta.»

Rääf berättar om hur mannen av trälaklass som kallades Brytje (hans kvinnliga motsvarighet hette deja, eller dega), kunde bli behandlad innan träldomen officiellt upphört. Den rike lät trälarna träla hela dagarna och gav dem därför åkermark och något utsäde, så att de hade något att arbeta med om aftonen och nätterna. När de frilöst sig, drog de bort och så köptes för pengarna andra trälarna som fick bryta mark på samma sätt.

Brytje han har nog levt kvar länge han och det lever hos hans efterkommande en djupt rotad avsky för att träla för andra och en motsvarande övertygelse att industriarbete med ordentliga arbetsvillkor är det enda eftersträvansvärda. På den tiden då jordhungern, längtan efter en egen torva att lägga alla krafter på, var en stark och väldig drift, då fanns det inga som ville sälja en jordbit och så blev det Amerika. Att äldste sonen som övertog det lilla hemmanet, löste ut sina syskon med var sin amerikabiljett, var inte något sällsynt på den stora emigrationens tid.

Herrgårdsfolket nu för tiden vet också vad det vill säga att arbeta. Om de inte vill eller kan det, då kan de inte stå sig på jordbruket. En godsägare kan inte sitta på sitt kontor eller gå omkring och se på hur folket arbetar, såvida han inte har enskild förmögenhet. Han måste köra och stå i själv och om kvällarna får han läsa om det sista sättet att bereda pressfoder. En herrgårdsfrens personliga insatser inte bara som organisatör utan

med egna kroppskrafter och ofta med rena grovgörat betyder mer än nånsin i en tid då det är så ont om kvinnlig arbetskraft. Brytje är ersatt med maskiner och dessa får inga barn som kan ta plats.

Herrgårdsfolkets ledarskap i sin bygd är ett annat än förr och inte så självfallet. Det synes mindre bestå i att personligen lära ut nyheter inom jordbruket som adertonhundredalsherrarna gjorde, t. ex. Rappe på Gårdsby. Om det sista skriket läser egnahemmaren själv i sin facktidning och om lactation hör han i radio. Att sätta sig i spetsen för organisationsarbetet inom orten är snarare herrgårdsfolkets uppgift. Hela familjen kan bli engagerad i det, ty både fackorganisationerna och de politiska har sina ungdoms- och kvinnoavdelningar. Det kan också hända att initiativet till husmoders- och Röda korsföreningar eller till lösande av badstu- och hemsysterfrågan kommer till herrgården och det från folk av den sort som fordom bara väntade på uppslag från herregårdarna. Skillnaden mellan herrskap och bönder liksom rivaliteten mellan dem är inte som förr. Man har närmat sig varandra i levnadsstandard och kunskapsnivå. Om Brytjes ättlingar sköter klubban vid mötena, säger patronen och hans fru: Herr ordförande! till dem.

Det är mycket längre mellan herrgårdarna nu än förr, det vill säga mellan de herrgårdsfamiljer som är förbundna av gamla vänskaps- och släktförbindelser. Familjerna får skaffa sig annat umgänge för att ej bli isolerade. Det är inte ofta man kan fara sju mil till en jaktmiddag. En behärskad stämning hotar också vid kalasen med uteslutande långväga gäster som måste själva köra hem sina bilar.

Det har sagts mig att efter 1925 års härordning vilken nu verkar som en saga, blev våra små herrgårdar be-

gärliga för officerare som kommit i reserven. Men nu är militären åter begärlig och herrgårdarna till salu.

Samma strömning suger patrons och statarens pojkar från landet in till samhällena. Det behöver inte vara någon artskillnad mellan parternas uppfattning om vad som menas med att få det bra. Gränsen mellan de olika uppfattningarna om vad hög levnadsstandard egentligen är, den går på annat håll.

Den tid då adelsmännen hade särskilda privilegier framför andra besittare av den småländska jorden synes oss ännu avlägsnare än den då det fanns vargar och hjortar i skogarna, men minnet lever kvar. Dessa två historier fick jag höra i somras på ett kalas.

En bonde som satt på en fräsegård försummade att inom utlyst tidsfrist säkra sin besittningsrätt genom att skaffa erforderliga papper i Stockholm. Sen var han rättslös berättades det och en adelsman kom och körde honom av gården. Bonden fick inte ta med sig något som var väggfast och måste därför lämna kvar sin stora väggklocka som råkade vara fäst med en spik i väggen. Han hade god tid att gräma sig över detta på socknens fattigstuga.

I det andra fallet gick det bättre för bonden emedan landshövding Mörner varnade honom för den fara han löpte. Namnet Mörner som landshövding bestämmer historien till början av 1800-talet, men jag anför den bara som jag hört den utan att ha sett något därom på tryck. Bonden blev aldrig tillreds att fara, slutligen blev det så brått att landshövdingen måste köra i väg honom med en passersedel, vilken berättigade honom att före alla andra få hästar vid gästgivaregårdarna.

Just som han klarat sin besittningsrätt till gården mötte han den adelsman som falkat på hans egendom. Denne förstod att han kom för sent och svor så det osade.

Historien är från en före detta frälsegård i min närhet.

Bonden vann den gången på herremannen, men i de yttersta av dessa dagar har bonden på den gården fått vika och virkeshandlaren har köpt gården på auktion. Ännu vandrar och växlar ägarna till jorden, men regeln att jorden vill till den som kan och vill bruka henne, den får man väl tro ska stå sig genom alla förändringar.

En historia till innan vi lämnar Svanås och kör upp kråkorna igen. Den handlar om herrgårdsfröken och den vita hästen. Hon beskrives från 90-talet som en vit-hårig vacker kvinna, men även hon hade varit ung och förlovad med en husar som hette Ehrenstråhle. Då han dog ärvde hon hans vita häst, och så småningom lyckades hon arbeta in sig i den föreställningen att fästmannens själ flyttat över i hästen. Om sådana former av själavandring berättar ju de småländska sagorna, som kanske hon hört som barn. På så finurligt sätt övervann hon sin hjärtesorg. Hon sällskapade med hästen, satt hos honom i stallet och läste högt, precis som hon tänkt sig att göra då hon blivit gift. Hon red naturligtvis aldrig på hästen, men gick ut och gick med honom och lät honom beta. Till slut blev hästen precis sådan som löjtnanten skulle blivit om han fått leva: lite knarrig och förströdd av för mycket omsorger och fruntimmersprat. Ser du, så morsk kusin Adolf blivit sen han fick befördran, sa hon och knuffade på hästen. Och hästen nickade förstrött och gnäggade: kära du, det sa du ju förra gången vi mötte honom också . . .

Jag har historien av en person som varje vecka gick med beställt grahamsbröd till hästen och alltid fick tio öre i dricks. Inga barn skojade med det underliga paret, de lyssnade snällt när fröken översatte för dem vad hästen hade sagt. När han dog blev han begravnen i frökens fina brudlakan.

Nu är historien slut och vi kan fortsätta ner till Helgasjön förbi Ormesberga lilla kyrka. På var sin udde ut i sjön ligger här Utnäs och Skälsnäs. Där har sedan medeltiden legat förnämliga gårdar, som tillhört munkar, drottningar, lagmän och riddare. Om Utnäs står särskilt nämnd den stora humlegården på trehundra stänger. Vi kan inte hitta en enda stång nu längre vid en hastig besiktning. Här tar vägen slut, de som inte kan vända en bil, bör inte besöka något av dessa ställen, såvida de inte vill stanna för alltid, vilket kanske inte vore så dumt om det läte ordna sig. Här visar Helgasjön verkligen sin tysta, slutna, dunkla sida. Man ser inte hus eller åker då man skådar ut över dess lövrika stränder. Och så har man skogen i ryggen och åkrarna omkring sig, just som det skall vara.

Den som lärt vända, kan från Skälsnäs fara norrut förbi Åby herregård, just där Tolgsjön faller ut i Helgasjön, med ett kort stritt fall, där en sluss förr i världen var ett teknikers underverk för dem som for genom Räfte—Asa kanal. På den gården har också förts ett stort herrgårdsliv inte längre tillbaks än i min ungdom, då den förnämliga Hennes Nåd Helène Gyllensvärd förde spiran där som änka, omgiven av barn och mågar och svärsöner och deras barn. Så dog hon och allt blev anorlunda och till slut stod huset tomt. När sen en annan gammal dam hyrde där, blev det lite ensamt i det stora huset för hennes livliga sinne. När ingen främmande kom, hände att hon på sin promenad gick ner i svinhuset och pratade med den stora galten, ty något auditorium vill man ändå ha. Galten uppskattade detta, och första gång han råkade komma loss promenerade han uppför herrgårdstrappan för att återgälda visiten. Den gamla frun som hörde någon komma, skyndade sig att rätta till hårklädseln och kasta över sig en fin sjal. När hon kom in i salongen stod galten där.

Lagårdsskötarna kom dödsförskräckta efter i hack och hæl, ty galten var ju livsfarlig. Men de fann de två helt fredligt tillsammans i salongen, och de hörde den gamla frun säga: jasanya var det du?

Något bortom Åby åt Tjuredahället till ligger den undangömda avtagsväg som för till Ekna och Eknaholm vid Helgasjön. De två gårdarna har varit kärnor i stora egendomskomplex, de har tillhört kyrkan, de har varit bebodda av rivaliserande stormän eller varit samlade i en enda hand, vilken ibland varit konungens. En av ägarerna har varit Abraham Broderon, som avrättades av Erik XIII för sitt förhållande till hans berömda moster, eller för sina stora besittningars skull, ehuru naturligtvis under förevändning att Broderon brutit freden. Gustaf Wasa som var alla tiders störste spekulant, bytte sig till Ekna mot en annan gård, vad det nu skulle tjäna till. När Erik XIV friade till drottning Elisabeth av England, avpolletterade han sin älskarinna Agda Persdotter med Eknaholm, ett korrekt förfarande som bör ihågkommas när man gör upp den olycklige mannens räkenskaper.

Från Agda Persdotter sträcker sig kedjan av ägare över en rad stolta, näriga, slösaktiga, dugliga eller lätt-sinniga herremän ur släkterna Bååt, Sparre, Gyllenankar och Stråle. Detta sista namn är nästan lika ryktbart i Smålands historia som Trolle, men liksom detta inte bara välkänt. Även berömda ofrälse män har kommit från Ekna, så den ryktbare kirurgen, professorn vid Karolinska institutet J. G. Ekehorn.

Gårdarna bebos nu efter alla öden av vanliga jordbrukare utan så märkvärdiga namn som förr. Den ene av dem kommer emellertid att få sitt namn förbundet med uppförandet av det underverk till laboratorium för mjölkförädling som kallas Åby mejeri, där det finns en varmluftrida mellan mejeristen som tar emot

mjölken och mjölklinjechaufförerna som lämnar av den.

Ett namn är så märkvärdigt man gör det, därom vittnar till exempel Dan Anderson. Men när namnet Carl Peterson nämnes, behöver till och med vi här i Småland ha med gårdsnamnet Ugglehult för att vara orienterade och veta att det är fråga om Värends jordbruksapostel.

Genom att gårdsägarna här själva slutat upp att nämna sig efter sina gårdar och egnahemmarna efter sina egna hem, har det uppstått en oräknelig skara av herrar och fruor och fröknar med sonnamn. Att kunna ha ett namn på son eller dotter ansågs, enligt vad Sigurd Erixon meddelar i Folkliv, mycket fint och nytt under vikingatiden. Det hade sina randiga skäl då, men de skälen har upphört att gälla.

Det är helt andra orsaker som förklarar att allmogen tagit till sina sonnamn inför världen. Det är lätt att förstå att man inte ville nämnas med förnamn och gårdsnamn av vem som helst, att man hellre ville heta herr Svensson än Sventa-Kalle i Raftamåla. Bondkomiker och bondkåsörer hade gjort den gamla namngivningen Skansen- och skämtbetonad och exemplet från släktingar som flyttat till städer verkade starkt.

Men den naturliga växlingen mellan far och son från Johan Karlsson till Karl Johansson stannade just då Petter, Johan, Sven, Anders, Karl, Ola, Nils och Per var modenamn. Och dessa är alldeles för få för den variation i namngivningen vi behöver.

Den som för inte så länge sen varit med om denna förändring från mor Emma i Hökagårn till fru Johansson, har fått uppleva att en återgång till namngivning efter gårdsnamn blivit aktuell. Man har redan hunnit upptäcka den svårighet som uppstår om två oskylda

familjer som bor på ett klivet hemman, båda skulle få lust att kalla sig Boshult, som de har lika rätt till. Slutet blir kanske att vi får familjerna Norrgård-Boshult och Södregård-Boshult, vilket blir lite långt men korrekt.

Folk själva skrattar mest åt namnproblemet och säger: »namnet Johanson är skyddat, så försök inte ta det!» Om varandra använder de inbördes de gamla namnen: Anst i Norragårn, Emma på Hörnet, Kalle i kvarnen. De använder också vad vi kallar öknamn, vilka dock förefaller vara en mycket ursprunglig sort av förstahandsnamn. Den herr Johanson som ser snäll ut heter Miller. Med hänsyftning på någon anekdot som var färsk för femti år sen kallas folk Besk eller Sytte. Efter ett lyte: Knyle eller Kajsa med ögonen. Efter yrke: Trädgårdssara, Tjuvafian, Veabekymret. Efter ett brott som någon förfader begått: Tuttpå.

Cavallius utgick från att en mängd gårdsnamn i Värmland ursprungligen härletts av personnamn. Genom att leda tillbaka igen till de ursprungliga namnen fick han en hel lista av ståtliga gamla namn, som totalt kommit ur bruk. Boshult alltså skulle härledas ur namnet Bose vilket betyder orm. Den som är från Boshult, kan välja mellan att återgå till namnet Bose eller ta det av namnet härledda gårdsnamnet till efternamn.

Dessa gamla namn som han fått fram, delar Cavallius upp efter olika slags ursprung. De är hämtade på många olika håll i verkligheten men alltid och ofrånkomligt i denna verklighet.

Namn som hänsyftar på olika levnadsåldrar och förhållanden är: Faje (gammal gubbe), Gosse, Bror, Bonde, Dräng, Kornsven.

Namn efter ättefaderns främmande härkomst: Skåning, Jute, Däning, Gyding, Garp (tysk) Frank.

Namn som visa härkomst från någon viss ätt utmärkas genom avledningsändelsen ing: Bleding, Ejsing, Fläding, Hulling, Miding, Spåning.

Namn som utmärker någon själs- eller kroppsegenskap: Bister, Grym, Hård, Krumm, Lång, Starke, Bred.

Namn härledda från djur:

Ulf, Varg, Bjur (bäver), Grävling, Bagge, Rå, Ramn, Hane, Höna, Kyckling, Gucke (Gök), Gädda, Ruda.

Namn efter delar av djur: Labb, Ram, Mule.

Namn ur växtvärlden: Blomme, Barke, Buske, Knagg, Korne, Stubbe.

Färgnamn: Mörk, Brun, Bläse, Broke.

Namn från vindar och årstider: Froste, Kyle, Sommar, Veste, Kåre.

Namn efter vapen, dryckeskärl och redskap: Hätta, Brand (svärd), Udd, Pik, Kåsa (dryckeskärl), Bunge (bunke), Styre (kort åra), Skepp, Krabbe (båtkare av granstam med utstående kvistar), Bänk, Staf, Stolpe, Kugge, Tanne (fackla av tjärved) och många, många flera.

Knektanamn som jag själv minns är Citron, därför att gubben Citron kom och rakade min gamle morfar samt Apraksin, därför att han sydde kläder åt honom. Skräddaren han kom i tidningen vid ett olycksfall som A. Braxén, och det kanske hans familj heter nu, ty det kan också ha funnits namn som uppkommit genom hör- och tryckfel.

Lärde män gjorde sig namn genom att översätta till grekiska och latin namnen på sina gårdar, vårdträd eller fäder. Wieslander, Tiliander och Cavallius är typiska sådana namn. Prästnamnet Almosius, sammandragning av Almesåsius, byttes bort mot ett som inte luktade fattigdom så svårt. Jag föredrar dock faktiskt Almosius på en fattig student framför Hammare på en man vars fa-

der aldrig tagit i ett sådant verktyg. Men det är ju annars klart att vår allmänna frigjordhet från verkligheten skall taga sitt uttryck i vår namngivning, så man kanske inte skall resonera sig till att återuppta namn som verkligen är namn.

Ännu ett namn ska vi nämna i samband med detta Ekna som förde oss ut på avvägar, och det är drottning Geraldine av Albanien. Vid sin bråda flykt undan Mussolini med den nyfödde sonen åtföljdes hon av sin moder, möjligen styvmor. Tidningarna kallade denna dam madame Stråle av Ekna. Inga Strålar har ägt Ekna sedan början på 1700-talet, men den ståtliga namnkombinationen håller sig än och placerar sig i världshistorien.

Lantmätare Ruth berömde på 1600-talet Helge sjö för en lustig strand med vackra hålmor, uddar, wijker, åtskilliege skoger och bökeskult. När man står här under jätteboken vid stranden som syns milsvitt omkring och utmärker Ekna i landskapet, tycker man att den beskrivningen passar in ännu. Det är ingenting konstigt med sjön, men just dess naturliga, oskyldiga självfallenhet gör den vördnadsbjudande på något vis. Men vad vi inte kan se eller kontrollera, det är om Helgasjön fortfarande är en så rund fiskesjö som Ruth vittnar om att den var på hans tid.

Vart bör man fara sedan man kommit upp på stora landsvägen igen? Småland har lika många sjöar som Finland, många av dem undangömda och okända, och var och en är den vackraste i landet. Med undantag förstås för de skräcksjöar som ligger med sina steniga sterila sjöbottnar, blottade efter sänkningen som en nevrotiker under analys. Är det runda fiskesjöar vi särskilt intresserar oss för, så finns ingenting rundare i den vägen än de dammar där Södra Sveriges fiskeriförening vid Aneboda föder upp sina karpar och sutare. Vill man

vara med om ett riktigt storfiske ska man be doktor Harald Nordqvist som är chef där att få vara med då en damm fiskas ut och hela beståndet tas på en gång och föres över i jättesumpar eller fiskvagnar till avsalu. Men man kan också av honom lära sig att vattenlägga gamla torra sjöar med värdelöst starrgräs och sedan på nytt befolka dem med fisk. Ett skiftesbruk mellan säd, vall och fisk har försökts i Aneboda med gott resultat och doktor Nordqvists elever gör efter försöken hemma hos sig där terrängen befinnes lämplig. Ett bevis på att det dock ibland kan gå att rätta till felgrepp som göras i naturen. Må man inte bara tro att det lyckas alltid ty det är ingalunda så.

Från den plats där vi befinner oss ligger *Innaren* närmast. Den enda risken med att fara till den ligger i att man sen tycker att man har sett Neapel och kan dö. Det bör man helst inte förr än man åtminstone sett Bergkvarasjön med Bergkvara där de väldige Trollar regerade med hand- och halsrätt. Det medeltida fästet står alljämt kvar och speglar sin imponerande massa i sjön, där gösen (enligt doktor Nordqvist) trivs med den lilla blandningen av kloakvatten varmed den utspisas gratis från närmsta stad.

Det talar om herremäns övermod mot bönder och om bönders svekliga och grymma förfarande i gengäld, såsom då Dackehären bröt tro och loven vid belägringen av slottet. En av dess borgherrar Johan Sparre blev avrättad emedan han i striderna mellan hertig Carl och kung Sigismund hållit på konungen. Det berättas att faderns öde gjorde sonen Sparre »mycket stillsam och tillbakadragen» som man kan förstå. Anders Svensson Stråle av Ekna som hållit på den segrande hertig Carl i tid upphöjdes i hans ställe till Smålands mäktigaste storman.

Att borgherrar steglade bönder och kungar halshög

borgherrar tycks ändå inte ha varit ett så uppseendeväckande brott mot tidens sed. Det var det däremot när bönderna satte eld på slottet ehuru slottsfrun låg i barnsäng, ty därmed bröts en taburegel som man ändå försökte hålla. Det berättas om en by att den blev nedbränd av dansken, så när som på ett hus där en födande kvinna låg, en urskiljning som nutida hjältar och riddersmän inte kan bestå sig.

Vi är nu inte långt från vägen som följer den långsmala Asasjön upp till dess nordspets där först Oden och allra sist den tyske magnaten Hugo Stinnes valde att bosätta sig. Inte långt därifrån bor bonden i Kråketorp som ibland låter tala om sig för sina guldförande berg.

Men nu var det alltså Innaren. Den hör på sätt och vis till de svårtillgängliga sjöarna. Vill man se henne från den vackraste lagårdsbacke i världen, så måste man hitta den avtagsväg med vars hjälp man kan genomtränga skogsbältet som skyddar Kråkenäs gamla empirträslott mot stortrafiken. Gården ligger utsökt placerad med ryggen skyddad av skog, behärskande Innaren i hela dess mångvikiga omfång. De bästa platserna i försvarssyfte var höga åsrygggar ute på uddar och de gav de gamla gårdarna också det vackraste läget på köpet. Man borde kanske ha kommit hit för 100 år sen då det nuvarande corps de logiet invigdes eller den gång då den första vändplojen i Kronobergs län sattes i jorden just här. Men vackrare kunde Kråkenäs aldrig ha varit än nu, då det vilar i en vårsöndags stillhet och träden står genomskinliga mot himmel och sjö.

I mitt första utkast till denna skildring hade jag vid minnet av de underbart sköna linjer varmed vattnet och stranden möttes här, den ädla resningen på träden och den djupa obrutna freden som låg över Kråkenäs, blivit så rörd att jag gripit till Viktor Rydberg:

Och du känner alltmer, hur han strängas din håg
till en samklang med skogens högtidliga sus,
och som insjön de himmelska facklornas tåg,
skall du spegla i hjärtat det evigas ljus.

Min förste läsare frågade förskräckt om man måste känna så här. Jag svarade att Småland ännu är ett så pass fritt land att man har lov att ta avstånd från Viktor Rydberg.

Mitt emot Kråkenäs på andra sidan sjön ligger Löpanäs, lika undangömt för världen även det. Sakkunskapen har kallat det en typisk järnåldersby. Gårdarna ligger nedanom det stora gravkumlet på höjden: under de dödas byalag de levandes. Här råkade man rakt in i den stora illusionen att det finns en vrå av världen där fred råder och skall fortsätta att råda. Till på köpet kom en gårabonde fram och frågade om vi ville hyra hans övra våning för sommaren. En sommar i illusionernas värld?

Mer än en halvtimme är oss inte given, farväl Löpanäs.

DE GAMLA PRÄSTGÅRDARNA

När jag skulle börja denna bok fick jag det rådet att ägna den åt de småländska prästgårdarna.

De utgjorde ju en värld för sig och samtidigt strömmade genom dem hela Smålands historia under den svenska luterska kyrkans århundraden.

Ett ögonblick var jag betänkt på att följa detta råd. Jag såg tydligt fördelarna av att vinna en fast ram för det formlösa innehållet i den tänkta boken. Och dessutom fanns det ju ett ytterligare skäl: grunden till det Småland jag lever i — var och en har ju sitt — var byggd på minnen från två prästgårdar. När jag står vid mitt fönster och ser över dalsänkor och höjder, finns dessa minnen infällda i landskapet i skikt under skikt. Det ena eller andra träder fram, alltefter som belysningen faller på dem. Det är genom barndomen jag är en del av bygden och bygden en del av mig. Här finns vägar, där var enda sten är en minnessten och skall så förbli, så länge minnet och stenen ännu undgår att malas sönder i den stenkross, där allt försvinner.

Jag längtar ingalunda efter stenarna i den hage där jag för 40 år sen grät under en asp, men när jag ändå har ärende förbi så lever hela eländet upp på nytt.

Ett avgörande skäl emot förslaget var det att alltför mycket kommer utanför blickfältet om man betraktar Småland från ett prästgårdsfönster. Eller rättare sagt, skall man hålla denna synpunkt så måste händelserna

ses under den säregna belysning som faller över dem då man betraktar dem från en prästgård. Jag hade sett nya sidor hos smålänningarna sedan jag oftare träffade dem utanför prästgårdarna och förstått att de varit på ett subtilt sätt annorlunda där. Jag var rädd att bli annorlunda själv och har alltså tagit risken av formlöshet.

Men om det varit onaturligt för mig att behandla Småland endast från prästgårdssynpunkt, så faller det sig å andra sidan naturligt att ge prästgårdarna en relativt stor plats här. Det enormt rika material som finns samlat i Växjö stifts Herdaminne, ett den avlidne doktor G. Virdestams verk, har jag ändå endast kunnat snudda vid.

Den där asphagen där jag satt på en sten och grät, ligger omkring en fjärdingsväg från min barndoms prästgård. Förresten var det inte bara jag som grät, inte ens bara *en* generation som grät utan två. Ty två generationer var på vandring bort från den prästgården, som den äldsta generationen hade lämnat för att flytta till kyrkogården. Vi hade lämnat den för oåterkalleligen sista gången, vi hade slitit oss därifrån, men de fina spetsarna av våra hjärterötter hade inte kommit med. De var kvar hos församlingen, hos kyrkan och de båda kyrkogårdarna med våra gravar, hos marken, lönnarna och kastanjen, blomsterkvarteret och den terrasserade gången ner mot ån, fruktträdgården, smultronställena, hos det gamla huset med de låga rummen, de gröna rutorna och de nötta möblerna. Rötterna satt kvar i lagårdsbacken, svinagården och hönsgården, ja även skilsmässan från det lilla huset, som låg så diskret dolt bakom syren och jasmin, hade varit brutal.

Jag vill minnas att vår hållning var någorlunda otadlig så länge vi passerade genom Österbyn och Västerbyn. Att blanda våra tårar med vänners och bekantas på ve-randorna hade varit olämpligt, ty vi visste att folket inte

bara såg tillbaka mot det förgångna utan helt naturligt var brinnande nyfiket på det nya prästfolket. Men när vi hunnit bortom Västerbyn, satte vi oss att gråta. Vi borde ju ha tänkt på att den lilla gumman i fattigstugan kunde ha sett oss, men vi hade i det ögonblicket glömt vad vi fått lära: att de ringes mening om prästfolket är den viktigaste, ty därpå vilar den allmänna opinionen.

Efteråt har jag räknat ut vad den gumman tänkte: to-siga mänske, di har ju tak över huvet och bränne och varm mat och goa sänger dit de kommer och tre flytte-skjuss har kört före dem, va ä de me dem? Hon kunde ha rätt att fråga så, när hon visste hur bra vi hade det ställt, ty hon visade sig sen äga den djupa vördnad för ägodelarna, tingen, som folk hyste på den tid då det fordrades så mycken möda för att tillverka och förskaffa sig dem. När gumman blivit utgammal hände det att hon en kall vinterdag halkade på golvet i den lilla stugan där hon bodde ensam, bröt benet och blev liggande i ett par dygn utan att kunna resa sig eller tillkalla hjälp. Hon hade en son som tittade in till henne ibland, eller också tittade han bara på skorstenen för att se om det rök ur den. Då nu skorstenen inte visade tecken till liv och dörren var låst, slog han in en ruta och tog sig in. Då levde gumman ännu. »Är du inte veti, pajk, te å förstöra rutan!» sade hon, skällde upp honom och dog.

När vi gråtit en stund reste vi oss och vandrade vidare. Därmed lämnade vi det förflutna bakom oss och sträckte oss mot det som framantill var. Gumman hade rätt att det inte var det minsta synd om oss. Men den prästgården hade varit som ett moderssköte och det hade vi nu drivits ur.

Så har många människor känt det i denna uppbrötets värld. Och inte minst alla de som fått bryta upp från gamla prästgårdar, vilka levat sitt egenliv med en stark och dominerande själ.

Man får inte tänka sig den luterska smålandsprästgården med en förblivande typ och ett oföränderligt ansikte. De prästgårdar jag känner är alla ytterst särpräglade inom en gemensam tidstyp. När jag tänker på att Heurlin, min morfars företrädare på Tegnér's tid, fick hälsenan avslagen av en dansande, bakutsparkande bonde, medan han själv svängde om med en bondmora på ett kalas i prästgården, så förstår jag hur radikalt synen på vad som var tänkbart i en prästgård förändrades genom några decennier.

Och går vi så långt tillbaka som till herdaminnenas vittnesbörd om hur förhållandena var på övergångstiden mellan katolicism och luterdom, så lär de oss vilken oerhörd inre och yttre osäkerhet som härskade då. Den gamla kulturens former var sönderbrutna, de nya sederna hade ingen stadga och förankring fått.

Jag tänkte på den saken då jag stod på Annerstads gamla kyrkogård söder om Bolmen där under sin sten vilar en Herr Jöran från vilken jag med god vilja kan räkna min prästgårdshärstamning. I tre hundra år hade försöket med celibat för präster varat, det är ingen liten tid för att prägla in en sed såsom orygglig i det allmänna medvetandet. När denne herr Jöran kom till Annerstad i slutet på 1500-talet fanns det där en hel generation som mindes de celibatära prästerna. Det måste ju verkat underligt och förbryllande att församlingsprästen plötsligt hade fem hustrur i rad.

Det vore inte förunderligt om det nya för många egentligen framträdde som prästgifte, kyrkoräfst, förkortning och försvenskning av mässan och långa predikningar. Sådant är påtagliga förvandlingar vilka inte undgår någon. Det var inte så gott att förmedla till människorna vad Luther erfarit, nämligen att rättfärdiggörelsen kommer endast av tron. Det var då mycket lättare att både

predika om och lyssna till vad han hade att säga om de påviske. Det innersta i Luthers budskap kan inte trumfas i någon människa som inte är redo för det nakna mötet med sin Gud.

Och samtidigt är det ju så, att om inte Luther stritt sig fram till en inre frigörelse, så hade det inte kunnat bli någon kyrkoräfst av i Småland 1541. Gustaf Wasa hade då inte kunnat dra ut 27,821 lod förgyllt och oförgyllt silver, bortåt ett ton, ur de småländska kyrkorna. Två ändamål var naivt och inte så lite cyniskt sammanvinnade. De som skötte räfsten skulle avskaffa vrångvisa lärdomar i religion och taga i förvar sölver och penningar och andre klenodier som till den nyttige gudstjänst inte behov göras. Det är frågan om vilken tråd som var den starkaste, men båda behövdes för att ge repet hållbarhet.

Huruvida den försvenskade mässan och de långa predikningarna ersatte de gamla klenodierna, bönerna och helgonen, torde till stor del ha berott på prästen själv. Ofta står det i herdaminnena antecknat att vederbörande präst studerat i Jena, Greifswald och Wittenberg, då kan man ta för givet att han hade med sig något av den nya andan. Herdaminnena talar om hederliga, ståtliga gestalter som lotsar sina stackars församlingar genom övergångstidens svårigheter, in i en ny tid. Men också svaga stackare som inte kunnat bygga upp någon ny auktoritet i stället för den som den gamla kyrkan gav dem. Och om präster som får böta med en kniv i ryggen för det faktum att intet, ej ens prästen, är heligt mer. Vi ser också skymta sådana för vilka Luthers erfarenhet av friheten betydde löslighet i levernet, självsvald och brutalitet. De som inte hade förstånd att »ta sig av marken», det vill säga sköta sitt jordbruk, blev så utarmade står det, att sexmännen måste gå omkring i kyrkiorne med pungen för dem. Så eländigt kunde det bli att en

präst som var »citerad för lönskaläge» fick lov att skjuta en kattlo i Älmås äng för att muta vederbörande till tystnad, vilket också lyckades. Historien från början på 1600-talet.

De som var orädda och kraftiga måste stå stora risker. Om en herr Jacobus Andreae i Åsenhöga berättas att han hade en rävekäpp med sig till sitt försvar både på predikstolen och vid altaret. Då han strängt bestraffade ett tjuvband, nedrycktes han från predikstolen och blev trots käppen illa hanterad. Men den hand blev avhuggen som begått helgerånet att fatta i prästen och dra ner honom från predikstolen. Det är alltid så: när den heliga vördnad brytes, som bundit händer, måste man i stället hugga av händer för att få fred.

Det var en påfrestande tid för den småländska allmogens. Allt kom över den på en gång. Den kördes ut ur de vanda formerna för sitt religiösa liv och måste lära sig att förakta vad den förut vördade, även om den suckat under vad det kostade att ge det vördade dess materiella underlag. Samtidigt måste den skäras av från sin danska exportmarknad, alltså bryta både sina andliga och världsliga kontakter och knyta nya. Det är inte så gott att under sådana förhållanden uppskatta de fördelar som följer med att ha fått fri tillgång till Gud utan mellanhänder och att få vara med i en tid då Sverige befrias från Hansan och grunden lägges till en nationalstat. Den måste haft mycket svårt att överblicka vad som skett.

Om flera av de första luterska prästerna från Småland heter det att de var med om att underskriva Uppsala mötes beslut. Det måste ha varit en stund av gripenhet och enhetsförnimmelse som födde de stora orden: nu är Sverige vordet e n man och alla hava vi e n Gud. Men när de kom hem torde de snart ha märkt att Sverige icke var vordet e n man med e n tro, låt vara att man kunde utelämna kvinnor och barn.

De upptäckte att Luthers erfarenhet inte var gjord en gång för alla. Den katolske prästen hade i mässhandlingen upprepat Kristi offerdöd på nytt och på nytt markerat den kristna församlingens delaktighet däri genom att dricka kalken, där vin och vatten, gudomlighet och mänsklighet var oupplösligt förenade som hos Kristus själv.

Den luterske prästen måste finna helt nya former att ständigt göra samma under levande, han måste övergå från dramat till ordet.

Predikningarnas längd vittnar om vilken möda det kostade att ge det gamla innehållet nya former, ersätta åskådandet med förklaringen.

Folk gick fortfarande i kyrkan, ty hon var den samlingsplats där andliga och världsliga angelägenheter avgöras. Så var det, när här låg en hednisk offerplats på samma ställe, vilken kristnades med ett bönekors och så förblev det.

Man går emellertid ut och in, bråkar och somnar. Gumornas kryddkvastar torde ha tjänat till att underlätta snarare än förhindra insomnandet. Prästen kan frestas att hålla folk vakna med eld och svavel, helvete och evig fördömelse. Till slut hittade 1700-talet på att dekorera kyrktaken med de hemskaste helvetesbilder. Och när mor nästa gång gjorde upp eld i bakugnen, så öppnade hon luckan och lät barnen se hur lågorna slog ut, varvid hon sade: »detta är som ett loppebett mot helvetet». Men församlingar och barn som hör sådant alltför ofta, de slöar till, precis som en bio- eller radiopublik.

De präster som blivit katolska läran trogna, hade ofta folkets sympatier, åtminstone framför namnluteraner och medlöpare. Om en av dem, Ivar hette han, berättades att han tog sin tillflykt till en ö vilket han så mycket lättare kunde göra som han ägde förmågan att gå

på vattnet. Han gick en gång till sin gamla kyrka för att bevista den luterska gudstjänsten. Hans ögon såg då vad ingen annan såg, nämligen att djävulen var sysselsatt med att på en oxhud skriva upp en förteckning på alla dessa protestanter. Då huden inte räckte till, sträckte han ut den med näbbar och klor. Prästen Ivar brast i skratt åt detta, men när han så skulle gå hem till sin ö, straffades han med att vattnet gick honom till anklarna.

Då den överrumplade katolicismen gör sitt första försök under Johan III att återvinna förlorad terräng, tycks emellertid prästerskapet ha varit befäst i den nya tron. Enstaka män med sympatier för den katolska kyrkan förekommer inom alla århundraden, men de är utan inflytande och sönderfräter sig själva över sin egen ställning. Från vårt härad reste två präster, Steno Magni och Jonas Andreae Moadensis, till Johan III »för att avbedja liturgien», därvid de båda sändebuden, heter det i pastor Gösta Ydströms bok om Moheda, så allvarligt talade till konungen »att denne gav påven fanen och bad Gud förlåta att han velat vara kung över samveten».

Så skaffades genom det luterska prästerskapets nit de psykologiska förutsättningarna för det evangeliska korståget till Tyskland.

Vad de politiska förberedelserna för detta krig angår, så finns en historia därom som är knuten till en småländsk prästgård nämligen Ulfsbäcks i Markaryd. Den anföres i Ny Smålands beskrivning som en sägen, men har åtminstone realistiska detaljer. Gustaf II Adolf låg rätt ofta i Ulfsbäck, och 1629 inbjöd han Christian IV dit »därvid diskuterades deltagandet i trettioåriga kriget» som formuleringen lyder i Smålands beskrivning. Kung Christian visade sig mycket missmodig, varöver Gustaf Adolf blev så förbittrad att han slog näven i bordet, så att buteljer och dryckeskärl ramlade över ända.

På kvällen festade monarkerna grundligt om, här inträder den första skillnaden med moderna diktatorer. Då kung Christian ej kunde ligga i Sverige över natten, skulle han mot midnatt återvända till Yxenhult i Skåne, men som varken han eller hans körsven kände vägen så noga, fick hästarna gå vart de ville. De gick inte över gränsen, utan stannade vid en ladugård i Oshult. När bönderna vaknade på morgonen, fick de se kung Christian, hans kusk, betjäning och svit sitta sovande i vagnarna. Det finns emellertid en annan version av historien, enligt vilken båda kungarna tillbragte sina nätter i kungsstugan i Ulfsbäck. Enligt den versionen, återgiven av »kongl. samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia» hölls konsilium klockan 10 efter den genomfestade natten, och Gustaf Adolf förklarade det bästa konsilium vara att de båda kungarna gemensamt höll Östersjön ren och förstörde tyske kejsarens skeppsbyggnader så att de med en stathlig armee kunde sätta sig över på tysk botten, »och see till om wij icke hampnerna medh all ifrån honom taga kunne». Christian talade om Tillys och Wallensteins beprövade soldater, och Gustaf Adolf svarade att de gamle hade inte starkare hud än »de nys schriffne knegtar». Så åts och dracks, och sedan vände sig Gustaf Adolf förbi danske kungen till de danske rådsherrarna och sade att han i värsta fall ensam ämnade förstöra tyske kejsarens tyranni. Danske kungen frågade förtrytsamt vad Ers härlighet hade att göra i Tyskland och varmed kejsaren brutit mot honom. Då steg Gustaf Adolf ett eller två steg närmare danske kungen och svarade facien forandrande: ist das fragenswerdt? Och sen förstummade han kung Christian genom att uppräknat alla kejsarens brott och sade att vem tusan knevla det var som gjorde så, som kejsaren gjort, han skulle tagas vid öronen. Vilket ju också skedde, men utan kung Christian. Här var

ett av de historiska ögonblick då intet sker, och en minnessten vid prästgården hugfäster detsamma.

Prästgården blir nu i viss mån klostrets ersättare, men dess stil skapas nu av en man och en hustru, av kära far och kära mor. De äldsta prästgårdar som ännu står kvar är ringa och små, de skulle inte nu räcka för en prästgårds funktioner. Hur de kunde rymma barn, drängar och hantverkare som arbetade i jordbruket och i det stora produktionshushållet, och dessutom vara härbärge för både höga och ringa resande, är svårt att förstå, men det gick.

På den tiden var prästen jordbrukare som bönderna, vilket gav honom en rad erfarenheter tillsammans med dem och även möjlighet att experimentera ut nyheter och lära ut dem om han hade förstånd därtill. Prästfrun måste vara stark, klok och mångkunnig för att kunna ta hand om den del av prästlönen i spannmål och matskott, som inte kunde eller skulle säljas.

Hur en gammal prästgård kunde ta sig ut ännu i början av 1800-talet skildras i Herdaminne. Åsenhöga prästgård var en uråldrig byggnad under torvtak och med fönsterrutor i duodes, försedd med irreguljära tillbyggnader och varje byggnad med sin skorsten. När man kom in i den stora vardagsstuvan, fann man närmast vid dörren bakugnen med dess s. k. gruva och framom denna en hög och vid eldstad. Under fönstret mellan mjölkskåpet och matskåpet befann sig gallbänken, husets högtidsplats, och framför denna ett långt klumpigt bord av ek. Käre far i Åsenhöga tyckte inte om när en ung präst kom med alltför verserade Jönköpingsfasoner: »här, min bror, vet man inte av något krus, den främmande är hemma i huset så snart han stigit inom dörren.» Käre far och hans gäst åt ur träfatet vid högtidsplatsen, tjänstefolket med gårdsdrängen som anförare

satt vid ett annat bord, och samtalet fördes fritt mellan de båda borden till alla parters trevnad.

Prästerna hade inte bara påviska läran att dundra mot, de måste också se upp med häxeri, trolldom och vidskepelse, varvid de nog måste ta till missgärningsbalkens straff för trolldom som påtryckningsmedel. Ett ännu bättre sätt att hålla mörksens människor i respekt var att själv lära sig deras hantverk, men då helga det i Guds tjänst. Man läser ofta om präster som kunde mer än andra och därför hade högt anseende bland folket. Om Samuel Elmgren i Södra Hestra som levde i början på 1700-talet, berättades ännu hundra år senare att han kunnat bota sjuka medels händers påläggning och när han förrättade en jordfästning kunde han med en blick mot himlen övertyga sig om själen for till himlen som salig eller ej. Den som kunde komma åt att trampa på hans prästkappa kunde höra himmelens klockor ringa. Djävulen var efter honom vid hans färder genom socknen men gjordes oskadlig genom att Elmgren sprang av vagnen, in på kyrkogården och hämtade jord som han kastade i vidundrets gap, varpå han sade: »denna gången slapp du undan för gott köp men sök ej att en annan gång driva gäck med Samuel Elmgren.»

Per Hallström har målande skildrat denna typ i sin dikt om smålandsprästen Herr Nils i Wierstad:

»Så vis han var i smått som stort,
när bred han kom ur kyrkans port,
var vägen svart av kvinnors flock,
som sakta ströko prästens rock,
ty kraft som flöt ur snuddad ärm,
den gjorde mången väl så klok,
som, sönderläst från pärm till pärm,
den bästa gamla trolldomsbok.

Ja klockarn kom att stå en gång
 på kappans bräm, då blev det sång
 med drill som mest slog hål i tak.
 Från denna stund gick mannen rak,
 tog gärna herrenamn emot. —
 Men fick man plats på prästens fot,
 den räckte gott om ock för två —
 man hörde himlens klockspel gå. — — —»

Prästerna hade hårda skolor att gå igenom innan de blev färdiga för sitt ämbete. När de hade studierna bakom sig, vilket betytt bistra vedermödor, måste de mycket ofta underkasta sig att konservera företrädarens hus genom att gifta sig med änkan eller en dotter och ta hand om hela den faderlösa familjen. Hävderna berättar om prästfruar som varit gifta med tre präster i rad i samma pastorat, en ganska fruktansvärd lott för båda parter. Men det underliga var att prästänkorna inte gärna nöjde sig med att bli »en rask änkiopastorska som alltid med barnavaggande och hushållsväsende förtjänar sin mat». De ville ha prästen själva, det kunde komma till sådana uppträden som då en prästänka klöste sin dotter i ansiktet, på det att hon inte skulle kunna gå ner och visa sig för spekulanten till ämbetet. Hur det kunde gå till ännu i början på 1800-talet därom ger prosten C. F. Cavallii Ungdomsminnen besked. En god vän gör honom uppmärksam på att Blädinge pastorat är ledigt och bestämt åt den som gifter sig med företrädarens dotter. »Huset är behållet och flickan icke obehaglig», säger vännen. Åtta dagar därefter infann sig aspiranten på platsen. »Allt var i min smak och ansökningen inskickades. Fram i helgen predikade jag prov, fick ja av flickan och genom henne stället.» Hur Levertin kan kalla sådant för apostolisk succession, går över mitt förstånd, men han gör så i alla fall i sin Linnébok.

Ett tillfälle är bekant då en prästänka satte till sin mans efterträdare mot två stiftschefers vilja. Biskoparna i Linköpings och Växjö stift hade beslutat att östgöten Canutus Laurentius skulle få Gårdsby pastorat emedan Linköping tagit emot en smålänning 1661. Men änkan kände sig förnärad över östgötens stolta och gyckelfulla frieri och gav honom korgen. Prästen Gishulterus som bättre behagade henne, fick hennes ja och församlingens kallelse. Mot K. M:t och två biskopar placerade Anna Elisabeth Hermansdotter Dusea sin Gishulterus i Gårdsby, så det.

Vi får dock inte tänka oss halva Smålands prästgårdar befolkade med gamla drakar som var gifta med unga präster. Det finns också historier om unga flickor som gifte sig tidigt och födde ett barn om året, vilka de begravde i späda ålder till dess de följde dem själva.

Mycket typisk och egentligen ganska sorglig är den böneskrift som Carl Linné avsånde till Växjö domkapitel den 11 april 1766 där han säger: »Min svåger sal. pastor Collin qvitterade en änka min k. syster, med många värnlösa barn utan att lämna dem tak över huvudet eller kläder att skyla sig med eller en enda betta bröd att underhålla sitt usla liv.» Hon måste nu gå med sine usla barn och bettla sig fram från dörr till dörr, därest inte konsistoriet ser till att den efterträdare, som fägnar sig av en av änkans välartade döttrar, cederar prästestommen åt sin svärmor. Om konsistoriet så gör, kan Linné i frid förnöta sina få återstående dagar etc. . . .

Historien slutar emellertid väl, så till vida att en av flickorna blev gift med efterträdaren och på hans gravsten står orden: lyckligt gift . . .

Lyckligt eller olyckligt gifta, så blev det i alla fall prästfruarna som på detta sätt sammanhöll det täta grenverket av prästerliga släkter och förmedlade tradi-

tionen. De var ju så gott som alltid uppvuxna i prästhem och visste hur det skulle vara, medan prästerna själva ofta kom från bondeståndet. Så småningom väckte konserveringsseden mer och mer opposition och blev föremål för skarpa angrepp i tryck. Men de som gjorde mest för att få bort den var nog prästfruar av det slaget som avböjde all konservering, tog sina barn med sig, slog sig ner och började arbeta. Så gjorde Eva Sophia Svalander när hon blev änka efter kyrkoherde Anderson i Åker. Hon och hennes flickor spann och vävde till avsalu, så att alla kunde leva. Att sönerna fått skura golv hindrade dem inte att sedan bli biskopar och medlemmar av Svenska Akademien. Det är en sådan historia som gör att man inte kan dela den allmänna meningen att konserveringsseden uteslutande hade sin grund i änkornas fattigdom och värnlöshet. Ty varför skulle det varit så omöjligt för alla andra att försörja sig själva när en kunde göra det?

Det var inte alltid gott för prästerna att vara församlingarna till lags, det läser man ur Herdaminne. Än var de för lagiska, än för evangeliska, än predikade de för långt, än för kort. När väckelserna kom och prästen tog ställning för eller emot de nye, så utsatte han sig för misshag av överhet eller församling.

Herdaminne spårar pietismen till de hemvändande karolinerna. De hade där borta i främmande land vant sig att samlas och hålla andakt utan präst och fortsatte därmed även sedan de kommit hem. På så sätt uppstod en lekmannabetonad uppbyggelse. Det stämmer med att konventikelplakatet med förbud för privata sammankomster för religiös uppbyggelse med hot om fängelse, böter och landsförvisning kom 1726. Från sakkunnigt håll har det också sagts att enskiftet som drev ut människorna ur den trygghet de haft i byarna, beredde dem för väckelserna. Var då prästen en levande kraftkälla,

så samlade han kring sig den religiösa trängtan i församlingen och denna blev tillfredsställd inom kyrkan, så vida inte alla parter, både präst och församling, bröt sönder eller förnyade dess former. Men det kunde också hända att prästen var en mycket världslig figur. Upptagen av att samla och förvalta sin tiondehumle och sin tiondefisk, förfallen till slentrian eller förkrossad av husliga bekymmer som den prästen som hade sju döttrar vilka låtit besova sig.

Under 1700- och 1800-talet gick väckelserörelserna i vågor över Småland, de reste sig, steg, föll och kom igen. Människorna ställs nu inför den personliga uppgörelse som Luther genomlevt. Förnuftstro och dygdelära tillfredsställde då ej smålänningarna, de krävde deras motsats. Man övergav de präster vilkas leverne ej var föredömligt och hörde inte längre på dem: ett fruktansvärt vapen då som nu.

Brännvinet hade trängt in i Småland och blivit nationaldryck på 1600-talet, ett givet tecken till att folket var ur jämvikt och hade det svårt på något vis. Det berättas om en prästfru som konsumerade vad vi nu anser vara femton hushålls maximiranson, åtminstone vad kvantiteten beträffar. Somliga präster ansåg sig inte kunna gå längre än att söka få bort vanesupandet hos barn före konfirmationsåldern. Det finns ännu folk som kan visa på en gammal brännvinsplunta och säga: det var farmors läseplunta som hon hade med sig när hon gick och läste. Men de religiösa väckelserna var starka nog att sätta upp en emotionell kraft mot en inrotad sed och så kommer stundom nykterhetsrörelsen och pietismen att gå hand i hand som hos Wieselgren och Sandell. Där inte Guds kraft är med, resignerar församlingarna inför möjligheten att rota ut brännvinet. Stämmoprotokoll vittnar om att de äldre bönderna överlåter åt de yngre att avstå, själva förmår de ej, hur rik-

tigt det än kunde vara. Vi har också från Småland det sorglustiga stämmoprotokollet rörande åtgärder för befrämjande av nykterheten i socknen, där sockenmännen förklarar sig ej vilja med några åtgärder gå Länsstyrelsens visa beslut i förväg.

Det är säkerligen ingen tillfällighet att Sellergren i Hälleberga, den väldiga väckelsepredikanten på Tegnér's tid, hämtade den övertygande kraften vid beskrivningen av de fördömdas kval i helvetet från sina egna hallucinationer under sitt välförtjänta delirium tremens.

Hans förunderliga och bestående omvändelse ur dryckenskap och lösaktighet blev så medel till mångas omvändelse. Hans avsides liggande prästgård i de stora gränsskogarna intill Kalmar län, i samma församling förresten där Orrefors glasbruk nu är beläget, var en samlingsplats för lärda och olärda, närboende och långväga folk. Det är ganska märkligt att få besöka Högelycke forna prästgård, att stå där och se på Sellergrens gröna predikstol och släntorna nedanför den, där folket som gjort mångmila resor dit, satt och väntade på att han skulle tala till dem. Efter en hel förmiddag i kyrkan var de ändå så hungriga på att höra mera Guds ord att de följde efter honom hem. Oxfordmötet i Visby där deltagarna stod i kö utanför domkyrkan klockan 6 på söndagsmorgonen och sedan efter en dag av oavbruten religiös aktivitet stod i kö vid samma port klockan 6 på eftermiddagen, kunde ge en någon föreställning om hur det var i Hälleberga på Sellergrens tid.

År 1831 var Tegnér där på visitation. Det måste ha varit ett märkligt sammanträffande mellan stiftets frejdade styresman och folkets egen korade apostel. Mellan honom som byggde kyrkorna och honom som fick folk att gå i dem, honom som ville plantera »parnassen i den svenska kyrkan» och honom som inte fann plats för något annat än korset där. Vad vi vet om detta

möte är en anteckning till visitationsprotokollet som doktor Virdestam återgivit i sin bok »Småländska Gestalter». Där tackar Tegnér Sellergren för hans utmärkta nit och skicklighet och försäkrar att han »uppriktigt värderar all slags duglighet, all sann och kristlig nitälskan för det högsta och heliga under vad former de också framträdde». Han ger Sellergren beröm för att han räddar själar till nytt liv, men han går inte själv med sina problem, sina inre kastningar och vända till den i själanöd förfarne och talar som en hjälpsökande med en vägvisare.

Tegnér's besök i Helleberga infaller annars samma år som han hade det stora bråket om kyrkan i Pjätteryd där han mötte det mest intensiva motstånd hos kyrkoherden och inte fick den hjälp han väntat på högsta ort. Hans erkännande till Sellergren kan vara skrivet med samma penna som det desperata brevet till C. G. Brinkman med anledning av striden i Pjätteryd där han skriver: »kyrkan kan visserligen ej återställas till sin forna religiösa betydelse, ty det system varpå den vilar har sovit bort tre århundraden och det är fåfängt att en och annan ännu låtsar tro på sömngångaren. Men kyrkan har även en civil betydelse och den kan och bör upprätthållas såsom en integrerande del av mänsklig samhällsordning.»

Man kan inte låta bli att fråga sig hur Tegnér's sista år skulle ha gestaltat sig, om han tagit Sellergren av-sides vid Högelycke prästgård och blottat sitt hjärtas oro inför honom då.

Fröding har format den populära bilden av Tegnér i hans förhållande till prästerskapet, när han skrev sin dikt: Hans högvördighet biskopen i Växjö. Eventuellt ett poetiskt mästerstycke men för övrigt så galet det kan vara. Smålands prästerskap lät inte förbluffa sig av Tegnér så lätt som Fröding tror. Där fanns de som tittat

betydligt djupare i pokalen än Tegnér, där fanns de som var specialister på lärda områden lika väl som Tegnér. Motsatsen mellan klassiska och kristna ideal var inte främmande, vare sig för de stora humanisterna som Agrell och Lagergren eller för de väldiga pietistiska predikanterna som Sellergren och Nyman. Och prostinnorna på Tegnérs tid tappade inte hakan så lätt som Fröding tror. De hade varit med om det mesta: krig och pestilens och fylleri och förnedring, väckelser och avmattning av väckelser, barnsängar och dödsbäddar, slit och försakelser, ansvaret för stora familjer och församlingar.

Om prostinnan Almén från Åsenhöga varit närvarande på det tänkta kalaset på Östrabo, hon som enligt samtida vittnesbörd var »hemmastadd i vad Sveriges vitterhet hade skönast, dess tonkonst mest hänförande, dess seder okonstlat och behagligt, dess språk djuptänkt och dess gudstjänst högtidligt», så hade hon nog förmått uppskatta ett Tegnértal, även om hedendomens vågskål för tillfället vägde över i detsamma. Och hon borde haft nog sinnesnärvaro att klara av situationen med en lämplig replik, då Tegnér satte sig efter talet. De damer som tillhörde och ännu tillhör Smålands gamla prästsläkter har en perfekt hållning och stil. Hela traditionen hur man ska uppföra sig är medfödd och uppodlad hos dem.

Virdestam fritar Tegnér ansvaret för Tegnérkyrkorna. De ritades på ett visst schema i Stockholm och flertalet av dem som kom till under Tegnérs tid var absolut nödvändiga. Men det är ju ett faktum att han saknade intresse för de gamla kyrkorna och lät församlingarna handskas som de ville med dem. Han såg inte heller

något skäl att placera över i det nya templet den medeltida konst som fanns i det gamla.

Om Tegnérkyrkorna i Småland kan man dock tryggt säga att de står sig i jämförelse med alla kyrkor som byggts i stiftet efter hans tid. Deras format är för stort för det nuvarande behovet, men det kunde han ju inte veta. Han byggde och verkade i en återhämtningstid med stigande folkmängd och trodde den skulle fortsätta.

Tegnér yttrade vid prästmötet i Växjö 1836 att han var frestad att önska sig tillbaka till läseriet med dess varma, ehuru missledda känsla för det heliga. Det tyder på att han iakttagit en avmattning i en iver som han tidigare bekämpat. Men om det än syntes som rörelsen skulle ha mattats så steg dess kraft på nytt. Smälänningarnas kamp för sina själar har varit ihärdig och gripande. En ny generation trädde till, som var påverkad av de stora gestalterna i den förra generationen och av dem fått en förblivande livsriktning. Typisk i detta avseende är skildringen av Jonas Sandell, en ung, glad, vältalig och omtyckt präst, som till slut inte kunde motstå den dragningskraft Sellergren utövade. Det var på hans förslag som en skara andligt sinnade skolgossar och gymnasister i Växjö bildade Sveriges första kristligt betonade nykterhetsförening, där Peter Wieselgren var en av de första tio. Från medlemmarna i denna lilla cell utgick sedan starka strömningar som sträckte sig vidare än landskapsgränserna. Tegnérns gode vän prosten Nordin i Villstad, talar mycket rörande om hur de yngres nit väckte upp de äldre prästerna ur en stelnad ortodoxi till att revidera sitt förhållande till Gud och sina plikter mot församlingarna.

Mina egna intryck från småländskt prästgårdsliv från 90-talet är starkt präglade av striden mellan gammal och ny, kyrklig och frikyrklig pietism. För att förstå de

motsättningar som här gjorde sig gällande, måste man veta att det var en till kyrkan knuten ännu levande väckelserörelse, som bekämpade den frikyrkliga rörelsen, emedan den ansågs onödig och förmäten. På de platser där jag förnam något av striden höll kyrkan sin mark. Prästerna behöll sin auktoritet, sina åhörare i kyrkorna, sitt klientel av själar i nöd. Man kan nu efteråt urskilja det drag av kyrkopolitisk maktvilja som gjorde att skiljelinjerna mellan de gamle och de nye betonades mer än det gemensamma i den kristna tro som bekändes av båda parter. Men fast striden kan synas alldeles onödig nu, måste jag säga att den i alla fall höll det kristna livet på kyrkosidan uppe genom en oavbruten uppfordran. Kristendom kunde inte bli en konventionell yrkesangelägenhet under sådana förhållanden.

Jag träffade nyligen en gammal gubbe på ett ålderdomshem.

— Å Harre Je, sa han, ä ho av gamle prostens folkslag? Han kom te me gång på gång och han ga se inte förr än han fått mig till tro på Jesus. Jag frågade om gubben hade sin tro kvar. Han sa att han fallit ur nåden många gånger, men gamle prosten hade med Guds hjälp segrat till slut.

Men någon så fantasieggande historia som den om gästgivare Carl Andersson från Slätthög, som blev omvänd och slog sönder »de skummande champanjefaten och lät den röda bordeån rinna i diket», kunde inte berättas från en sådan prästgård. Andersson var en av motsidans stora hjältar, han drog de efter salighet törstande till sig så att de bildade häck var han gick fram, och när han fått tala med en dödsdömd, gick denne frimodigt och undergivet till stupstocken.

Det ideal som en prästfamilj, sådan jag minns den, hade att jämföra sig med och sträva mot, skapade naturligtvis en inre spänning hos var och en som tog det på allvar. Det kostade också mänskliga offer att hålla den höga standard som ett sådant ideal krävde. Det kunde uppstå sammanbiten pliktrutin utan inre genomsynning av villighet och glädje. Men fulländad var denna livsform, i den mån man kan använda det uttrycket om skröpliga människors verk och den var byggd på en grandios livsåskådning, uttryckt i den ofta använda psalmen: »Låt vår lampas olja brinna, när du dömer världen vid. Låt vår levnad så förrinna, denna korta vandringstid, att du oss av sorgens dal, värdes till din fröjdesal och vårt rätta hemvist föra att oss evigt saliggöra.»

Ordet fulländad är valt med avsikt, ty det uttrycker att en tillfällig form fått det för den högsta möjliga uttrycket och måste slås sönder. Denna livsstil var skapad av en man som anammat den luterska tolkningen av den kristna tron som absolut visshet, den likare efter vilken människor mättes, det prov genom vilket de blev saliga eller föll igenom till evig fördömmelse.

Här förstärkte den patriarkala, den prästerliga och den lärda auktoriteten varandra till ett maktkomplex, och valet för omgivningen stod mellan att helt ge sin vilja fången, att lyda med resignation eller att trotsa.

För barn vilkas lydnadsprov var lätta och som inte hade några anledningar till trots, var livet i en sådan prästgård underbart. I varje detalj var det reglerat efter beprövad sed. Det föreföll aldrig att finnas någon tvekan hos högsta myndigheterna om vad som i varje situation var riktigt och nödvändigt. De andliga och världsliga bruken var anpassade efter varandra, kyrkoårets och de husliga sysslornas rytm var fullkomligt naturligt samstämda.

För mig tog sig denna samstämmighet ut så här: när hela huset samlas om morgonen i salen till läsning, sång, knäfall och bön, så bränner inte morgonvällingen vid och kaffet kokar inte över på spiseln, fast ingen är i köket som passar dem, ty det vågar de inte för morfar. De väntar att komma i kok tills vi sjungit: »Min gärning nådigt skåda, hjälp Du det bästa råda, låt upphov, fortgång, ända, allt till Din ära lända. Välsigna mig och skydda, gör hjärtat till Din hydda, Ditt ord min spis må vara, till dess jag hän skall fara.»

Vi barn lades i säng före aftonbönen om vi var för uttröttade av härplockning, badning, eller av arbete som smådräng och lillpiga under slåttern. Men då trängde aftonpsalmens toner upp till den lilla kammarn där vi låg på rejäla träbottnar. Vi hörde på melodien när det var: »tänk, o Gud, på sjuka alla och på dem som lida nöd», eller: »till sömn jag mig bereder, bortlägger mina kläder, en hamn av dödlighet», vilken jag älskade mest. Genom fortsättningen: »vad jag i dag har syndat av världens flärd förblindad», erinrades man pinsamt om att man försvunnit ut till sina lekar i lunden, när man skulle hjälpt till att trilla många plåtar bonnakringlor. Men: »dig, min själ, bör vaka, att bönens sötma smaka», hann ens själ knappast uppfatta, förr än den sov.

Hemmet var anspråkslöst, men där fanns inte en ful sak, allt var gediget, nedärvt, hemgjort och alldeles av sig självt estetiskt otadligt. Kosten var på samma sätt: precis vad den skulle vara utan spekulation, utan vitaminer eller kalorier. Mjölgröt, välling på korngryn, malda på handkvarn tillhörig hushållet, sill, fläsk, potatis, bondbönor, syror och spenat som torkades till vintern, massor av bär, mycket hemmavuxen och hemmatorkad frukt, krösamos, honung, som uppblandad med persilja tärdes för förkylning, färskost, hemmagjort tunnbröd av den typ vi nu kallar norrländsk, grovt svart

bröd, bullar och skorpor på guldgult hemmavete, rågkaffe, enebärdricka, uppblandat med sockerdricka som gjordes på vatten, socker och jäst. Viter gröt vid högtidliga tillfällen och smörbakelser eller ostkaka när det vankades förning efter lysningar, bröllop och begravningar.

Den som var hungrig mellan målen fick en stor klyfta svart surt bröd av det som bakades till fåren, »Får det vara tummagås eller klick?» var en stående kvickhet. Man svarade då: klick, och tummade ut smöret själv. Till mellanmålet hörde också en klyfta pannkaka samt sur mjölk, uppblandad med vatten. De blekaste ungar och de uslaste magar kvicknade till på den dieten.

Varför var detta hem så gränslöst älskat? Det var enkelt, det var allvarsbetonat. Där fanns den spänning mellan krav och förmåga som den nya psykologien förbannar. Där fanns en tyst brottning mellan stridiga viljor inom familjemedlemmarnas bröst eller mellan dess olika medlemmar. Där gräts nog över väven av längtan, ånger eller trots. Men livet var oändligt rikt, fast en massa nöjen var förbjudna såsom dans, kort och romanläsning. Man var nära jordens och socknens hjärta. I prostens flygel var biktstol och bönekammare. Man visste att där avgjordes väsentliga ting. De som sökte få reda på vad Gud kunde ha för mening i viktiga angelägenheter gick dit, de som på intet vis ville veta Guds mening skydde den dörren. Det berättades att en flicka som fått ett barn utan att någon haft aning därom, råkade möta prosten ute på vägarna just som hon gjort av med det. Hon kastade förklädet över huvudet och rusade bort i blindo som en fördömd. I en väl låst byrålåda låg ett stycke makurje, stort nog att förgifta en hel lagård, det hade avtvingats en syndare som tänkt göra sig av med obekvämt undantagsfolk. Att det i prostens minne förvarades uppfläktta hjärtans hemlig-

heter, visste vi ju, men vilka de var kunde vi på sin höjd lista ut genom andra källor.

Och så levdes det år efter år. Alltid stod det hemmet öppet, alltid hade det något att ge, men därför arbetades där ständigt från bittida till sent. De gamle framhärdade in i döden utan att svikta.

Nu får gamla prästfolk flytta från sina prästgårdar och framleva sina sista år utan ansvar ens för vad deras vice pastorer gör med församlingarna. På så vis får de vara med om den sorg över hemmets upplösning, som förr bröt ut först när de inte kunde förnimma den mer. Om det känns som en tillfredsställelse att ännu i livet få vittnesbörd om vad deras hem varit, eller om det mest är upprivande, är svårt att säga. I somras besökte jag prästgården i Göteryd, just innan det gamla prästfolket där skulle bryta upp. Stämningen förflyttade mig tillbaka i tiden till den där gråtstunden i asphagen och ändå var allt så olika. Här gick prosten Lamech Rydeman och valde bland sina dyrgripar vad som skulle följa med i flyttningen: en stenyxa, 7,000 år gammal, och Herverasagan i 1600-tals upplaga. Och prostinnan Rydeman stod där rak och ståtlig i sin 85-åriga värdighet, såg sig omkring i sitt hem och sa att alla skeden har sin övergång. Det var nog andra och tredje och fjärde generationerna som hade det värst i Göteryd just då inför uppbrottet. — Se vi har ju alltid haft så mycken ungdom omkring oss, barn och barnbarn och deras vänner och fästmän och fästmör och sen barnbarnen gifte sig, har vi haft deras barn också, att krypa omkring på golvet. Men alla skeden har sin övergång. Och prästfrun här har inte legat på latsidan, om hon ska säga det själv.

De gamla följde ner till vägen som de gjort med hundratals gäster förut, även med hans majestät konungen, fast det var i en annan prästgård under hans kronprins-

tid. Om kungens jaktbesök hos Rydemans berättas i ecklesiastiska kretsar, att han inbjöd värdinnan att vara hans gäst vid jaktmiddagen han gav i prästgården, men att hon då svarade: nej jag tackar Ers kunglig höghet, hur skulle det då gå med maten! Men jag kommer och dricker kaffe med er på gungbrädan.

När de gamles gestalter försvunnit kom jag på mig själv med att leta i mitt minne efter den psalmen som börjar:

Ej evigt är du vorden i dessa Kedars hyddor fäst . . .

De trogna vingårdsarbetarna som byggt upp sitt liv med en oerhörd ambition, de vet att arbetet i vingården aldrig är fullgjort och att de aldrig gjort nog. Även då de gjort sitt yttersta måste de betrakta sig som onyttiga tjänare, står det skrivet. De vet att ingen strävan kan trygga en position åt deras kristendom bland deras församlingsbor. När de är borta måste arbetet tas upp igen som från början. Kristenheten har förvandlats till en gränskyrka utsatt för anfall, precis som Småland på den tiden då det var Sveriges gräns mot Danmark. Det är den situation som möter dessa som ska ta upp arbetet efter dem.

Pleijel och Bexell har gett ut skildringar från småländska och öländska prästgårdar under slutet av förra seklet, skrivna av anhöriga, barn eller barnbarn. Var och en av dem har sin karaktär och sitt intresse, men det faller sig naturligt för mig att välja ut den ponténska prästgården i Korsberga, därför att den spelade så stor roll inom en vidsträckt rayon just under den tid jag förut skildrat. Det hände så bibliska saker förr. Folk som plötsligt blev sinnessjuka brukade störta till prästgården, drivna av en plågoande som bannade eller bad genom deras mun. En dåre slog en gång in köksdörren i Bergs prästgård, rusade in på expeditionen och

flög på prosten. Men prosten var ännu i sin fulla kraft och om en stund satt dåren darrande i hela kroppen och drack kaffe under väntan på att bli omhändertagen. Var då? Ehuru jag inte direkt minns det, tar jag för givet att han fördes till Korsberga som så många andra före honom. På den tiden var det tredje generationen Pontén som tog vård om sinnessjuka och gjorde dem bra.

Det var riktigt högtidligt att besöka den gamla prästgårdsbyggnaden där den förste Pontén bodde. Den står kvar och ser så oansenlig ut med sina små oregelbundna fönster men vilken tillflykt i mänsklig förtvivlan har den inte varit. Johan Pontén studerade först till naturvetare av böjelse. När han kom till Växjö skola 1789 vilade ännu Linnés anda över densamma, säger Herdaminne. Men fadern ogillade hans intresse för örter, insekter och fåglar, och pojken hölls med hugg och slag till latinska grammatiken. I Uppsala blev däremot hans anlag omhuldade och han var ett gott stycke på väg mot en vetenskaplig bana, då den sonliga lydningen tvang honom att ändra levnadskall och bli präst. Han fortsatte emellertid sina studier och arbetade sedan i den dubbla kallelsen som läkare och präst. Vid förstubron framför den gamla prästgården stannade bondskjutsarna med de våldsamma sinnessjuka som var bundna med rep eller kedjor. Den ponténska släktraditionen berättar att då kom prosten Pontén ut, satte sig på flakvagnen, fångade och behöll den sjukes blick. Om en stund sa han: nu kan ni lösa honom!

— Nej, goda prosten de töre vi inte för då slå han ihäl oss. — Lossa hans bojor, säger jag, befaller prosten på nytt, och det befinnes då att den sjuke är from som ett lamm, tamd av läkarens öga, lugnad av den kraft som utstrålade från hans väsen.

Ponténarna uppfostrade så småningom folket i Korsberga till att handskas med dessa sjuka. Nu är Kors-

berga införlivat i länets sinnessjukvård, och hemvården som i början rönte så mycket motstånd är använd och erkänd av fackmän.

När jag strövade omkring på denna eländets och vederkvickelsens ort föll det mig in att fråga prostén Pontén d. y:s dotterson, agronom Gaunitz om hans stamfar använt sig av läkeörter i sin praktik. Ja, han hade haft ett kvarter för läkeörter i trädgården och dessutom givit ut en örtabok för allmänheten år 1847. Men nu fanns ingenting kvar därav. Inte ens Hjärtansfröjd? frågade jag, var skall jag då finna denna ört som skall ätas av alla »hwar ey kan soffwa for storan Hierta werk?» Jo den hade hållit sig kvar rätt länge, förklarade den förre kyrkoherdens döttrar, men nu var den alltså borta.

När det anlägges en gammal trädgård på Linggården, varför då inte också inrätta ett kryddkvarter med läkeörter på denna plats i Korsberga som även är historisk? Det finns ju Ponténs bok och andra böcker att gå efter så som till exempel Välsignade växter av Nils Hewe, vilken visar att intresset börjar vända sig åt detta håll igen. Där skulle folk få gå och köpa avlägg, så att det kunde bli kryddkvarter lite varstans i Småland igen, där det skulle växa sådant som gör »then trång brystinom gott, styrker hiertat og fordrifver melancholiam».

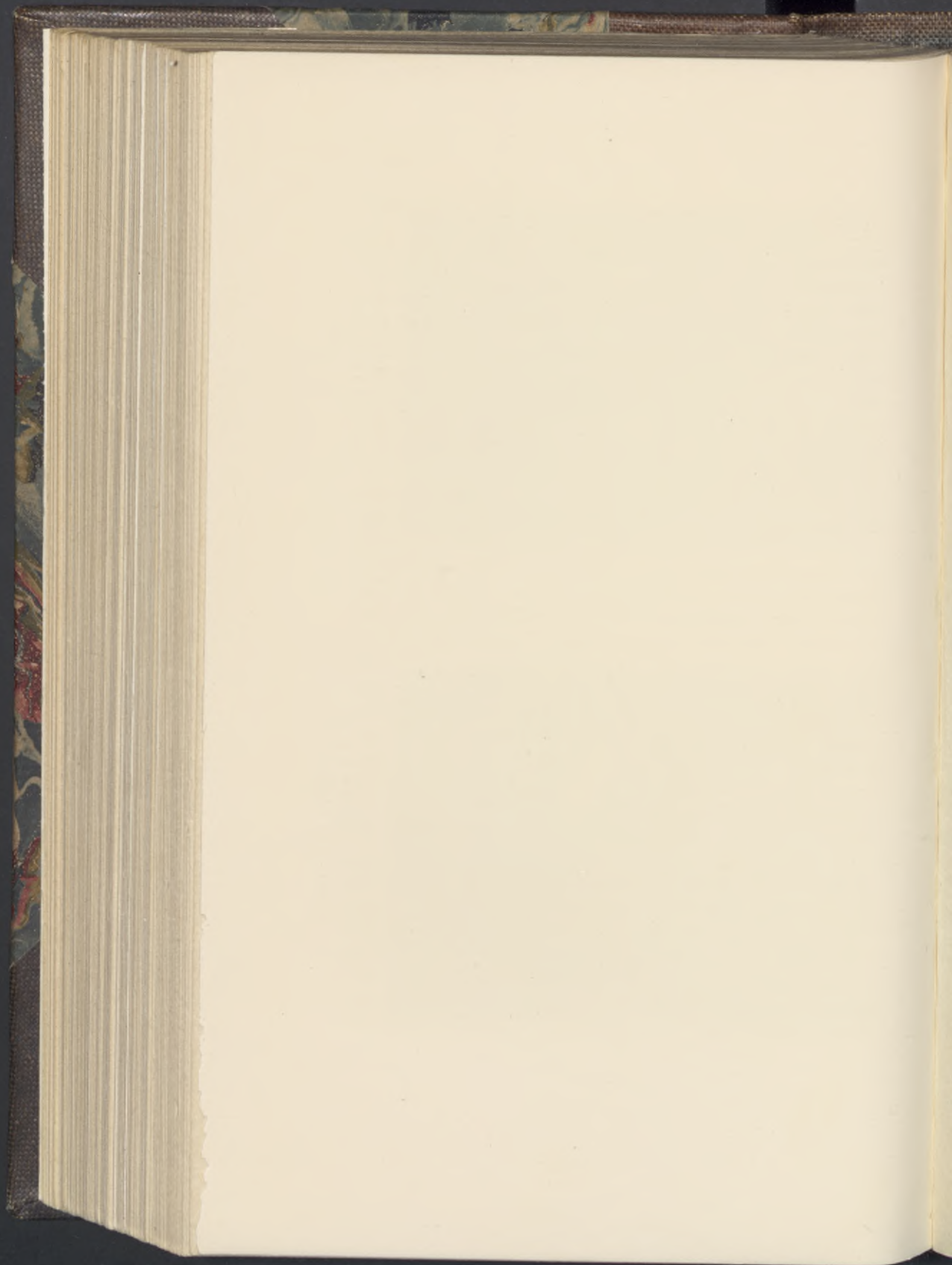
En dag pratade en gumma med mig om gamla tider, medan hennes fingrar matade spinnrocken med sjutti års vana. Hon grät över alla slags minnen men mest grät hon då hon talte om »alla glada och gudfruktiga gummor» från hennes ungdom som slog sig hop i skaror och sjungande vandrade milavis för att besöka olika kyrkor och höra olika präster. När Hjelmgren i Kalvsvik en söndag i månaden predikade ombyte i Jät, kallades den dagen Jätadag och folk begav sig dit i stora skockar, långväga från, alldeles som till Palmgren i Dä-

Eva Sophia Svalander, änka vid 46 års ålder
efter kyrkoherde Andersson i Åker.
Moder till tolv barn

Hennes son biskop Johan Andersson som
prost i Grenna

desjö. Den typen som vandrar omkring till kyrkor och prästgårdar, såg jag nog också en del av i min ungdom, men de som vandrade för mycket och stannade för länge i prästgårdarna utsattes för en viss kritik, emedan deras hem och sysslor fick lida. Jag minns en stackars gumma som ingen visste vad man skulle ta sig till med, sedan hon varit en vecka i prästgården. Ett rådigt fruntimmer lade henne då på en kull ägg som hönan gått ifrån. Det vill säga, hon tillsades att sitta vid den öppna spiseln i gäststugan med äggen i förklädet och inte rubba sig förr än kycklingarna kom ut. Där satt hon, maten bars till henne, och vi andra var för oss själva. Men hon gick då kycklingarna var kläckta och kom aldrig igen.

Här är emellertid typen förvanskad och aktningen för den har sjunkit. Men från tiden efter världskriget har jag ett minne som hjälper mig att förstå hur den glanstiden kan ha varit.

Det är en varm sommarförmiddag och vi har lejt skjuts för att fara till Johan August i Öhr på bibelförklaring. Innan vi får syn på den lilla låga stugan som ligger långt från vägen, hör vi psalmsång därifrån. Då stugan kommer inom synhåll, ser vi att det är svart av folk på gräsplanen utanför. När vi kommer fram har sången tystnat, och hundra människor håller på att ta sig kaffe och pannkakor från två långbord. Folk kan ha förtjänt detta avbrott i bibelförklaringen, ty de har nu lyssnat till utläggning av Guds ord i ett par timmar. Nio präster är församlade här, tre eller fyra har redan talat. Johan August hälsar oss förstrött, egentligen är det ju slarv att inte komma klockan tio, som man är bjuden, utan först nu till kaffet klockan ett. Dessutom är han fullt upptagen av att passa på prästerna. Dem har han själv skaffat till dagens högtidliga fest, men knappast något annat. Ändå bespisar han hundratals människor hela

dagen och får sju korgar med överlevor. Hela hans stuga är liggande full av pannkakor och bullar, smör, kaffe och grädde, som de närvarande skänkt. När alla stärkt sig, lägrar man sig på marken och den fjärde prästen får kappan över axlarna, varefter han håller en betraktelse över någon text på en 20 minuter. Johan August sitter bokstavligen vid hans fötter och ser tillbedjande upp i lärarens ansikte. Så flyttar prästkappan över till ett par andra axlar och nästa betraktelse tar vid. Allas ögon vilar på prästen, det råder stor stillhet, och intet brott mot dekorum förekommer. Vid nästa rast med kaffe och pannkakor försöker jag lyssna ut om denna dag, avskild till samvaro omkring ordet, har väckt någon stark gemenskapskänsla, någon stor oro eller stor glädje. I så fall är den inte förnimbar för oss som kom bland de sista. Så långt vi hör småpratats det precis som vanligt om åskvädret, skörden och de politiska händelserna, sedan man sagt några ord av tacksamhet till och om prästerna. Men — man reser inte hem fast det lider mot aftonen. Man sätter sig ånyo till för att lyssna till vad den åttonde och nionde prästen kan ha att säga.

En sådan bibelförklaringsdag som lånat sin form från de stora väckelsetiderna, var liksom placerad i en väntans tid mellan två skeden. Alla kände sig uppbyggda och hade det bra, men de väntade på något mer. Sen dess har tiden rört sig, och ett gott stycke av väntetiden är förfluten.

Försoningen mellan frikyrka och statskyrka har bland annat haft den följd att det unga prästerskapet ofta rekryteras från de gamla frireligiösa hemmen. Bland de frireligiösa sekterna anses baptisterna och de dem närstående pingstvännerna vara de som har mest kraft att dra folk till sig. Som en förgrundsmän inom rörelsen för samarbete mellan kyrka och frikyrka uttryckte sig:

det är många som inte finner stöd i sin svaghet inom kyrka eller missionsförbund, och de hoppar i en dopgrav för att med denna symbolhandling markera att de lämnat det gamla och framför allt för att göra en återgång omöjlig.

Det har gjorts en enquêtesamling med titeln: »passar pingstväckelsen för det småländska kynnet?» Ur den skulle jag till slut vilja citera två svar. Det första lyder: »på denna fråga finns det inte mer än ett svar och det är ett högt klingande ja. Skall en smålänning bli salig, måste han bli uppfylld med Guds Helige Ande.»

Det andra är formulerat så: »själv småländska och därtill kronobergare vet jag att för det småländska lynnet passar ett dop i Helig Ande och eld till full frigörelse från bojor, band och förutfattade meningar

Emma Johansson, evangelist.»

Det torde Emma Johansson ha rätt i, men karakteristiken av smålänningen är inte fullständig om man utelämnar hur intensivt kampen för tillvaron i denna värld alltid upptagit och fortfarande upptar honom.

På en gravvård över en smålandspräst står följande att läsa:

»Han dog den dag han föddes och begynte leva då han dog.»

Men utanför den kyrkogården står kanske en dag en ung man och agiterar för landstingsvalen. Han säger så här:

Äss I få ett öre mer för mjölken och ett öre mer på fläsket och ett på virket per kubik, så kan I som har vanliga smågåra tjäna 500 kronor om året extra utan att I märker at. Om en då räknar att en bonne har sin går i medeltal tretti år, så har han ett kapital på femtontusen när han ger den från sig. Det blir allt någe de att lämna etter se åt barnen. Men se, för å få di där örena extra, måste vi hålla ihop etc. Nånstans mitt emellan denna

yttersta förnekelse av det jordiska livet som ett liv och denna förenklade nyttighetsberäkning i kronor och ören, svänger det småländska själstillståndet. Det är ibland närmare den ena polen och ibland närmare den andra. Ett dop i helig ande och eld behövs för att smälta samman motsatserna till en enhet.

DEN GAMLA BYN

Vår kyrka ligger på en höjd enligt Tegnér's bestäm-
melse. Norr om den sänker sig marken mot en sjö som
ligger i botten på en kittel. Sluttningen är rik på käl-
lor och en av dem är sen gammalt känd som offerkälla
och hälsobrunn. »Den ska vara med di skarpesta i he-
la Småland», men sedan vi träffat en orm på dess bot-
ten dricker vi inte gärna hälsa ur den. Vi går förbi den
och följer den blomsterkantade stigen, som för ner till
båtstaden mellan åker och löväng. Där nere är utsikten
fri över den gamla byn mitt emot. Under en ås vars kam
stiger och sjunker i tre grunda vågor, ligger den utbredd
över en välvning, mjuk som ett modersbröst. De som
bor högst uppe i byn mot skogskanten påstår att endast
ägorna ner mot sjön är välsignade med det rätta djupet
i myllan. Men från vårt avstånd ser hela söderslutning-
en lika ljus och frodig ut och körsbärsträden kring de
röda och vita gårdarna ter sig överallt lika djupgröna
och löftesrika.

På 1300-talet skrevs byns namn Lodhga eller Lådja.
Med sitt sidlänta söderläge bör den platsen ha varit ut-
vald till odling och bebyggelse långt bortom 1300-talet.
På dess forna fåramarker ligger nu en präktig dotterby,
uppkallad efter sitt läge söder om den ursprungliga.

Sitt nuvarande utseende har byn i alla fall inte haft
mer än i cirka åttio år. Nu ligger varje gård omgiven
av sina ekonomibyggnader, men på storskiftets stadium

bodde bönderna inom varje hemman tätt ihop i en klunga med alla sina hus. I dotterbyn är ladugårdarna ännu sammanbyggda, troligen var det så även i moderbyn. Genom enskiftet spreds bebyggelsen ut över hela slutningen och byn har inte längre någon regelbunden form. Den utgör fortfarande ett byalag, fast den på grund av sin storlek är uppdelad i två rotar.

Här som på de flesta håll i Småland där byalag med ålderman och åldermanstämma lever kvar, är denna sed ett frivilligt offer åt trevnad och tradition. Åldermannen visar sin budkavle och sina bypapper som en äldre person visar en leksak från sin barndom. Han tycker nog att man är lite barnslig då man skjuter från locket i kaveln och vecklar upp kallelsen från 1938 med en rest av den vördnad, varmed folk fordom tog fram en tråd av den helige Martins mantel ur relikgömman i ett träkors.

Med största skyndsamhet och utan uppehåll, står det, ska budkaveln med kallelsen befordras runt till alla gårdarna och tillbaka igen. Jag är inte tillräckligt hemma i Knapagårdens läge i förhållande till Frälsegården, Faxagården, Trulsagården och Brodsagården för att kunna räkna ut om det gamla bruket att klubban skulle vandra medsols är iakttaget, men tycker det är trevligt att tänka att det var så.

Bypapper finns inte många. K. A. Larson berättar i sin artikel om Torlarps by i Sunnerbo (Hyltén-Cavalliusföreningens årsskrift 1937) att den byn förvarade sina papper hos någon som inte var skrivkunnig. Kanske har man använt ett liknande försiktighetsmått i Lodhga. Därmed bevarades papperen för raderingar och tillskrivningar men användes i stället till strutar och förladdningar. Beslutet att inköpa den nuvarande protokolls-boken var det viktigaste på den stämma där det förekom. Det senaste protokollet innehöll endast val av

ålderman och justeringsmän, så att den enträgna uppmaningen om skyndsamhet med budkaveln kan synas obefogad. Tidigare hade förekommit ärenden rörande grusning och plogning av byns vägar, men den saken skötes nu av en plogfogde, vald på fyra år.

Ett förslag att upplösa byalaget blev emellertid nedröstat då det sist kom upp. Det är ju ändå trevligt att samlas i hägnet av gammal sed och resonera om man skall teckna andelar i mejeriet i väster eller öster, om man ska ta ljus från kraftstation i norr eller söder och om man ska skaffa sig en egen kvarn. När viktiga kyrkliga och kommunala ärenden i kommunen står inför avgörande, frågas: vad säger Lodhgabönderna? Det svaras då: de är för eller emot, de är nöjda eller missnöjda, men har det nånsin sagts om dem att »somma tycker si och somma så»? Denna enighet vill jag gärna föra tillbaka till det faktum att skiftet där på sin tid genomfördes utan strid och till allas belåtenhet, ty varför kan inte ett lyckat skifte verka efter årtionden liksom ett misslyckat fredsslut gör?

Nordost om Lodhga upp mot gränsen till Jönköpings län, ligger inom sina skogar en by som fortfarande gör skäl för namnet klungby. Om man bilade genom utan att stanna, skulle man dra de förfärligaste slutsatser om byn, om Småland och om Sverige. Till vänster om vägen ligger en grönmöglig gård som när som helst kan sjunka ihop över människorna. Till höger en ödegård så eländig att man ser tvärs genom väggarna. Men det finns en förklaring till allt detta och den består däri att byn är i färd med att slutföra enskiftet. Innan det är klart, vet inte bönderna vem av dem som skall flytta ut till nya ägor och vem som skall sitta kvar. Från deras sida sett är det ju därför fullt rationellt att vänta med omläggning av golv och tak och ny rödfärg.

Man frågar sig varför inte den redan utrymda gården blivit riven, men även detta har sin förklaring. Den gavs oss då vi stod uppe på en lagårdsbacke och räknade till åtta gårdar i en enda tät klunga. Mannen som ägde backen kom gående i förhoppning att få veta vad vi hade för oss. Det sade vi inte men däremot frågade vi ut honom. Han berättade att i hans hemman var skiftet redan genomfört, och de som bott i den nu öde gården hade flyttat ut till sina nya ägor. Men de höll av sitt gamla ställe och hade bett att det skulle stå kvar så att de kunde få komma och se på det ibland. Bonden som numera ägde marken, hade medgörligt lovat detta, emedan ödegården varit hans hustrus barndomshem och de utflyttade var hans svärföräldrar.

Med all sin småländska kvickhet i ögon och tunga föreföll denne man nästan kulturhistorisk. Han levde i en värld där verkningarna av skifteslagen av 1827 var dagsaktuella. Och här träffade vi dessutom på spår av storfamiljen, bildad av flera sammanboende generationer, till på köpet i den variant där dottern stannar hemma och mågen flyttar in.

Men eftersom bonden inte alls låtsade om det besynnerliga i att vi kom körande med bil en söndagskväll och ställde oss på hans lagårdsbacke, så behärskade även vi oss i den mån det gick. Hustrun i gården kom ut ur lagårn med en mjölkspann. Då hon fick se oss, stannade hon så plötsligt som somliga djur stannar då de upptäcker människor. Utan ett ord eller en rörelse stod hon där och lyssnade till det långa samtal som utspann sig. Hennes närvaro var hela tiden mycket påtaglig.

Vi ville naturligtvis veta varför den här byn dröjt så länge med att skifta färdigt. Förklaringen var den att byn i alla tider tagit tillämpningen av lagar med ro. När enskifteslagen kom till, hade byn just övergått från

solskifte till storskifte, och då var det ju klart att man hämtade sig en hundra år innan man tog itu med enskiftet. Skifteslagen var ju sådan att om *en* ägare begärde skifte måste det äga rum, men om ingen begärde skifte, så fick det vara som förr.

Alltså: intill början av 1800-talet hade de levt i den bruksform då varje ägare skulle ha sin lilla bit av varje sorts jord, god eller dålig, åker eller äng, skog eller mad. Då hade man tagit steget så långt som att skifta upp bymarken *mellan* hemmanen, men inom dem var jorden fortfarande en samlad enhet, i vilken flera bönder hade del. Den som sålde eller köpte en gård hade alltså intill nu sålt sig ut ur eller köpt sig in i en enhet, ett bolag. Man levde i en form av ättsamhälle, modifierad från den tid då ättens jord ej var till salu så länge ättemän levde som kunde bruka den.

Den här bonden hade haft hälften av hemmanet och två andra var sin fjärdedel. Det betydde att när tiden att hugga vinterved var inne måste han sluta sig till laget med lika stor arbetskraft som de andra hade tillsammans. Man arbetade i skogen gemensamt, och när det var färdigt uppdelades veden i fyra högar, varpå det drogs lott så att vår bonde fick två och de andra var sin. De här tre bönderna hade litat på varandra och hade därför inte passat på så noga när den ene eller andre högg skog till försäljning. Men vid årets slut lades summorna för sålt virke tillsammans och delades efter gårdarnas storlek.

När ett av fruntimmerna ville gå ut i skogen och plocka bär måste hon se till att få de andra med sig. Men där förekom ingen uppdelning, den som plockade värst fick behålla sin korg. En rätt lustig detalj.

— Nå och det där sättet att bruka jorden gick bra?

— Ja de, de ge bra, så de gjore.

14—398650. *W ä g n e r, Tusen år i Smdland.*

— Varför begärde ni skifte då?

— Ja de är väl ändå skillnad att få bli sin egen och komma och gå som en villa. En kan ju trottna upp på å allti fråja annra om va som passar.

När han sa så, for det för mig att det där ordspråket: »Jag är så led på bönder, så jag tål mig inte själv», måste ha uppstått före enskiftet. Det är roligt att iaktta hur ordspråk uppstår. Vi här i Småland lever än i det skede då ordspråk kan skapas. Jag vet precis när och hur det ordspråket kom till: »Hon vill ha buren men inte fåjeln, sa Ossian.» Det var samme Ossian som var postbud åt oss på hästskjutsens tid och en gång kom till stationen med posten då tåget, som skulle ta den, redan var inne. Stinsen var ursinnig och skrek: »Är det tåget eller Ossian som ska vänta?» »Det är klart att den som kommer först ska vänta», sa Ossian och sen hade vi ett ordspråk till.

Det är inte så länge sen vårt förråd ökades med följande: »Nätterna är värst, sa Sven i Rävamålen, då han ble änklings», och det passar vid alla möjliga tillfällen.

»Det bästa är gott nog, sa prosten om sötosten», säger vi alltsedan en sockenbo kom till prästgården med en sötost i förning. En sötost ansågs som en jämförelsevis anspråkslös men ändå välkommen förning men en sötost från just *den* gården ville ingen sätta på ett bord av allmänt kända skäl. Men när gumman ursäktade sig för sin sötost, som borde ha varit en ostkaka, svarade den alltid artige prosten: Det bästa är gott nog. Och det roade socknen så mycket, att den gjorde ett ordspråk därav.

En dag kom prosten gående vägen genom kyrkbyn och fann en liten pojke som hängde på en grind i stället för att gå i Guds hus. »Kan du tala om var kyrkan ligger, lille pilt?» sa prosten milt ironiskt. Pojken svarade utan att låta sig förbluffa: »Det är bara till att gå rakt fram

så är du där på två minuter.» När prosten gick förbi på hemväg från gudstjänsten, satt pojken kvar på grinden. »Hitte du kyrkan? sa pojken till prosten.»

Ett annat gångbart uttryck skapades då prosten en gång talat om den hotande folkminskningen vid ett läsemöte. »Är prosten rädd för befolkningsunderskott? Det ska snart va hjälpt, sa Arvid på Näset och fick tvillingar två år å rad.»

Sådana ordspråk som: »Det är inte så noga med en palt i slaktetider», »Nu ska vi se, sa blinda Sara», och »Förståndig som ett hornafår», har nästan fått en kusligt aktuell klang då detta skrives.

Annars uppstår ju dessa ordstäv tack vare en stor lyhördhet för det lustiga, det på något vis befängda. För min del är jag inte alls skicklig i konsten, men jag gjorde ett försök då jag var på Svalöv och det lyder: »Gud skapade ingen hast, det gjorde professor Nilsson-Ehle.» Men det är bara jag som använder det.

I den här byn som gjorde enskifte 1939 visste de heller inte av någon vidare hast. Skiftet i det hemman vår bonde tillhörde hade gått lugnt och jämnt utan slitningar. Bönderna i hemmanet bredvid däremot, de hade inte kunnat komma överens. De var inte nöjda med lantmätarens skifte och hade begärt ägodelningsrätt. Tvisten hade gått ända upp till kungen och nu väntade de på att få till stånd en ny delning. Så illa var det ändå inte i den byn som i en annan inom Sankte Pers Småland, där lantmätaren köpte in sig i byn med en jordbit för att bli jävig och slippa från uppdraget. Men besvärligt var det ändå, och värre blev det ju längre man sköt upp. Var och en hoppades att de andra skulle bli dömda att flytta ut. Det är inte småsaker att bygga en ny gård nu och ge byggnadssnickarna avtalsenliga löner, mot om man hade kunnat bygga själv med gåramännens hjälp som förr i världen.

Att läsa i historieböcker om enskiftet är ungefär som att läsa om reformationen: plötsligt genom Uppsala mötes beslut eller genom enskifteslagen är allt förändrat. Personligheterna frigöras och i hänförelsen häröver inträder uppsving från i dag till i morgon. Men i verkligheten var dessa övergångar inte så snabba. Många trasslade sig undan myndigheternas övervakning och stannade kvar i skeden som skulle varit oåterkalleligen förbi. Men hur skedde en sådan övergång i våra dagars välreglerade samhälle? Hur gick det för den här bonden att från byalagets urgamla organisationsform komma direkt in i den moderna gemenskap som representeras av de nya försäljnings- och förädlingsorganisationerna och det utan att ha fått leva ut sig i den individualistiska mellanperioden?

Efter ett par frågor hade vi klart för oss att han inte hade en aning om att han måste glida över ett helt böljeslag. Han tänkte minsann gona sig i individualismens århundrade och ta avstånd från alla föreningar. — Di behöva en inte gå in i, för en kan sälja mjölken på station ändå. — Men ni är väl ändå tvungen att sälja era kalvar levande? Nej visst inte, han tänkte sälja dem hela eller halva precis som det bar sig. — Men det tar ju inte andelsslakterierna emot? — Alltid finns det då som tar emot, sa bonden.

Startar han nu fullt programenligt ett individualistiskt uppsving med den av sönerna han har fått ha kvar hemma? Ja, det gjorde han kanske om det berodde på honom själv. Han är nöjd. Han tyckte att en bonde har det så pass bra, bara han slipper börja med skuld på gården. Jag håller på jorden, sade han som en bok.

Men det gjorde inte hans hustru.

Till sist fick vi in henne i samtalet och då blev det strax klart.

Mannen känner sig ha blivit självständigare genom

skiftet, hustrun känner sig fortfarande ofri eller ofriare, bunden vid arbetet i lagård och kök.

Detta par hade i livet sex söner, av vilka fem var kvar vid jorden mestadels som arrendatorer åt virkes-handlare, som köpt gårdar på auktion. Deras tre döttrar var alla placerade i samhällen. Modern konstaterade det med stor tillfredsställelse fast hon därigenom blev ensam om kvinnfolksarbetet. Man och hustru var i otakt, eller de befann sig i olika skeden. Mannen motarbetade, hustrun uppmuntrade flykten från landsbygden. Hon kände en viss hemlig belåtenhet över att den generation som kom efter henne blev så krusad och saknad.

Det är som om även människorna ginge in i det stora skiftesbruket. Liksom jorden blir havretrött av att bära för mycken havre, så blir kvinnan jordtrött, lagårdstrött, disktrött och hur avigt detta kan tyckas: bondtrött.

Mannen erkände, som alla andra smålänningar jag träffat, sin maktlöshet när det gällde flickorna. Jag försökte säga att det skulle och måste gå att vända flickornas håg tillbaka till jorden utan att bruka tvång. De sex sönerns och de tre flickornas mor smålog försiktigt men rätt så farligt, där hon stod på sitt avstånd. Hon trodde inte det skulle gå och vad mera var, hon ville det inte heller.

Jag tänkte: nå så kommer hennes barnbarn åter till jorden. Och sen: men hur i Herrans namn kommer den då att se ut?

År 1745 stadfäste landshövding Anders Koskull den första tryckta byordningen för Kronobergs län. Den bär sin prägel av att vara en ordning som fått sig sin giltighetsstämpel av överheten först sedan den mognat genom lång prövning och användning, gången alltså precis motsatt den som lagar numera går.

Byordningen var grundad på den satsen att alla — det vill med en viktig inskränkning säga: alla besuttna byamän — är beroende av varandra och att byns intressen, dess arbete, välstånd och svårigheter är gemensamma. Arbetet ska ske efter gemensamt fattade beslut och under överinseende av åldermannen. Den som är oförmögen till arbete eller annars oförskyllt råkat i nöd, ska hjälpas men den late och ovillige hållas efter och den ohörsamme betala sina böter utan att ha rätt att opponera sig.

Inhägnader och grindar kommer först av de gemensamma angelägenheter som behandlas i paragrafer. Sedan kommer föreskriften om diken och upprensning av diken. Den torv och mull som man får vid rensningen ska sparas och föras ut på åkrarna. Vid kallelse från åldermannen åligger det varje matlag att sända en karl att hjälpa till med undangrävning av överflödigt vatten.

Alla måste följa samma rytm i bruket av jorden. Även den enskilda egendomen står under byns kontroll, inte bara allmänningarna. Grannarna måste bereda, så och skörda sina åkrar samtidigt och på de skiften som låg intill varandra utså enahanda säd höst och vår.

Först efter gemensamt beslut fick man släppa ut djuren. Det var förbjudet att låta djuren utnaga och tilltrampa ängarna. Man fick inte köra i ängarna under tjällossningen, och barn var förbjudna att plocka ärter på samfällda ärtasängar eller rovor ur rovlanden.

Ur alla dessa föreskrifter framlyser hur knappt det var på allt utom på arbetskraft (såvida den inte var utplockad genom krig). Därav kom nödvändigheten att ta vara på allt så när som på skogen: en näve mull, ett ax, en rova, en tuss hö. Det fanns tider då långroten, eller kvickroten maldes till mjöl »det tjänligaste nödbrod», säger Linné, och oxelbären, harsyran och sten-

sötan åkte med i anrättningarna. Tallstrunten samt björk- och tallsaven användes regelbundet utan att det behövde vara direkt nöd. När tallen lopp drog man av den mjuka saftiga massan med en metalltråd och förtärde den som en läckerhet. Den otroliga sparsamheten tog sig stundom fantastiska former. Det fanns husbondefolk som medvetet lät maten härskna och mögla innan den kom på bordet, för att folket skulle äta mindre.

Huggning eller svedjande i skogen fick inte ske utan att samfälld överenskommelse först träffats. Efter hygena skulle ris och kvistar samlas och omsorgsfullt brännas för att ej hindra betet i skogen.

Om någon i byn gjorde en uppfinning som dömdes tjänlig till byns förbättring, skulle åldermannen tillkalla samtliga grannar. Ville dessa då inte vara med om att verkställa den rättsinniges och välmenandes goda uppsåt, kunde åldermannen kalla förståndige utbyamän och grannar jämte någon landsbetjänt till syn och besiktning. Om de ansåg uppfinningen god kunde de döma de tredskande till böter och till att strax börja det arbete som den välmenande föreslagit.

Visar det sig att somliga undandrar sig att gärdsla ordentligt, så blir byamarken strax skiftad, på det den flitiges och villiges skog ej genom den tröges motvilja och lättja må bliva uthuggen och ruinerad.

Vallgång organiseras gemensamt av dem som har kreatur på samma mark. Elden skall aktas, svin vara ringade från det tjälen går ur jorden tills hon åter tjälad varder. Inhyses hjon eller annat folk av mindre frejd skall bortskaffas om de andra byamännen ej går in på att de må stanna. Den som ådömes böter men ej betalar dem, riskerar utmätning och får ej trotsa. Av böterna får åldermannen 8 daler silvermynt, överskottet användes till byns bästa. K. A. Larson berättar att

detta överskott i Torlarps by användes till att köpa brännvin till åldermansgillet.

Emellertid var byns arbetsliv mycket mer hopflätat än vad byordningens paragrafer ger vid handen.

När det skulle byggas nytt på en gård, sköt byn ihop virke och arbetskraft mot att bli bjudna på gille och få motsvarande hjälp en annan gång. När någon skulle begravas trädde båralaget i funktion. När jordbrukets produkter måste avyttras i större utsträckning, slöt sig männen hop som stallbröder i stora körlag till inbördes skydd och sällskap. På bortvägen var det deras smördrittlar, deras talg, honung, vax, humle, ull, fällar, lin och vävar, som var begärliga för löst folk i gränsskogarna. Och än begärligare var bondskjutsarna när bönderna befann sig på hemväg från Halmstad eller Ronneby med pengar i fickan och ett par supar i kroppen.

När ny präst skulle komma till församlingen körde man och hämtade honom och hans familj, om han hade någon, ty ofta tillträdde han ju en familj samtidigt med ämbetet. Den seden med hämtning har förresten hållit sig ända tills de stora lastbilarna kom.

När varg och räv rivit kreatur och höns eller tjuvar sports till, slöt man sig samman till gemensam skallgång.

I den koskullska byordningen står inte ett ord om kvinnornas arbete eller om att de skall kallas till stämorna eller hålla egna.

De flesta finner denna utestängning självfallen. Den som inte gör det frågar sig hur de gamla bönderna resonerade. I så gott som alla de arbeten vilka reglerades av byordningen var kvinnorna med. De drev ut djuren i skogarna, mjölkade dem, tog hem dem. Så

snart det var brist på folk fick de göra både karlarbete och fruntimmersgöra. En av fruarna Hyllén-Cavallius på Sunnanvik fick gårdsla med sina pigor emedan hon bara hade ett manfolk på gården.

I gamla bygdeskildringar läser man om hur kvinnorna grävde och bröt sten, körde virke och ved till staden, hov ut gödsel, skar säden, skötte linet från sådden till lärtet. Sigurd Erixon ger i förbigående ett bidrag till de många spridda uppgifterna om kvinnornas arbetsområden då han i Folkliv berättar att »ynglingarna kom dit där bonddöttrarna och pigorna hade sin sysselsättning såsom när det röktes i bastun, då det hölls byk eller spånstuga, vid gåsslakt, vid gödselkörning, slätter och skörd». Gaslander berättar i sin bok av 1774 om »Allmogens i Västbo sinnelag och seder» att »genom vävnad, ost och smör jämte boskapsskötsel och avel måste bondgumman icke allenast förskaffa penningar till alla utskylder utan ock till välmåga». Han säger också att skjurölen eller skärölen var kvinnornas egna skördefester, där ej dans förekom emedan ej så mycket män var tillstädes. Eventuellt har han här misstagit sig om motiveringen, ty det borde ju varit lika lätt att inbjuda män då som i samband med andra sysslor. Frejs hustru för denna orten och hennes fester glimtar förbi en sekund.

Grannar till mig bevarar ännu en skära som är prydd med ett litet hjärta av metall på skaftet och därför tros vara en gåva av fästmannen till flickan som skulle skära deras gemensamma säd. Farfars far i den gården var en föregångsman som införde liens bruk, men det dröjde årtionden innan de andra byamännen tog efter honom. Men även sedan lien segrat, efterskickades gamla Katrina att skära säd som lagt sig, ty det ville inte männen göra med lie.

Kvinnorna saknades inte vid tröskningen, och om det

knep kunde de köra till kvarn och göra gästgivarskjuts. Nordenberg målade på förra hälften av 1800-talet en så kallad genrebild, med en skjutsflicka som knogar i en smålandsbacke och driver på sin häst, medan herrekarlen bokstavligen vräker sig i vagnen.

Förutom allt annat arbete skötte de kreaturen och förädlade avkastningen av dem. De förstod sig på att riva potatismjöl, att göra jäst, att brygga dricka. De samlade vilda bär och ätliga örter, kryddörter och läkeörter, vilka spelade en stor roll vid utdryingning och variering av kosten och vid behandling av yttre och inre lidanden. Det är inte utan intresse att kvinnorna skulle ha med sig särskilt rikhaltiga kryddkvastar i kyrkan vid Marie Himmelsfärd i mitten på augusti, datum sammanfaller med Der grosse Frauentag i Sydtirolen, som länge var den stora dagen för insamling av medicinalväxter.

När linet var berett och ullen kardad, spann de, färgade garnerna, vävde, sydde vardagskläder och sömmade helgdagsdräkter. Linnés skildring av hur Virestadshustrurna tog sig ut då de kom ridande till kyrkan i sina tvärsadlar, är övermåttan praktfull. De hade glänsande vita klutar på huvudet, broderade vita tröjor, kjol och liv sömmade med silverglitterband, skärp eller »lista» med silkesfransar som virades två gånger om livet. De var påhängda med silvermaljor och silverkedjor, silverbucklor och silverkors i sådan mängd att man börjar tro på den uppgiften hos Cavallius att en kvinna vid högtidstillfällen kunde bära så mycket silver på sig som värdet av en hel gård. Utom det broderade skärpet bars ett vitt gnidet armläde bundet om livet »genom vilket de havande kvinnfolken artigt fördöljde sitt tilltagande, helst då de andre av en vane behöllo samma bruk».

Karlarna bar tröja och byxor av renhud eller vadmal, deras skjortkragar var även de »artigt stickade»,

säger Linné, så det ville till att kvinnorna kunde sömma väl.

Vi får heller inte glömma att de hade hand om socialvård och förlossningsvård. Jämnåriga till mig berättar hur deras mödrar gick till varann och biträdde vid förlossningar, och hur de själva fick springa i stugorna när någon fått barn och avlämna mjölgröt med kummin i »för di inte skulle få moderpassion». Gamla och sjuka hade ju ingen annan stans att hållas än i hemmen, hurdan än vården sen kunde bli. Barnens första skola var vid mors och mormors spinnrock, sedan tog fäderna hand om utbildningen av pojkarna och möderna lärde flickorna vad de behövde kunna.

Från Västbo i Finnveden lämnar Ny Smålands beskrivning följande skildring tillämplig på 1700- och 1800-talen:

»En bondfamilj är en fabrik i smått, de minsta men redan talande barnen plocka ullen, de små redan läsandande karda henne, de större döttrarna spinna, de fullväxta väva då modern däriifrån är hindrad. Så kan bonden sälja 100 till 200 alnar vadmal om året».

Männen gjorde spinnrockar, laggkärl, liar, ljuskronor, klockor. Det är resterna av denna självklara och högtstående hemslöjd, inlärd under lika självklara kurser i hemmet, som våra hemslöjdsföreningar har att söka samla och hålla liv i så långt det kan gå utan verkligt intresse ute i bygderna.

Denna mångsidiga träning gav styrka, behärskning och kunnighet inom många områden. Det hade ju varit omöjligt att samarbetet inom byalaget kunnat gå jämnt om inte kvinnorna fullgjort sin del däri likaväl som männen. Hur skulle man kunnat ha taklags- och alla andra öl, det vill säga detta upprepade samätande efter samarbete, om inte kvinnorna skött om det? De måste fästa elden i spiseln och se till att kreatur och

barn inte skenade över skaklor och gårdsel. Varför hade de då ingenting officiellt att säga till om? Jordbrukarkvinnor har sagt mig att det inte behövdes, de var i alla fall härskarinnor inom sina världar och männens jämbördiga. Deras lojala medverkan ansågs höjd över bötesbestämmelser och föreskrifter. Jag svarade då med att fråga om det var alldeles betydelselöst att de manvalda bondeståndsrepresentanterna för ensamma till riksdagen och bestämde om krig och fred.

En gång frågade jag en sockenpamp som är stor motståndare till att kvinnor förekommer i det allmänna livet annat än i form av en fullmakt i mannens ficka, vad han hade för skäl till sin hållning. Han svarade: »fruntimmerna kan ändå så mycket som vi inte kan.»

Längre in i problemet kan jag inte komma, och det är förresten långt nog.

Vår tid kallas för skilsmässornas tid framför andra, och det förefaller lite underligt, så snart man tänkt sig in i vilken skilsmässa från allt gammalt och vant det betydde med upplösningen av byalagen, omfördelningen av ägorna och den gradvisa förvittringen av en livsform. Det måste ha betytt en själslig likaväl som kroppslig påfrestning för en familj att ta itu med brukning och bebyggning av ett skifte i utägorna. En gammal man berättade för många år sen för mig att när hans syster kom och fick se det stenhärje han fått sig tilldelat genom skiftet, så grät hon över honom. Det förstod jag inte att uppskatta då, men nu gör jag det. Det ville till att två generationer slet ihjäl sig med fanatisk flit och en sparsamhet och försakelse som låter som en saga, innan den gården blev lika lättbrukad och fin som modergården. Men då hade den på köpet sina stora skogsmarker som den fått i mellangift vid skiftet.

Det var emellertid inte bara de som flyttade ut, vilka

fick känna på skilsmässan. Att sitta kvar inne i en by där bygemenskapen degenererar, där dess skrivna lagar trätt ur kraft och ingen har myndighet att hålla de oskrivna uppe, var naturligtvis heller inte lätt. Till slut börjar man längta efter något nytt.

FLODEN OCH UTFALLSDIKET

Den gången då laga skifte beslöts var livets och lagstiftningens rytm icke så snabb som nu. Skiftet kunde därför få genomföras i etapper allteftersom folk kom sig för med det. När nu hundra år senare en ny sammanhållning måste skapas, därför att den enstaka bonden på sin gård inte kunde klara sitt försäljningsproblem på egen hand, då hade livets rytm blivit en annan. Man kunde inte vänta tills bönderna mognat för en ny gemenskap. Eftersom smålänningarna i början på 30-talet inte hunnit vidare långt på samarbetets väg, måste de organiseras med metoder vilka i någon mån påminner om den tvångsdöpning de sista småländska hedningarna undergick genom norska kungen Sigurd Jorsalafare, så som Ennes berättar i »Det gamla fylkeskungariket Finnheden».

För tio år sen såg det inte ut som om försäljnings- och förädlingsorganisationerna skulle få lätt att slå igenom i våra bygder. Den som kom utifrån och predikade sammanhållning fick gärna till svar: »det är elakt att ha affärer ihop med andra, bäst när var har sitt». Bredvid den envetne motståndaren fanns det också en övergångstyp mellan individualism och kollektivism som förorsakade organisatörerna mycket huvudbry. De visste inte riktigt om de skulle skratta eller gråta, när de upptäckte hur Petter Johan i Norragårn bar sig åt sen de lyckats få in honom i slakteriföreningen. Formellt ställ-

de han sig föreskrifterna till efterrättelse, men i sin dubbelegenskap av den självständige bonden Petter Johan som var karl för sin hatt, uppbjöd han all sin knepighet att lura andelsägaren Petter Johan, så att denne inte skulle få veta att han sålde kalven i smyg utanför föreningen och därvid inkasserade ett halvt öre mer på kilot än vad föreningen kunnat ge.

Så vitt jag kunnat förstå existerar denne Petter Johan inte mer. I varje fall kan han inte ställa till någon oräda. Jordbrukarna vet att vad som kräves av en föreningsmänniska är lojalitet och tålmod, och dessa egenskaper presterar de också.

Det är mycket som har hänt på de senaste åren, till och med mer djupgående förändringar, än vad som syns i det yttre livet. Man kan uttrycka det på olika sätt, jag skulle vilja säga som så att landsbygden gett upp och nu låter sig motståndslöst koloniseraras från staden till »seder och tänkesätt» som de gamla allmogebeskrivarna brukade säga. Dragkamp mellan stad och land är ett gammalt fenomen, men nu har den upphört, eftersom ena sidan släppt repet. Det betyder inte att allt är frid och fröjd och samförstånd mellan stad och land. Tvärtom, landsbygden är missnöjd med staden som vill ha dess produkter för billigt, och staden gillar varken prisstegringarna, understödet åt jordbruket eller den ständiga förebråelsen att den underbetalar vad den får. Men landet håller inte mer på sitt liv, sina vanor, sin rytm, sina kunskaper, sina arbetsformer och glädjeämnen, den har endast *en* strävan nu, och det är att bli staden så lik som möjligt, att mekanisera tillvaron så som staden gjort det.

Det är fantastiskt att det funnits en tid då landet vägrade att på kunglig majestäts och kronans befallning sicka folk in till städerna och uppreste sig mot försöken att göra hantverken till stadsmonopol. År 1843 blev en

Jonas Johanson utnämnd kan man gott säga till sockenskräddare i den kommun där jag bor, och detta skedde som Konungens befallningshavande säger med stöd av resolutionerna på allmogens besvär 1680 och 1719. Ett mer än hundrafemtioårigt bråk slutade alltså tillfälligt med att landet fick rätt att ha sina egna hantverkare. Men staden gav sig inte. Den gick fram på nytt med mera effektiva medel. Den utrotade hantverkarna utan att behöva vända sig till Konungens befallningshavande, blott genom att översvämma landet med billig konfektion.

Och därmed skulle industrin ha avgått med den slutgiltiga segern? Kan så tyckas. Men sista ordet blir ju aldrig sagt som väl är.

Skoledningen har utfärdat en kungörelse, varmed i varje fall skostriden införts i ett nytt skede. Den kungörelsen finns på tryck, jag läste den med egna ögon under en frukostrast, varmed vi avbröt resan till den småländska s. k. småindustriens huvudorter. Meningen med resan var att försöka få något grepp om hur motsatserna land och stad, jordbruk och industri tedde sig i en trakt, där de är mera påtagliga än i Kronobergs län och framför allt mera än i det industrifattiga Norrvinge, där jag bor.

Vi nalkades denna bygd norrifrån längs Nissastigen. Nissan var vid den tiden vårglad och fyllig i sin dal. Ibland rusade hon förbi oss i högsta fart bakom strändernas vajande alhängen, ibland smög hon sig fram, gjorde sig osynlig och svart. Bäst som vi hade henne till höger, kilade hon in under bro och kom fram till vänster.

Sedan Nissan gjort oss uppmärksamma på de småländska broarna, fann vi dem överallt. Även den enklaste och beskäftigaste lilla smålandsbäck kan vara överbyggd med ett arkitektoniskt smycke. Den som vill se dem bör passa på så fort som möjligt, ty deras tid är ute

nu. I ett enda nummer av Smålandsposten fann jag inte mindre än sex kungörelser om sammanträden som under den nu gångna sommaren skulle hållas med Söderbyggdets vattendomstol i anledning av ansökningar att få riva gamla broar och räta till åar. Det har hänt att en gammal bro fått stå kvar med pension efter en vägrätning såsom fallet är på vägen Moheda—Alvesta, men då måste som här någon mäktig man lägga sig ut för den.

Eftersom vi ändå kommit ur bilen för att titta på en bro, hämtade vi ner våra smörgåsar till flodkanten. Bron smög sig in som en utsökt detalj i landskapet och gav det dess prägel av kultur. Kabbeleka och ängabollar lutade sina gula huvuden mot de trygga skrovliga gråa stenarna. Stenarna låg vackert och självklart sammanfogade utan murbruk som om de frivilligt bildade valv för att bära människorna över och deras med varje år ökade bördor. Innan vi helt övergick till smörgåsarna, gömde vi i vårt minne denna bild av den skönaste gemenskap att föra med oss under vår studieresa in i det moderna föreningsväsendet.

Det var nu skoproblemet anmälde sig. Och det av så enkel anledning som att vi hade fått våra smörgåsar i en skoask. I locket fanns ett tryckt upprop från »Sveriges skomakeriiddkares och skohandlares riksförbund» samt »Svenska skofabriksföreningen», där dessa gemensamt redogjorde för orsakerna till att lackskodon, reptilskodon, gummisulade skodon, sandaletter och sandalsydda skodon ej motsvarade allmänhetens anspråk på hållbarhet: de var nämligen gjorda av i sig orimliga sammansättningar av material. En gång hade vi tagit emot ett par skor i denna ask utan en aning om att i locket avsvor sig fabrikerer och handlare allt ansvar för varans dåliga kvalitet. Lyckligtvis hade vi inte klagat i affären, och därigenom hade vi blivit besparade smäleken att få skolocket trätt under näsan på oss.

Skindustrien förråder här en i och för sig hedrande samvetskonflikt. Den talar som den kunnige hantverkaren som vet att varan är dålig och varför. Den säljer med olust denna dåliga vara till kundkretsen men anför som skäl att kunderna vill ha den, med andra ord lägger allt ansvar på dessa. Tyvärr passar det lite för bra in i industriens linje att sälja dålig kvalitet. Det framstår så lätt som en nödvändighet för den att sälja snabbt förbrukade varor, eftersom de många dyra maskinerna måste betala sig.

Jag kom ihåg vad en stor skofabrikant i Pirmasens, vars fabrik nu ligger tätt bakom den tyska sidan av eldlinjen på västfronten, hade sagt till mig en gång under mellankrigsåren: »vi behöver mesta möjliga antal fötter». Ja, men det var endast den ena sidan av skofabrikantens problem. Han behöver också kraftig omsättning av skor på samma fotpar. Och det är inte bara *hans* problem utan även skomaskinfabrikantens, läderhandlarens, transportväsendets problem, liksom detaljhandlarens och, för att hämta exempel från ett annat område, vapenfabrikantens och gasskyddsfabrikantens.

Ett minne kom upp från barndomstiden, då man vid behov av skor sändes till byskomakaren med ett sulläder så stort, att alla frågade vart råmaterialet skulle ta vägen med flickan. Och jag undrade om deklarationen i skoasken beredde vägen för en tid, då något sådant skulle komma att hända på nytt. Att tanken var fantastisk var ju inte i och för sig något hinder mot att den skulle förverkligas. Jag hoppades bara att framtidens skomakare skulle få lära att göra höger- och vänsterskor i stället för de liksidiga skor som vi måste pinas med i barndomen.

I varje fall blev det klart för mig att byskomakaren och skofabriken ännu inte utkämpat den sista striden. En fabrikation som ger sig själv ett sådant betyg som

det i skoasken, den har en svag punkt, även om den i hundratusen askar försäkrar att den svaga punkten sitter hos allmänheten.

Vi ansåg emellertid att inte bara Fabriksskon borde bekänna sina svagheter i förpackningen. Fabriksstrumpan var minsann inte oskyldig den heller. Om det vore rätt, borde hon bekänna och säga: »kära kunder, med rätta klagar ni över att jag går sönder genast på tå och häl. Men jag kan inte annat, ty materialet är inte prima och tillverkningsmetoden frestar det ytterligare.»

Varför hade inte Strumpan skyllt ifrån sig offentligt på kunderna liksom Skon hade gjort det? Därför att man betalar för halvsulning direkt men för strumpstoppning indirekt. Hur svåråtkomlig och högt avlönad den kvinnliga arbetskraften än är, reses ingen klagan mot att den användes på stoppning. Utvägen att sticka strumpor i stället för att stoppa dag och natt är av många skäl stängd tillsvidare.

Vi var mycket nyfikna om samma kvalitetsproblem skulle i någon form dyka upp i småindustrien, men det gjorde det ej. Jag steg in i den första snickerifabrik som uppenbarade sig och gick rätt på kontoret och chefen. Denne var en så intagande, fin och artig herre att jag tog mod till mig och frågade om han aldrig märkt några olägenheter av att sätta ihop kokt trä med okokt vid byggandet eller reparation av hus. Det problemet berörde mig själv direkt, ty mitt hus av genomgående okokt och alltså levande trä, står och andas på gammalt vis. Därvid drar det bekymmerslöst ut och in luften, så att jag förbrukar mycket bränsle. Ändå kan jag inte hålla mina värmeledningsvänner varma om vintern och måste vid hård vinterblåst frysa själv. Nu frågade jag fabrikören om han trodde att det levande träet skulle pinas

av att sammanföras med det döda och knuffa och skava detsamma.

Fabrikanten hörde noga och artigt på, sen upplyste han mig vilken sort jag borde använda av de många nya kokta fabrikaten. För säkerhets skull kallade han in en byggmästare som just var inne på kontoret. Den byggmästaren hade aldrig hört talas om någon olägenhet av att blanda hop levande och dött. Sen frågade jag aldrig mera.

Vi övergick till att diskutera andra problem. Även det framgångsrika småindustridistriktet har sina problem, fast de tycks stå i en viss kontrast mot skofabrikationens. Man skulle kunna sammanfatta det så: konsten är att hålla ett framgångsrikt småindustriföretag inom en rimlig storleksram. Det har ju blivit en trossats att ett företag måste gå antingen framåt eller tillbaka, i varje fall är det ett problem att hålla det på en jämn nivå, sedan det uppnått en lämplig och överskådlig storleksordning. Vad angick trä- och metallindustrin så löstes denna svårighet tillsvärdare genom den tendens till uppdelning av företagen som spårades samtidigt med ökningstendensen, något som däremot inte gällde den industri som sysselsatte kvinnlig arbetskraft. Det var ytterst vanligt att en grupp arbetare sade upp sig, slog sig ihop och bildade ett kooperativt företag med sin kunnet som kapital.

De fabrikörer jag så småningom talade med hyste ingen oro när en sådan avsnörning från moderföretaget skedde, ty de hade alla mer order inne på parkettgolv, sportsaker och koffertbeslag än de kunde effektuera. Men de ansåg att dessa småföretag hade goda utsikter, därför att så länge företaget var i begynnelsestadiet, nöjde sig arbetarna med hårdare arbete och mindre inkomster än de haft som anställda. När det stadiet var övervunnet, kunde en gammal fabrikör som varit med länge,

få bevittna en avsöndring på nytt från det företag som en gång avskiljt sig från hans eget. Och detta av samma anledning och med samma utsikter. Ty viljan att hugga i och försaka för att få det bättre, står sig bland dessa människor av bondeätt, mot viljan att hålla den standard man uppnått.

Varför är det viktigt att hålla småindustrien nog liten? Varför råder här inom industrien den fria konkurrensen, medan däremot sammanslutning till stora förädlingsenheter av lantbruksprodukter är parollen för dagen bland jordbrukarna inom samma område?

Det är en svår fråga och vi måste nog uppskjuta den, i varje fall till dess vi hört vad föreningsmänniskorna på jordbrukarsidan har att säga. Så mycket kan i alla fall sägas att både kommuner, småfabrikörer och arbetare syntes anse att småindustrien passade för Småland. De små företagen, ofta kooperativa, som finnas över allmen kanske mest karakteriserar sydvästra delen av Jönköpings län, är mycket eftersökta av samhällena. En storindustri, plötsligt insatt i en landsbygd, kan bli katastrofal även under högkonjunktur. Men de små företagen utmärker sig för smidighet och anpassningsförmåga. Naturen kan uthärda dem. De tillför kommunerna små men säkra inkomster och dessutom barn.

Framför en annan snickerifabrik, långt primitivare än den första, stod en ung man och lassade av virke, det var fabrikören själv. Kanske samme bondpojke som en sommardag påträffades mitt i London av en docent från Lund som frågade om han skulle emigrera. — Nej, varför det? — Kanske hade han rest ut för att lära engelska? — Nej, en redade sig utan att kunna språket. Han hade rest över och sålt för 10,000 kronor slickepinnepinnar (träspetor till klubbor) och så hade han kontrakterat master till leksaksbåtar för samma summa

till ett annat år. Så han behövde inte fara till London igen på rätt länge, därför var han ute och såg på stan.

Man frågade hur han burit sig åt, men den frågan grinade han åt utan att besvara.

Så att vi vet än i dag inte hur de burit sig åt, dessa som blivit sina egna, då de haft turen att bli arbetslösa och så småningom också blivit välbärgade, stundom långt mer än så. Men så mycket kan man säga att de för sin framgång haft att tacka generationer av fattiga människor på en fattig jord, som behövt utveckla sitt geni till stora proportioner för att kunna leva. En del av detta geni stannade hemma, det är dess linje man kan följa bakåt genom hantverks- och småindustridistrikternas flerhundraåriga historia. En del flyttade över till Amerika. När emigrationens portar stängdes, tvangs geniet att utveckla sig uteslutande i fosterlandet, och från tiden efter kriget daterar sig en rad framgångsrika företag.

Eftersom Gnosjö blivit så radioberömt att det är känt över hela Sverige, for vi förbi det med risk att gå miste om allt det intressanta vi hört och läst därifrån och styrde kosan direkt till Anderstorp. Där steg vi först in i en affär och frågade vad folk gjorde i det här samhället. — Fråga hellre vad vi inte gör, svarades det rappt. Här finns sjutti olika industrier. Detta betyder att här finns minst sjutti personer som haft sjutti idéer, inte så stora och lysande, men idéer som träffat rätt, som kunnat möta eller skapa ett behov. Typisk är den lilla trätoffelfabriken mitt i ödemarken som ett år uppträdde med strandsandaler i marknaden och vann slaget med dem.

— Vem köper era varor?

— Hon kan läsa på adresslapparna, så hittar hon utrikes orter från hela världen. Det var ingen överdrift

försäkrades. Det lönar sig för apelsinfarmen i Mombasa att svepa sina apelsiner i silkepapper från Småland och för husmödrarna i Holland att köpa mandelkvarnar från Anderstorp. Mandelkvarnfabrikören var så trygg inför framtiden, att jag inte kunde avhålla mig från att fråga om han trodde det alltid skulle finnas mandel att mala, och det trodde han.

Även om hantverkskaraktären ibland behålles, så går å andra sidan utvecklingen ofta ytterst snabbt över till den rationaliserade industrien. Detta gäller inte bara de företag som utvidgas därför att man sätter in vinstkapitalet i nya moderna maskiner. Även ett enmansföretag kan vara rationaliserat. Folket här har stort sinne för maskiner och behöver inte vänta tills de sparat pengar att köpa dem. Vi såg en liten träleksaksfabrik, där hela maskineriet var hemgjort av fabrikanten själv. Det erinrade om när Ester Blenda Nordströms far, fabrikör Daniel Nordström i Räfte, fabricerade sitt eget elektricitetsverk och satte sin vackra fru till att »tvinna träen» som det berättas. En man i Anderstorp fabricerade klackbottnar på så sätt, att han satte sina maskiner i gång på morgonen och lät dem arbeta utan uppsikt, medan han gick ut i samhället och pratade politik som grannarna uttryckte det.

Denna småindustri är uppvuxen ur jorden, liksom förstås all industri. När en familj inte kunde klara sig på sin jord, slöjdade eller smidde männen lämpliga artiklar att sälja. Tråddrageriet har gamla anor, och varför skulle inte kvinnorna kunna väva metallduk likaväl som lärft? Det kunde de också.

Småindustrien har fortfarande en viss anknytning till jordbruket, den består däri att barnen på bondgården bor kvar hemma och arbetar på fabriken. Att detta är en snart försvinnande övergångsform, därom vittnar de spridda nya industrisamhällena, där endast stenpartiet och

köksträdgården kring villan påminner om den gamla förbindelsen med jorden.

Dessa samhällen som samlat sig kring de små eller de större industrierna, vittnar om sin ambition och sitt välstånd med moderna sakliga villor och förnämliga butiker med jättefönster efter det mod varmed Konsum slagit igenom. Jag fick veta att folk hade det bra här, med förhållandevis goda årsinkomster, 2,000 à 2,500 för arbetare, 1,500 à 1,700 för arbeterskorna, låga kommunalskatter och flotta biografer. Men vad dessa samhällen saknar är samling, slutenhet, enhetlighet och samtidigt omväxling, vilket också hör till trivseln och kulturen. Omkring ett ofärdigt torg ligger några hus utkastade, och det drar kallt emellan dem så här på en vårkväll. Här finns inte en plats där folk kan stanna och prata utan att bli genomblåsta, genomkylda, genomblöta eller genomstekta.

Vad värre är: det ser inte ut som om samhället skulle kunna växa hop till att ge en trygghetskänsla under överskådlig tid. Vad skall innevånarna ta sig till som är genomledsna eller genomförälskade eller vill fästa upp en strumpa, ty även småindustriens karska folk lär väl komma i sådana situationer? Här är bara nakna tomma ytor och överallt fönster, fönster.

Människorna bakom fönstren har det inte bättre, ty de har på sin tomt inte en vrå som är skyddad för insyn. Men för all del, den som har telefon, vatten, avlopp, värme och wc i sitt hus, kan ju klara sig från kontroll genom att aldrig gå ut.

Ett sådant framåtsträvande industrisamhälle saknar inte historia även om den skulle vara kort. Det saknar inte heller karaktär. Det är präglad av högkonjunkturen från 1930-talets slut, sådan den tedde sig före det stora krigsutbrottet. Här ropar allting ut: vi klarar oss, vi står på egna ben! Vi behöver inga småindustriför-

bund! Vi kan göra parkettgolv, masonit, metallduk, turistsängar, trätofflor, portmonnäer, läderskärp, bordskyfflar med brickor, skjortor och underkläder och vad mera är, göra vad vi gör så billigt och bra, att vi kan sälja allt vad vi hinner göra. Som ni ser bygger vi villor och anlägger trädgårdar, vi uppför skolor och kommunalhus, vi bildar föreläsningsföreningar. Våra fruar sköter hemmen förträffligt och håller barnen rena och nätta. Ni behöver varken beklaga oss eller förmana oss.

Nej, det ska vi inte göra. Vi ska bara tillåta oss att påpeka för er, just för er som är kända för att inte försumma några chanser, att här ligger framför er ett stort tillfälle som ni bör göra något av. Ni har möjligheten att undvika alla misstag vilka de samhällen ännu lider av, som växte upp kring järnvägsstationerna för femti år sen. Tänk er att ha resurser att bygga ett nytt samhälle och samla det kring ett busstorg i stället för att få det uppdelat av en järnvägslinje med växelspår och station. Nu har det åter blivit möjligt att göra vackra samhällen i Småland, lika vackra som de gamla brukssamhällena från tiden före järnvägarna alltså är, fast på ett annat sätt.

Det verkar säkert snobbigt att tala om de gamla brukens atmosfär och skönhetsvärden med moderna människor som gör gummiringar, metallduk och slickepinnar. De kan utan tvivel med rätta erinra mig om att det stundom råder en hälsovådlig fuktighet under de gamla bruksgatornas alléträd och att husmödrarna i de äldre arbetarbostäderna har mycket att önska i fråga om sanitära och arbetsbesparande anordningar. En verklighetsmänniska föredrar de nya samhällena där moderna, ljusa och luftiga hus ligger utkastade som tärningar på ett spelbord.

Det är emellertid inte farligt att påstå att det på de gamla bruken finnes en mänsklig enhet, slutenhet kring

ett centrum och något visst som befördrar trevnad och sammanhållning, när man känner exempel på att det är så. Eftersom flickorna tycks vara den värdemätare man räknar med, så kan det kanske betyda något att flickorna trivs på dessa brukssamhällen och till och med längtar tillbaks från sina fina platser för att dela en glasblåsares, en etsares, en smeds, en pappersarbetares tillvaro. Varför? Jo, de rör sig som fisken i vattnet på bruket. Det är roligare i brukets Folkets hus när det är dans eller amatörtruppen spelar, än i storstadens tivolin, det är roligare att titta på en fotbollsmatch mellan brukets och grannbrukets lag eller själva vara med om en tävlan mellan gubbar och flickor på hemmaplan, än att sitta på det stoltaste stadion. Man kontrollerar varann nog även här på bruken, men man delar också fröjder och sorger, så att gemenskapen ger mera lust än olust.

Vad man ville önska vore en förening av de gamla brukens fördelar med de nyas. När vi åter kommer att fråga efter något annat än att säkra vårt näringsliv, vår försörjning och neutralitet, blir det de små industrisamhällena på landsbygden som råkar i brännpunkten för intresset. Det finns vissa förutsättningar för att rörelseriktningen kommer att vända sig från de stora centra och de väldiga företagen till de mindre som kan fogas in i en landsbygd utan att krossa dess natur och förgifta dess vackra sjöar med sitt avfall. Man ska inte ta för lätt på de attentat mot naturen som sker då en stor industri med tillhörande samhälle vräker ur sig i en liten sjö, och man skall inte avfärda alla invändningar med att det alltid finns möjligheter att låta anlägga reningsverk. För det första så drar sig industrier och samhällen för kostnaderna, för det andra så kan inte det konstgjorda reningsverket mäta sig med de naturliga, även om ingenjörerna lovar att använda vattnet som

kommer ut på andra sidan som toddyvatten. Ett sådant löfte har jag fått utan att alls intressera mig för att se det infriat, snarare tvärtom.

Jag har förut citerat en stor skald inför anblicken av den vackra sjön Innaren, det var Viktor Rydberg. Men jag har stått vid andra sjöar, där en berömd rad av en annan berömd skald tvingat sig på mig.

»Hon skrek som en vingskjuten and, när hon sjönk i sjön...»

Ja tacka för det, när slakteri- eller sulfitavfallet trängde in i mun och näsa.

Man bör kunna få drunkna renligt i våra sjöar.

Om jag säger att de stora industrierna vänder upp och ner på människoförhållande, så menar jag inte alls att folk blir hågade att dränka sig, åtminstone inte de som fabrikerna ger arbete. Hur det är med de andra som ska klara sig fast industrien sugit ungdomen från hemmen och jorden, är en annan sak. Det är kanske till och med bra, när så galet ska vara, att sjön är så oap-titlig.

Låt oss i alla fall se fram mot den tid då balansen mellan industri och jordbruk blir en oerhört viktig fråga, då Gislaved, Anderstorp och Smålands Stenar är exempel på hur en småindustriort ska inrätta sig för människors tillvaro samt göra sig och sköta sig i landskapet.

Det är givet att inte ens den mest stadsplanesakkun-niga arkitekt kan få in en atmosfär i ett samhälle. Det beror inte ens helt på vad kommunen har råd att kosta på sig i form av samlingslokaler, tvättstuga och badhus. Inte heller på den mest perfekta socialvård eller det modernaste arbetarskydd. Det kommer ändå alltid att bli något torrt över ett samhälle som lever omkring en till det yttersta specialiserad och rationaliserad industri. I trevnaden på de gamla bruk jag talat om, ingår som

ett inte oviktigt faktum att tillverkningen inte ännu är löst från hantverket. Där de gamla yrkesskickliga hantverkarna får lära upp sina söner som de själva blivit upplärda som småpojkar, vilket man kan få se i hyttan på Orrefors för att ta ett exempel, där blir det av sig själv en viss fasthet i tillvaron.

Samma tradition beundrade man förr inom hantverk och jordbruk. Lika roligt som det var att se hur de äldre lärde upp de yngre, lika rörande och imponerande är, om man kunnat följa utvecklingen nog länge, att se hur denna ungdom sedan taktfullt tar över ledningen och tilldelar de äldre det arbete som de rår med, så att de inte känner sig avsatta.

Alla dessa önsknings- och förhoppningar grundar sig på förutsättningen att den koloniserande staden skulle visa självbesinning och att landsbygdens koloniserade folk skulle göra en början till befrielse genom att återvända till det som är inom dem, betrakta det med nya ögon och slå vakt om det livsdugliga däri, i stället för att kasta allt över bord.

För närvarande verkar ju detta som rena fantastieriet, när även industriens sämsta skor och såsigaste mattor vinner lysande segrar. Och ännu mera, när en hel klass som ännu arbetar med sina händer håller på att så långt det går, ersätta eller utdryga handen med köpehanden om man får kalla maskinen så i analogi med köpetänder och köpeglädje.

Men trots allt detta kan jag inte låta bli att tro att framtidens människor kommer att på något sätt och i någon form dra upp gränser mellan hand och köpehand, och tillkämpa sig rätten till den förstahandsupplevelse av tingen och den glädje av arbetet som arbetet med handen och det enkla verktyget ger.

Jag läste i tidningen att textilarbeterskorna i Borås,

vilkas klagan över tillvaron nått mig därför att kåren rekryteras även härifrån, samlat sig till en utställning av handarbeten. Då tänkte jag att vad som helst kan hända i tidens fullbordan.

Nu synes tidens rörelseriktning så oemotståndlig, att ingen kan tänka sig den dag då den tömt ut sin kraft. Smälänningen flyter på dess vågkam antingen han vill eller ej. Den som inte frivilligt följer med strömmen, gör det motvilligt, ty han är övertygad om att han annars skulle dränkas av den.

Så här tar det sig ut:

Tidens ström driver den levande människokraften in i städerna och in i industrien, varpå det uppstår ett tomrum på landet som fylles av maskiner. Därför har industrien bruk för mer människokraft till att sköta mer maskiner som ska göra nya maskiner. Och landsbygden behöver mer, ännu mer maskiner för att ersätta den försvinnande människokraften. Men maskinen är mera noga än människan. Den kan inte arbeta i Småland så länge det är ett stenparti. Den fordrar en ny typ av landskap, en ny tillvaro där och ett nytt människosläkte i den mån ett sådant behövs.

Det första smålänningen fick ändra, var sin inställning till stenen. Han har knogat med den, kastat hop den och gått omkring den i årtusenden men han har inte hatat den. Stenen är en god granne, hette det en gång. Stenen är inte avundsam, han tillåter grödan att växa. Han när jorden med sin vittring, han håller fuktigheten kvar. Lite lagom sten i en åker, det hör till. En sa inte riva dän stenen, om en inte har goer jord att fylla i hålorna med.

Sådana satser kan man hämta ur gamla bygdeböcker. Det må vara att smålänningen gjorde en dygd av nödvändigheten när han till en viss gräns tolererade stenen innan gripjätten och dynamiten uppfunnits. Men vem

vet om där inte kan ligga någon sanning i dessa erfarenhetsregler. Vilket som, det nya lösenordet: »stenen är jordbrukets fiende nummer 1», uttrycker inte hela sanningen. Men att den är *maskinens* fiende nummer ett, det skall ingen bestrida.

På stenfronten kan man redan nu konstatera ett bakslag, liksom i Borås. Vägarna tar så mycket sten att det börjar bli ont om lättåtkomlig sten, liksom om fruntimmer. Man ska bara höra på en grupp bönder i det gamla moränsmåland, som resonerar om varifrån de ska få sten till ett bygge utan alltför stora transportkostnader.

Maskinerna vill inte bara ha stenfria åkrar och jämna vägar, hållbara för stora tyngder. Det är med det maskinomställda åkerbruket som med det maskinomställda hantverket, det kräver snabbhet, ökad produktion och ökad konsumtion för att bära sig. Det intresserar sig inte för att tillvarataga de sista axen på åkern, vedpinnarna i skogen eller för att vidmakthålla de många små näringskällorna som slukar människokraft och tid. Det möjliggör i stället produktionsökning och ett utbyte av varor mellan specialister. Så försvinner den mångkunniga människan och ingen tycks sakna henne. Det är ödets förunderliga skickelse att denna specialisering skedde i Småland samtidigt som Europas högst uppdrivna specialister i hundratusetal som flyktingar drevs ut ur sina specialiteter och nu förbannar sin ensidighet, som försvårar för dem att klara sig i nya lägen både i stad och på land.

Sådana små tecken som de ohållbara skorna, den sällsynta stenen och de hjälplösa flyktingarna, lär väl ingen betrakta annat än som tillfälliga eller nödvändiga olägenheter som då och då kan uppstå även i det förträffligaste system, och för vilka det finnes botemedel inom systemet själv. Men — — år 1938 kunde nationalekonomen professor G. Westin Silverstolpe sitta och spåra

bakåt i tiden tecken till frihandels begynnande förfall redan 1870, medan folk som bäst trodde på och praktiserade den. Vem vet vad en historiker av år 1990 skall finna för tecken i vår tid som vi inte har en aning om.

Från jordbrukarnas ståndpunkt är varje resonemang rena nonsens, som sätter i fråga utvecklingens nödvändighet och tänker sig en omriktning. De sitter mitt i svårigheterna, de måste hitta på något för att klara sig och klara sig ur dem och det söker de göra genom att rationalisera jordbruket, centralisera och i möjligaste mån monopolisera förädlingen av dess produkter samt i samband därmed uppnå en fördelaktigare ställning gent emot köparen-förbrukaren.

I industrialiserade trakter, som dem där vi nyss varit, är situationen ytterligt tillspetsad därför att jordbruket inte kan konkurrera om den ungdomliga arbetskraften med fabrikena. Vi hade en stark känsla av att oron, irritationen, brådskan, kriskänslan, var ovanligt stor här.

Det kan hända en att klagomålen över den omöjliga situationen kommer som skjutna ur en kanon innan man hunnit framställa en fråga, knappt säga: goddag, hur står det till?

Vårt slit och släp tjänar ingenting till. Vi får lämna vår gård därför att vi inte kan betala en dräng sex kronor om dagen. En fabriksflicka lånar icke sin hand på fritid till hjälp ens i trängande fall av sjukdom. När vi flyttar är vi fattigare än när vi började och dessutom utslitna. Folk som bor i Ljungby föraktar oss. Vi var där och ville köpa oss en villa. Vi frågade så där på skämt om ägaren hade lust att byta och få vår gård i stället. Frun gjorde en grimas. Vår gård, vårt arbete som vi lagt ner här var inte mer värda än en grimas.

Här stod hustrun i dörren till en gammal sätesgård,

såg ut över sin gårdsplan med de ståtliga träden, sina ängar, sina åkrar och sin vackra strand, där fiskebåten låg i vassen, och var kränkt in i själen över att en höna i Ljungby som aldrig sett gården gjorde en grimas vid tanken att flytta hit. Tacka för det att denna gjorde en grimas. Hon skulle inte kunna klara sig på den gården lika många dagar som denna kränkta hustru klarat sig i år.

Sen den grimasen gjordes har många värden värderats på nytt. Om man läser fabeln om stadsråttan och lantråttan, kan man få ett bra uttryck för hur ställningen är nu. Frun i Ljungby vars huvudsakliga verksamhetsfält är speceriboden och som inga andra möjligheter har att säkra sig för framtiden än att göra en räd över dess tomma hyllor, gör inga grimaser längre mot frun med lagårn, potatisåkrarna och fiskevattnet.

Emellertid hemförde vi från detta samtal ett bestående intryck av att propaganda är ett tveeggat svärd. Det kan å ena sidan rycka upp folk till att inse att det finns något att göra för att rätta till de svårigheter de dras med och att detta kan ske genom sammanhållning. Men å andra sidan kan propagandan skjuta sönder ett sinnes-tillstånd — här lånar jag ett uttryck av erfaren lanthusmor — vilket i och för sig varit ett skydd omkring själen och en hjälp i arbetet. I detta fall som jag råkade på, hade propagandan haft uteslutande negativ verkan. Den hade inte uppmuntrat folket på gården att hålla ut tills det blev bättre, utan påskyndat dess beslut att ge upp.

Jag träffade vid ett annat tillfälle två makar som lyckats åstadkomma den där drömda förflyttningen till en villa. De hade ägt en gård som legat alldeles ovanligt illa till med lång och dålig utfartsväg och svårigheter med försäljningar och inköp i proportion därefter. Så hade de sålt gården och köpt ett hus i ett stationssam-

hälle. De skaffade sig sysselsättning med att själva rusta upp huset till uthyrning och ställa i ordning en vacker och givande trädgård på sin tomt. De hade lagt lite på hullet, var välklädda och hade kommit upp sig på alla sätt, det kunde alla konstatera när de som gäster på ett stort kalas återvände på besök till sin gamla gemenskap. Jag var också med på det kalaset och språkade rätt mycket med dessa för mig så intressanta och dessutom mycket rara människor. Vi gjorde tillsammans en promenad till en utsiktsplats från vilken man kunde utpeka deras förra hem. En solnedgångsreflex upplyste ett fönster långt borta i skogarna, och då hände något med frun som stod bredvid mig. Hon blev mycket mera meddelsam på återvägen och gav mig en bild av sitt nuvarande liv. Hon var i högsta grad upptagen i societeten på sin nya ort. Hon berättade att hennes och mannens exempel att rusta upp och göra snyggt hade livat grannarna att göra detsamma. Jag fick veta hur ofta det förekom symöten samt kafferep utan särskild anledning och hur tätt fyrti-, femti- och sextiårskalasen återkom. Till slut sa hon: »ibland så tycker jag att detta kalasandet är tröttsammare än att ha gården».

Detta betydde inte att hon skulle vilja flytta tillbaka eller ens att hon ångrade sig. Jag avser inte att lägga en alltför allmän betydelse i ett ord som fälldes just som solen lyste i fönstren på det gamla hemmet. Men det må vara tillåtet att mot den ensidiga propagandan och den ensidiga bilden av stämningen på landsbygden föra in en erfarenhet som visar att det finns fler skiftningar i situationen än de som vanligen kommer fram.

Propagandan har många centraler. Den har ett verktyg genom radion, med vilket den kan gå fram med samma makt som en motoriserad armé. Propagandan använder sig visserligen ibland av uttryck från det me-

deltida kriget, såsom då en talare i vintras under den vanliga söndagsmorgontimman ordagrant förklarade sig vilja »bryta en lans för urinens rätta användning på betesvallarna». Men ett sådant uttryck kan inte dölja det faktum att propagandan använder kulsprutor och inte lansar mot mänskligheten.

Men jag lämnar dessa besatta områden där man bara riskerar att behandlas som en krypskytt. Intressantare för mig än denna propaganda är den påverkan, den upplysnings- och undervisningsverksamhet som utgår från våra småländska lantmanna- och lanthushållningsskolor. Till en av dem, nämligen Stora Segerstads i Reftele, styrde vi kosan sedan vi genomfarit småindustriområdet. Rektor T. Ågren och hans fru tog emot med den allra största älskvärdhet och framför allt, de bevisade oss den hedern att mitt i kursavslutningen ta sina kvällstimmar och morgontimmar att framlägga ställningen från sin utgångspunkt och höra på samt gendriva de invändningar som min goda vän från Stockholm och jag dristade oss att göra. I stället för att med artig knapphet låta oss förstå att de inte hade tid med oss, härbärgerade de oss över natt och bjöd oss till sitt bord.

Jag känner till svårigheten att på ett lojalt sätt framställa synpunkter som man inte helt kan falla till föga för. Att förkorta, hoppa över vissa led och driva motståndarens mening längre än han själv, är ju det vanliga tricket, och ofta är det inte ens ett trick utan blir så mot ens vilja. Även om inte herrskapet Ågren varit så hyggliga, skulle jag gjort mitt bästa därför att jag själv hundra gånger fått mina åsikter förvrängda till oigenkännlighet av motståndare. Nu skulle jag vilja göra lite mer än mitt bästa, om det kunde hjälpa.

Det var en fullkomlig lisa att få diskutera med dessa människor efter att ha lyssnat till de underhuggare som

predikar i bygderna. Här fick man ju i alla fall intelligenta skäl som svar på frågan varför övergången till mekanisering, rationalisering, specialisering, kollektivisering och penninghushåll måste gå i ett så våldsamt tempo. För sju, åtta år sedan stod hela jordbruket inför en katastrof på grund av de sjunkande priserna, förklarade rektorn som väl bör veta det. Det fanns då ingen annan råd än att politiskt liera sig med industriarbetarna vilket skedde 1934 och vidare använda de metoder varmed de segrat.

Först måste man sammanföra dessa bönder, som ansåg att de begrep jordbruk och att var och en redde sig bäst själv, till en fackorganisation lika mäktig som Landsorganisationen lyckats bli, och det på tiondedelen av den tid som arbetarna använt. Sedan eller samtidigt måste man överföra industriens metoder på jordbruket: alltså rationalisering, mekanisering, specialisering, kollektivisering. Det mångtusenåriga självhushållet höll redan förut på att övergå till penninghushåll, men nu måste utvecklingen påskyndas och ske på ett förnuftigt sätt.

Vi har nu möjligheter tack vare teknikens och vetenskapens framsteg att stegra produktionen, samtidigt som vi minskar på arbetskraften. Vi kan stegra åkarnas avkastning genom rationell drift, vi kan driva upp mjölkavkastningen per ko till minst det dubbla eller 4,000 kg per år. Jag frågade hur det skulle gå att samtidigt driva upp produktionen och höja priserna. Han svarade att man med höjd mjölkavkastning kunde minska ner kreatursbesättningen, vilket betydde minskat arbete i ladugården, så oerhört viktigt nu när de äldre kvinnorna inte orkade och de yngre inte ville arbeta där.

Hos en mönsterjordbrukare fick jag sedan veta att uträkningen går ännu längre. De stora avelscentra

bygger upp korna så att de får stor plats för foder, för kalv och för mjölkproduktionsapparat. Så räknar man ut att varje ko behöver så och så mycket underhållsfoder, eftersom den ko ännu inte är uppfunnen som kan återlämna varje hötapp och sojaböna i form av mjölk, samt så och så mycket produktionsfoder som direkt förvandlas till mjölk. Minskar man kobesättningen, låt oss säga från 20 lågmjolkande till 10 högmjolkande kor, har man gjort en besparing av underhållsfoder för 10 kor. Men det är ett högt spel (enligt min mening) för en liten bonde att skaffa sig kor som är nogare på maten och ömtåligare till hälsan än han själv.

Civilingenjören, som sitter med sin räknesticka och räknar fram en räntabilitetskalkyl för ett industriföretag, har här fått de mest läroaktiga elever i världen, fast dessa elever räknar med jorden och korna i stället för med råvaran, maskinerna och maskinskötaren.

För att återgå till rektor Ågren, sådan jag förstått honom, så var han på det klara med att rationaliseringen av jordbruket inte var tillfyllest, man måste också skapa ett annat förhållande mellan livsmedelsproducenterna å ena sidan och mellanhänder och konsumenter å den andra. De andra är organiserade, vi lantbrukare måste också bli det. Vi måste komma därhän att priserna på mjölk, smör, ost och massaved beräknas efter kostnaderna för producenten och inte efter vad konsumenten önskar ge, alldeles som priset på en självbindare eller ett bord räknas ut från producentens kostnad och han självfallet beräknar en skälig levnadsstandard i sin kalkyl. En utjämning i levnadsstandard måste ske.

Hittills har effekten av livsmedelsprisernas höjning och statsunderstöden motverkats genom större produktionskostnader. Vi måste komma därhän att konsumenterna finner sig i höjda livsmedelspriser utan att

söka ersättning genom att höja priserna på sina produkter. Med andra ord, de måste frivilligt sänka sin levnadsstandard en smula så att vi kan höja vår. Det får lov att bli någon proportion mellan den ersättning landets och stadens arbetare får för sin möda. Folk i städerna får gå mindre på restaurang och på bio, nöja sig med mindre inredningslyx i sina bostäder. På så sätt men endast så, kan jordbrukaren få en förtjänst som gör det möjligt för honom att ta ut något av livet. Då kan han få tid och råd att ha en tidning, en radio, köpa böcker. Den utsläpade hustrun kan få sätta sig i en god stol någon gång och nära sin själ med att läsa en god bok. Kom inte och säg att landet har värden som inte går in i inkomstberäkningen. Andra får börja tala om andliga värden och om glädjen av solsken, blommor och fågelsång. Vi kan det inte. Vi måste räkna med rent ekonomiska värden. Min hustru och jag kan inte komma och tala om sol och luft och jord med hustrurna här som är utslitna i förtid. Först måste de ha det människovärdigt, och det har de inte. Ska det ske en vändning i uppfattningen av vad som är hög levnadsstandard, får de andra börja.

Detta fann jag vara en fullkomligt rimlig och förklarlig inställning. Men jag ville bara fråga om han ansåg det möjligt att den stora industriella överbyggnaden kunde vila på en allt mera smalnande bas av en jordbrukande befolkning, som dessutom övertagit alla industribefolkningens levnadsvanor, åskådning och behov. Han sa att det var en fråga som jordbrukaren inte hade skyldighet att besvara, han hade det så svårt att han inte kunde räkna på lång sikt. Kanske är det också så.

Vårt resonemang skulle säkerligen ha fått en annan skiftning om det förts fyra månader senare. Men det slutade med att snudda vid ett problem som är lika

viktigt och lika aktuellt i dag då detta skrives som då vi hade vårt samtal, nej mycket mer nu än då. Nämligen frågan om jorden, djuren och människorna i längden skulle kunna härda ut med att läggas under maskinkultur, och om människorna mårde väl av att leva på de med konst uppdrivna produkter som jord och djur levererade.

Rektorsparet var ense med oss sina gäster att detta var en fråga som en gång måste mötas, fast man inte hade tid med den nu. Det var heller inte något nöje att möta den. Ty skulle jorden, djuren och människorna visa tecken att inte härda ut, då ramlade ju alla beräkningar. Vår tid spelar ett högt spel, och vi kan knappast tänka oss följderna av att förlora det.

Vi hade fått mycket att tänka på, då vi for hem över Värnamo, förbi sjöarna Flåren och Furen som är basängar åt Sydsvenska kraft och där vattnet därför dämts upp så högt, att skogen stod i väta långt upp på benen, vilket träd lär tåla lika litet som människor. Vi lyckönskade oss att det inte var sommar så vi skulle slippa se de fula gyttjestränderna. De argument vi hört och de förklaringar vi fått hade gjort situationen tydligare i hela sin spänning och nervositet. Utmaningen till den ledande stadskulturen att visa besinning, ifall någon sådan måste visas, ansåg vi oss böra ta upp, eftersom vi mer eller mindre var inblandade med den.

Jag gjorde en paus i mina resor och i min skrivning och övervägde allvarligt att ge upp hela företaget. I sanning: gränsen för min förmåga drogs inte bara vid Tio Härad's lagsaga. Inom den tornade problem upp sig så enorma att man kunde bryta nacken av sig bara vid att stå och betrakta dem nerifrån och upp. Och

att genomtränga dem kunde det ju inte bli tal om. Men så beslöt jag att bryta nacken och det har jag nu gjort. Genom de samtal vi haft på Stora Segerstad hade jag fått ett starkt intryck av den segervisshet varmed industrialismens system av i går gett sig på jorden, rivit upp en livsform av hundra gånger hundra år och nu strävar att lägga under sig hela livsprocessen. Den fråga jag skulle velat komma fram med: varför man inte byggt den nya gemenskapen på den gamla byordningens grund, var besvarad innan den hunnit framställas: därtill fanns ingen tid. Jag tänkte på brovalven utan murbruk och förstod nu att de inte alls dugde som symbol för den nya tiden. Det var alldeles riktigt, att den gångbara bilden i stället var de sju käpparna, sammanbundna med organisationens band.

När naturens rytm ansågs för långsam, måste landet sätta upp sin fart, även om alla regler för hur lång tid en bonde behöver för att ändra vanor, säd behöver för att växa, virke för att torka och sjöar för att grunda upp, måste ställas på huvudet.

Här stod sekunden mot evigheten, hjärntrusten mot den mångtusenåriga erfarenheten, reservdelen mot knoppen. Och sekunden, hjärnan, kuggen segrade. Resultatet var på sitt sätt och på kort sikt storartat. Kraftbesparing och produktionsökning över hela linjen. Tjugonde kornet i stället för fjärde, 25 liter mjölk per ko och dag istället för högst 10, ljus i stället för mörker, hastighetsökning och övervinnande av de forna avstånden, överflöd i stället för knapphet, lättmak (för somliga) i stället för det hårda slitet från förr. Det var ju klart att de som verkligen varit med om knapphet, mörker och slit skulle vara imponerade.

Det är så lätt att bli imponerad.

År 1853 satt en kommunalstämмоordförande i en liten smålandssocken och skrev i protokolls-boken följande

de: »vad järnvägsanläggningen berörer, så öppnar den och nedskriver ett nytt blad i människovärldens samfällida tidebok av så himmelshög profetia i sitt innehåll, att församlingen icke vågar en tydning härav men lyckönskar eftervärlden till den härliga synen av denna profetias fullbordan. Bär sig en sådan anläggning i vårt backiga och fattiga land, där den under mer än en tredjedel av året är blottställd för snö och is, då bär den sig överallt, och så skall den förena alla jordens folk till ett hjärta och en själ.»

När folk femtio år senare måste erkänna att den himmelshöga profetian inte hade gått i fullbordan, så trodde de det berodde på att järnvägarna inte var nog snabba och smidiga som avståndsövertägnande hjälpmedel för människan. Och så gick utvecklingen vidare, tills vi nu står där 1939 med det mest perfekta avståndsövertägnande verktyg, bil, radio och flyg. Och nu drömmer man drömmar med anledning av de himmelshöga profetiorna om jätteupptäckter från Svalöf.

Den stora frågan är, om man med rätt eller orätt är imponerad. Vi har förut talat om tidens rörelseriktning som en flod vilken bär smålänningen på sina vågor. Allt beror nu på om denna flod som vi ser bana sig väg med en så rivande ström, är en verklig flod eller bara ett avtappningsdike.

För den som inte sett ett avtappningsdike är det kanske nödvändigt att förklara bilden tydligare. När en sjö skall sänkas, fördjupar man dess naturliga utfall, så att en stark ström uppstår. Om man betraktar denna ström utan att veta att den åstadkommit på konstlad väg, kan man bli imponerad av vattnets kraft, ymighet och fart. Men följer man urtappningsdiket bort till sjön, ser man att detta ståtliga flöde åstadkommes genom att sjön tömmas. Kommer man tillbaks efter en tid, då är hela det stolta skådespelet förbi och diket ligger där torrt.

Den korta uppvisningen av kraft och rikedom var ett övergående fenomen, därför att den åstadkoms genom engångsuttömning av en reservoar.

Ett utfallsdike är inte något mysterium. En flod däremot är ett mysterium. Den samlar sitt vatten ur tusen tillflöden, inom sitt uppsamlingsområde har den de finaste vattensträngar utgrenade. Även dimman över myren som avkyles till vatten hör till dess leverantörer.

Rörelseriktningen av en flod kan hejdas, dess flöden kan avskäras, dess källor torkas ut. Smälänningarna har på grund av landets våta beskaffenhet lärt sig att bli perfekta i torrläggning. De kan gräva avloppsdiken, de kan tappa ur vatten. Men bevattna kan de ej och inte heller skapa en flod.

Skillnaden mellan avtappningsdikets kraftprestation och flodens är den samma som mellan sekunden och evigheten.

Hänger nu snabbheten och den skenbara oemotståndligheten i ögonblickets rörelseriktning samman med att den åstadkommits på konstlad väg?

Det intressanta med smälänningarnas näringshistoria är att den bildar liksom en kedja av tappningar och länsningar av rikedomskällor. Liksom de tappat ut sjö efter sjö, så har de också tömt ut den ena efter den andra av naturens näringsdepåer. För varje gång de upptäckt en sådan, har de trott att den var outtömlig. De trodde aldrig att vildfågeln och högviltet skulle ta slut eller att fisktillgången i sjöarna skulle kunna tryta. De trodde att de kunde hugga och svedja i skogarna och att där ändå alltid skulle finnas nog. De trodde att de kunde så i fällorna, låta dem växa igen då de blev utsugna och svedja vidare. De trodde att det alltid skulle finnas nog ollon för svinen i lövskogarna, alltid nog barrskog till tjärbränning, till kolning för

hyttorna där myrmalmen smältes. De trodde att denna myrmalm alltid skulle kunna bära vår järnhantering.

Gång på gång har de ställts inför det faktum att ingenting är outtömligt. Men alltid har det sett ut som om de efter en tids bekymmer skulle välsignas med en ny rikedomskälla. När småländsk myrmalm och pottaska inte längre spelade någon roll för krigsmakten, upptäcktes skogens värde som en småländsk exportartikel, och tillgång till de svåråtkomliga vidderna öppnades genom kanaler och järnvägar. När den prima skogen var på upphällningen upptäcktes värdet av den sekunda som råmaterial för gruvställningar, papper, tändstickor, brännvin och silkesunderkläder. När de goda åkerlapparna var utnyttjade och folket krävde mera odlingsbar mark, upptäcktes att man kunde dika ut och odla mossar, sänka sjöar samt med gripjätten och dynamiten släta ut redan odlade åkrar och bryta upp nya. När skogarnas villebråd och sjöarnas fiskrikedom började tryta, hittade man på att anlägga pälsfarmer och fiskdammar och gamla yrken såsom kolarens upplevde en märklig återfödelse som kan ses i det gamla kolningsdistriktet kring Vetlanda.

Man hade trott att arbetskraften var outtömlig, både den manliga och kvinnliga och behandlat den därefter. När den sinade, upptäckte smålänningen maskinerna som ersätter både människor och djur.

När Almqvist delvis under intryck från Småland skriver om »Svenska fattigdomens betydelse» hade han ingen tanke på att sådana upptäckter som skogens och vattenkraftens rikedomar väntade oss. Linné däremot anade hundra år tidigare att nya hemligheter och möjligheter fanns i beredskap för Småland. Han talar bland annat under en resa genom Småland om myrar »som med ringa möda kunde avdikas till otrolig båtnad för lantmannen». Men, säger han sen med sin under-

bara blandning av rationalism och mysticism: »med allt detta, då jag ser på de efterkommande, lära de icke tacka oss att vi i otid upptagit den jord och förmon som naturen ärnat gömma till dem och en naturlig okunnighet nyttigt sökt fördölja.»

Han tänkte sig att naturen portionerade ut åt smålänningarna lite i sänder som man gör med barn.

Inte ens han anade att en naturlig okunnighet skulle komma att avlösas av en onaturlig kunnighet.

Innan kriget bröt ut, syntes man ha kommit till ett kanske endast tillfälligt stillestånd i själva exploateringen av skogar, vattendrag (dock icke Bolmen varom mera längre fram) samt mossar. Rovdriftens tid i den mening att man svälte ut jord, djur och människor och ändå fordrade prestationer av dem, är förbi. Därpå följde den typiskt industriella metoden att genom snabbmatning av jord och djur driva dem till ökad produktion. Det låg en djärv inkonsekvens i att omställa näringslivet till maskindrift och därmed till beroende av en tillförsel som förutsatte fred och samtidigt offra en stor del av högkonjunktorens välstånd på ett krigsmaskineri som förutsatte krig. Det är i dag en klen tröst att de mera konsekventa staterna som ställt om hela livet från sådden till skörden, från kossan till kvinnan på det totala kriget, måste förlora spelet även de.

Om människor märkte när de förlorat spelet vore halva olyckan avvärjd. Men spelarna är ju bara delar i och offer för ett system och kan inte med en gång lösgöra sig därur. Allt tyder på att vi kommer att göra försöket att fortsätta utvecklingen i samma linje endast med omställning efter de nya krisförhållandena. Sverige kommer att försöka skatta sina skogar, så nödvändiga för klimatet och så oumbärliga i hela det naturliga kraftspelet, för att få drivkraft för maskinerna.

Den stora frågan kommer i alla fall åter och anmäler sig. Är inte rationaliseringen, övergödningen, överförädlingen och kromosomökningen en form av rovdrift, farligare än någon tidigare?

Stå vi inför de från verkligheten lösta människornas eget påfund eller har naturen, för att tala med Linné, nu uppenbarat en hittills gömd förmon för oss?

Vem vet var gränsen går för vad naturen tillåter och förbjuder?

Det är överhuvud taget svårt att dra gränser, men det blir svårare därigenom att vetenskapen är så enormt skicklig i att bekämpa sjukdomar och trötthetsfenomen hos jord, växter och djur, att man inte kan bedöma om de har en naturlig hälsa eller är patienter som hålles uppe genom fortlöpande läkarbehandling. Även här spelas ett högt spel av utomordentligt skickliga spelare. På två punkter har behandlingsmetoden sviktat: kovárliden uppvisar en oroande sjuklighets-, dödlighets- och födelsestatistik. Medan insektsvärlden rycker fram på grund av fågelbeståndets minskning. Men satsen att en spruta i handen är bättre än tio fåglar i skogen är fortfarande oomstridd.

Om man går över till människovärlden, så kan man säga att ställningen även här är svår att bedöma, därför att vi äger ett skyddssystem vilket hindrar oss att falla offer för vår tillvaro, och ett reparationssystem som träder i funktion så fort något händer.

Men det är likväl lättare här för en vanlig dödlig som varken är agrobiolog eller biokemiker eller något alls på bio, att se och betänka och sammanställa vad man ser.

Jag tänker på hur det känns att nyårsdag efter nyårsdag sitta i kyrkan och höra hur varje år fräter lite på socknens innevånarantal. I Kronobergs län har vi

in i det sista haft ett litet födelseöverskott. Nu väger det jämnt med födda och döda, men genom utflyttning ur länet förlorar vi varje år några hundra människor. Att tillhöra landsbygden är som att tillhöra ett parti som varje val går tillbaka. Att landsbygden inte är populär som vistelseort beror inte bara på att alla lantbor övertagit industriarbetarbefolkningens önskedrömmar, vilka de i sin tur ärvt av borgerligheten som nu är urarva. Det är detta att man inte gärna vill tillhöra ett evigt förlorande parti. Det skall till en särskild slags temperament och ungdomlig spännkraft för att stå emot lusten att desertera över i det framgångsrika lägret och i stället säga sig: Nej, så minnsann om jag flyr härifrån just nu!

Till stadsbefolkningen som så gärna ser att bönderna stannar på landet, blott deras döttrar infinner sig som hembiträden i familjerna, kan jag hälsa från landsbygden att den är otillgänglig för alla föreställningar från detta håll om hur bra den har det. Det enda sättet för stadsborna att övertyga lantbefolkningen att man kan bo på landet är att flytta över dit i tillräcklig mängd och visa genom exempel att det går att leva och arbeta där.

Förvandlingen av landsbygden till största möjliga likhet med staden har som bekant inte lyckats hejda flykten från landsbygden. De som arbetar på, eller drivs vidare till att fullkomna denna förvandling, fortfar likväl på samma linje men nu med en annan motivering än den som användes i de hurtiga propagandaberättelserna för bara fem år sen. Man säger nu att man genom ytterligare rationalisering måste inrätta sig för ytterligare folkminskning. Vad rationalisering betyder i dag vet jag inte, före krigets utbrott betydde det att lägga ner den föga lönande brödsädesodlingen för en animal produktion som bättre passar landskapet. Hela

den generation av egnahemmare och småbönder som ännu gnor och är om sig och kring sig för att sno ihop till dagligt bröd och amorteringar, orkar snart inte längre och dess ungdom är allaredan försvunnen. Hela den småländska energien, klyftigheten, rådsnarheten, fyndigheten ska drivas in i den mekaniska produktionens fåra. När morgondagens smålänning kommer på en klippa i havet, kan man frukta att han inte ens har förstånd att öppna musslan som ligger vid hans fot om han inte har en konservöppnare på sig.

Många skall säga mig att det som hotar livet på landet nu är inte rationaliseringen utan ruinen. Romantikerna må se tillbaka på de gamla byalagen och dess ordning, men i själva verket bildar det moderna för- eningslivet en ersättning. Förr samlades man till byastämman hos åldermannen, nu håller man styrelse- och årsmöten på Växjö stadshotell, eller det för sin mathållning likaledes berömda Ljungby statt, för att bara ta ett exempel. Man får träffa pampar från hela länet och, som en försvarare av den nya ordningen or- dgrant sade till mig: »höra dem lägga fram riktlinjerna för det framtida arbetet». Sedan kan man diskutera dem vid samkvämen efteråt. Det förekommer studiere- sor till mönsterjordbruk och besök vid lantmannasko- lor i en utsträckning som ingen kunde drömma om förr i världen. Arbetet är mindre hårt, man har sin ledighet, man slipper fara illa. Kosten är mera om- växlande och utsikterna att få leva anses större. Radion har brutit isoleringen inom den mindre enheten, och man känner sig som en del i det stora hela. Och för- fattarinnan får säga vad hon vill, detsamma gäller även kvinnorna om också i mindre grad.

Det finns emellertid många faktorer att ta med i kal- kylen. Bara man hör ordet pampar, tänker man på en. Pampar stiger inte fram fullfjädrade som fågel Fenix.

De måste tränas upp, de måste pröva sina krafter inom de små levande enheterna, där man tvingas utveckla sitt förstånd så högt att man kan reda sig, fast man är känd ända i botten av alla människor och även känner dem. En pamp blir man inte genom att resa till Växjö och sitta och lyssna till bemärkta talare, inte ens genom att ställa sig upp på ett möte och tala för folk som inte kan kontrollera i varje detalj om man lever som man lär.

När därtill kommer att allt ansvar så småningom överflyttas från de små enheterna till de större och de största, så att de små bara blir mottagare av initiativ och förvaltare av bidrag, så uppstår frågan hur de nya pamparna ska kunna skiljas ur mängden och fostras fram till jämbördighet med de gamla.

Ännu finns av den gamla samhällsstrukturen kvar i våra bygder en människornas ingående förtrogenhet med varandra, genom vilken man lever i en alldeles egenartad form av tillvaro, svår eller omöjlig att beskriva för storstadsbon. Man håller styvt på att man inte har med varandra att göra, varken jordbruk, affärer eller familjeangelägenheter. Men varenda gammal bonde om han så av värk varit förhindrad att komma utanför sin grind i tjugo år, vet på pricken var de andra sått sitt korn och sin havre, när de slutade upp med att så korn, hur deras vallar ser ut, hur mycket den och den höstrågsträdan gav i år mot förra gången det var råg på den, och vad grannen fick för virket. Naturligtvis vet han också vad felet var då kon dog, vad banken svarade på anhållan om att öka hypoteket, när ransonen togs ut, hur arvsfiktet avlöpte, när man övergick från Smålandsposten till Växjöbladet och tvärtom. Vad kvinnorna vet om varandra, ska vi inte tala om i detta sammanhang, men den kunskapen når långt.

Man erinras om de tjusiga sidorna av denna samman-

flätning, då man är ute och vandrar och går om två bönder som sitter och pratar på sina lass. Det är då de för sin kunskap om varandra och varandras grannar upp till datum på det mest noggranna vis. Det samlas faktiska och väsentliga upplysningar på det viset, samman med mindre faktiska och väsentliga. Man vandrar vidare, och när man har gått en halvtimme så kör en av de två bönderna om en. Efter en liten stund går man om honom igen, då har han mött en annan sockenbo med sin kvarnskjuts. Och dessa två njuter nu igen i lika fulla drag. Så vänder man hemåt och då finns det stora utsikter att stöta på de två igen, det går inte så fort att tömma ut varandras nyheter. Kanske är min bonde färdig så att jag möter honom ensam nu, och då kan ju jag pröva på att hejda honom — det blir tredje gången — och inleda en konversation. Det har han ingenting emot, men våra samtal blir aldrig så ingående. Dels har jag en lägre levnadsstandard än den jag talar med så tillvida att jag tror jag har ett jäktigt yrke hela året, medan han kan disponera sin tid rätt fritt under den del av året då han överhuvud kör sina grus- och kvarnlass. Dels så finns mellan oss inte denna outtömlighet av samtalsämnen som uppstår av en noggrann och illusionsfri kunskap, den ene om den andres föräldrar släkt, levnadslopp, vänner, djurbesättning, åkrar och ekonomi.

Hur roligt de har, det märker man när man lyssnar på dem i bussar, på kalas, i handelsbon eller till och med på stämmorna. Kommunalstämmor vet jag inte om det finns många socknar som ännu har kvar, man får göra vad man kan av kyrkostämmorna. Är man en liten smula invigd, kan man dra nytta av alla upplysningar som ges och själv få ut mycket nöje av att åhöra det muntra och slagfärdiga spel som drives med dubbelbottnade frågor och svar. Det som verkar oskyldigt och för

ro skull sagt, kan vara fullt av hullingar, trevare och uppgörelser. I de barskaste tonfallen smyger sig in en liten ton som anger att det inte är så farligt som det låter, men fattas den får man se upp. Det som sägs med den allvarligaste minen är i regel det blodigaste skämtet. Förmågan att berätta allvarligt odlades förr som konst, enligt vad Göth upplyser om.

En dag när jag satt i bussen och följde hur passagerarna frågade, svarade och berättade och därunder hela tiden rörde sig inom ett tidsskede av låt oss säga tretti år såsom aktuellt, slog det mig att här lyssnade jag på den sista generationen smålänningar som ägde den gamla förmågan att minnas. Mina reskamrater var inte så värst mycket äldre än jag, men jag hade förr än de kommit in i den kvarn där minnet söndermales. En gumma steg på och köpte biljett med orden: ja sa å på de vanliga stället. En annan kom med en blombukett som hon lämnade till chauffören med orden: lägg di på graven när han köre förbi, men lägg di i sjuggen. Hon tog för givet att chauffören skulle veta i vilken skugga, på vilken grav och vilken kyrkogård blommorna skulle läggas, därför att hon själv hade ett perfekt minne för människor och händelser och gravar. Alldeles som gubben som kom till barnavårdsombudet i Kronobergs län och blev högst förvånad när han blev tillfrågad om namn och ärende. »Känner hon inte igen me, det är ju Karlson vet ja, som va här för sju år sen om den där fosterpojken.»

I hast kunde jag inte intränga i betydelsen och följderna av att *minnet* efterträtts eller understöddes av *anteckningen* i skrift och på tryck. Men självklart var att anteckningarna måste komma att tillhandahålla människorna ett mera inskränkt antal minnen än om varje människa fortfarande haft sitt eget. Jag förma-

nade mig själv att även tänka på de fruktansvärda sidorna av den gamla förmågan att minnas. Oförrätter kunde med hjälp av det förfärliga minnet hållas levande genom mansåldrar med processer, hämndlystnad, fattigdom och utstötthet som resultat. I jämförelse med allt man hört om de förbittrade strider som utkämpades på de gamla tingen år efter år mellan parter som aldrig glömde, verkade målen på de moderna tingen menlösa.

Men när nu minnet som en mänsklig förmåga höll på att bli överflödigt eller fördrivas till omedvetna skikt, då var det alltför frestande att tänka på dess värdefulla sidor. Ett minne är i alla fall ett ankare som hindrar människor att råka i drift på lögnernas hav. Det föll sig lättare att värdera trevnaden i att tusen människor i en socken levde i evig nyfikenhet och fullkomlig kunskap om varandra än att tänka på de djupa och tragiska motsättningar som under denna förtrogenhet kunde gå mellan besuttna och obesuttna, mellan generationer och blodsförvanter vilka till döddagar måste uthärda en hatad gemenskap.

Hur denna gemenskap på gott och ont än varit, så har den förhindrat tråkigheten på landsbygden. Den dag då alla människor i en bygd kan gå om varann på vägarna, stå bredvid varandra utanför boddissen och sitta bredvid varann i bussen eller kyrkan utan att hälsa, utan att veta vad den andre heter, vart den ska fara, varför den gör så stora uppköp eller hur ofta den besökt kyrkan under året, den dagen har stadens tråkighet erövrat landsbygden helt.

Jag satt rätt långt nere i bussen och bland alla hyggliga slätstrukna baksidor fanns det även framför mig två skrämmande sådana. Den ena kröntes av en rödvinfärgad stråhjälm, på vilken vippade en dockhatt med små brätten och band. Förmodligen ligger den i en sop-

lår nu, så intet mer om den och de lidanden som den tillfogat omgivningen. Den andra baksidan var intressantare. Den var klädd i ett blustyg som förtjänade namnet skräcktyg om något någonsin gjort det. På denna breda rygg upprepades Snövit och de sju dvärgarna ideligen, ideligen i samma försimplade variation av filmens figurer. Detta var ju på sitt sätt ett tecken på en världssuccé men ett betänkligt sådant. Jag erinrade mig vad jag tänkt när Snövit rullades fram och åter över Sverige, nämligen att den lycka den gjorde uteslutande vilade på människors intresse för djur. Otaliga människor får aldrig något tillfälle att leva med djur, iakttaga dem och visa dem kärlek, därför går de sex gånger i rad på Snövitfilmen. Och jag tänkte att stadens tråkighet *icke* erövrat landsbygden helt, förr än även lantbon måste gå på bio för att se djur.

Det är lika svårt att fånga i ord betydelsen av sällskapet med djur som betydelsen av sällskapet med granar. Även förtroligheten med djur kan på sitt sätt vara djup, men under den ligger alltid ett väldigt reservat för överraskningar, gissningar och mystik. Det blir alltför lätt fadda historier av de tusen små bevisen på att djur minns och förstår och gör sina val människor emellan, men att uppleva, och vad mer är: i sin dagliga gärning uppleva hur denna brygga slås, det ger livet en särskild och rörande skiftning. Om djur blir tama, blir vilda, växer och frodas, eller blir sjuka och dör, alltid är de lika märkvärdiga. Och hur märkvärdiga ska de inte ha varit en gång, då människan levde mera på jämlik fot med dem. De äkta sagorna med talande djur vilar på det verklighetsunderlaget att människorna visste mer om djuren då och följaktligen förstod dem bättre. Cavallius anför många ordstäv som smålänningen lagt i munnen på vilda och tama djur.

Geten sade:

gör så höga gärdesgårdar du vill
bara du lämnar ett litet hål vid ändan.

Svinet sade:

giv mig aldrig rent vatten
har du inte annat, så doppa ugnskvasten i det,

och därför brukade bondhustrurna vid bakning doppa
ugnskvasten i svinbyttan.

Fåret sade:

klipp mig höst och vår
men klipp aldrig mitt bringehår.

Och hästen:

jag passar för dig hela året,
därför skall du ge mig ren säd vid julatid.

Eller:

hellre tre dagar köra hö
än en dag i brudfärd,

det var emedan bruamännen red så hårt i de gamla
bröllopen.

Bocken stod en gång och drack och fick se sina horn
i vattnet. Då sade han för sig själv: »inte har jag trång
att bli rädd för vargen. Jag har inte visst förut att
jag hade så stora horn.» Men vargen stod bakom och
hörde vad han sade. — »Vad är det som du talar?»,
sade vargen. Då blev bocken rädd och svarade: »Å det
är inte att rätta sig efter. En pratar så mycket när en
dricker.»

Historien om skrikan som drar ihop förråd av nöter
till vintern, har jag ofta haft anledning att tänka
på. Hon tar märke på molnet så att hon skall hitta

dem igen vid behov. Molnen flyr och hon hittar inte sina nötter. Men nästa gång och nästa gång gör hon likadant.

Att bofinken uppträder som sedernas väktare är ju inte så galet, ty småfåglarna är föresyn i trohet, sammanhållning och pliktuppfyllelse. Hon sjunger i skogen och ber bonden ta vara på sitt folk:

pigan och drängen
bakom busken.
Hon låts hon vill inte,
men hon vill så gärna
så gärna.

Kleran eller trasten som kan härma alla språk, hånar vallpojken som vill åt hennes ägg och ungar:

Se han gråter
för han skall bära en skäppa råg!
När jag var liten, liten
Och tjänte hos fröken på Lamhult,
bar jag sju tocka
sju tocka,
tirre!

Och så vidare i många variationer.

Men om det verkligen är så roligt på landet i gemenskapen med människor och med djur, varför trånar landsbygdens ungdomar till staden?

Den frågan kan man teoretiskt besvara genom att hänvisa till den sats varmed vi inledde detta avsnitt: staden och dess idealbildning har så helt erövrat landsbygden att denna föraktar sina egna glädjämnen och sin egen värdighet samt tror att mänsklig värdighet och glädje endast kan köpas för pengar. Ursprungligen uppkom penningen och penningnöjena som ersättning för

andra värden och nöjen, nu har surrogatet tagit kål på den äkta varan. Den som själv aldrig trånat till staden, därför att där fanns pengar att förtjäna och karriär att göra och man där hade möjligheter att förverkliga sitt ideal av ett fullt och rikt liv i alla avseenden, den får nu kasta första stenen på landsbygdens ungdom av i dag.

HUMLEKVÄLLAR OCH BALLONG- FESTER

Det är lätt att begå misstaget att ungdomen aldrig haft något nöjesliv i Småland förr än nu. Men ungdomen har alltid haft en trånad att träffas och roa sig gemensamt och har lyckats sätta igenom sin vilja därtill. Den stora skillnaden är att nöjeslivet förr på ett helt annat sätt var sammanlänkat med arbetet och levde på landsbygdens egna resurser. Man kan inte utan vidare att säga att vår tids föräldrar är sämre pedagoger än de gamla, det har väl alltid varit så och så med pedagogiken. Men vårt samhälles styva, torra struktur lämpar sig inte att anordna bytesarbete för ungdomen i förening med traktering, lekar och dans. Om slätterölen i Västbo berättar Gaslander: »Arbetarna fägnades tarveligen om dagen, men aftonen när man ej längre ser arbeta, gives tecken av den budna spelmannen på hautbois eller ock trompet, varvid arbetsfolket förfogar sig i huset och på bästa sättet undfägnas. Efter måltid dansas till dager...»

Det är bekant hur underbart tjusande Samuel Ödmann skildrade sin ungdoms humlekvällar och ostmöten i morfar Wiesels prästgård. Många gånger i mitt liv har jag avundats de döda, men aldrig har det känts

just på det viset som då jag besökte platsen för Vislanda gamla prästgård där Ödmann växte upp. Jag gick där och vankade under de höga träden som överskuggade dessa utvalda dödas vilorum. Naturligtvis tänkte jag också på att här ur denna jord växte ett av de prästerliga stamträd upp, vilkas kronor flätades hop till det hierarkiska valv som i ett par århundraden överskuggade Småland. Men den suck som hävde mitt beklämda bröst, ägnades inte de fallna kronor som bildade detta valv en gång. En nutidsmänniska kan inte utan en suck lämna en plats i världen, där det funnits avstånd och avskildhet. Det är ju att från guldåldern återvända till bombåldern. Tänk att i Vislanda prästgård var man höjd över vad som skedde i världen, så vida Ödmann är vittnesgill. Man levde på sextonhundredtalsvis under sjuttonhundralet, eftersom det behagade en att så leva. Man lade inte vidare märke till när kung och ständer öppnade krig och slöt fred utanför pastoratets gränser. Det påstås nu att man drack väl mycket öl där, men det måste i så fall ha varit en helt annorlunda trolldryck än klass 2. Och nu finns det i hela världen inte ett sådant pastorat mera, där far och mor, sju döttrar, hantverkare och husfolk lever av gårdens produkter, stiger upp med solen, arbetar, gör sin plikt och sover lika gott under krig som fred. Funnes det, skulle det vara onormalt nu, ty allt som är normalt har ju blivit onormalt med en gång och vice versa.

Jag har länge följt direktören å Linkullens nöjes-etablissemang i Härlunda nere mot Skånegränsen och hans annonser, på sitt sätt beundransvärda. Här är en av dem, varken ståtligare eller sämre än de andra.

Linkullen Härlunda.

STOR BALLONGFEST

(ej ballongdans)

anordnas lördagen den 25 mars (Marie Bebdelsedag).

DANS från kl. 6—11 e. m. (Obs. tiden!) efter musik av MUSSES.

OBS.! Den största fest i sitt slag som anordnats. 100-tals ballonger. Tio vackra pris utdelas, 5 till herrarna o. 5 till damerna. Vackra dekorationer.

Omnibussar avgå från Liatorp och Ryd.

Inträde: herr 1:— kr., Dam 75 öre plus skatt.

Välkommen till vintersäsongens GLADASTE FEST Å LINKULLEN.

Och dock: hur ska han kunna ta upp tävlan med Samuel Ödmann!

»Omkring klockan 9», berättar Ödmann, »såg man nejdens flickor med sina mjölkbyttor på huvudet samlas från alla sidor. Mjölkbjuttorne voro skurade kritvita och vid lockets brädd prydda med en krans av eklöf att förekomma mjölkens skvalpning. Värendeflickorne som bibehålla sin runda grekiska profil infunno sig i vita linnen, så lätt klädde att lentyget ofta var deras enda dräkt.» Sedan han försäkrat att lentyget var tjockt och hemvävt och tillbundet med ett echart, säger han: »Lättare klädde samlades aldrig Arcadiens herdinnor till sina ringdansar. Mjölken silades i stora kar och sedan flickorne fått någon välfägnad öppnades i sockenstugan en bal till vilken socknens drängar voro självbjudne... De voro Teokriti herdar med lena sicilianska språng. En oskyldig glädje varade till dess solen påminte sällskapet att återgå. Ostarne voro då redan under prostinnans hand färdige...»

»I september månad», fortsätter han, »utgjorde humleplockning aftonsysslan i de flesta prästhus. Med denna i sig själv icke roande förrättning efter en sträng dags arbete vid kornskörden, hade forntiden förenat en liten lustbarhet. I skymningen upptändes en stor stock-

eld medan drängarna inburo och framför spiseln uppstaplade en stor hög humlerevor.»

Att handskas med humle var i och för sig starkt sömn-givande, därför ålåg det var och en att berätta något roligt så man skulle hålla sig vaken. Man beredde sig till detta långt i förväg och den som hörde något roligt sparade det till humlekvällarna. Man berättade sagor om elaka styvmödrar, om de rika som blev fattiga och de fattiga som blev rika. Man berättade om »stockdumma drängar som bokstavligt uppfyllde sina husbönders befallningar och därigenom åstadkom de tokigaste oredor. Man återgick till fabeltiden, då djuren kunde tala och lät dessa djur anställa överläggningar om sina ägares förhållande.»

Om man bara hade humle till hands att repa i Småland, skulle man än i dag kunna ställa till humlekvällar, ty än finns det folk som samlar på historier och som minns dem då de behövs en sömnig stund.

Det var en gång...

Det var till exempel en herre från Växjö som reste ut för att leta upp en stuga han kunde köpa till sommarnöje. Då han kom till en trakt som behagade honom, knackade han på i en gård för att fråga om de visste någon lämplig stuga som var till salu. Men folket hade knappt hört hans ärende, förr än de slängde igen dörren mitt för hans näsa och låste. På nästa ställe bar sig folk ungefär likadant åt, och så förlorade han lusten att bo i den socknen. Men eftersom han var nyfiken listade han slutligen ut vad det var som kommit åt folket. Förra året hade en mycket fin herre infunnit sig och kontant inköpt en stuga vid en sjö emedan, som han sade, det var så roligt att fiska. Fjorton dar senare kom ett flyttlass, på vilket tronade en tattarkäring med sina tio barn. Den fine herrn som uppgivit sig vara så road av fiske var en förklädd fattigvårdsordförande från

en stor grannkommun och aktade icke för rov att vältas över tatarfamiljen på den lilla landskommunen. När käringen fått en stuga hade hon efter en tid hemorts-rätt och allt vad därmed följde. Till dess hemorts-rätten blev förvärvad, underhölls hon av den fine herrn, det var i alla fall en god affär för hans kommun...

Det var en annan gång...

en bondgård med många tipsintresserade barn. En dag då de ville skicka in sin tipskupong nekade föräldrarna dem pengar, för de tyckte det var för dyrt. Sedan visade det sig att barnen tippat tolv rätt, varpå de gick in till föräldrarna och meddelade att om de fått satsa 25 öre, skulle de ha kasserat in 40,000...

Åter en annan gång var det en beskedlig yngling som skrev på avtal om underhåll till sin flicka som väntade att bli mor i maj. Roligt var det inte att tänka sig ett sådant löneavdrag i framtiden ända från maj då ju nöjessåsongen börjar, men han var inte den som skylade på andra, och det fick väl gå så länge det gick. Emellertid föddes barnet för tidigt, redan i mars, och så fick ynglingen en uppfordran att börja betala enligt avtal. Han blev djupt kränkt och sade till flickan: I maj sa ja betala för pöjken för det ha ja skrevet unner på, men i mars och april får du stå för han ensam, den tien ha ja inte å medgöra...

Historier om dumma drängar, som bokstavligen utför sina husbönders befallningar, ligger i dag alltför nära en kuslig verklighet att vi skulle kunna använda dem på en oskyldig humlekväll och vad djuren säger om människorna tors man inte tänka på.

Det är omöjligt att fara omkring i Småland utan att stöta på den ännu kvarvarande ungdom som roar sig. Med undantag för de stora marknadsdagarna där det tog sig alla slags vilda och uppenbara former, var nöjeslivet mindre påtagligt förr. Det stod i förbindelse med

livet överhuvud som en sjö står i förbindelse med det stora underjordiska vattensystemet. Först när sjön blivit sänkt kommer de fordom underjordiska flödena i dagen som bäckar, och först nu har vi fått det stora annonserade nöjesnätet över Småland.

När man läser dessa annonser tror man först att Amerikas främsta krafter låtit engagera sig hos oss. »The hot dogs» spelar i Siggeboda, »The white jackets» håller sig inte för goda att ägna sina framstående krafter åt Kläckeby, »The five Swingers» står för lördagsglädjen i Smörhult. Men bakom dessa fina signaturer döljer sig smarta smålandspojkar som ökar ut förtjänsten från glasbruket eller snickerifabriken genom att arbeta i nöjesbranschen på lördags- och söndagskvällar, troligen för att kunna spara hop till giftermål med tiden. De kommer beväpnade med saxofon och megafon. Orkesterledaren kan ha sig på det mest negerartade vis och egga publiken med moderna schlagers. Det är inte the hot dogs fel om de tar sig vansinnigt roliga ut inom ramen av en småländsk björkhage — väl att märka blott för den som är utom gränserna för deras suggestionskraft. Ungdomen lär väl ha roligt på ett djupare och allvarligare sätt, efter den håller ut den ena söndagen efter den andra och gärna offrar sina löner.

Nöjet torde huvudsakligen bestå i kittlingen att få ge sig ut i det okända och i förväntan på något plötsligt, tillfälligt och hänförande. En midsommardag gick jag ensam ut och gick och fann bygden liksom utdöd. Inte en majstång att se, inte en trall på vägen att höra, inte en skymt av en pojke i blommig skjorta eller en flicka i långbyxor.

Efter en stund mötte jag slutligen en flicka med rund grekisk profil som Ödmann säger. Hon hade en alldeles ny klänning, jag antar att hon fått vänta hos söm-

merskan på den eftersom hon var så sen. När vi möttes, hoppade hon av och frågade mig: är det bekant om här är någon fest i närheten? Då jag sade henne att hon råkat komma till fel ort, fick hon bråttom, satte sig raskt upp och trampade vidare med frejdigt mod och blossande kinder. Någonstans inom överkomligt avstånd måste det ju finnas »alla tiders fest: kabaret med dans solo och duo, sång till luta, kupletter, sketcher, fakir-uppträdande».

Vi ska emellertid inte låta den där flickan försvinna ur vår intressesfär. Vi ska söka upp henne igen. Hon är nämligen en mycket viktig person, fast på helt annat sätt än hon tänker sig det själv, där hon susar åstad i sin nya klänning till sin midsommarfest.

DET MÅSTE BLI ANNAN TO PÅ TOTTEN

»Stannar flickorna kvar på landsbygden, så stannar pojkarna», yttrade landshövding Beskow, när han beviljade mig ett samtal om Kronobergs läns problem. En sådan sats antyder att världen är upp- och nervänd. Förr drog ynglingen ut i världen när stugan blev för trång och förväntade att flickan skulle vänta hemma i sju år. Gjorde hon inte det, så slog han ihjäl henne, åtminstone i balladerna, och kom han inte enligt löfte, så dog hon likafullt, fast i så fall av sorg.

Antingen landshövdingens sats får tas bokstavligt eller ej, så är det i alla fall visst att kvinnorna är ett huvudbry och ett huvudproblem som ännu ingen rett ut. Man beklagar de genom ungdomens försvinnande övergivna och utsläpade och genom överarbete kanske förslöade hustrurna av äldre årgång, men flickorna ger man upp i desperation, eftersom det inte är tillåtet att ge dem stryk. De är alldeles omöjliga, heter det. På dem biter inte de argument varmed pojkarna kanske kan övertalas att stanna vid jorden. Naturligtvis har vi inte hunnit än att ordna det så bra för dem som vi är villiga att göra. Lantbrukets klena ekonomi tvingar oss att endast så småningom skaffa moderna arbetsbesparande anordningar. Att på en ort finna femti bönder som kan satsa 200 kronor var för en modern kollektiv tvättstuga är inte gjort i en handvändning. Än är inte tillräckligt med

karlar upplärda i ladugårdsskötsel för att vi ska kunna befria kvinnorna från att ha med kor att göra. Men de vill inte stanna och vänta på bättre tider. De bryr sig inte ett dugg om att de sätter lantbruket och därmed landet i knipa, att inte tala om hur de bär sig åt mot sina egna mödrar och överhuvud mot de kvinnor som genom äktenskap och barn tvingas att stanna på sin plats.

Detta resonemang är skenbart alldeles riktigt. Det finns massor av flickor som är otillgängliga för smicker och smädelser eller vädjan till samvetet, så länge de utan vidare utbildning fort kan få lätt arbete vid industri eller bli gifta vid stationen.

Tidigare i denna bok erkände vi svårigheten att bedöma resultatet av Smålands infogning i det industriella systemet efter dess verkningar på jord och djur, och vi gick därför över till människorna. Vi måste nu inskränka oss ytterligare och pröva dess verkan på kvinnorna. Naturligtvis har förändringen även förändrat männen, men i vad grad är svårare att bedöma. Mycket har de frånhänt sig, mycket mer än de vet, men de har ändå skaffat sig sina komensationer. De har fått lära sig att smörja maskiner i stället för att sköta hästar, att sköta motortröskan i stället för slagan, att välja sina redskap i kataloger i stället för att hitta dem ute i naturen eller förfärdiga dem själva. De får hem pengarna från mejeriet, slakteriet, äggföreningen och fruktkokeriet, de kan betala hushållspengar, de kan neka eller bevilja pengar till en svart klänning. De får resa på styrelsesammanträden och årsmöten i Växjö i stället för att gå på åldermansgillen i byn.

Men hur ställer det sig med kvinnorna? Har den förvandling som pågår gjort dem friskare och lyckligare, utvecklat deras fysiska och psykiska resurser, gjort dem till rikare personligheter och bättre mödrar?

Har den inte åstadkommit detta utan tvärtom i alla dessa avseenden driver till en motsatt utveckling, då är systemet dömt.

Den allmänna meningen fäller så lätt sina domar. Men den dömer inte systemet, den räknar inte med utvecklingens faror. Den klandrar kvinnorna därför att de inte gör sig under det närvarande systemet, rackar ner på dem när de uppför sig illa, beklagar dem då de är klena och räknar det som en självklar sak att kvinnor måste tappa tänder här i Småland när de får barn. Det enda som inte är självklart är var pengarna till det nya tandgarnityret ska tas.

De dugliga mångkunniga kvinnorna som orkade och hann det otroliga utan att bli utslitna är snart en myt, så att man måste fastslå att de varit och ännu på sina håll är rena rama verkligheten. Varenda människa som utgår från att allting går framåt även för kvinnorna, borde med eftertanke läsa Elisabeth Bergstrand-Poulsens »Värendskvinnor» och läsa Blenda Andersons från Skörda exakta och förtjusande skildring av »Mors arbetsdag under slåttern sommaren 1864» vilken förekommer i Smålandsnumret av Husmodersförbundets medlemsblad år 1939.

Ännu kan man själv träffa på, höra talas om eller läsa i tidningar om kvinnor som härdat ut genom sjutti år av hårt arbete. Den gumman lever än som i sin ungdom tjänte som fulltaka dagakarlar och utövade strykerskeyrket om nätterna för att hålla sina gamla föräldrar och yngre syskon vid liv under en nödtid. Och då och då får en änka ett vänligt ord i pressen vid sin åttiårsdag, därför att hon trälade fram stora barnskaror genom att gå i hjälpe bredvid sin egen hushållsgärning och aldrig väjt för det tyngsta arbete och den längsta arbetsdag.

Förr såg ingen något märkvärdigt i detta, nu upp-

märksammas med rätta en sådan kvinnogärning och benämnes underverk. Samtidigt säges att man inte högre önskar än ordna det så att kvinnorna ska slippa göra underverk. Man vill så långt det går sätta ner sina fordringar på dem till en normal och rimlig arbetsdag räknat efter industriens måttstock. Men finner så till sin förtrytelse att ungdomens högsta önskan är att slippa uppfylla även rimliga fordringar.

Är det nu verkligen så?

Människan är ett sammansatt väsen men ett grunddrag hos henne i ofördärvat skick är att hon vill göra rätt för sig i tillvaron, känna att hon behärskar den på den plats hon är. Ett brev ligger för mig, skrivet av en jämnårig vän. Där står: »jag är överlycklig att en liten sekund behövas i tillvaron. Därför knogar jag tappert och orkar mer än jag trodde. Det ständiga utomhuslivet och den vänliga atmosfären gör oerhört mycket.» Knoget gällde här inte matlagning och mjölkning utan undervisning, men jag tror det har en viss allmängiltighet som spontant utrop från en som länge väntat på att komma på rätt plats.

Om det växer upp en generation av ungdom där håglösheten synes mera framträdande än ambitionen, så måste det ha sina orsaker. Vad har vi gjort under dessa efterkrigs- och förkrigsår för att ge den något att vända sin håg emot?

Man har inom de olika fackliga och politiska organisationerna här i Småland sagt mig att man vill göra allt för att intressera kvinnorna för de manliga organisationerna och deras kvinnliga avläggare, och det tror jag gärna. Jag tror också dem som klagat över att det går trögt. Tar man en kvinnlig talare kommer förr män än kvinnor och hör på.

Borgmästaren i Nässjö riktade på husmodersdagen under Nässjömässan en uppmaning till kvinnorna att

utnyttja de möjligheter de fått till inflytande genom sin numera med männen likvärdiga ställning. Vändningarna i talet är äkta och uppriktiga och det märks att talarerna varit övertygad om riktigheten av sin utgångspunkt. Ingenting kunde vara honom mera främmande än tanken att försämring inträtt i kvinnornas ställning samtidigt med att den formella likställigheten givits dem. Likväl är det så, vilket beror på att basen för deras verksamhet oavbrutet minskat. Det system som borgmästaren uppmanar dem att aktivt stödja, i den riktiga känslan att männen inte ensamma borde uppbära något som helst system, måste enligt sin natur gå allt hårdare och hårdare fram över kvinnornas arbetsdomäner. Det kopplar av dem från det jämbördiga samarbetet i jordbruket med männen, det gör deras kunighet, organisationsförmåga och erfarenhet överflödiga och flyttar mer och mer arbetet bort från det produktiva planet. Man har gjort med deras kunighet som filisteerna med de brunnar Abrahams folk hade grävt: fyllt igen dem och fördolt för dem att källorna funnits. Man har kopplat av dem från undervisningen vid mors knän och från uppgiften att träna nästa generation. Man har kopplat av dem från det samarbete med varandra, varom vi berättade i skildringen av den gamla bygemenskapen. Nu har de till och med slutat upp med att gå och byta mjölk med varandra vid ystena och att byta vävskedar och vävmönster. Men när det nu talas om att bristen på ungdomlig arbetskraft måste driva fram nya former av samarbete mellan medlemmarna av den generation som är kvar vid jorden, har man lyckligtvis ännu några rester av det gamla samarbetet kvinnor emellan att bygga på, åtminstone i efterblivna trakter. Där hjälper man varandra vid förlossningar och turas om att ta ett handtag så att en utsliten husmor kan få komma till

ett semesterhem på ett par veckor. Hittills har allt gått i riktning mot upplösning av samarbetet, men kanhända vänder riktningen därför att den inte kommer längre.

De män som leder arbetet på att centralisera förädlingen av lantbruksprodukterna till stora starkt rationaliserade centraler, är fullt medvetna om att den utveckling de främjar går stick i stäv mot det arbete som göres och de pengar som läggs ut på att utbilda de unga flickorna i de gamla färdigheterna som slakt, bak, ostberedning. För min del tycker jag synd om våra duktiga hemkonsulenter. Sådana saker sägas som dessa: »ju förr vi får bort all hemtillverkning av smör, ost, korv och bröd samt får allt centraliserat till förädlingsfabriker, ju bättre». Varför? Jo, tusen kvinnor som förädlar sina produkter hemma är lika många konkurrenter till förädlingscentralerna och hindrar dem att bli allsmäktiga monopol, vilket de måste vara för att kunna ha produktionen till alla delar i sin hand, tillgång, distribution, kvalité och helst även priser. Om fruntimmerna i ett hushåll förädlar sin sugga själv i stället för att låta skicka henne till charkuterifabriken och köpa henne tillbaka 200 kronor dyrare, då har de undandragit industrien en råvara. Det är naturligtvis inte förbjudet att göra det, men hela lantushållningen inställes mer och mer på att så fort som möjligt få i väg råvaran utan att behandla den hemma. Det är likadant med dessa sysslor som med hand- och hästarbetet på jorden. Man underhåller inte arbetskrafter i hemmen för att sköta förädlingsarbetet där. Slutligen kommer det att fela även på kunnigheten, ty det man inte nödvändigt behöver kunna, det lär man sig ej ens på kurser eller man glömmer av det.

Det finns också hushållningssällskap, dock inte i Småland, där man på allvar satt i fråga att dra in under-

stöden till slaktkurserna. En annan för hela folket livsviktig arbetsuppgift: den som kvinnorna fyllde vid spinnrock och vävstol, skall förvandlas till ett pyssel bredvid det egentliga arbetet, en kur för nerverna. Sen ska kvinnorna förmås att tro att städning, golvtvättning, lappning och strumpstoppning är lika produktivt arbete som sådden och skörden männen sköter om, och att det är lika viktigt att välja ut bästa biten hos slaktarn och få det mesta möjliga av hushållspengarna som att själv producera vad familjen behöver för sina behov. Om det kan gå att övertyga dem därom så kan man åtminstone inte tvinga dem att ha roligt, där de går ensamma och trampar i sina kök.

I den mån självhushållet förvandlas till penninghushåll blir lantkvinnan snart liksom städernas kvinnor beroende av konjunkturer och kriser vilka hon förut haft en viss förmåga att möta och jämna ut. Vi får en helt ny klass som ökar skaran av kvinnliga konsumenter i samma takt som de kvinnliga producenterna i hemmen minskar. Kvinnan som konsument är överhuvud svår att tas med. Emedan hon inte har något annat fält för sin energi än affärerna måste hon vara oerhört energisk där. Lantkvinnan kommer inte att bli lättare att hantera än stadskvinnan är, eftersom hon är ovan vid den förödmjukande situationen att vara helt beroende av okända faktorer. Hon kommer att känna sig som de honungssamlade bien från vilka man tar allt, så att de blir helt beroende av den statliga tilldelningen av socker och vid en kris med stockning i distributionen måste dö.

Från arbetsförmedlingen i Växjö kom i somras en rapport att man ställt fyrti flickor till betorna i Skåne och skickat ett mindre antal halv vuxna pojkar till lanthem som begärde mjölkerskor. Att det måste gå till så, är inte arbetsförmedlingens fel. Det finns ingen möj-

lighet att förneka att flickorna själva arbetar på en utveckling som lösgör dem från verkligheten och försämrar kvinnornas position. Men vi får inte glömma att problemet inte började med de där fyrti förhårdade flickorna, ej heller att det skulle förbli olöst, även om fyra utbildade djurskötare i en kollektivgård ersatte dem.

Jag förstår mycket väl att det måste gränslöst irritera alla dem som just nu måste ha korna mjölkade, grödan inbärgad och sonen gift, när en figur som personligen icke störes av dessa bekymmer, börjar gräva ner genom århundraden efter svårigheternas orsak. Och ändå har det varit omöjligt att låta bli.

Under många diskussioner omkring dessa problem under de senaste månaderna har man i artiga ordalag antytt att jag företräder en stadsboromantik mot den äkta lantbons realism, vilket till en viss grad kan vara sant. — Ni som vill vrida tillbaks utvecklingen till tiden före industrialismen, säger man lite kategoriskt utan att höra min blyga invändning att jag inte tror på möjligheten av att vrida tillbaka en tid som man vrider tillbaka en klocka, vill ni själv bo i ryggåsstuga, slå eld med flinta och fnöske, få era tänder utdragna av bysmeden och er migrän bortsatt i ett träd? När skall tillbakagången annars lämpligen sluta? Får vi stanna vid spinnrocken eller ska vi tillbaks till sländan? Ska vi återgå till träplogen och stenyxan och sätta den kvinna i stocken som förlöper sin man?

Enligt min mening kan man konstatera det nuvarande systemets måttlöshet som bevisar hur fjärran det är från vad Almqvist kallar »naturens ömma måtta», utan att därför tvingas att börja om från början som Robinson Crusoe. Därför att man inser att kultur fanns före folkskolan och inte *uteslutande* gynnas av densamma, behöver man inte önska att se nästa generation som analfabeter. Därför att man vet att det ligger ett vär-

de i ett arbete som ger allsidig muskelträning och en skön psykofysisk trötthet, och att detta gäller även den kvinnliga parten, behöver man inte sitta vid sin skrivmaskin och njuta av att folk förlyfter sig, övertröttar sig och trålar ihjäl sig. Därför att man vill dra in den handgjorda kvalitetsvarans hållbarhet i räntabilitetskalkylen, när folk slår ifrån sig med att den är för dyr, så kan man ändå vara tacksam över att tändstickor, spik och långa fållar görs med maskin. Man kan resa sig mot överorganisation och systematisering av tillvaron utan att därför gilla kaos. Man kan inse explosionsmotorns värde som uppfinning utan att därför falla för vidskepelsen att man med ett utvecklat transportsystem kan övervinna alla avstånd. Därför att man är klar på att världen inte längre kan styras efter hittillsvarande linjer av män med hjälp av kvinnor som accepterat detta system, behöver man inte önska att se den styrd enbart av kvinnor, man är tacksam för revoltförsök mot systemet var de kommer ifrån.

Just nu ser det inte vidare hoppfullt ut att vänta sådana försök från kvinnorna. De erinrar patetiskt om växter som har sina rötter mellan två vattenförande lager, markvattnet och grundvattnet. Hela den känslö-, erfarenhets- och arbetsvärld där de levde förr håller på att systematiskt uttorkas och dräneras. Det tunna lager som påstrilas från kurser och skolor når inte rotspetsarna. Och så lever de som torra växter lever, både de plikttrogna och de mindre plikttrogna.

Och i den dag som är fällt följande betecknande ord: tänk att jag glömde fråga mor mens hon levde, hur hon bar sig åt då hon kokte såpa.

Utmaningen till stadens folk att genomföra en ny värdering, är måhända inte så utsiktslös som utmanaren tror. I utvecklingens spiralgång når den som legat

först i utvecklingen först tillbaka till en nyvärdering fast på ett något högre plan. Det finns folk i städerna som börjar längta efter verklighet och förstahandsupplevelse av tingen efter all överklighet och maskinmatning. Där den våldsamma specialiseringen och det vilda experimenterandet nått längst, spirar en längtan efter mångsidighet och stabilitet. Man inser att staden behöver ingå som en enhet av rimlig storlek i en levande landsbygd, inte att tära på men att vila vid, förnyas av och dela med sig åt. Då är stadsmänniskan framme vid något som ingen hotfull antimargarinpropaganda kunnat lära henne, nämligen till att fatta den urgamla, löjligt enkla sanningen att jordens hälsa och liv är utgångspunkten, förutsättningen och gränsen för människans liv. Därmed får tillvaron ett helt annat utseende . . .

Man förstår mycket väl den där generationen av flickor som är den sista i den långa raden att gripas av den virvel som en gång fattade en själv. Alla andra klasser har vid val av yrke starkt påverkats av utsiktterna till inkomst och befrielse från slit, nu följer flickorna samma linje när industrien öppnar möjligheten för dem. Det är inte vidare tilltalande när små vanliga tanklösa flickor går den linje som förut borgerligheten har banat. Det verkade helt annorlunda då studenter valde yrken efter världsliga förmåner, ingen sade något om att den sidan av saken spelade in när de beslöt eller avstod från att bli läkare, jurister, präster och militärer, ej heller när författare, feminister och politiker blandade de ideella motiven med de världsliga, då de planerade sina karriärer. Billighets- och massupplagor av livsinriktningar blir däremot lätt mindre tilltalande, och om samhällsordningen råkar i stockning genom dem, då kastar man sig gemensamt och sko-

ningslöst över dem som ställer till oredan. Men rätt skall vara rätt.

Samtidigt verkar det obeskrivligt komiskt att stads- och maskinkulturen anammats som mentor, förebild och ideal av landet. Ett ägg som fattat sin situation blir snarast generat, då hönan bönfaller om att få gå på värpkurs hos detsamma.

Eftersom det är mycket svårt att uttrycka sig utan att ge anledning till missförstånd, vill jag här ha satt på tryck även en självklarhet. Jag har sagt att tecken på omsvängning och nybildning av idealen skymtar hos dem som löpt linan ut. Det finns stadsbor som brutit med vanan att stiga upp och lägga sig sent, inte därför att arbetet tvingat dem utan bara därför att de längtat att komma in i den naturliga rytmen igen, vilken det elektriska ljuset håller på att som bäst störa på landsbygden. Om man får tro Fredrika Bremerförbundets yrkesbyrå är »den unga flickan av i dag slående inriktad på praktiskt arbete». Vad dessa och andra tecken till en vändning kan betyda, är det omöjligt att ha någon mening om. Men, och här kommer det självklara: om denna svängning skulle resultera i att den moderna flickan drog sig tillbaka till det *moderna* hemmet från betalt yrkesarbete och från betalt eller frivilligt socialt och intellektuellt arbete, så vore det den största olycka. De skulle då kunna liknas vid flyktingar som återvända till områden där motoriserade förband gått fram.

Ett mycket hårt pris måste betalas om kvinnorna ska återvända till hemmen i stad och på land, utan att detta betyder ett fruktansvärt bakslag och en villa värre än den första. »Det får lov att bli annan to på totten», som småländskan säger. Hemmen måste inte bara i högtidstal utan i verkligheten bli bas och utgångspunkt

för hela samhället, så att alla åtgärder vilka de än må vara och hur långsökta de än synas, prövas på frågan hur de påverkar hemmen. Från hemmen måste vägar-
na banas så att kvinnorna därifrån på ett organiskt sätt kan vidga sitt inflytande ut över samhället. Röstningen varje valår har alltför mycket kommit att påminna om testamenten och förordningar som undertecknas m. h. o. p. (med hand om pennan) av till skrivning oförmögna personer. Man har ju inte begrepp om hur ens fullmakt kommer att användas. Framför allt är det viktigt att kvinnorna inriktas på att efter äktenskapsförsta strängt upptagna år vidga sin verksamhetskrets ut i samhället och att det göres platser och möjligheter för dem att självständigt verka och ta initiativ där. Patronerna får inte regera landsbygden ensamma längre, de måste dela makten med matronorna. Matrona är ett ord som degraderats lika svårt som orera vilket betyder bedja, och häckla som är ett stadium i den nyttiga linberedningen. Numera betecknas därmed en kvinna som är tjock om höfterna. När det återfått sin betydelse av stor moder och användes som hederstitel om dem som är och vill och kan vara stora mödrar i sin värld, då har vi vandrat en ny omgång av spiralen. Men först har vi alla fått ändra oss mer och kanske lida mer än någon människa kan föreställa sig ens nu.

Kvinnorna erinrar om växter som har sina rötter mellan två vattenförande lager.

SKÅNE VILL KOLONISERA SMÅLAND

När man nått till en punkt där det tar emot, det må gälla ett problem, en människa eller en väg, så gör man ett nytt försök från ett annat håll. Det var vad jag bokstavligen gjorde inför problemet stad och land. Första gången hade jag farit ner dit norrifrån efter Nissastigen. Andra gången kämpade jag mig fram emot det söderifrån. Det gällde dock nu inte bara att nalkas ett problem. Det var även en längtan tillbaks till Finnveden som drev mig. För mig personligen har arbetet med denna bok resulterat i en eller rättare två förälskelser. Det ena föremålet är Njudung som jag sett något av i samband med medeltiden, det andra är Finnveden med Sunnerbo, Östbo och Västbo. Min önskan är att få underhålla dessa förälskelser bredvid min medfödda och legitima kärlek till Varend. Så mycket vet jag om föremålen för min nya kärlek att de fortfarande har oändligt många hemligheter kvar för mig, och det är som bekant en grundförutsättning för varaktigheten i ett kärleksförhållande.

Ofullständig måste under alla förhållanden min smålandsskildring bli. Jag är inte mer än en människa, och Småland är så gott som outtömligt. Men att lämna *Möckeln*, *Vidöstern* och *Bolmen* alldeles utanför hade varit för tokigt. Slutmålet för denna resa söderifrån var Bolmen. Inte utan en viss bävan nalkades vi denna

stora sjö. Vi visste ju att vi här skulle få upplagd i stort format hela frågan om rätten och orätten i att utnyttja naturen och rubba dess jämvikt.

Under denna resa forcerade vi som fordom danskar-
na gränstrakterna mellan Skåne och Småland. Fälttå-
get utgick från Osby i Skåne och vi valde en gammal
väg som förbi Örsjön gick upp i Småland med *Delary*
massafabrik som första mål. Det var en ödlig och dys-
ter väg som arbetade sig uppåt genom tysta barrskogar,
förbi små svarta gölar och små grå stugor. Gränsmark-
stämningen sen sista svensk-danska fejden låg ännu
kvar. För första gången på hela denna sommar var de
dåliga vägarna för dåliga för min chaufför. De stora
flyttblocken för vilka vägen ständigt måste kröka och
väja, förvandlades i bakhåll och vi började frukta försåt.
Mycket riktigt inträffade också här våra resors enda
olyckstillbud, då vi i en krök och utan en sekunds
varsel kom upp emot en lika oförberedd lastbil. Om
vi varit en liten dansk förtrupp som stött på ett svenskt
regemente, kunde vi inte ha känt det obehagligare. Den
mötande övermakten blev lika överraskad och skräm-
men allt avlöpte med blotta föskräckelsen.

Enligt kartan skulle vi i *Delary* träffa *Helge å* som
vi kände redan från Skåne. Eftersom vi var en liten
smula uppskärade efter äventyret i gränstrakterna,
fann vi det spöklikt att *Helge å* försvunnit och att en-
dast en torr och ruskig gråstensbädd fanns att se där
ån skulle runnit fram. Hade vi kommit en söndag,
skulle vi fått se den vila i sin bädd, ty det får den ovan-
på vardagarnas trälldom i turbinerna. Trots detta erfor
vi i *Delary* något av den rent estetiska tjusning som
tändes av de gamla smålandsbruken. Inte så som i
Klavreström, *Lessebo*, *Ohs* eller *Orrefors*, men något
ändå. Ett litet, litet tåg som varit ute i de stora skogs-
markerna efter råvaror till fabriken, kom tillbaks helt

pustande och andfått. Det hade också mycket att göra, ty fabriken gick då oavbrutet med skift.

Färden gick vidare till Göteryd där ängarna var violetta av backtimjan. Vi uppehåller oss inte här nu, eftersom besöket hos prosten Rydemans redan är skildrat utan far vidare över Pjätteryd och är snart inne på en väg om vilken vi gärna ville tänka oss att Almqvist befarit den på sin resa Markaryd—Värnamo. Det var i alla fall en gammal väg, och den förde oss för ovanlighetens skull väster om Möckeln. Östra sidan av denna flikiga sjö är känd av tusenden. Varje sommar vallfärdar stora busskavalkader till Råshult där Linnés första hem står vackert rekonstruerat, och till Stenbrohult där Linnés fader anlade den världsberömda men nu till kyrkogård förvandlade örtagård dit sonen längtade ännu i dödsminuten. De som sett Linnésidan av Möckeln, berömmar dess skönhet, helst om de inte sett den västra som är långt mera imponerande. Här finner man ännu lövängar, här är naturen allvarlig, stolt, lite tung och samtidigt yppig (som en matrona) vilande i sig själv. Två gånger får man här fara över Helge å på ståtliga åttavalviga gamla broar.

Vid *Byvärma* flyter ån ut ur Möckeln och inte att undra på om den är mäktig och tung av allt vatten den har att föra vidare. Praktfull som en urskogsflod glider den fram under täta valv av alar och björkar. I deras djupa gröna skugga kunde ekstockar långa stycken glida fram osedda, allt är här tillrättalagt för att väcka upp äventyrlust, romantiska förnimmelser och all slags atavistiska impulser.

Då vi rasslat oss förbi *Agunnarydssjön* och *Stensjön* som hör till Möckelns fordom ännu mera stolta vattensystem, tröttnar vi på dåliga vägar och viker tvärt in på den autostrada som snabbt för oss till Ljungby.

Lokalpatrioterna i *Ljungby* kan numera smäle över-

lågset åt den tid, då deras stad i skolgeografien karakteriserades som ett litet samhälle på 500 invånare i en ödlig trakt. Nu har Ljungby industrier, nytt länslasarett och en staty av Kristina Nilsson i stadsparken till minne av den gång då Stina i Snugge uppträdde på marknaden där. Det har med andra ord återvunnit sin rangplats från stenåldern som viktig knutpunkt för Sunnerbo. På en höjd invid staden ligger den väldiga Kungshögen som kan mäta sig med den berömda Inglinge hög i *Ingelstad*, utom att den saknar dess kungasäte. Särskilt vackert är det gravfält man far förbi, då man kör ut ur Ljungby Replösavägen till *Tutaryd*, ett hav med gröna vågor, stelnade i högsta rörelse.

Vägen norrut från Ljungby till Värnamo går förbi en av Smålands allra vackraste sjöar, med ett av de vackraste namnen, nämligen Vidöstern. Stora granna vider öppna sig, då man ridit upp på krönet av en backe. Det är synd att vägen här tillåter hög fart genom sin beskaffenhet, ty den är kantad av minnen ända från stenåldern över bronsålder, vikingatid och medeltid till storhetstiden. Doktor Oskar Lidéns bok: Hällgröpningsstudier är den bästa vägvisare för den som kan ge sig tid att uppsöka stenåldersboplatser, bronsåldersrösen, gravfält, ruiner av medeltidsborgar och skansar från 1600-talet som tjänat som skydd mot dansken.

Vidöstern hade varit värd en hel dag, men emedan den inte som Bolmen hotades med förstörelse för ögonblicket satte vi den på framtiden. Vi planerade en senare resa till Värnamotrakten med dess fågelsjöar, en resa som på grund av bensinukasen aldrig blev av.

I Småland är man ännu inte utledsen på främlingar, såvida man inte blivit lurad av dem som de stackars sockenborna vilka fick tattarkaringen på halsen. Tvärtom är man överallt mycket vänlig och tjänstaktig och det slår knappt fel att man överallt kan hitta sakkunnigt

folk som kan sin bygd, frikostigt lägger fram sitt vetande och delar med sig av sina erfarenheter.

Ännu återstår mycket att göra i form av inventeringar, undersökningar, kartläggningar och sådana problemlösningar till vilka det förflutna lockar specialisten. Men det är ändå så att hembygdsintresset måste vända sig och har vänt sig från inventering och vård av en grav, till det levande nuet och dess uppgifter. Det är inte nog att ge ut hembygdsböcker eller nya upplagor av äldre berömda beskrivningar, hur värdefullt detta än är. Inte heller nog att en hembygdsförening skrapar hop pengar till att inköpa en ryggåsstuga med torvtak, flyttar över den till en hembygdsspark och tigger samman gamla möbler och husgeråd till den.

Under en av mina resor råkade jag av en ren slump få som på bricka ett exempel på hur en hembygdsförening *inte* skall sköta sin uppgift. Jag var ute och for längs en avtappad sjö. Stora stenar låg svarta och sorgliga på en botten, där som en bonde sade, »man inte ens kunde släppa en klöv». Min avsikt var att uppsöka en gård om vilken jag från papperen i ett mödrahjälpsärende visste att dess andel i dikningslånet efter sänkningen åsamkat ägaren en skuld tre gånger så stor som gårdens tidigare värde. Men jag hade förlagt anteckningen med gårdens namn, och fröken i telefonväxeln bjöd mig åtminstone tio ruinerade gårdar att välja på som hon uttryckte det, vilket blev för mycket för mig. Förresten, sa hon, så är alla människor på hembygdsfesten, så det är bäst att damen far dit.

Det gjorde damen och vad fick hon se? En skara söndagsklädda sockenbor var församlade kring en timmerstuga med torvtak som såg så liten ut under den höga, flaggprydda stången. Bord var dukade för kaffedrickning i det gröna, och medan man väntade på att pumpan skulle göra sin rond sjöngs »Röd lyser stugan».

Hela tillställningen och alla ryggar var vända från sjön. Jag tror knappt att jag nänts berätta om något så hjälplöst, ifall jag inte i samma mening kunde meddela att en annan hembygdsförening, nämligen den i Värnamo gjort en stor insats i det svåra, nödvändiga och ärofulla företaget att rädda Bolmen från förstörelse. Med detta gav den ett exempel på vilka uppgifter en hembygdsförening kan åta sig utöver att samla förteckningar på och bevara minnena av förfädernas kult och liv.

I själva verket vimlar det av uppgifter för hembygdsföreningarna. Hur vore det att just i dessa tider leta reda på råd och rön för tillvaratagande av vad naturen ger, som de gamle följde i goda tider som onda, inte bara för kuriositetens skull utan för att pröva dem på deras sanningshalt, visdom och värde. När hembygdsföreningarna vågar sig ut i de större sammanhangen som den i Värnamo gjort, går dess uppgifter så långt som till ett landskapsvårdande arbete i stort. Med de ord som doktor Nihlén använder i sin bok Hembygds-kunskap (handbok nr 1 utgiven av föreningen för hembygds-vård) betyder detta, att »se till att landskapet så mycket som möjligt får behålla sin omväxlande prägel, så att jämvikten bevaras och katastrofer förorsakade av skadeinsekter undvikas». Man skulle vilja tillägga: skador av sjötappningar, sjöregleringar och kalhuggningar.

Det samhälle vid Lagan strax norr om Vidöstern som nu kallas *Värnamo*, tros ha varit en fiskeplats och knutpunkt redan i urtidens Småland, en genomfartsort och rastplats både i fred och krig. Genom bevarade handlingar har fastslagits att där fanns en tingsplats på 1200-talet, men den kan ju ha varit mycket äldre ändå. Namnet *Värnamo* häntyder på de skansar och bråtar som här fälldes till värn mot fienden söderifrån. De egna truppernas durchmarscher kunde vad det angår vara prövande de också. Sten Sture den äldre passerade dö-

ende Värnamo på väg till Jönköping år 1503. En gång räddades Värnamo genom att de danska trupperna gjorde myteri och vände om hem, ett mycket förståndigt tilltag. År 1568 led de danskar som kommit för att undsätta Rantzau, vilken vågat sig för långt upp i Småland, ett svårt nederlag vid Värnamo. Gustav II Adolf hade ibland högkvarter i Värnamo prästgård under sina första oroliga regeringsår, och Värnamo fick se hela den krigiska brådskan och ståten. För närvarande ser det prydliga samhället så fredligt ut som tänkas kan, men tiderna är sådana att man ovillkorligen tänker på gamla och nya frontlinjer, och alla människor här frågar sig om inte militären också gör det.

När vi lämnade Värnamo hade vi hembygdsföreningens förre ordförande med oss. Han dirigerade färden västerut över Forsheda längs med Storån, förbi de sista resterna av flygsandsfältet vid Slättö och så norrifrån ner mot Bolmen. Det är härifrån man skall se sjön för att få ett begrepp om hur den hotande regleringen skulle komma att verka. Även Bolmen stjälpes sakta åt söderhållet och i norr är stränderna flacka och vattnet grunt. Det är därför som alla ingrepp, avsedda att höja och sänka vattenytan med en skillnad mellan högsta och lägsta vattenstånd på omkring halvan meter, skulle komma att få så våldsamma verkningar här i form av översvämningar och torrläggningar.

Denna höstdag låg Bolmen försjunken i stilla ro. Det har tagit sina hundra år för den stora sjön att komma i jämvikt och ställa om sig efter den sänkning som företogs på 1840-talet, men nu är såren läkta, skogen har vandrat ner till den nya strandlinjen och fisk och fågel gonar sig i vassruggarna och på gräsbottnen. Bolmen är en rik fiskesjö; där finns gädda, braxen, ål, lax, lake, sutare, och när siken leker vid Yttersta domen, det vill säga vid det gamla kyrkoårets slut, så fiskas här stora

massor till försäljning och förvaring för vintern. Gäss och änder har rastplatser här och det i sådana mängder att en givande jakt kan bedrivas utan att beståndet far illa därav. För det beträngda svenska fågellivet är alltså denna sjö ett reservat.

Historien om Bolmenregleringen är så fantastisk att en gång kommer folk inte att tro att den är sann. Från de forna fiendeprovinserna riktas åter ett anfall mot dessa trakter, ett anfall i högsta moderna stil, som skulle ruinera Bolmen och tillvaron omkring Bolmen för växter, djur och människor. Behöver man ett exempel på att staden och stadsintressena försöker behandla landet som ett kolonialområde, så finns det inte något mera lysande än detta. Det är Sydsvenska kraftaktiebolaget som hos Söderbygdens vattendomstol begärt tillstånd att få använda Bolmen som vattenreservoar att fylla och tömma efter behov, och som majoritetsintressenter står utom Oskarshamn de stora och rika skånska städerna Malmö, Lund, Landskrona och, för att också en annan av de forna danska provinserna ska vara med, även Halmstad.

Detta mäktiga bolag äger redan strömfallsrättighet i Bolmån och Lagan men vill nu utvinna ytterligare kraft, 30 miljoner kw-timmar extra per år. Härav beräknas en miljonvinst som skulle komma huvudsakligen Skåne men i form av export även Danmark till godo. Är det inte otroligt att det är den gamla enheten Danmark som går till storms mot Småland igen efter så långt vapenstillestånd?

När bolaget för fem år sedan gjorde sin ansökan, åberopade det sin plikt att förse Sydsverige med ljus och kraft. Andra synpunkter än de ekonomiska och vattentekniska skulle icke få läggas på frågan, punkt och slut. Ingen rätt att diskutera om regleringen skulle få kom-

ma till stånd eller ej medgavs den stackars landsbygd som skulle släppa till sin sjö, det enda som kunde komma under diskussion vore de ersättningskrav strandägarna kunde resa för de skador de tillfogades genom regleringen. Denna synpunkt gjorde även vattendomstolen helt till sin och började ta upp ärendet punkt för punkt som om regleringen vore en avgjord sak. Till grund för sitt arbete använde den en utredning som gjorts av det sökande bolagets egna experter, vars opartiskhet på flera punkter starkt blivit satt i fråga.

Strandägarnas hållning inför detta anfall är nu ytterst intressant och betecknande för hur landet faller till föga för staden, Småland för Skåne. Bönderna visste mycket väl att en reglering av sjön med häftiga årliga växlingar mellan översvämning och uttorkning, skulle förstöra stora delar av de marker, som de odlat upp efter sjösänkningen, skulle skada strandvegetationen, vassen, fisken och fågellivet och att deras sjö under avtappningstiden skulle liksom en dödsannons bli omgiven av en bred sorgkant, dessutom stinkande och ohälsosam. Men när de uppmanades att begära skadestånd, så begärde de skadestånd och godtog därmed synpunkten att denna förstörelse av deras gårdar, deras stränder, deras fiske och hela den sjö omkring vilken deras fäder bött i årtusenden, kunde betalas med några tusen kronor här och några tusen kronor där. Enligt länsstyrelsernas skrivelse i ärendet har bolaget bjudit 5,988.01 kronor i ersättning för minskade skönhetsvärden! Vad mer om det skulle tvingas upp till 11,976.02 eller till och med tio gånger denna summa! Så lätt ersätter man inte skönhetsvärden, minsann. Men bönderna hade själva redan åkt in i penninghushållet, de hade kommit in i kastningarna mellan höga och låga konjunktioner, deras tillvaro var på sätt och vis redan inne i den eviga oro som skulle bli Bolmens öde, och för

somliga var det så ställt att ett skadestånd skulle kanske för tillfället rädda en penibel ekonomisk situation.

När jag säger detta är jag inte språkrör för någon av de hembygdsvänner eller naturskyddssakkunniga, som tagit sig an Bolmen och Bolmensocknarnas sak, sedan den väl ryckt fram i offentligheten. Det är möjligt att de flesta tycker att försöket att få skadestånden höjda och tvinga bolaget att betala kostnaderna för invallning till skydd mot översvämning, är den enda väg bönderna kan gå. För min del tror jag att det är en ytterst farlig väg man är inne på, då man låter domstolen klarlägga skadestandsfrågan i detalj efter detalj runt hela Bolmen och ger sig in på schackrande med hundralappar, lika farlig som västmakternas bråk om skadestånd från Tyskland 1920—29.

Bolaget har under årens lopp och under intryck av den kritik det fått, modifierat sin ansökan så att nivå-skillnaden skulle minskas med 10 centimeter och avtappningen av sjön inte skulle få börja förr än efter 1 september, då turisterna förmodades ha gett sig av. Risken för fisken och vegetationen ansågs därigenom bli mindre. Men både Jönköpings och Kronobergs länsstyrelser har i en gemensam skrivelse framlagt mycket vägande skäl varför en reglering av sjön *även efter det modifierade förslaget* är ekonomiskt icke önskvärd. De framhåller att av 800 gårdar som beröras, skulle ett 30-tal helt nedläggas och ett stort antal få sina marker så mycket försämrade att de skulle förvandlas till ofullständiga jordbruk. En gård som förut var inrättad på att brukas med två hästar skulle nu få ställa om sig till bara en, få ändra vagnar och redskap därefter och stå där med sina för stora lador och ladugårdar att underhålla. Hela livet skulle pressas ner till en svagare puls i denna vidsträckta trakt, hantverkarna lämna trakten, turistlivet få dödsstöten, handlarna få mindre omsätt-

ning, de sju berörda kommunerna få mindre skatteunderlag utan att därför kunna minska på sina utgifter. Den kontanta ersättningen kunde på intet sätt motsvara eller uppväga dessa förstörda värden.

Därom är också alla ungdomsföreningarna i orten ense. I sina skrivelser säger de ifrån att *en* generation inte har rätt att sälja värden som den nästkommande väntar att få ta i arv. Därmed har de rört vid den stora fråga om äganderättens natur och begränsning. Småläningen i gamla tider skulle aldrig varit att få till sådana transaktioner som förskingrade efterkommandes rätt, därför att en gård enligt hans uppfattning var ättens gård, de dödas och de oföddas likaväl som de levandes. Hyltén-Cavallius berättar att år 1665 tilldömdes, sedan alla formaliteter uppfyllts, gården Sunnavik Erngisle Olufson, hans kära hustru och barn, *födda och ofödda* till en everderlig, lagfången och oklandrad egendom att nu och framgent bruka och hävda med alla sina urminnes tillägor etc.

Vi resonerade vid ett besök på en av de hotade gårdarna om hur många människor som egentligen skulle få sina villkor och försörjningsmöjligheter försämrade genom regleringen, och vi fick det till omkring fyra tusen. Svårt har folket det redan nu här på grund av att man ligger så nära industridistriktet som för bönderna är den koloniserande stadens motsvarighet till de gamla fogdeborgarna. Det låg självklart så till att Bolmenregleringen skulle kraftigt befordra en folkminskning av urgammal kulturbygd. Ägarna skulle ta högsta möjliga ersättning, realisera till bästa möjliga pris och ge sig av så fort tillfälle gavs. I detta allvarliga faktum gömmer sig det hopp man ännu har för Bolmen. Kunglig majestät kan ju inte på en gång motarbeta och påskynda flykten från landsbygden, tycker man. För våra förhållanden är 4,000 människor inte något litet

antal utan tvärtom jämförligt med det antal sydtyrolare som drivits ut ur Italien. Och vad de producerar är värden för folkförsörjningen även det. Elektriskt ljus och kraft är utan tvivel ett värde. Men det är inte ett egenvärde, det är en tjänare inte mer. Det finns värden som existerar bredvid kraftbolagen utan att ha gått igenom dess turbiner.

Den del av Bolmen som ligger i Jönköpings län är dessutom försörjd med kraft genom egna kraftstationer, sammanslutna till en kartell. Där behöver man inte Sydsvenska kraft för att se att mjölka eller driva tröska och kvarn. Så tillvida är situationen också förändrad sedan bolagets ansökan ingavs, att Sydsverige numera är sammankopplat med Norrlands kraftverk och plikten att vad det än må kosta förse Sydsverige med kraft alltså är lyft från bolagets axlar, det kan leva och oförändrat utdela 6 % ändå.

Det är givet att den nuvarande bristen på drivmedel kommer att användas som argument för att påskynda och avsluta målet om Bolmens förvandling till kraftreservoar. Men det osäkra läget bör också ge bönderna en hel del att tänka på. Värnamo ligger nära intill, och de yngre åtminstone har väl läst Snoilskys »*Värnamo marknad*» i skolan. Det vore inte dumt om de som känner till hur det gick för drängen och pigan som förvandlat lönen för sex års slit i nödmynt, ville återberätta dikten hemma eller läsa upp den. Per och Kersti hade slitit i sex år för att kunna sätta bo och befann sig med sina hopsparade löner på marknaden för att köpa ko, gryta och slev. Men efter en kungörelse som upplästes på marknaden förlorade deras pengar plötsligt sin köpkraft. Så kan det gå med böndernas ersättning för förlorade marker och fiske. I dikten återvänder det olyckliga fästefolket med kraft och bergfast hopp samt ögat ljust av kärlek och tro till en ny slitperiod för att skaffa

bättre valuta till en ny inköpsresa till Värnamo sex år senare. Men det var i dikten det.

Och de hade något att återvända till.

I det häftigt uppflammande och lika hastigt slocknande intresse som pressen visade Bolmens öde då läget klarnade för densamma, gjorde även Göteborgs Handels-tidning ett inlägg. Det utmynnade i att eftersom svenskarna i tiotusen år försökt att förstöra Sveriges natur och snöpligen misslyckats, så behövde man inte vidtaga några extra åtgärder för att skydda den nu. Både antagandet och slutledningen måste man sätta i fråga. I det stora jubileumsverket till Konungens åttiårsdag finns det *en* enda röst som inte jubilerar och det är doktor Knut Hagbergs röst. Han påpekar att den nordiska naturen är ytterst känslig och lätt kan krossas med de verktyg som mänskligheten numera använder mot den.

Man skall därför inte förlita sig på att naturen är oförstörbar och att vi människor efter varje dum utflykt i maskinvärldens överklighet kan återvända till jorden och finna den lika trofast som den alltid varit. Det är samma misstag som barn gör, vilka tror att ingenting någonsin kan förändras i föräldrahemmet, och att far och mor alltid på nytt ska ha krafter och möjligheter att ta emot dem och hjälpa dem i väg till nya dumheter. Medan de varit borta, kan mycket ha hänt med föräldrahemmet, även om far och mor lever och möblerna står på sina vanda platser, och de återvändande kan finna att de inte har någon kraft att hämta där, emedan den enligt naturens ordning är uttömd.

I Sverige finns det inte som i Amerika en populär varningsverksamhet med broschyrer som visar sårbilder av förstörd natur. Vi är inte framme i det stadiet än, och vad man av hela sin själ skulle önska det vore att vi vände i tid innan vi behövde komma så långt.

Vi har inte, som G. H. T. tror, bara en rovdriftstradi-

tion att följa. Vi är inte i samma läge som amerikapionjärerna, vilka kom till ett nytt land, fördrev dess folk och åt sig fram med prärieeldar på dess jord. Visst har vi också svett och bränt, och misstagit oss på outtömligheten av våra rikedomar. Men vi har i alla fall haft ett annat samband med jorden än vad dessa främlingar hade. Vi har haft vördnad för naturen och dess krafter som snarare liknar indianernas tro på mana än pilgrimernas tro på Jehova. Man har haft släktskapskänslan med allt levande, ansvaret för vad man företog sig och insikten om mångfaldens betydelse och de små värdenas värden. Även i Småland har legenden berättats om helgonet som var så heligt att det kunde hänga sin kappa på en solstråle. En dag fick det uppleva, att solstrålen inte längre bar. Det prövade då sig själv och fann att det krossat tre rågstrån med sin fot...

Sedan 1 september 1939 har svårigheten ökats att se landets och stadens problem från en särskild smålandssynpunkt, ty skillnaden som finnes i förutsättningar och utvecklingsstadier, försvinner under ödet som rullar fram över alla. Emellertid måste jag föra min linje till slut, sådan den är. Jag kan inte sluta denna bok utan att ha framlagt den inte så värst originella synpunkten att för Småland passar en lagom blandning av i förhållande till varandra väl avvägda och inte alltför stora enheter som bildar en mångfald, lämpad efter landets skapnad och naturtillgångar. Det borde skonas om möjligt för den hårda centraliseringens system, vilket väl övervinner men också skapar nya avstånd. Barnaföderskor, sjuka, slaktdjur och mjölk måste ju forslas längre avstånd än som är bra för dem. Andra länder och landskap som är hårdare inspända i det moderna systemet och funnit det olidligt i längden, skulle behöva

bryta sönder det och mödosamt bygga upp ett nytt, Småland kan ännu bygga på naturliga förutsättningar.

Bakom de växlingar och de motsatser vi sökt fånga och påvisa i Smålands historia, förlöper en rytm som rör sig med mycket långa böljeslag. Att tala om den magiska och den rationella smålänningens skeden räcker inte här, ty den magiska människan kan vara förnuftig ibland på sitt oförnuftiga vis och den rationella människan kan ibland utan att märka det glida utanför gränserna för förnuftet och hemfalla åt fartmagi, siffermagi, kilowattmagi, rustningsmagi, i det att hon bortväljer vissa faktorer och överbetonar andra.

Ett exempel i förstoring ger oss Bolmen. Här sysselsattes en hel rad tekniskt och juridiskt bildade personer med att stycka upp och värdera i pengar den levande enhet som den stora sjön är med sin långa privata och mänskliga historia. Men *Fåren*, *Fluren*, *Salen*, *Virestads-sjöarna*, *Fegsjöarna* och hundra andra som tillsammans bildar vårt sjösänkingskomplex, hör in under samma problem och under samma skede som jag skulle vilja kalla förenklingsskedet.

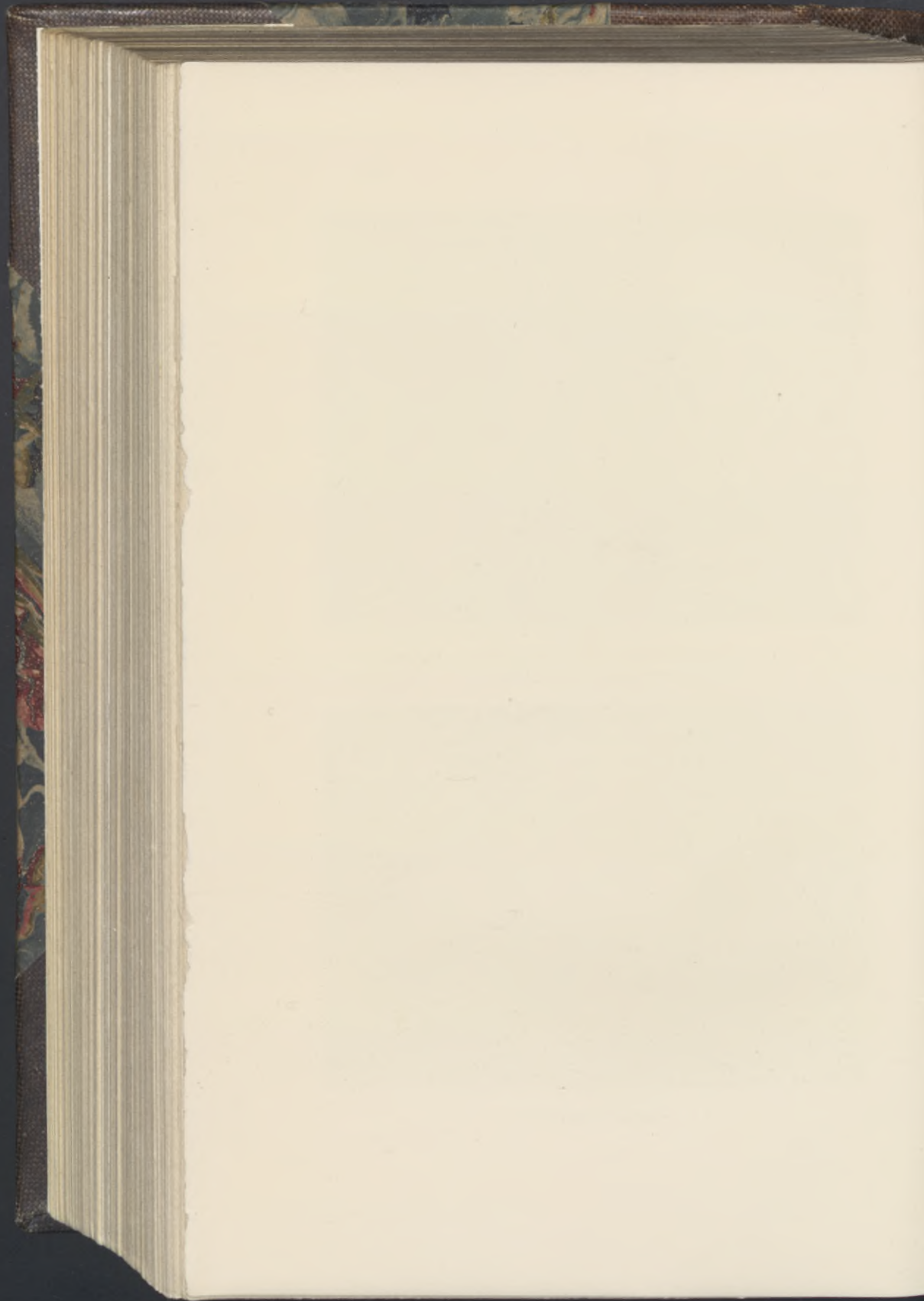
Experterna, som inte kan anklagas för att se romantiskt och fruntimmersaktigt på vad som sker, river sig i håret över hur slarvigt och ytligt och förenklat en sjösänkingsfråga behandlas även om den drar ut i årtionden. De kan hålla långa föreläsningar så som doktor Sven Thunmark på *Limnologiska anstalten i Aneboda* gjorde för mig, om vilket svårbedömligt och sammansatt problem en sjösänkning är. Dess verkningar blir helt olika i olika delar av sjön, de förvandlingar de åstadkommer i själva vattnet, i strömförhållanden, i tillflöden, avlopp, grundvatten och vattennivån i brunnar, är mångfaldiga och svårbedömliga och de visar sig heller inte i första taget. Ibland förlorar strandägarna på

Hällkistan har varit gravplats för generationer; allt vad man finner där är en handfull stoft

Östrabo biskopsgård

ena sidan av sjön lika mycket som de andra vinner, så att vinst och förlust tar ut varandra och kostnaderna för företaget blir rena förlusten. Vid den internationella limnologkongressen i somras yttrade han enligt pressen följande: »Det har vid sjösänkningar förr gjorts många svåra misstag, och inte minst ur nationalekonomisk synpunkt gäller det nu att genom noggranna limnologiska undersökningar förhindra dylika misslyckanden i framtiden.»

Alla våra sjöar befinner sig i ett långsamt uppgrundsstadium, det tillhör landskapets naturliga åldrande. Det kan förefalla frestande att genom att tappa ut en sjö eller dika ut en mosse hoppa över ett tråkigt och ur människans synpunkt onyttigt stadium på ett par tusen år. Men så enkelt är det inte. Människan kan inte tvinga en sjö att på två år genomgå de stadier, för vilka naturen beräknar tusen år. Här har människans förmåga en gräns, och de som vet mest om dessa saker är de första att medge hur lite man egentligen vet om följderna av att angripa naturen efter ett förenklat schema. Vetenskapen är alltså på väg ut ur förenklingskedet, medan de som har den tillfälliga makten håller på att lägga in naturprocessen under den.

I romanen *Sömlös* av *Vilhelm Moberg* finns en dialog mellan f. d. bondpojken Knut Toring från Lidalycke i Uppvidinge, och den rationella bondtösen Betty. Samtalet är inte otänkbart, ty Rösiö införde i all oskuld Gud i jordbruksundervisningen. Det var emedan han skrev: »i spaden bor visserligen Gud», som han inte kunde komma i fråga som jordbruksminister i en frisinnad ministär, enligt vad en av dem som gjorde upp ministerlistan den gången berättade för mig. Toring frågar Betty hur hon har det med sin treenige Gud och förklarar sig tydligare: är ni nöjd med er dyrkan av det som ni köper från konstgödningsbolagen? Hon frågar tillbaka: såg

ni vår gröda i somras? Han medger att den var grann, och då säger hon: varför frågar ni då på då viset? Ni har ju sett vad min Gud kan uträtta. Jaha, reflekterar då Knut, det lönade sig kanske att tillbe den treenige gudom som bestod av kväve, kali och superfosfat.

Men så enkelt sammansatt är inte Gud.

Skedena växlar. Abraham grävde brunnar, filistéerna fyllde dem, Jakob grävde nya brunnar igen. Med hårt eller mildt våld kommer naturen att lära oss att man inte kan gå fram med för hårda steg eller för vassa och farliga verktyg i skapelsens finsträngade och känsliga jämviktssystem. Vid ett så gigantiskt missbruk av förtroende som människan gör sig skyldig till just nu, lär konsekvenserna komma fort, även om de inte kommer i form av ett åskslag likt det som slog ihjäl hästen för den agronomiskt utbildade Betty i Lidalycke, när hon körde in grödan på söndagen.

DEN SISTA RESAN

Man vet ju vanligen inte vilken dag eller resa som blir ens sista. När jag en höstdag beslöt mig för att fara tillbaka till den vackra byn där jag sett de vita världarna stiga mot himlen och de vita vävarna ligga på bleke, visste jag inte att det så fort skulle ta slut med smålandsresorna för mig. Men glad är jag att jag hann komma dit och se den under annan belysning och med nya ögon. På vägen till byn får vi göra ett uppehåll i *Växjö*, fast det egentligen är en stor omväg, emedan byn ligger åt nordost från mitt hem räknat och *Växjö* ligger i söder. Men residensstaden i Kronobergs län är ju en viktig stad, och dess betydelse ökas oavbrutet därigenom att den förvaltning som här har sitt centrum överspinner landsbygden med så många fler trådar nu än förr. Så vitt jag kan bedöma har *Växjö* vid sin lilla sjö inte samma möjligheter att genast intaga en främling som de två andra residensstäderna i Småland. Staden har flera gånger brunnit under krig och av våda och byggts upp med breda, raka gator och esplanader. Den har täckt över i stället för att rensa upp den bäck som flöt förbi domkyrkan ner till sjön, en åtgärd som knappast kan försonas med att man gjort om Katthavet till Linnépark, och den förstör i tur och ordning sina gamla borgarhus genom att fläka upp dem med stora fönster och ge dem stora fula grannar. Det vackra Baumgartenska huset står kvar ännu och är räddat genom att göras till

församlingshus, men dess stora trädgård är avdelad till tomter.

Men det stora torget har sitt vackra empireresidens, bakom vilket döljer sig den mest förtjusande lilla trädgård. Både residensets entré och sällskapsrum har stil över sig, likaså länsstyrelsens sessionssal och stadshusets festvåning. På lördagar och marknadsdagar är det roligt att vandra omkring på torget under morgontimmarnas livliga köpenskap, men vid avgångstiden för bussarna på eftermiddagen är Teatertorget stadens tyngdpunkt och roligaste observationsort. Man förvånar sig verkligen över hur vittutgrenat och långt busstrafikens strålningsnät har hunnit bli inom en jämförelsevis kort tid och filosoferar gärna över vad staden skulle kunna göra för att utnyttja dessa nya möjligheter för en givande kontakt med den landsbygd som söker sig hit. Det borde inte bara vara affärerna, konditorierna, lasarettet, biograferna, kasernerna och fängelset som tar mot den även om man har det mycket bra på alla dessa ställen.

Det parti som inneslutes av Domkyrkan med Stiftsbiblioteket har inspirerat professor Böök till några hänfödda sidor i hans bok *Resa till Växjö*. Med rätta är han imponerad över byggnadsårtalet 1715 som erinrar om att detta hus för Växjö lärdomsskola uppfördes mitt under krig och rikets nöd och motgångar. Men de bokskatter, som där finns samlade nu, är också imponerande.

Bland de anstalter, som öppnar sina portar för landsbygden, bör man inte glömma Växjö museum, byggt under Gunnar Wennerbergs landshövdingetid, startat med gåvor av Hyltén-Cavallius och utvidgat särskilt under den nuvarande intendenten, arkitekt Bobergs ledning.

På höjden öster om staden ligger det vittberömda Östrabo, byggt på biskop Wallquists tid, och i dess när-

het Östregårds moderna villasamhälle, ett av den nya tidens goda bidrag till Storväxjö.

Här finns verkligen atmosfär i den här gamla stan med sitt obestämda yttre. Förmodligen hade jag länge varit under inflytande av den, innan något hände som förtätade den och förkroppsligade den för mig. Jag gick med en bukett nedanför läroverket och väntade på att abiturienterna skulle komma ut från sin examen. En av dessa, som just nu gjordes till studenter eller möjligen föll igenom, var ofantligt viktig för mig. Det var varmt, det var drygt och det var lite nervöst. Plötsligt kom regementschefen, som varit examensvittne, cyklande ner från läroverkets cykelstall. Han for genom skatorna av mammor och systrar och bröder och ropade hela tiden åt höger och vänster: alla har klarat sig, alla har klarat sig, alla har klarat sig... Jag stod där, såg hans rygg och hörde hans rop försvinna vid järnvägsövergången. Plötsligt upptäckte jag att jag var besegrad. Av vad? Av regementschefen? Ja och nej. Av den stad där regementschefen susar fram som en härold med budskapet att alla har klarat sig i studenten...

Där det finns atmosfär måste det också finnas skuggor. Det kan hända mig om jag någon gång kommer in till stan på kvällen för att gå på bio, att jag tittar efter häradshövding Burman som med sin häradsrätt dömde en gumma till döden emedan hon plockat vedpinnar på annans mark. Till straff för sitt straff förbjöds han att beträda Växjö storgata under sin återstående livstid. Om han måste korsa den ålades han att göra så med hatten i hand.

Det Växjö man nu går i är inte Tegnér's. Men så fort man kommer att tänka på att det är de stora eldsvådorna som banat väg för dess nuvarande utseende, minns man Thecla Wrangels hjärtslitande historia om Tegnér, branden och fru Selldén. Thecla Wrangels mor, dok-

torinnan Sköldbërg i Jönköping, var en av de söta prästdöttrarna Åstrand som Tegnér korresponderade med. Även hon upplevde att det sköldbërgska huset åkte med i en eldsvåda. När det var övertänt, men först då, kom hon ihåg schatullet med brev och poem från Tegnér som hon hade förvarat på vinden. Det var så mycket värre med denna fatala glömska som, säger friherrinnan Wrangel, Tegnér med förbittring och förakt talat om för henne, att »fru Sellén vid Växjö stora brand räddade sina sidenkjolar och lät mina brev och verser brinna. Jag skulle köpt henne femtio nya klänningar om jag blott fått igen mina dikter.»

Annars hade han ju inte så gott om pengar. Hans sonson citerar ur ett brev: »jag måste, för det mesta utan pengar, köpa fäkreatur — leva med dem får jag för intet — samt sädeskorn, plogar och harvar och gödsel med vad mera som hör till religionens indelningsverk här i landet.» Sin hustru förmanar han från Stockholm att ej låna ut något exemplar av Smärre samlade dikter, »emdan man sedan ej köper det, när det kommer ner».

Det verkar som en djup ironi att de nitiska vänner och medhjälpare, som förverkligade hans idé om ett läsesällskap för präster och prästfruar, skyndade sig att sätta upp stiftschefens verk på boklistan och sålunda i all oskuld motarbetade biskopens förhoppningar om försäljning.

I Växjö stift existerar rester av en direkt Tegnértradition som fortlevt vid sidan av den litterära. På sådan väg och i tredje hand har jag fått höra två väldiga repliker från hans sista sjukdom. Jag har endast en nu död smålännings ord på att de fälldes så som jag återger dem, och vet inte om det finnes några dokument, som bekräftar eller förnekar dem. Men sådana jag hörde dem, är de laddade med explosivstoff till ett helt ödesdrama.

Tegnér frågade sin hustru: Tror du jag blir salig?

Hon svarade: Ja, ty annars skulle alla mina böner för din frälsning ha varit förgäves.

Man återkommer till en plats som är sig alldeles lik och dock annorlunda. Här i byn har ingen förändring skett annat än att eldarna brunnit ut och sådden som spirade i våras har mognat till skörd. Om våra ögon i samma tavla ser helt andra ting, så beror det på att vi själva förändrats.

När vi var här i våras beundrade vi kulturlandskapet i dess fina avvägning och slutenhet kring de vårdträdsöverskuggade gårdarna. Våra blickar drogs till dess sköna infattning inom höglandets vida horisont. Denna skönhet är lika gripande nu, oföränderlig och växlande på en gång. Men vi har fått landskapet invärtes i oss och det gör skillnaden. Vi visste ju förut att mellan alla dessa jämnlöpande åsar, från den bortersta redan luftupplösta till den närmaste, där skillnaden mellan barr- och lövskogsinslag är synlig, ligger djupa eller flacka dalar med sjöar, mossar, skogar, odlade bygder, fabriker och samhällen. Vi kan jämföra med kartan och pricka ut alltsamman, de stoltaste skorstenarna, utsikterna och herrgårdarna men också de små okända vägarna till drömlandet bortom all tid.

Vi vet att här bor människor, indragna i en livsförvandling så genomgripande att man får gå tillbaks till omvandlingen från herdelliv till bofasthet för att få någon jämförelsepunkt. Vi har nu talat med folk i avsides byar, vid buktande vägar där ännu ingen mjölkbil eller slakteribil har gått. Vi vet att här går ännu en och annan smålänning kvar som undrar om svart eller vit påsagödsel är likast. Vi vet att här bor folk som inte känner den grundläggande skillnaden mellan underhållsfoder och produktionsfoder och följaktligen tror att en-

dast patroner och rika bönder kan kosta på sig att låta sina kor äta sig mätta året runt. Vi har också i vår anteckningsbok småbrukarens kalkyl angående vilket över-skott hans tre kor ger genom ökad smörfettsavkastning, om han kostar på dem för hundra kronor sojabönor om året, och vi har noterat hans erfarenhet att man lika lite får driva en ko för hårt i dess unga år som man får köra en bil för fort i början.

Vi känner fruar, vilkas mödrar var ledare och första arbetare i en månggrenad livsmedelsproduktion, men vilka själva har mest användning för konsten att vända på slanten. Vi vet, att här bor många som är hänfödda över denna utveckling, och andra som är betänksamma, men vi känner inga som inte anser den oundviklig.

Vi förstår dem alla åtminstone något bättre nu än i våras. Vi förstår varför smålänningarna var så beredda för det nya när det kom. Ättlingarna av dem som slitit över all förmåga måste älska de kraftbesparande uppfinningarna, även om de måste förvandla hela Småland för att kunna tillfullo utnyttja dem. De som haft det knappt och enformigt med maten måste se det högsta goda i produktionsstegringen vad den så ska kosta.

De som lidit av frostlänta och sura åkrar måste dika bort vatten var de ser det. De som stått på torget och slumpat bort det halvsmälta smöret är lyckliga att få lämna ut mjölkflaskorna vid väggkanten. Han som for till kreatursuppköparen med mors gödkalv och råkade komma en dag med alltför rik tillförsel och dåliga priser, så att det blev bara fem öre per liter för den söta mjölken hon fodrat med, han älskar slakthuset med organtvång och allt.

De som alltid haft ont om slantarna tycker om att mycket pengar går genom deras händer även om det inte blir mer över för det.

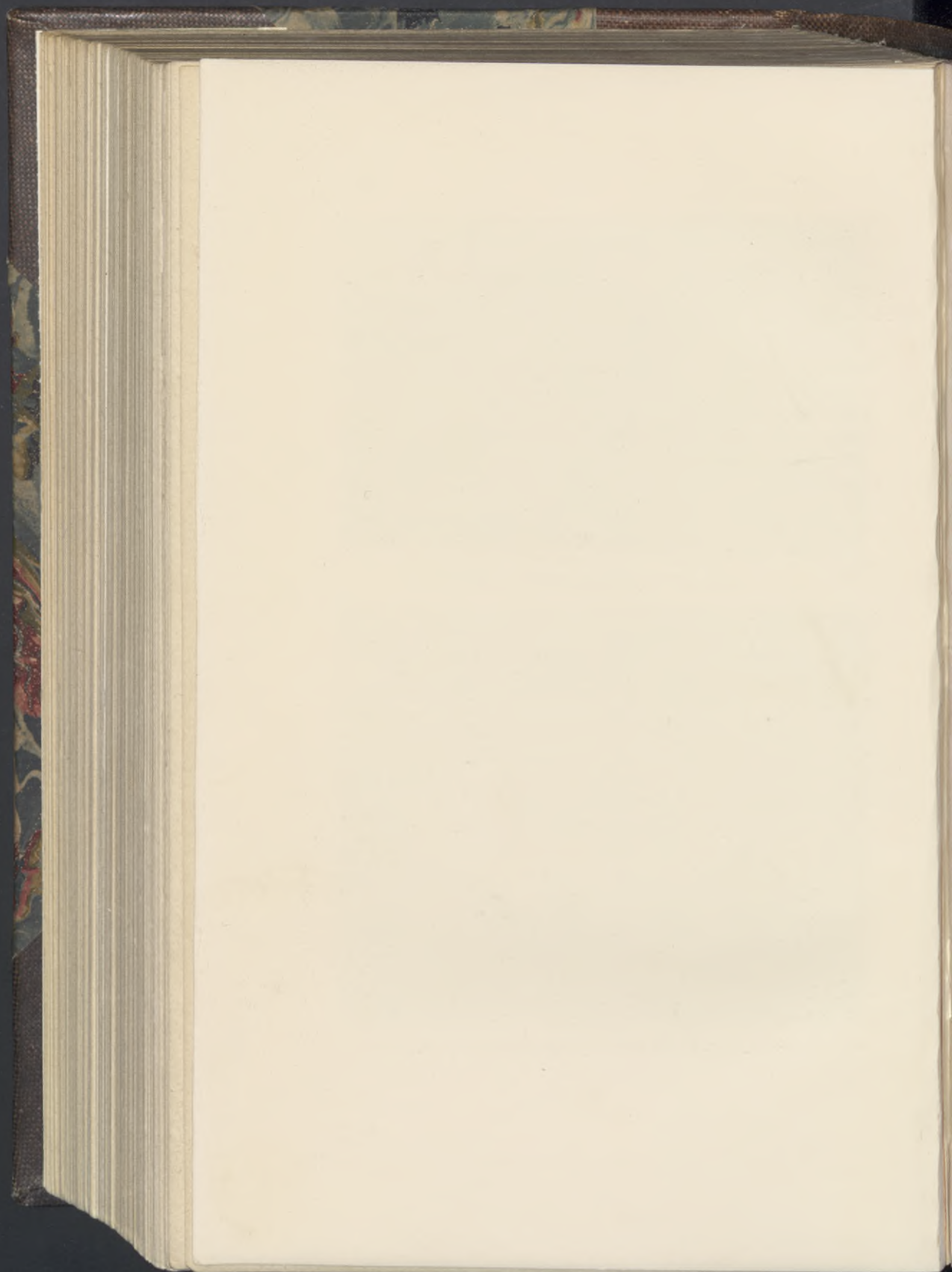
De som varit tvungna att stiga upp före solen för att

Gammal bro utan murbruk, slagen över Kärringån

»Sådden som spirade i våras har mognat till skörd»

hinna till herrgårn i dagsverke vid vite att få avdrag på lönen om solskivan syntes ovan horisonten då de kom fram, de måste tycka att det är höjden av levnadsstandard att få sova när solen skiner och sitta uppe sen hon gått ner.

När vi låter blicken vandra från horisont till horisont, tänker vi på hem och samhällen och historier som skymtat för oss. Här österut bor ättlingarna av dem som endast odlade råg till tionde, därför att den rågbärande jorden inte räckte till mer. Här bor deras ättlingar som fick ta havren från barnen och ge till skjutshästen. Den flickan som gått till eftervärlden därför att hon vid ett skolförhör påstod, att skorpor var den stora underbara gåva som skänktes människor av Fadern i himmelen vid julen, har här sina barnbarn som knappt extimerar veteskorpor till kaffet. Men ättlingarna av dem som bröt sten här, röjde åt andra och sen flyttade till nya vildmarker för att börja samma slit på nytt, de är väl byråchefer som älskar att köpa grova limpor i bondgårdarna under semestern och fumla med lien då ingen ser dem.

Här bor den kvinnan om vilken det stod antecknat i mödrahjälpsansökan: »sjuk, lång väg till användbart vatten», och här bor hon som grät då hon fick löfte om tvättstuga med pannmur sedan hon tvättat hela livet under bar himmel åt man och så småningom tolv barn. Här bor de nitton lantbrukarynglingarna som söker sig hustrur förgäves, emedan de omöjliga flickorna de ville haft tackat nej och gett sig till gummi- och skjortfabrik.

Här bor gumman som läste texten om den rike mannen och Lasarus och undrade om hon med sin folkpension på 30 kronor i månaden fått ut sitt goda medan hon levde, så att hon skulle hamna på samma ställe som den rike mannen. Här bor de som inte slår en spik

i vägg utan förbättringsbidrag, och här bor gubben som med sina bara händer förvandlat sin jord från stenrös till bördig mark utan att varken be om eller få ett öre. Här bor gubben som skaffade sin gumma en korkmatta i köket och sedan förbjöd henne att gå på den. Här ligger det samhället där männen gjorde en tävlan med första och andra pris om vem som kunde billigast ordna det bäst för att underlätta hustruns arbete.

Här ligger Växjö socken där alla skolbarn lämnar fortsättningsskolan med hela och eftersedda tänder.

Här bor också de byamännen som hade så besvärliga avbetalningar till staten på sina utdikningslån. Då de märkte att det inte gick att komma undan bara med att utgöra skulden i lite dagsverken, sammanträdde de och dryftade möjligheten att sätta sjön under vatten igen. Sänkningen var ju ändå ett fiasko och så kunde man söka skadestånd hos staten att betala sin skuld till staten med.

Här bor alltså arbetsamma och fyndiga, kniviga, snåla och goärade, tetiga och lätthanterliga smålänningar, eller smålänningar som varit tetiga och blivit lätthanterliga. Här bor också lätthanterliga och lydaktiga kvinnor som fått tetiga och motiga döttrar, om vilkas hjärtan och problem man har så svårt att få något grepp.

Gamle prosten kommer för mig, han som en dag stod i sin kyrka, predikade och sade att allt eftersom han lärt känna hemmen i sin församling, så hade han upptäckt att var gård hade en sorg som var dold för världen. Han hade länge gjort undantag för en enda gård, men till slut, sade han, kom sorgen även dit. Han hade inte den gången velat tala om för mig vilken gård och vilken sorg det var. Men det står klart för mig nu att sorgen liksom glädjen hängde samman med ungdomen, både då och nu.

I våras la vi inte särskilt märke till att vi inga ung-

domar såg här i byn. Men nu tycker vi att de gamla går så ensamma och slår och binder på sina stora åkrar. Det borde ha sjungits här och arbetet borde ha varit en tävlan och en lek, kanske en kärlekslek. Förr kunde det hända, har jag läst, att när tio kärringar båtdats upp att skära en åker med skära, så lekte de som barn eller snarare de vävde in en symbolhandling i arbetet. Först gick en som skar av och la ut bandet, det kallades för vaggan. Den nästa la det hon skurit över vaggan, det kallades för ungen. Den tredje och fjärde täckte över ungen som med ett snedkors, och sen bands ungen som i en linda till en nek.

Men inga kärringar leker längre nu och det är synd om dem. De förtvinar om de inte har ungdom omkring sig.

Det här är en sådan orolig dag då molnen driver hop och driver från varandra, och här far en solfläck över höjderna som om den vore ute och letade efter något. Vart helst den flyttar sig, lyser den över eller lämnar i skuggan människor som går och stretar med sina särfall av det stora problem som folket i Sankte Pers Småland måste lösa. Från var och en av dem leder trådarna ut till de stora ofattliga ödena ute i världen och tillbaka till oss. Vi känner hur det drar och stramar i dem.

När vi stod här sist, tänkte vi mer på de stora träden som måste skonas än på de nya som måste planteras. Nu ser vi bättre att bevara och förnya är två sidor av samma uppgift.

I den sägen om Sankte Pers Småland som vallpojken Matts från Småland berättar för Nils Holgerson från Skåne, tar han sin lilla hämnd för det försmädliga som sagts om klåpverket Småland genom att förklara att Vår Herre i alla fall lade ner en särskild omsorg på att skapa smålänningen. Även här kan vi leta fram en

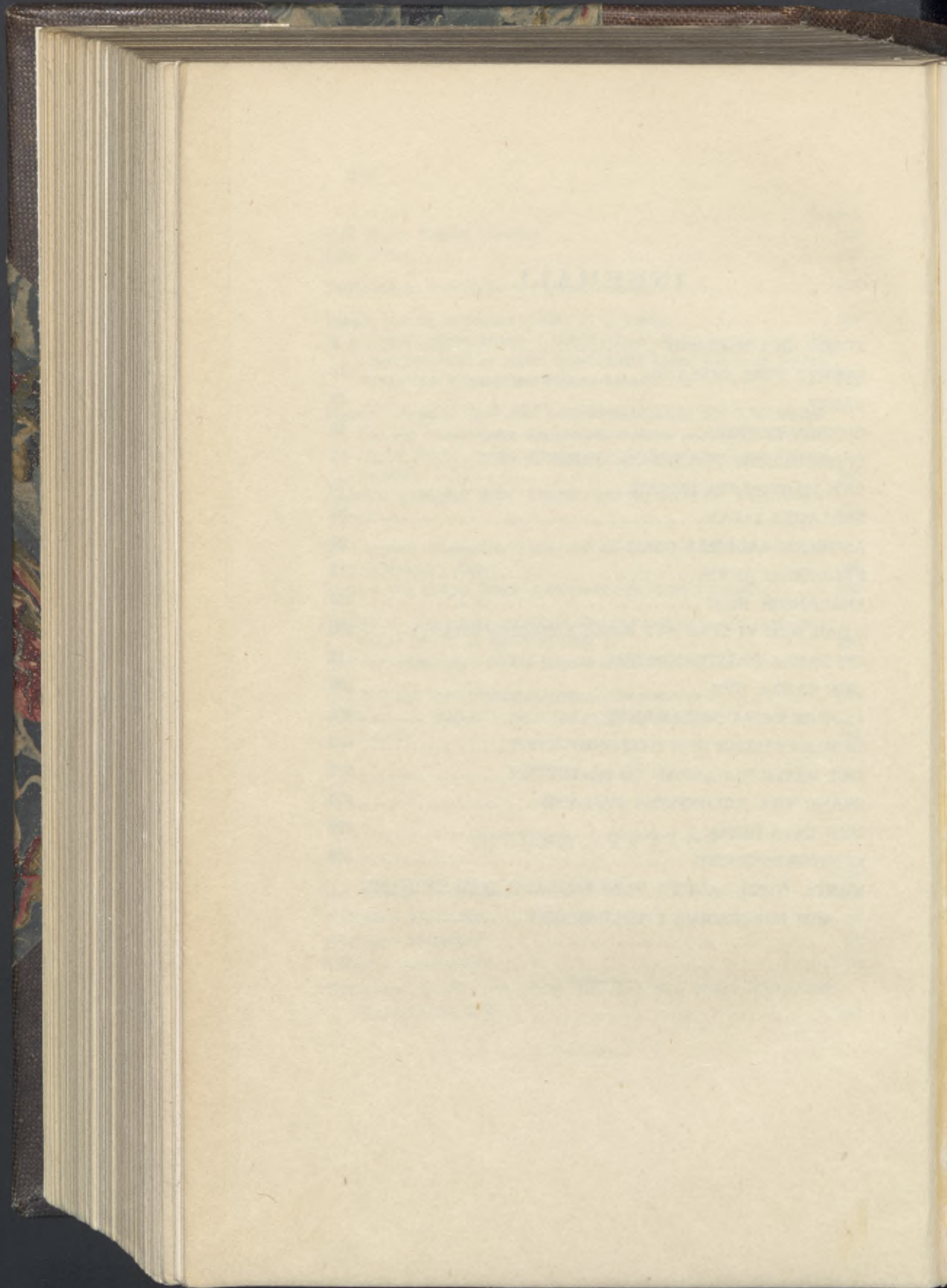
mening ur sagan. Vår herre släppte in människorna i Småland för att natur och människor skulle skapa om och hygga till varandra. Och under de långa ske- dena har mycket riktigt landskapet blivit förvandlat ge- nom människorna och människorna genom landskapet. Småland och smålänningarna har i oändliga tider nött på varandra, förädlat varandra men också tvärtom.

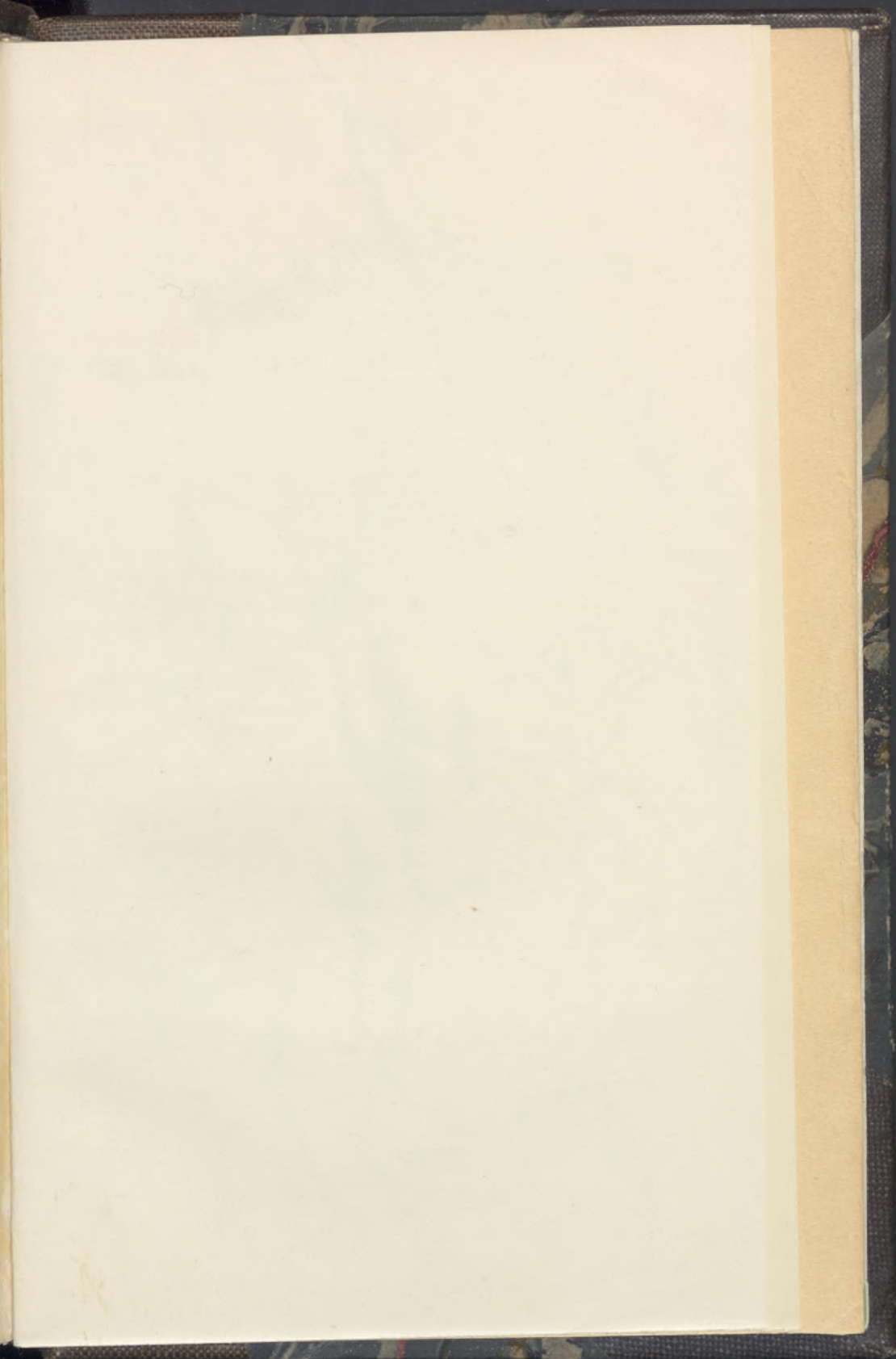
Småland kan inte stanna på den punkt i utvecklingen där det nu befinner sig. Lösningen på dess frågor be- ror naturligtvis i hög grad på hur de stora lösningarna på världens problem kan komma att te sig. Om man säger att Småland och smålänningarna behöver för yng- ras, så har man kanske funnit en av de många olika formler i vilka man kan uttrycka Smålands och hela världens behov. För den som skriver detta betyder för- yngningen av smålänningarna ingenting mer och ingen- ting mindre än att de vänder sig från sin härskarställ- ning till barninställning igen.

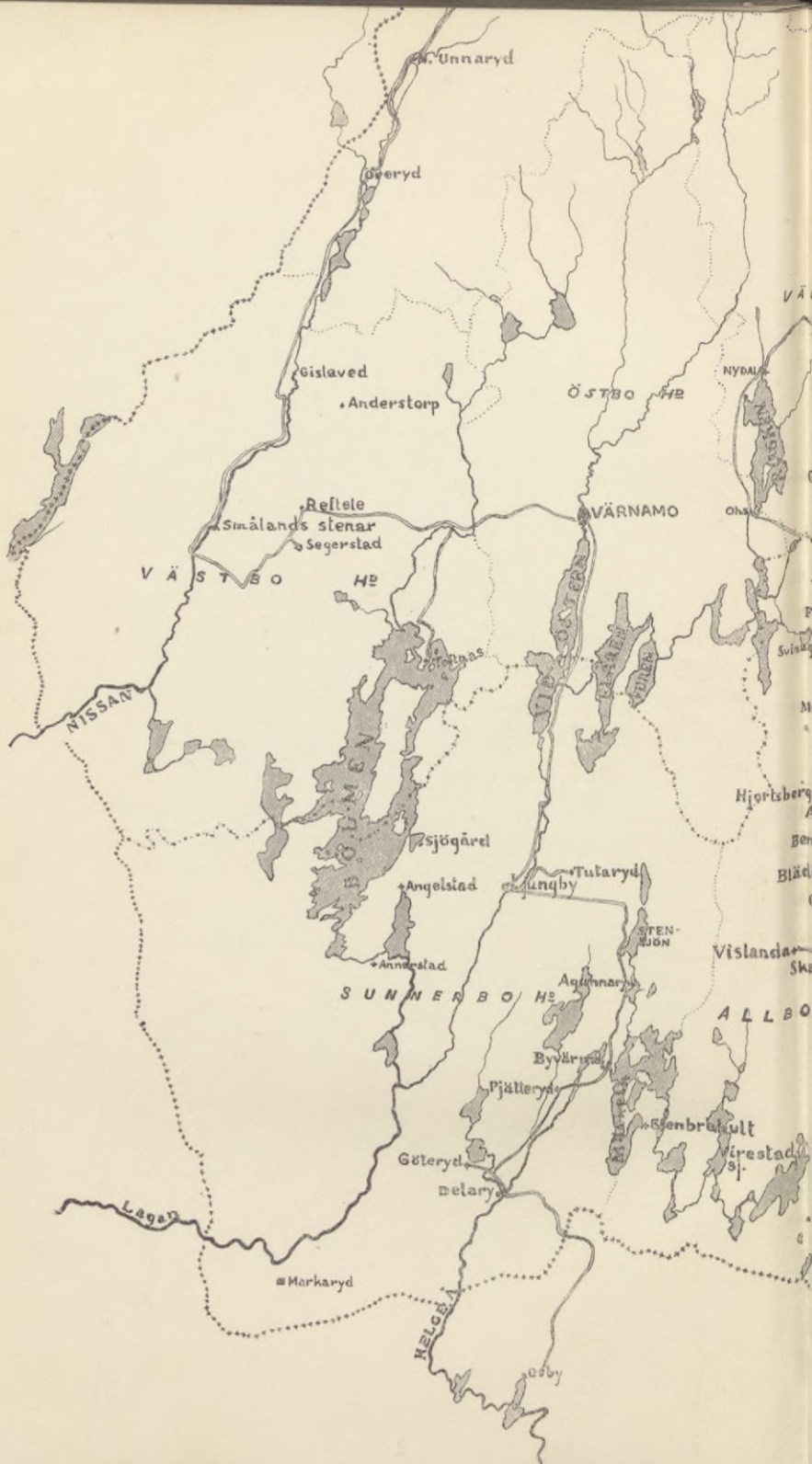
Skapa om och fingra på Småland, det kan de aldrig låta bli. Men då måste de först se efter hur Naturen, som är den fullkomliga skaparen, bär sig åt. Varför skulle det vara förödmjukande? Ingen behöver skäm- mas över att inte veta mer än Naturen vet som arbetat i miljoner år. Ingen behöver skämmas över att vara barn i den provins av Guds rike som Småland är.

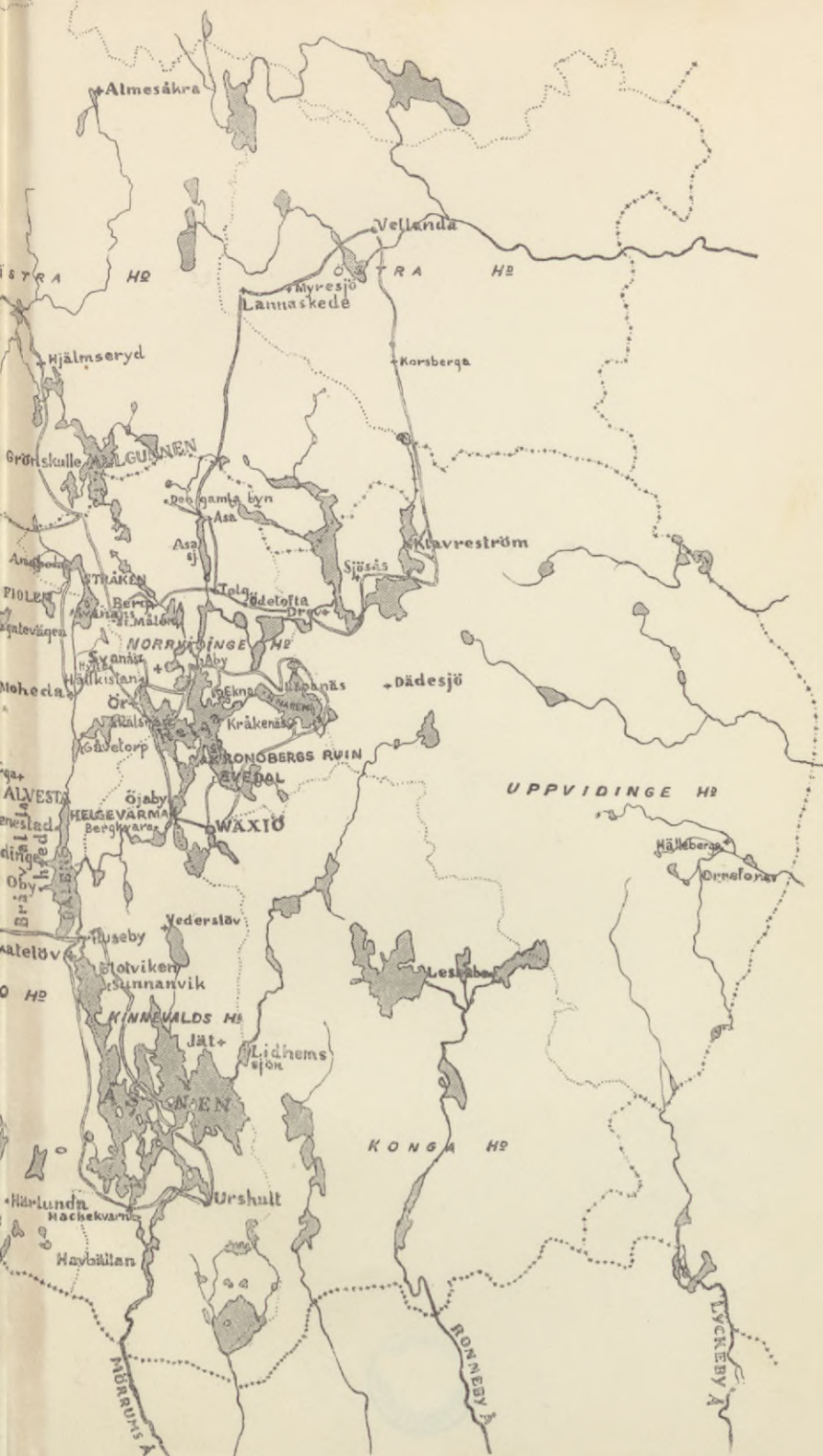
BILDFÖRTECKNING

	Mot sid.
Utsikt över Vättern (Foto: Aero material E. 2374).....	8
Kalmarkusten förtonar i fjärran (Foto: Aero material H. 1898) ..	8
Albert Engströms Småland (Foto: Ragnar Lundin).....	16
Eksjöborna är stolta över sina gamla hantverkar- och köpmannahus som motstått eld och rivningsattentat intill nu (Foto: Ragnar Lundin)	16
Här rastade oxdrifterna och man tog fram matsäcken (Foto: Ragnar Lundin)	32
Vägen med den gamla grinden leder till det öde knektatorpet i Sköldsta skog (Foto: T. Berggren)	32
Moheda gamla kyrka med klockstapel. I tornet hölls vakt i väntan på fiender både norr- och söderifrån. Men danskarna sägs ändå ha stallat sina hästar här (Foto: P. G. Vejde)....	40
Blotviken, den urgamla kultplatsen där vi en vacker vårdag skymtade Frejs hustru för orten	72
Parti från norra delen av Bolmen med dess grunda vassvikar....	72
Till sevärdheterna på Huseby hör vattenhjulen som ännu hålls i gång	88
Bron över Mörrums å vid Hackekvarn, där två lastbilar inte kan mötas	88
Ruinerna av Nydala kloster. Därintill en del av den ursprungliga klosterkyrkan som alltjämt användes för gudstjänstbruk (Foto: Ragnar Lundin)	96
Cisterciensarnas stilrena och enkla kyrka fick barockutsmyckning av senare tiders barn	96
I Hjälmteryd kan allting hända: ödekyrkan har uppstått ur fördelsen	104
Så såg Hjälmteryds kyrka ut ännu år 1934.....	104
Krucifixet i Hjortsberga kyrka (Foto: T. Berggren).....	112

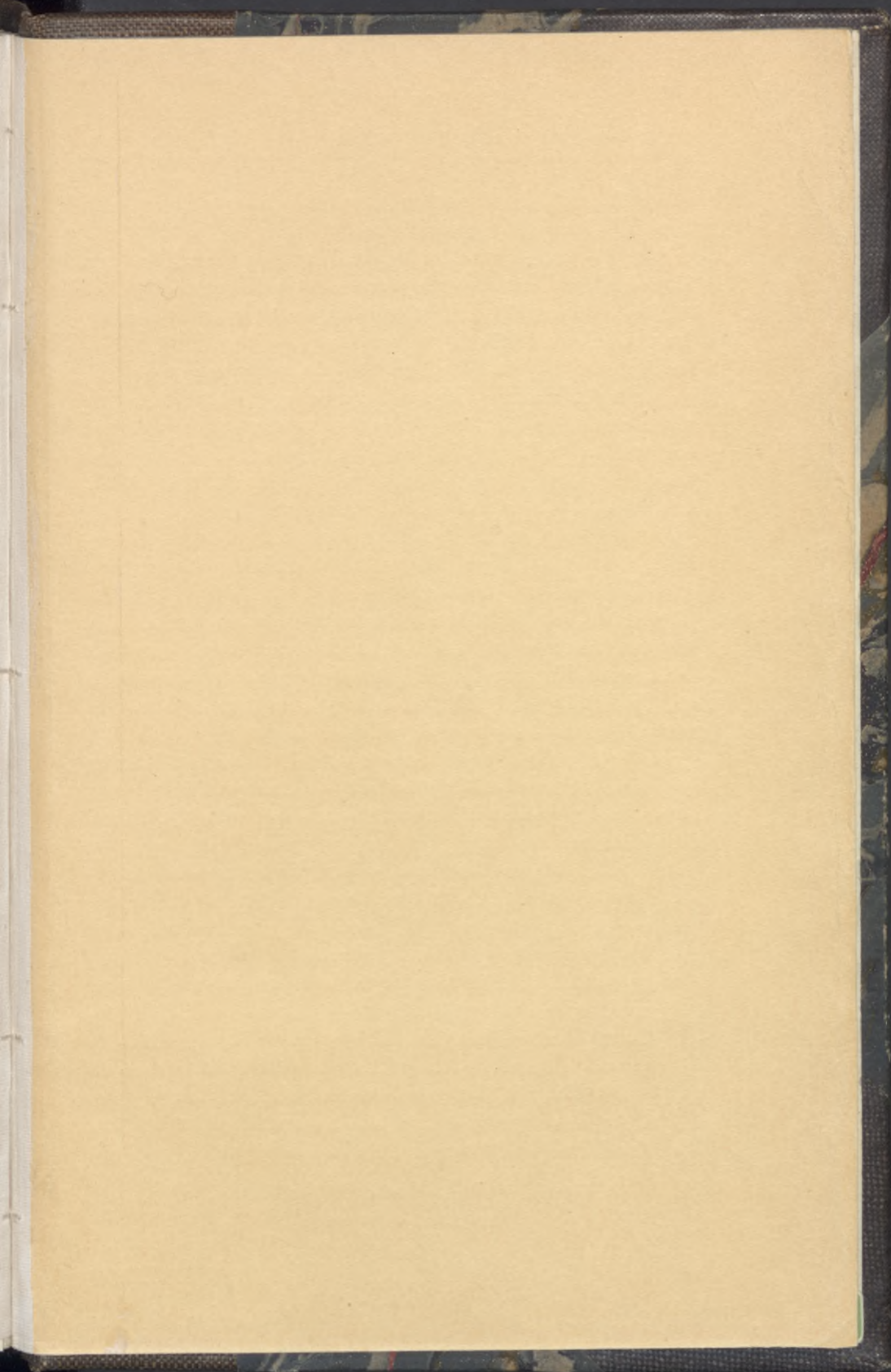

Stads 14/11
1497c

TUSEN ÅR I SMÅLAND

blir i denna boks vävnad av gammalt och nytt, legend och historia till en påtaglig verklighet.

Elin Wägner, själv sedan lång tid bosatt i Småland, är djupt förtrogen med detta landskap och dess befolkning.

Hon skildrar här landskapet, sådant det vuxit fram under årtusendena och börjar sin vandring i mytens Småland. I kapitlet om »Sankte Pers Småland» ger hon en spirituellt skildring av det Småland, som enligt traditionen *inte* skapats av vår Herre. I kapitlet om »Vägar» talar hon om de delar av den småländska högplatån, som ligger bortom inflytandet av huvudvägar och järnvägar och som på sistone fått ett värde, som ingen för femtio år sedan drömde om.

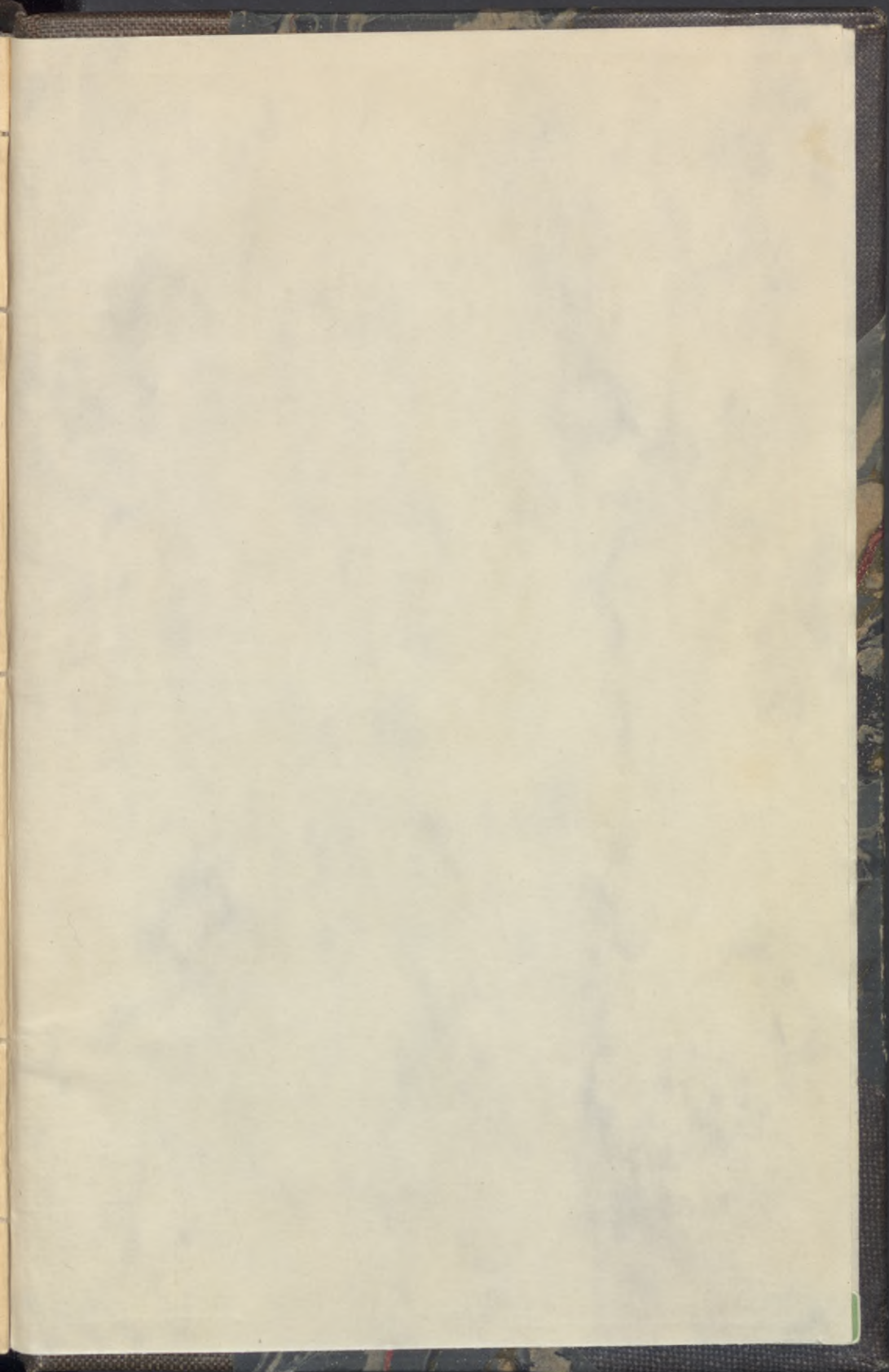
Hon berättar om Gubben Brytje och om Blenda, vars historia hon tecknar i några sällsynt fascinerande kapitel och vars öden hon ger ny aktualitet i egen tid. Om den småländska magien har hon de sällsammaste hemligheter att berätta. En dag får hon lust att besöka de småländska herrgårdarna och berättar om herrgårdslivet sådant det var och sådant det är nu. Prästgårdar och praktiska arbetsplatser besöker hon, och med ungdomen roar hon sig på deras fester.

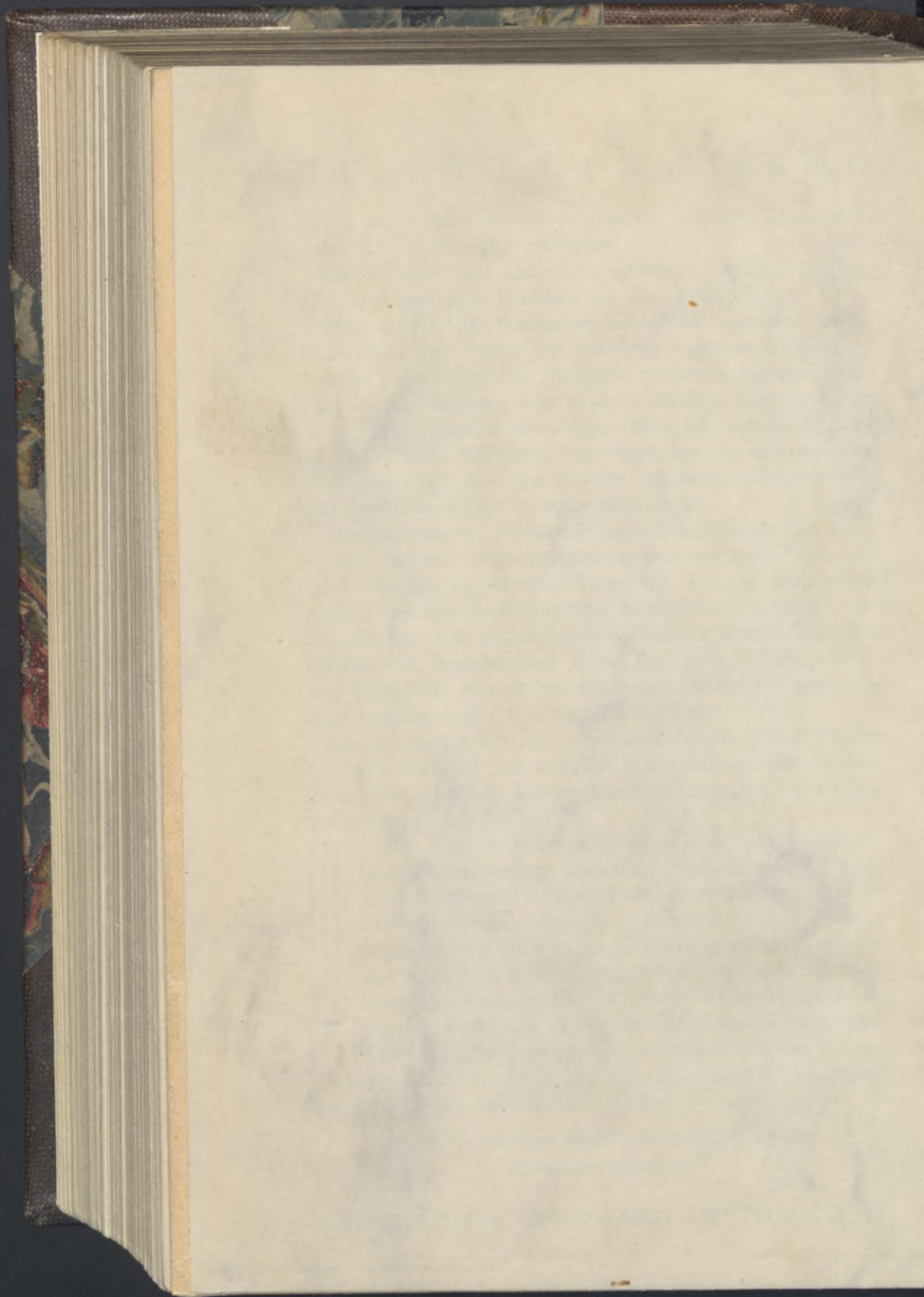
Det är ingen snabbvisit i ett svenskt landskap Elin Wägner här gör. Ingående och kärleksfullt blir Småland här skildrat av en, som verkligen känner dess väsen och som levt sig in i det under ett helt liv.

Elin Wagners bok om Småland är av intresse icke enbart för smålänningar utan för var och en, som vill njuta av en intelligent, mångsidig och djupgående studie över ett stycke Sverige. Den är ett exempel på, hur en hembygdsskildring bör vara, en fulländad syntes av en urgammal bygd från sagans skymning till nuvarande tid. Den bottenlösa kunskap, Elin Wägner tycks äga om sin hemprovins, meddelas i en lättläst underhållande form, som starkt fångslar, och med en underfundig glimt i ögat.

Med sin klara syn på tingen och sin levande skildringsgåva har Elin Wägner i »Tusen år i Småland» skapat

*en av de vackraste böcker, som någonsin ägnats
ett svenskt landskap.*

81

3-

JOHN JOHNSON
BOKBINDARE
GÖTEBORG

